

FAREED ZAKARIA

—— Bestseller *New York Times* ——

VIITORUL LIBERTĂȚII

DEMOCRAȚIA ILIBERALĂ
ÎN STATELE UNITE ALE AMERICII
ȘI ÎN LUME

POLIROM

FAREED ZAKARIA, jurnalist american de origine indiană, absolvent de Yale și cu un doctorat în științe politice obținut la Harvard, este gazda celebrei emisiuni de pe CNN „Fareed Zakaria GPS”, editorialist la *The Washington Post* și colaborator la *The Atlantic*. A fost editor la *Newsweek International* și editor la *Foreign Affairs*, editorialist la *Time*, analist la ABC News și gazda emisiunii „Foreign Exchange with Fareed Zakaria” la PBS. Dintre cărțile sale, care au devenit bestselleruri internaționale, amintim *The Post-American World* (2008; *Lumea postamericană*, Polirom, 2009), *In Defense of a Liberal Education* (2015) și *Ten Lessons for a Post-Pandemic World* (2020; *10 lecții pentru o lume postpandemică*, Polirom, 2021). *Viitorul libertății. Democrația iliberală în Statele Unite ale Americii și în lume* a apărut într-o primă ediție la Editura Polirom în 2009.

FAREED ZAKARIA

VIITORUL LIBERTĂȚII

Lector: Lucian-Dumitru Dîrdală

Fareed Zakaria, *The Future of Freedom. Illiberal Democracy at Home and Abroad*

Copyright © 2007, 2003 by Fareed Zakaria

All rights reserved

© 2009, 2021 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4 ; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ZAKARIA, FAREED

Viitorul libertății: democrația iliberală în Statele Unite ale Americii și în lume / Fareed Zakaria; trad. de Doris Mironescu. – Iași: Polirom, 2021

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-973-46-8380-2

I. Mironescu, Doris (trad.)

32

Printed in ROMANIA

**FAREED
ZAKARIA**

**VIITORUL
LIBERTĂȚII**

**DEMOCRAȚIA ILIBERALĂ
ÎN STATELE UNITE ALE AMERICII
ȘI ÎN LUME**

Traducere de Doris Mironescu

POLIROM
2021

Cuprins

Introducere. Epoca democratică	11
Capitolul 1. Scurtă istorie a libertății umane	29
Capitolul 2. Calea sinuoasă	65
Capitolul 3. Democrația iliberală	99
Capitolul 4. Excepția islamică	135
Capitolul 5. Ce-i prea mult strică	183
Capitolul 6. Moartea autorității.....	229
Concluzie. Calea de ieșire	277
<i>Postfață</i>	299
<i>Note</i>	313
<i>Mulțumiri</i>	327
<i>Index</i>	329

Pentru Paula

„Sirenele erau nimfe ale mării ce aveau puterea să-i farmece cu cântecul lor pe toți cei care le auzeau, făcându-i pe nefericiții marinari să se arunce, fatal, în mare. Circe l-a învățat pe Ulise să astupe cu ceară urechile oamenilor săi pentru a-i feri de o astfel de soartă și să pună să fie el însuși legat de catarg, obligându-și marinarii să nu-l elibereze în nici un caz, indiferent ce ar spune sau ar face el, până când nu vor fi trecut dincolo de insula sirenelor.

Ulise a urmat aceste sfaturi. A astupat urechile oamenilor săi cu ceară și le-a spus să-l lege strâns cu frânghiile de catarg. Pe când se apropiau de insula sirenelor, marea era liniștită, iar pe deasupra apelor se revărsau sunetele unei muzici atât de tulburătoare și de atrăgătoare, încât Ulise încerca să se elibereze, implorându-i pe marinari, prin strigăte și semne, să-l dezlege. Însă aceștia, supunându-se ordinelor lui de mai înainte, s-au repezit și l-au legat chiar mai strâns. Corabia și-a menținut cursul, iar muzica s-a auzit tot mai încet, până când s-a stins de tot. Atunci, Ulise, bucuros, le-a dat tovarășilor săi semnalul să-și destupe urechile, iar aceștia l-au eliberat din strânsoare.”

Thomas Bulfinch,
The Age of Fable or Stories of Gods and Heroes

Introducere

Epoca democratică

Trăim într-o epocă democratică. De-a lungul ultimului secol, lumea a fost condusă de o tendință dominantă: ascensiunea democrației. În 1900, nici o țară din lume nu avea ceea ce numim astăzi democrație, adică o guvernare realizată în urma unor alegeri în care orice cetățean adult să poată vota. Astăzi, 119 țări, reprezentând 62% dintre toate țările lumii, au democrație. Ceea ce odată reprezenta o practică aparte în câteva state din zona Atlanticului de Nord a devenit forma standard de guvernământ a umanității. Monarhiile sunt vetuste, iar fascismul și comunismul sunt discreditate în mod fățiș. Nici măcar teocrația islamică nu are decât câțiva adepți fanatici. Pentru cea mai mare parte a lumii, democrația este unica sursă admisă de legitimitate politică. Dictatori cum ar fi Hosni Mubarak din Egipt și Robert Mugabe din Zimbabwe cheltuiesc mulți bani și fac mari eforturi pentru a organiza alegeri naționale – pe care, desigur, le câștigă detașat. Dacă până și dușmanii democrației îi împrumută retorica și îi maimuțăresc ritualurile, e clar că democrația a câștigat partida.

Trăim într-o epocă democratică într-un sens chiar mai larg decât cel obișnuit. La originile sale grecești, cuvântul *democrație* înseamnă „conducerea de către popor”. Iar astăzi, peste tot, suntem martorii unei deplasări a puterii către straturile de jos. Numesc acest fenomen „democratizare”, chiar dacă el depășește teritoriul politicii, deoarece procesul este unul asemănător: ierarhiile se năruie, sistemele închise se

deschid, iar presiunea din partea maselor este motorul primar al schimbării sociale. Dintr-o formă de guvernământ, democrația a devenit un mod de viață.

Gândiți-vă la domeniul economic. Ceea ce este cu adevărat nou și distinct în capitalismul de astăzi nu este faptul că e global, informațional sau tehnologic – aceste trăsături au existat și în epoci istorice mai vechi –, ci faptul că e *democratic*. În ultima jumătate de secol, creșterea economică a îmbogățit sute de milioane de oameni din lumea industrială, ceea ce a transformat consumul, economiile și investițiile în fenomene de masă. Datorită acestui fapt, structura societății a trebuit să se adapteze. Prin urmare, puterea economică, deținută timp de secole de către grupuri restrânse de oameni de afaceri, bancheri și birocrați, s-a deplasat în jos, către bază. Astăzi, cele mai multe companii – și chiar cele mai multe țări – nu îi curtează pe cei bogați, care sunt puțini, ci pe cei mulți, cu venituri medii. Și bine fac, deoarece proprietățile celui mai exclusivist grup de investiții par mici pe lângă cele ale unui fond de pensii pentru muncitori.

Și cultura s-a democratizat. Ceea ce se numea odată „cultură înaltă” continuă să se dezvolte, firește, dar sub forma unui produs de nișă pentru publicul în vârstă și nu se mai află în centrul vieții culturale a societății, care este acum definită și dominată de muzica la modă, de filmele de succes și de televiziunea de mare audiență. Acestea constituie cano-nul epocii moderne, formând acel set de referințe culturale cu care sunt familiarizați toți membrii societății. Revoluția democratică a schimbat însăși definiția culturii. Pe vremuri, pentru reputația unui cântăreț, să zicem, cel mai important era *cine* îl place. Astăzi, cheia succesului este *cât de mulți* îl plac. Iar în funcție de această unitate de măsură Madonna îl va întrece mereu pe Jessye Norman. Cantitatea a devenit calitate.

Ce anume a produs această modificare spectaculoasă? La fel ca orice fenomen social major, valul democratic a fost

produs de către o multitudine de forțe: o revoluție tehnologică, creșterea veniturilor pentru clasa de mijloc și prăbușirea sistemelor și ideologiilor alternative care organizau societatea. Acestor mari cauze sistemice trebuie să li se adauge alta: Statele Unite. Ascensiunea și dominația Americii – țară ale cărei politică și cultură sunt profund democratice – au făcut ca democratizarea să pară inevitabilă. Oricare ar fi cauzele sale, valul democratic are efecte predictibile în toate domeniile. El răstoarnă ierarhiile, acordă putere individului și transformă societățile mult dincolo de zona politicii. O mare parte dintre caracteristicile lumii în care trăim sunt o consecință a ideii democratice.

În timpul tumultuoșilor ani '90 ni se spunea deseori că tehnologia și informația s-au democratizat. Fenomenul este relativ nou. În trecut, tehnologia era o pârghie a centralizării și ierarhizării. De exemplu, ultima mare revoluție a informației – cea din anii '20, în care au fost angrenate radioul, televiziunea, filmele și megafoanele – a avut un efect centralizator. Ea a dat persoanei sau grupului care avea acces la tehnologie puterea să ajungă la restul societății. Iată de ce prima măsură luată în cazul unei lovituri de stat sau a unei revoluții din secolul XX era întotdeauna aceea de a ocupa televiziunea sau radioul național. Astăzi însă revoluția informațională a produs mii de posturi de răspândire a știrilor, lucru care face imposibil controlul centralizat și înlesnește posibilitatea manifestării opoziției. Internetul a determinat ca acest proces să facă încă un pas uriaș înainte, deoarece este un sistem în care, așa cum spune editorialistul Thomas Friedman, „toți sunt conectați, dar nici unul nu controlează”.

Democratizarea tehnologiei și informației face în așa fel încât aproape oricine să poată obține orice. De exemplu, arme de distrugere în masă. Se știe astăzi că Osama bin Laden a lucrat în anii '90 la un program serios de realizare a armelor biologice. Dar uimitor e că informația științifică și manualele

găsite în casele conspirative ale al-Qaeda din Kabul nu erau secrete furate din laboratoare guvernamentale. Erau documente descărcate de pe Internet. Dacă vrei să afli astăzi sursele antraxului, formule pentru otravă sau metode de a transforma chimicalele în arme, ai nevoie doar de un bun motor de căutare. Din păcate, aceste informații vor ajuta cât de curând pe oricine să construiască o bombă. Componentele sunt mai ușor de obținut decât oricând. Cunoștințele sunt cele mai necesare, iar acestea au fost larg răspândite în ultimul deceniu. Chiar și tehnologia nucleară este astăzi disponibilă tuturor. La urma urmei, nu e vorba decât despre o tehnologie veche de 50 de ani, născută în lumea radiourilor cu unde lungi și a televiziunii în alb-negru. Să numim acest fapt democratizarea violenței.

Aceasta nu e doar o formulă memorabilă. Democratizarea violenței este una dintre trăsăturile fundamentale și terifiante ale lumii de astăzi. Secole la rând, statul a deținut monopolul pentru folosirea legitimă a forței în societatea omenească. Inegalitatea raportului de putere dintre stat și cetățean menținea ordinea și contribuia la conservarea civilizației moderne. Însă, de-a lungul ultimelor decenii, avantajul statului a scăzut; astăzi, un grup mic de oameni poate face lucruri îngrozitoare. Terorismul este cea mai gravă lovitură dată autorității statului, dar guvernele centrale au fost atacate și din alte direcții. Piețele de capital, companiile private, guvernele locale, organizațiile nonguvernamentale au căpătat tot mai multă putere, subminând autoritatea statului. Slăbiciunea acestuia este atestată de circulația ilegală a persoanelor, drogurilor, banilor și armelor în toată lumea. Iar diminuarea puterii statului va continua, deoarece este întreținută de marile schimbări tehnologice, sociale și economice. În lumea de după 11 septembrie, statul a revenit în forță, cu o putere și o legitimitate reînnoite. Iar acest lucru va dura la rândul lui mult timp. Așadar epoca terorii va fi marcată de o tensiune între forțele

care duc la democratizarea autorității, pe de o parte, și stat, pe de altă parte.

Discutarea acestor probleme nu înseamnă să spunem că democrația e rea. Într-o proporție uriașă, ea a avut efecte minunate. Câți dintre noi ar vrea să se întoarcă într-o epocă lipsită de opțiuni alternative, în care individul să aibă mai puțină autonomie și putere? Dar, ca orice altă transformare masivă, democrația are părțile ei întunecate. Totuși noi nu prea vorbim despre ele. Dacă am face-o, ne-am atrage imediat reproșuri că nu suntem „în pas” cu vremurile. De aceea nu ne oprim niciodată din mers, ca să încercăm să înțelegem aceste vremuri. Dacă tăcem, de teamă să nu fim etichetați ca „antidemocratici”, nu vom avea nici o șansă să vedem ce poate fi neliniștitor în procesul tot mai sporit de democratizare a vieților noastre. Presupunem că democrația nu poate cauza nici o problemă, iar atunci când observăm maladii sociale, politice și economice, aruncăm vina în dreapta și-n stânga, respingem dificultățile ce apar, evităm răspunsurile, dar nu discutăm niciodată despre marea transformare aflată în centrul vieții noastre politice, economice și sociale.

Democrația și libertatea

„Să presupunem că au loc alegeri libere și corecte, iar cei aleși sunt rasiști, fasciști și separatiști”, spunea diplomatul american Richard Holbrooke despre Iugoslavia anilor '90. „Asta e dilema.” Într-adevăr, asta e, și nu doar în trecutul Iugoslaviei, ci și în lumea de astăzi. Gândiți-vă, de pildă, la provocarea prezentă în întreaga lume islamică. În aceste țări atât de autoritariste e recunoscută nevoia democrației. Dar dacă democrația duce la o teocrație islamică sau la ceva asemănător? Nu e o îngrijorare lipsită de fundament. Pe tot globul, regimuri alese democratic, chiar și unele realese sau reconfirmate prin

referendumuri, ignoră frecvent limitele constituționale ale puterii lor și își privează cetățenii de unele drepturi elementare. Acest fenomen supărător, observabil din Peru până în teritoriile palestinienne și din Ghana până în Venezuela, ar putea fi numit „democrație iliberală”.

Pentru occidentali, democrația înseamnă „democrație liberală”: un sistem politic caracterizat nu doar de alegeri libere și corecte, ci și de statul de drept, separarea puterilor și protejarea libertăților fundamentale ale cuvântului, întrunirii, credinței și proprietății. Dar acest mănunchi de libertăți – care ar putea fi numit „liberalism constituțional” – nu are nimic de-a face în mod intrinsec cu democrația, iar cele două n-au mers întotdeauna împreună nici măcar în Vest. La urma urmelor, Adolf Hitler a devenit cancelar al Germaniei în urma unor alegeri libere. În ultima jumătate de secol, în Occident, democrația și libertatea au fuzionat. Însă astăzi cele două fire ale democrației liberale, țesute cu grijă în urzeala politică occidentală, se despart în mai multe locuri din lume. Democrația înfloarește; libertatea nu.

În unele locuri – de exemplu, în Asia Centrală –, alegerile au adus la putere dictaturi. În altele, ele au dus la accentuarea conflictelor între grupuri și a tensiunilor interetnice. Atât Iugoslavia, cât și Indonezia erau mult mai tolerante și mai laice atunci când erau conduse de șefi autoritari (Tito, respectiv Suharto) decât sunt acum, ca democrații. Iar în multe țări nedemocratice alegerile nu ar îmbunătăți lucrurile. Dacă în lumea arabă ar avea loc alegeri mâine, probabil că în multe locuri ar veni la putere regimuri mai intolerante, mai reacționare, mai antioccidentale și mai antisemite decât dictaturile actuale.

Într-o lume tot mai democratică, regimurile ce rezistă tendinței dominante produc societăți nefuncționale, ca în lumea arabă. Aceste popoare simt cu mai mare intensitate decât oricând lipsa libertății, deoarece cunosc alternativele; le pot

vedea pe CNN, BBC și Al Jazeera. Și totuși, noile democrații se transformă de prea multe ori în false democrații, producând dezamăgire, dezordine, violență și forme noi de tiranie. Să luăm exemplul Iranului și al Venezuelei. Acesta nu este, desigur, un motiv să încetăm organizarea de alegeri, dar tot ar trebui să ne întrebăm care este sursa acestor evoluții tulburi. De ce atât de multe țări în curs de dezvoltare au dificultăți în a crea societăți stabile, cu adevărat democratice? Dacă ne-am asuma marea provocare de a construi democrația în Irak, cum am putea fi siguri că vom reuși?

Să lămurim mai întâi ce înțelegem prin democrație politică. Încă de pe vremea lui Herodot, ea a fost definită mai întâi de toate ca guvernare de către popor. Definiția democrației ca proces de selecție a guvernărilor este astăzi larg utilizată de către specialiști. În *The Third Wave (Al treilea val)*, eminentul politolog Samuel P. Huntington arată de ce:

Alegerile deschise, libere și corecte sunt esența democrației, inevitabilul *sine qua non*. Guvernele rezultate din alegeri pot fi ineficiente, corupte, mioape, iresponsabile, dominate de anumite interese și incapabile să adopte politicile cerute de binele public. Din cauza acestor defecte, respectivele guverne sunt indezirabile, dar nu și nedemocratice. Democrația este una dintre virtuțile publice, nu singura, iar relația democrației cu alte virtuți și vicii publice nu poate fi înțeleasă decât dacă democrația este privită distinct de celelalte caracteristici ale sistemelor politice.

Această definiție se potrivește și cu accepțiunea comună a termenului. Dacă o țară are alegeri competitive și pluripartinice, o numim „democratică”. Dacă într-o țară crește participarea publică la viața politică – de exemplu, prin emanciparea femeilor –, spunem că acea țară a devenit mai democratică. Firește, alegerile trebuie să fie libere și corecte, iar pentru aceasta trebuie protejată libertatea cuvântului și a întrunirilor. Dar dacă mergem mai departe de aceste cerințe minime și

considerăm că un stat este democratic doar dacă garantează o anumită serie de drepturi sociale, politice, economice și religioase – serie ce variază pentru fiecare observator –, cuvântul *democrație* devine lipsit de înțeles. La urma urmei, sistemul economic al Suediei îngrădește, conform unor opinii, drepturile de proprietate individuală, Franța a avut până de curând un monopol de stat asupra televiziunii, iar Marea Britanie are o religie de stat. Și toate acestea constituie, fără nici o îndoială, democrații. Dacă pretindem ca termenul *democrație* să însemne, dintr-o anumită perspectivă subiectivă, „bună guvernare”, el devine inutil din punct de vedere analitic.

Pe de altă parte, liberalismul constituțional nu se referă la procedurile de selectare a guvernării, ci mai degrabă la scopurile acesteia. El face referire la tradiția profundă a istoriei occidentale de a căuta să protejeze autonomia și demnitatea individului față de încercările altcuiva – statul, Biserica ori societatea – de a-l supune coerciției. Conceptul reunește două idei aflate în legătură una cu alta. Liberalismul* se revendică de la curentul filosofic ce începe cu grecii și romanii și pune accent pe libertatea individului. Constituționalismul plasează statul de drept în centrul ideii politice. Liberalismul constituțional s-a dezvoltat în Europa Occidentală și în Statele Unite ca un mod de protejare a dreptului individului la viață și proprietate și a libertăților religioase și ale cuvântului. Pentru a permanentiza aceste drepturi, s-a pus accentul pe modalitățile de control asupra puterii guvernământului, pe egalitatea în fața legii, imparțialitatea tribunalelor și separația între Biserică și stat. În aproape toate variantele sale de existență,

* Folosesc termenul *liberalism* în sensul pe care-l avea în secolul al XIX-lea, și anume preocuparea pentru libertatea economică, politică și religioasă a individului, numit uneori „liberalism clasic”, și nu în sensul modern, folosit în SUA, care îl pune în legătură cu statul social, acțiunea afirmativă și cu alte politici.

liberalismul constituțional susține că oamenii au anumite drepturi naturale (sau „inalienabile”) și că guvernul trebuie să accepte o lege de bază, limitând propriile puteri ca să protejeze aceste drepturi. Astfel, în 1215, la Runnymede, baronii englezi l-au obligat pe rege să-și limiteze autoritatea. În coloniile americane această tradiție a fost stipulată explicit, iar în anul 1638 orașul Hartford a adoptat prima constituție scrisă din istoria modernă. În 1789, constituția americană a creat un cadru formal pentru noua națiune. În 1975, națiunile occidentale au fixat standardele de comportament chiar și pentru regimurile nedemocratice. Magna Carta, Ordinele Fundamentale din Connecticut, constituția americană și Acordul de la Helsinki sunt expresii ale liberalismului constituțional.

Începând cu 1945, guvernele occidentale au întruchipat în general atât democrația, cât și liberalismul constituțional. De aceea, este dificil să ni le imaginăm separate, fie sub forma democrației iliberale, fie sub cea a autocrației liberale. În realitate, ambele au existat în trecut și mai există și astăzi. Până în secolul XX, cele mai multe state din vestul Europei erau autocrații liberale sau, în cel mai bun caz, semidemocrații. Dreptul de a vota nu le aparținea tuturor, iar legislativele rezultate din alegeri aveau puteri limitate. În 1830, Marea Britanie, una dintre cele mai democratice țări din Europa, nu acorda drept de vot pentru una din camerele parlamentului decât unui procent de 2% din populația sa. Doar la sfârșitul anilor 1940 cele mai multe țări occidentale au devenit democrații în adevăratul sens al cuvântului, cu sufragiu universal la vârsta adultă. Cu o sută de ani mai devreme, la sfârșitul anilor 1840, cele mai multe dintre ele adoptaseră unele principii importante ale liberalismului constituțional – statul de drept, dreptul la proprietate privată – și acceptau într-o măsură tot mai mare separația puterilor în stat și libertatea cuvântului și a întrunirilor. Pentru o mare parte din istoria modernă, ceea ce a caracterizat guvernele din Europa și America de Nord

și le-a deosebit de cele din restul lumii nu a fost democrația, ci liberalismul constituțional. „Modelul occidental de guvernământ” este cel mai bine reprezentat simbolic nu de plebiscitul universal, ci de judecătorul imparțial.

Timp de decenii, mica insulă a Hong Kongului a ilustrat elocvent faptul că libertatea nu depinde de democrație. Ea posedă unul dintre cele mai înalte tipuri de liberalism constituțional din lume, dar nu era în nici un caz o democrație. În anii '90, pe măsură ce se apropia momentul preluării Hong Kongului de către China, multe ziare și reviste occidentale se temeau de pericolele acestei preluări pentru democrația din insulă. Însă Hong Kongul nu era deloc democratic. Amenințarea avea în vedere tradiția libertății și legalității. Aceste două concepte continuă să fie confundate între ele. Politicienii americani și israelieni au reproșat deseori Autorității Palestiniene lipsa democrației. Însă Yasser Arafat este singurul conducător din întreaga lume arabă care a fost ales în urma unui vot rezonabil de liber. Problema Autorității Palestiniene nu este democrația ei – care, deși sever afectată, cel puțin este pe jumătate funcțională –, ci lipsa liberalismului constituțional.

Mai ales americanii au probleme în observarea tensiunii dintre democrație și libertate, deoarece ea nu este o temă dominantă a istoriei lor – cu o singură, uriașă excepție. Sclavia și segregatia au fost prezente în sudul Statelor Unite în timpul unui regim democratic. De la întemeierea republicii, oponenții sclaviei s-au confruntat cu problema că majoritatea votanților sudiști o apărau cu pasiune. În cele din urmă, sclavia a dispărut nu datorită unui referendum, ci pentru că forțele Nordului le-au învins pe cele sudiste. Legislația lui Jim Crow, care a succedat în Sud sclaviei, a fost abolită în anii '50 și '60, dar nu de către democrație, ci în ciuda acesteia. Chiar dacă ultimul document care consfințea emanciparea, Civil Rights Act din 1964, a fost promulgat de către Congresul Statelor Unite, toate momentele premergătoare acestuia au avut loc

prin decizia executivului – în cazul desegregării forțelor armate – sau prin hotărârea Curții Supreme de Justiție – în cazul desegregării școlilor. În cea mai mare tragedie a Americii, libertatea și democrația s-au aflat deseori în conflict.

Modelul american

În anii '90, un specialist american a călătorit în Kazahstan în cadrul unei misiuni finanțate de guvernul Statelor Unite cu scopul de a ajuta noul parlament al țării să redacteze legea electorală. Interlocutorul său, un important membru al parlamentului kazah, a respins numeroasele opțiuni pe care le propunea expertul american, spunând cu hotărâre: „Vrem ca parlamentul nostru să fie exact ca și Congresul vostru”. Americanul a fost îngrozit: „Am încercat să spun altceva decât singurele cuvinte care îmi veneau cu încăpățănare în minte: «Ba nu, nu vreți asta!»”. Această perspectivă nu este una neobișnuită. Americanii care se ocupă de problemele democrației tind să privească propriul sistem ca pe o încropeală greu de manevrat, pe care nici o altă țară n-ar trebui să o suporte. De fapt, filosofia din spatele constituției Statelor Unite, spaima de acumulare a puterii, este la fel de prezentă astăzi cum era în 1789. Kazahstanul se întâmplă să aibă chiar nevoie de un parlament puternic – asemenea Congresului american – pentru a ține în șah apetitul pentru putere al președintelui.

E bizar că, în străinătate, Statele Unite susțin atât de des democrația fără limite. Sistemul american se caracterizează nu prin cât de democratic este, ci mai degrabă prin cât e de nedemocratic, deoarece fixează numeroase constrângeri majorităților electorale. Declarația Drepturilor americană nu este, la urma urmei, decât o listă de lucruri pe care guvernul nu are voie să le facă, indiferent ce își dorește majoritatea. Dintre cele trei instituții ale guvernării americane, Curtea

Supremă – poate cea mai proeminentă – este condusă cu mandat pe viață de nouă bărbați și femei care nu sunt aleși de nimeni. Senatul Statelor Unite este camera superioară cea mai nereprezentativă din lume, cu excepția singulară a Camerei Lorzilor, care este însă lipsită de putere și, oricum, pe punctul de a fi transformată. Fiecare stat american trimite doi senatori la Washington, indiferent de numărul populației sale. Astfel, cele 30 de milioane de locuitori ai Californiei dețin la fel de multe voturi în Senat ca și cele 3,7 milioane de locuitori ai Arizonei. Nu prea mai este valabilă lozinca „Un om, un vot”^{*} În legislativele de stat și locale din toate statele Americii, impresionantă nu este puterea partidului majoritar, ci protecția acordată partidului minoritar, deseori chiar unui singur individ. Companiile private și alte grupuri nonguvernamentale – ceea ce Alexis de Tocqueville numea „asociații intermediare” – formează un alt strat fundamental al societății. Această țesătură densă a societății civile a contribuit esențial la formarea caracterului specific al democrației americane.

Dar țesătura se cam uzează, producând o variantă americană de democrație iliberală. Problemele Statelor Unite sunt diferite și mult mai puțin importante decât cele cu care se confruntă țările din Lumea a Treia. Dar se înrudesesc cu ele. În America, legile și drepturile sunt fixate clar. Însă constrângerile mai puțin formale care dau consistență democrației liberale încep să dispară. Multe dintre aceste instituții sociale și politice – partide politice, profesii, cluburi și asociații – sunt nedemocratice chiar în structura lor. Toate sunt amenințate de către o ideologie democratică, ce judecă eficiența fiecărei

* Acest aspect al democrației americane a avut de cele mai multe ori efecte teribile, dând statelor mici și cu o populație puțin numeroasă o mare influență politică și subvenții masive. Cu toate acestea, democrația americană beneficiază mult de pe urma majorității trăsăturilor sale „nedemocratice”.

idei sau instituții printr-un test simplu: este puterea dispersată la nivelul maxim posibil? Cu alte cuvinte, sunt ele într-atât de democratice pe cât pot fi? Astfel, Congresul Statelor Unite, deși este o instituție democratică prin definiție, funcționa într-o manieră ierarhică și închisă, la distanță de presiunile publicului. Acum, el este un corp transparent, deschis cu adevărat vederilor celor care îl compun și presiunilor exterioare. Congresul a devenit un corp mai comunicativ, mai democratic și mai disfuncțional.

Sau să ne gândim la partidele politice americane, care sunt astăzi niște organizații de tip Potemkin. Ele nu mai joacă rolul istoric de a selecta și a media în cadrul procesului electoral american. Alegerile primare și sondajele sunt astăzi dominante, iar partidele reprezintă doar niște vase ce urmează să fie umplute cu orice ar dicta gustul de moment al publicului: neoliberali, conservatori etc. Sau să luăm ca exemplu elitele profesionale ale Statelor Unite – mai ales avocații –, care formau altădată un fel de aristocrație locală, cu îndatoriri și responsabilități față de orașele în care locuiau. Ei și-au pierdut prestigiul și scopul public, transformându-se în niște heurupști anxioși. Doctorii, contabilii și bancherii au urmat aceeași traiectorie. Forțele care au ghidat democrația se erodează rapid.

Pe toate le-a înlocuit sondajul de opinie. Când vor scrie istoricii despre vremurile de astăzi, vor fi cu siguranță frapați de căutarea constantă, neîncetată a pulsului publicului. Politicienii, corporațiile și jurnaliștii cheltuiesc mult timp, bani și energie încercând să ghicească părerile publicului despre orice, începând cu asigurările sociale și viața de apoi și terminând cu băuturile carbogazoase. De fapt, această cursă are drept scop posibilitatea de a fi primul care să facă genuflexiuni în fața opiniei publice. Institutele de sondare au devenit prezicătorii de astăzi, interpretând rezultatele sondajelor cu gravitatea cu care predecesorii lor citeau în măruntaie de pasăre. Desigur că sondajele, ca și măruntaiele de pasăre, pot

fi ambigue, iar oamenii se pot răzgândi, moment în care are loc o nouă cursă de lemingi în căutarea noului punct de vedere al poporului. Aceiași oameni de afaceri considerați niște genii în 2000 au devenit niște escroci în 2002. Newt Gingrich, generalul care a obținut victoria electorală din 1994, s-a transformat un an mai târziu într-un extremist iritant. Când era președinte, imaginea lui Bill Clinton migra săptămânal de la statutul de ticălos la cel de legendă politică. În tot acest carusel, singurul lucru constant este omagierea rituală a publicului american. „Poporul american nu este prost”, spun neîncetat politicienii, chiar și atunci când explică dorința constantă a publicului de a beneficia de impozite mai scăzute și de mai multe ajutoare din partea guvernului. „Poporul american dorește să știe”, declară câte un politician, când de fapt doar politicienii – sau poate chiar numai politicianul respectiv – au ceva de întrebat. „Poporul american și-a spus cuvântul”, va declara un al treilea, ca și cum ar vorbi despre o revelație divină. Orice loc comun al zilei de astăzi are forța unei revelații biblice dacă este atribuit poporului american*.

Libertate și constrângere

Pe de altă parte, publicul simte că există o problemă. Față de sistemul lor politic, americanii au un respect mai scăzut decât oricând. Și nu sunt singurii în această situație. Cele mai multe

* Ca de fiecare dată când s-a referit la SUA, Tocqueville a fost primul care a spus (și a făcut-o cel mai bine): „Sub Vechiul Regim, francezii considerau un adevăr invariabil faptul că regele nu se poate înșela, iar dacă se înșela, vina era imputată consilierilor săi... Americanii au aceeași opinie cu privire la majoritate”. În același sens, Michael Kinsley și-a adunat editorialele din *New Republic* într-o carte cu un titlu dojenitor, în care numea poporul american *Big Babies*.

țări occidentale manifestă aceeași părere foarte sumbră despre politica lor. De fapt, ascensiunea recentă a populismului anti-sistem în toate țările europene sugerează că aceste sentimente au devenit deja foarte puternice. Tendința ascendentă de nemulțumire și furie față de sistemele politice existente vine într-un moment nepotrivit. Democrațiile occidentale se află sub tensiune, deoarece se confruntă cu provocări total noi, cum ar fi terorismul, schimbările demografice, imigrația și conflictele culturale. Guvernele trebuie să protejeze societățile de noi pericole, să reconstruiască statul social și să încurajeze imigrația fără a produce războaie culturale, ceea ce oricând constituie o sarcină dificilă. Dar sistemul politic nu a fost nicicând atât de nefuncțional. Campaniile politice perpetue, lingușirea publicului, strângerile de fonduri, interesele speciale și lobby-ul – foarte puternic în America – au discreditat sistemul în ochii publicului, iar participarea la vot este șocant de scăzută. Democrația occidentală rămâne un model pentru restul lumii, dar oare nu cumva începe ea să fie, asemenea unei supernove, golită de miez tocmai în momentul de glorie orbitoare în universuri îndepărtate?

Mulți susțin contrariul, și anume că democratizarea sporită din toate sferile societății este un bine fără rezerve. Din prăbușirea vechilor sisteme, din deschiderea accesului și venirea la putere a omului obișnuit nu vor rezulta decât o libertate individuală și o bunăstare mereu sporite. La finalul exaltanțelor ani '90 firma de consultanță Accenture publica reclame pentru a-și lauda capacitatea vizionară de analiză. Una dintre acestea era un fals titlu de ziar ce spunea că „Internetul va aduce democrația în China”, urmat de subtitlul „*Abia acum* devin lucrurile interesante”. Pe măsură ce fervoarea erei „.com” s-a stins, entuziaștii în fața tehnologiei arată că Internetul se află abia în stadiul copilăriei sale și că în cele din urmă va reuși să aducă democrația în China, prosperitatea în India și ne va transforma pe toți în propriii noștri bancheri, avocați, editori

și chiar legislatori. Ultima tendință poate fi observată în state cum ar fi California, unde guvernarea prin referendum a început de mult. Alte state îi urmează exemplul. Cum să nu fii de acord cu mai multă democrație?

Dar dacă libertatea nu vine din haos, ci și dintr-o anumită formă de ordine – nu din democrația nelimitată și directă, ci din democrația reglementată, reprezentativă? Dacă avem nevoie, așa cum se întâmplă deseori în viață, de călăuze și constrângeri? Și dacă libertatea este cu adevărat protejată doar atunci când aceste elemente de siguranță sunt puternice? Această teorie alternativă a produs democrația modernă, liberală. Democrația în care am trăit în Occident a fost întotdeauna ceea ce Aristotel numea „un regim mixt”. Ea a avut un guvern ales, desigur, dar și legi constituționale și drepturi, un sistem juridic independent, partide politice puternice, Biserici, firme, asociații private și elite profesionale. Democrația politică era un element esențial, chiar fundamental al întregului – poporul deținea puterea supremă –, însă sistemul era unul complex, alcătuit din multe părți, și nu toate acestea erau supuse alegerii. Scopul multora dintre aceste instituții și grupuri nedemocratice era cel de a tempera patimile publicului, de a-i educa pe cetățeni, de a ghida democrația și astfel de a proteja libertatea. Când Facultatea de Drept de la Harvard le înmânează absolvenților săi diplomele, le amintește să înțeleagă prin lege „constrângerile înțelepte care îi fac pe oameni liberi”. Imnul național *America the Beautiful* spune: „America, America,/ Domnul să-ți îndrepte fiecare greșală./ Întărește-ți sufletul prin autocontrol/ Și libertatea prin lege”.

Această carte reprezintă un îndemn la autocontrol, la restabilirea echilibrului între democrație și libertate. Ea *nu* vrea să fie un argument împotriva democrației. Cartea susține că s-ar putea ca prea multă democrație să nu fie un lucru bun. Esența politicii liberale democratice este construirea unei ordini sociale bogate și complexe, nu a uneia dominate

de o singură idee. De exemplu, părinții fondatori ai SUA doreau să creeze o astfel de societate pluralistă, în condițiile în care mulți credeau că societățile ar trebui să fie dominate de o singură ideologie religioasă. Și democrația este o ideologie și, ca toate ideologiile, are niște limite. Ceea ce funcționează într-un for legislativ s-ar putea să nu funcționeze într-o corporație.

Realizarea unei restaurații nu înseamnă a căuta întoarcerea la o veche ordine. Ne plac schimbările democratice pe care le-am trăit și le prețuim reușitele. Scopul nostru este democrația liberală, nu așa cum era practică în secolul al XIX-lea, ci așa cum ar trebui practică în secolul XXI. Societățile democratice au nevoie de noi ghiduri și zone-tampon, concepute pentru problemele și timpurile moderne. Dar orice astfel de inițiativă trebuie să înceapă cu o întoarcere la istorie, la lupta pentru libertate și democrație care a început în Occident și s-a răspândit în restul lumii. Dacă vrem să reînnoim căutarea perenă a vieții, libertății și fericirii, trebuie să ne amintim forțele care le-au produs. Numai înțelegând trecutul libertății o vom putea proteja în viitor.

Capitolul 1

Scurtă istorie a libertății umane

Totul a început în momentul când Constantin s-a hotărât să se mute. În anul 324, conducătorul celui mai mare imperiu al lumii a plecat spre est, mutându-și capitala de la Roma la Bizanț, vechea colonie grecească de la gura Mării Negre, pe care a numit-o imediat Constantinopol. De ce va fi abandonat el Roma, capitala istorică a imperiului? Constantin a afirmat că a făcut-o „la porunca Domnului”. O astfel de logică nu lasă loc de discuții, dar cu siguranță vanitatea și ambiția sa au jucat și ele un rol. Constantin voia neapărat să lase în urmă o moștenire măreață și, neputând să câștige un război, ce cale mai bună putea găsi decât să construiască o nouă capitală? Mutarea a fost și una victorioasă pe plan politic. Constantinopolul era mai aproape de marile centre culturale și economice ale aceluși timp, cum ar fi Atena, Salonic și Antiohia. (Pe atunci se considera că Roma e izolată.) Iar Constantinopolul era un punct strategic mai important, de unde imperiul putea fi mai bine apărat în fața dușmanilor săi, adică a triburilor germanice și a armatelor persane. În secolul al IV-lea, centrul de greutate al istoriei se găsea în răsărit.

Împărații nu călătoresc fără bagaje, iar Constantin nu a făcut excepție. El nu a mutat doar capitala, ci a deplasat zeci de mii dintre locuitorii acesteia și a ordonat să i se aducă imense cantități de mâncare și vinuri din Egipt, Asia Mică și Siria pentru a-i hrăni. Și-a trimis oamenii în întregul imperiu

să-i aducă obiecte de artă pentru „noua Romă”. A avut loc un jaf pe care istoricul Jacob Burckhardt îl descria drept „cea mai dezgustătoare și mai amplă devastare de obiecte de artă din întreaga istorie [...] comisă cu scopul de a decora [Constantinopolul]”¹. Senatorii și alte personalități au primit numeroase stimulente pentru a se muta; copii exacte ale caselor lor îi așteptau în noul oraș. Dar, cu toate că și-a adus cu sine aproape întreaga curte, Constantin a lăsat o persoană în urmă: pe episcopul Romei. Această separare istorică între stat și religie urma să aibă consecințe decisive și benefice pentru umanitate.

Deși episcopul Romei avea o autoritate nominală – deoa-rece primul episcop, Petru, fusese primul apostol al lui Hristos –, creștinismul supraviețuise devenind o religie descentralizată, compusă dintr-un grup de Biserici cu o guvernare proprie. Dar acum Roma era departe de capitala imperiului. Alți preoți importanți, cum ar fi episcopul de Bizanț și cel din apropiata Antiohie, din Ierusalim și din Alexandria, trăiau în umbra împăratului, devenind repede supuși ai autorității statului. Departe de putere și de intrigile de la palat, Biserica Romană a înflorit, afirmându-și o independență care i-a permis în cele din urmă să pretindă mantia de conducător spiritual al tuturor popoarelor creștine. Ca urmare a acestei separări, observa marele clasicist englez Ernest Barker, Orientul (Bizanțul) a intrat sub controlul statului, în timp ce Occidentul (Roma) a intrat sub suveranitatea religiei. Ar fi mai corect să spunem că în Occident suveranitatea a fost contestată; timp de 1 500 de ani după mutarea lui Constantin, istoria europeană a fost marcată de luptele continue dintre Biserică și stat. Din scânteile acelor lupte au apărut primele focuri ale libertății umane.

Libertatea veche și nouă

Desigur, ar fi o simplificare excesivă să alegem un singur eveniment pentru a marca începuturile unui fenomen istoric atât de complex cum e dezvoltarea libertății umane, dar orice poveste trebuie să aibă un început. Iar ascensiunea Bisericii Creștine este, din punctul meu de vedere, prima sursă importantă a libertății în Occident și, astfel, în lume. Ea subliniază tema centrală a acestui capitol, aceea că libertatea a ajuns în Occident cu câteva secole înaintea democrației. Libertatea a dus la democrație, și nu invers. De aici mai rezultă un paradox al acestei povești: oricare ar fi cauzele structurale profunde, în Occident, libertatea s-a născut dintr-o serie de lupte pentru putere. Consecințele acestor lupte – între Biserică și stat, între feudal și rege, între protestanți și catolici, între afaceri și stat – s-au integrat în ansamblul vieții publice din Occident, ducând la presiuni tot mai mari în favoarea libertății individuale, mai ales în Anglia și, prin extensiune, în Statele Unite.

Unii pot contesta ideea de a pune accent pe Biserica Creștină, arătând cu mândrie spre Grecia antică drept fundament al libertății. Ei se vor gândi la celebra orăție funebră a lui Pericle ținută în anul 431 î.Hr., care a conjurat o viziune entuziastă a Atenei zilelor sale dedicată libertății, democrației și egalității. De-a lungul secolului al XIX-lea, curriculumul universitar din Marea Britanie și Germania afirma că cea mai mare înflorire a umanismului a avut loc în orașele-state ale Greciei în secolul al V-lea î.Hr. (Studiul Greciei și Romei antice este numit colocvial și astăzi la Oxford și Cambridge „Cei mari”.) Dar obsesia victoriană față de Grecia era în parte fantezistă. Vechea Grecia a fost o cultură extraordinară, fertilă pe plan filosofic, literar și științific. A fost locul de naștere al democrației și al unora dintre ideile asociate ei, dar acestea au fost practicate în doar câteva (puține) orașe-state, timp de

cel mult o sută de ani, și au dispărut în momentul cuceririi Atenei de către macedonenii, în anul 338 î.Hr. Peste mai mult de un mileniu, experimentul grecesc a devenit o sursă de inspirație pentru democrați, dar în secolele ce au urmat el nu a avut nici o influență tangibilă sau instituțională asupra politicii din Europa.

Mai exact, Grecia nu a fost locul de naștere al libertății așa cum o înțelegem astăzi. În lumea modernă, libertatea presupune în primul rând libertatea individului în fața autorității arbitrare, adică, pentru cea mai mare parte din istorie, în fața puterii brute a statului. Ea implică anumite drepturi fundamentale ale omului: libertatea de expresie, de asociere și a credinței, precum și dreptul de a fi tratat conform unei proceduri corecte. Dar în Antichitate, așa cum arăta filosoful iluminist Benjamin Constant, libertatea însemna cu totul altceva, și anume faptul că oricine (mai exact, orice cetățean de sex masculin) avea dreptul să participe la guvernarea comunității. De obicei, toți cetățenii participau la legiferare sau, dacă acest lucru nu era posibil, legiuitorii erau aleși prin tragere la sorți, așa cum se întâmplă astăzi cu jurații în SUA. Adunările populare din Grecia antică aveau puteri nelimitate. Drepturile individului nu erau nici sacre din punct de vedere teoretic și nici protejate în realitate. Democrația greacă însemna deseori, în termenii lui Constant, „supunerea individului în fața autorității comunității”². Să ne amintim că, în secolul al IV-lea î.Hr., în Atena, unde se spune că democrația grecească și-a găsit expresia cea mai autentică, adunarea populară l-a condamnat la moarte prin vot democratic pe cel mai mare filosof al epocii pentru învățăturile lui. Execuția lui Socrate a fost democratică, dar nu liberală.

Dacă despre rădăcinile grecești ale libertății Occidentului se vorbește prea mult, cele romane sunt neglijate. Când Herodot scria că grecii sunt „un popor liber”, el voia să spună că aceștia nu erau sclavi sub cucerire sau dominație străină,

ceea ce am numi astăzi „independență națională” sau „auto-determinare”. (Conform acestei definiții, nord-coreenii de astăzi ar fi un popor liber.) Romanii accentuau un alt aspect al libertății, și anume că toți cetățenii erau tratați în mod egal de către lege. Această concepție despre libertate este mult mai apropiată de cea modernă, iar cuvântul latin care o ilustrează, *libertas*, este rădăcina termenului modern. Dacă grecii au dat lumii filosofia, literatura, poezia și arta, romanii ne-au dat începuturile guvernării limitate și ale statului de drept. Republica romană, cu guvernarea ei divizată în trei ramuri, cu alegerea demnitarilor pentru un mandat delimitat temporal și cu accentul pus pe egalitatea în fața legii, a fost un model de guvernare de atunci și până astăzi, recunoscut ca atare la formarea Republicii americane. Până astăzi, conceptele și termenii politici romani au dăinuit în lumea occidentală: *senat*, *republică*, *constituție*, *prefectură*. Legislația occidentală este atât de înțesată de moștenirea romană, încât, până la începutul secolului XX, avocații trebuiau să fie buni cunoscători ai limbii latine. Cele mai multe dintre legile de astăzi privind contractele, proprietatea, răspunderea, calomnia, moștenirea și averea, precum și regulile de procedură și de mărturie sunt variații pe teme romane. În opinia lui Herbert Asquith, talentatul clasicist amator care a ajuns prim-ministru al Marii Britanii, cel mai mare dar pe care Roma l-a făcut urmașilor este că a „întemeiat, dezvoltat și sistematizat domeniul jurisprudenței”³.

Problema cea mai evidentă a legislației romane era una practică: ea nu se aplica în cazul clasei conducătoare, lucru tot mai supărător pe măsură ce republica degenera într-o monarhie, în timpul secolului I d.Hr. Împărați precum Nero, Vitellius și Galba condamnau în mod obișnuit oameni la moarte fără judecată, jefuiau casele private și templele, își violau și ucideau supușii. Celebrul Caligula și-a numit calul senator, un gest care încălca regulile implicite, chiar dacă nu

explicite ale unui corp august, pe vremuri. Tradițiile de legalitate construite cu grijă în perioada republicană s-au prăbușit sub decadența imperiului. Lecția căderii Romei este aceea că, pentru ca statul de drept să persiste, e nevoie de ceva mai mult decât de bunele intenții ale conducătorilor, care se pot schimba (atât intențiile, cât și conducătorii). În cadrul societății avem nevoie de instituții a căror putere să fie independentă de cea a statului. Occidentul a găsit o astfel de contragreutate în Biserica Catolică.

Paradoxul catolicismului

Cea mai concretă moștenire a Romei a fost Biserica Romano-Catolică, pe care filosoful englez Thomas Hobbes a numit-o „fantoma decedatului Imperiu Roman, ce șade încoronată pe mormântul acestuia”⁴. Cultura romană a devenit cultura catolicismului. Prin intermediul Bisericii au fost transmise nenumărate tradiții și idei – și, desigur, a fost transmisă limba latină, care le-a oferit oamenilor educați de pe tot cuprinsul Europei o limbă comună, întărindu-le astfel sentimentul de apartenență la aceeași comunitate. Ideile și structura Bisericii Catolice seamănă până astăzi – prin universalitatea, ierarhia, codurile și legile ei – cu cele ale Imperiului Roman.

Biserica Catolică poate părea un început ciudat pentru istoria libertății. Ca instituție, ea nu a încurajat libertatea de gândire și nici măcar, până în vremurile mai noi, diversitatea credințelor. De fapt, în timpul Evului Mediu, pe măsură ce se întărea, Biserica Catolică devenea tot mai intolerantă și mai opresivă, punând accentul pe dogmă și pe supunerea necondiționată și folosindu-se de mijloace oribile pentru a zdrobi disidenții (să ne amintim de Inchiziția spaniolă). Până astăzi, structura ei rămâne ierarhică și autocratică. Biserica nu și-a propus niciodată să întărească libertatea individului.

Dar încă de la început ea s-a opus cu tenacitate puterii statului și astfel a limitat autoritatea monarhilor. Ea controla instituții sociale de mare importanță, cum ar fi căsătoria și ritualurile nașterii și înmormântării. Proprietățile bisericești și preoții nu erau supuși impozitării, ceea ce nu era puțin lucru, dat fiind că, la apogeul puterii sale, Biserica deținea o treime din suprafața Europei. Biserica Catolică a fost prima instituție majoră din lume ce a avut independență față de autoritatea seculară și a dorit să i se opună acesteia. Astfel, ea a fisurat edificiul puterii de stat, iar libertatea individului a început să crească printre fisuri.

Luptele dintre Biserică și stat au început la vreo 50 de ani după mutarea lui Constantin. Unul dintre succesorii acestuia, împăratul Teodosie, aflat într-o dispută acerbă cu tesalonicenii, unul dintre triburile grecești, a chemat întregul trib la Milano și a pregătit acolo un masacru sângeros pentru invitații săi, bărbați, femei și copii. Arhiepiscopul de Milano, un preot pios pe nume Ambrozio, a fost revoltat și a refuzat în public să-i dea împăratului sfânta împărtășanie. Teodosie a protestat și s-a apărat făcând apel la Biblie. Într-adevăr, el se recunoștea vinovat de omucidere, însă unul dintre regii eroici din Biblie, David, nu fusese oare vinovat și de omucidere, și de adulter? Arhiepiscopul nu a cedat, răspunzând tunător, în cuvintele relatate de istoricul englez Edward Gibbon: „L-ai imitat pe David în crima sa, acum imită-l în pocăință”⁵. Spre uimirea tuturor, pentru următoarele opt luni, împăratul, cel mai puternic om din lume, s-a îmbrăcat periodic în haine de cerșetor (așa cum făcuse David în istoria biblică) și a așteptat la poarta catedralei din Milano, cerând iertarea arhiepiscopului.

Odată cu fărâmițarea Imperiului Roman de Apus, autoritatea și independența episcopului Romei au sporit. El a devenit primul dintre prinții Bisericii, numit „Il Papa”, adică sfântul părinte. În anul 800, papa Leon al III-lea a fost obligat să-l încoroneze pe conducătorul franc Carol cel Mare ca împărat

roman. Dar, făcând aceasta, Leon a inițiat tradiția „învetiturii”, prin care Biserica trebuia să-l binecuvânteze pe noul rege, dând astfel legitimitate domniei. În secolul al XII-lea, puterea papei crescuse, transformându-l într-un participant esențial în jocurile politice complexe ale Europei. Papalitatea deținea putere, legitimitate, bani și chiar armate. O mare bătălie simbolică a fost câștigată de papă în fața împăratului Henric al IV-lea al Sfântului Imperiu, care a contestat fără succes în anul 1077 acordarea învetiturii episcopilor germani de către papa Grigore al VII-lea. Pierzând bătălia, se zice că Henric a trebuit să stea trei zile cu picioarele goale în zăpada de la Canossa pentru a fi iertat de către sfântul părinte. Indiferent dacă această legendă este adevărată sau nu, în secolul al XII-lea, papa devenise egal în privința puterii și strălucirii cu toți regii europeni, iar Vaticanul rivaliza cu cele mai mari curți regale de pe continent.

Geografia libertății

În Occident, Biserica a câștigat putere dintr-un motiv simplu: după declinul Imperiului Roman, ea n-a mai avut de-a face cu un singur împărat al Europei. În schimb, Biserica Catolică a reușit să asmută principii europeni unul împotriva altuia, rezervându-și votul decisiv în luptele pentru putere. Dacă un singur monarh ar fi căpătat puterea pe continent, el ar fi putut zdrobi independența Bisericii, transformând-o într-o servitoare a puterii de stat. Așa s-a întâmplat cu Biserica Ortodoxă Greacă și mai târziu cu Biserica Ortodoxă Rusă (și, de altfel, cu mai toate religiile de pe pământ). Dar nici un conducător nu a mai cucerit întreaga Europă sau o mare parte a continentului. De-a lungul timpului, câțiva au încercat – Carol cel Mare, Carol Quintul, Napoleon, kaiserul Wilhelm și Hitler. Toți au fost înfrânți – de obicei, destul de repede.

Cum se explică acest fapt? Probabil datorită munților și râurilor. Europa este împărțită de bariere ce despart zonele înalte prin văile râurilor, mărginite de lanțuri muntoase. Râurile sale se varsă în golfuri adăpostite, navigabile de-a lungul coastei dantelate a Mediteranei, ceea ce înseamnă că regiunile mici au putut să subziste și chiar să prospere pe cont propriu. Așa se explică lunga istorie a numeroaselor țări independente din Europa. Ele erau greu de cucerit, pământul era ușor de cultivat, iar râurile și mările lor le deschideau căile comerciale. Dimpotrivă, Asia este plină de câmpii – stepele din Rusia, câmpiile din China –, prin care armatele puteau mășălui nestingherite. Nu e de mirare că aceste zone au fost conduse timp de milenii de imperii centralizate*.

Topografia Europei a făcut posibilă apariția comunităților de diferite dimensiuni – orașe-state, ducate, republici, națiuni și imperii. În anul 1500, Europa cuprindea peste 500 de state, multe dintre ele nu mai întinse decât un oraș. Această varietate a avut două efecte miraculoase. În primul rând, a permis dezvoltarea diversității. Oamenii, ideile, artele și chiar tehnologiile care nu erau bine-venite sau treceau neobservate într-un loc puteau înflori în altă parte. În al doilea rând, diversitatea alimenta o competiție continuă între state, producând inovații și eficiență în organizarea politică, în tehnologia militară și în politica economică. Practicile de succes erau copiate, iar

* Geografia Africii este deosebit de nefavorabilă. Deși este al doilea continent din lume ca întindere, ea are cea mai mică suprafață litorală, din care cea mai mare parte nu are ape suficient de adânci ca să poată fi amenajate porturi. Astfel încât comerțul său a fost dintotdeauna slab dezvoltat. Râurile nu sunt navigabile, deoarece fie au ape prea puțin adânci, fie au, pe suprafețele cu adâncime suficientă, obstrucții și cascade (în acest caz, peisajul pitoresc constituie un dezastru comercial). La acestea se adaugă căldurile tropicale și bolile datorate lor, rezultând astfel o explicație structurală a subdezvoltării Africii.

cele perdante erau înlăturate. Succesul economic și politic spectaculos al Europei – ceea ce istoricul economiei Eric Jones numea „miracolul european” – s-ar putea datora pur și simplu geografiei sale inegale⁶.

Nobili și regi

Geografia și istoria au contribuit împreună la modelarea structurii politice a Europei. Prăbușirea Imperiului Roman și înapoierea triburilor germanice care l-au distrus au dus la existența unei autorități descentralizate asupra continentului; nici un rege nu avea capacitatea administrativă de a conduce un regat foarte întins compus din atât de multe triburi independente. Dimpotrivă, la apogeul lor, China din timpul dinastiilor Ming și Manchu, India Imperiului Mogul și Imperiul Otoman au controlat țărâmurii întinse și popoare diferite. Dar în Europa proprietarii locali de pământuri și căpeteniile guvernau propriile teritorii și întrețineau relații strânse cu locuitorii lor. Faptul că marile clase proprietare de pământ erau independente a devenit o trăsătură distinctivă a feudalismului european. Din Evul Mediu și până în secolul al XVII-lea, suveranii europeni erau un fel de ființe îndepărtate, care își conduceau regatele mai mult cu numele. De exemplu, regele Franței era considerat în Bretania un simplu duce, având timp de secole o autoritate limitată în această regiune. În practică, dacă monarhii doreau să întreprindă vreo acțiune – să înceapă un război sau să construiască o cetate –, trebuiau să împrumute și să negocieze bani și trupe de la căpeteniile locale, care au devenit în tot acest timp conți, viconți și duci.

Astfel, elita funciară a Europei s-a transformat într-o aristocrație care deținea putere, bani și legitimitate, fiind foarte diferită de nobilimea de curte îngenunchată și dependentă din alte părți ale lumii. Această relație dintre nobili și regi,

aproape egali, a influențat profund dezvoltarea libertății. Marele istoric al liberalismului, Guido de Ruggiero, scria: „Fără rezistența efectivă a anumitor clase privilegiate, monarhia nu ar fi creat decât popoare de sclavi”⁷. De fapt, monarhii dintr-o mare parte a lumii chiar asta și făceau. În schimb, în Europa, de-a lungul Evului Mediu, aristocrația îi solicita regelui să-i garanteze anumite drepturi pe care nici măcar coroana nu le putea încălca. Ea a întemeiat corpuri reprezentative – parlamente, stări generale, diete –, care îi puteau exprima mereu revendicările. În aceste negocieri medievale s-au pus temeliile a ceea ce numim astăzi „statul de drept”. Revendicându-se de la tradiția romană, aceste drepturi au fost protejate și întărite de puterea nobilimii. După conflictul dintre Biserică și stat, conflictul dintre aristocrație și monarhie este a doua mare luptă pentru putere din istoria europeană din care a rezultat, la fel de involuntar, materia brută a libertății.

Aristocrația engleză era cea mai independentă din Europa. Lorzii trăiau pe moșiile lor, guvernând și protejându-și supușii. În schimb, ei percepeau taxe, datorită cărora rămâneau puternici și bogați. Conform expresiei unui istoric, erau o „aristocrație muncitoare”: își mențineau situația nu prin complicate ritualuri de curte, ci implicându-se în politică și guvernare la toate nivelurile⁸. Regii Angliei, care și-au consolidat puterea mai devreme decât cei mai mulți dintre egali lor de pe continent, recunoșteau că autoritatea lor depindea de cooptarea aristocrației sau cel puțin a unei părți a acesteia. Când depășeau limita, monarhii sufereau represaliile baronilor. Henric al II-lea, încoronat rege în anul 1154, și-a întins puterea peste întreaga țară, trimițând judecători în toate colțurile ei pentru a aplica decretele regale. El încerca să unifice țara și să creeze o legislație comună, imperială. Pentru aceasta, trebuia să deposeze aristocrația medievală de puterile și privilegiile ei. Dar planul său nu a funcționat decât până la un punct. Curând, nobilimea s-a ridicat la luptă – literalmente – și,

după patruzeci de ani de bătlăii, fiul lui Henric, regele Ioan, a fost silit să semneze un armistițiu în anul 1215, pe un câmp de lângă castelul Windsor. Documentul ce a rezultat, Magna Carta, a fost privit atunci ca o cartă a privilegiilor nobiliare ce descria drepturile lorzilor feudali. Ea conținea însă și precizări ce garantau libertatea Bisericii și autonomia locală a orașelor. În termeni vagi, ea se pronunța împotriva oprimării oricăruia dintre supușii regelui. În timp, documentul a fost interpretat în sens mai larg de către judecătorii englezi, care l-au transformat într-o cvasiconstituție ce consfințea anumite drepturi ale individului. Dar, chiar și atunci, Magna Carta era importantă prin faptul că era prima limitare scrisă a autorității regale în Europa. Astfel, istoricul Paul Johnson spunea despre ea că „este considerată, pe bună dreptate, ca fiind prima dintre Legile Țării*, în Anglia”, din care se poate spune că au descins atât libertățile engleze, cât și cele americane”⁹.

Roma și Reforma

După lupta dintre Biserică și stat și cea dintre nobili și regi, următorul mare conflict pentru putere, cel dintre catolici și protestanți, s-a dovedit cel mai lung și mai sângeros, având noi și la fel de involuntare implicații revoluționare pentru libertate. Instigatorul neașteptat a fost un călugăr german pios care locuia într-un târgușor izolat pe nume Wittenberg. La începutul secolului al XVI-lea, Europa resimțea o mare nemulțumire față de papalitate, care devenise extraordinar de puternică și coruptă. La Roma, cea mai scandalooasă era practica larg răspândită a vânzării de indulgențe – certificate papale care-l absolveau pe cel care le cumpăra de păcate, chiar și de cele care încă nu fuseseră comise. Cu banii strânși se plăteau

* Colecția de legi ale Angliei ce reprezintă „constituția ei nescrisă”.

nesfârșitele obiceiuri extravagante ale Bisericii, șocante chiar și pentru standardele luxoase ale epocii baroce. Cel mai recent proiect era construcția celei mai mari și mai grandioase catedrale din lume, Sfântul Petru din Roma. Chiar și astăzi, când pășim pe marile suprafețe de marmură de la Vatican și privim podoabele, giuvaerele, tapiseriile și frescele ce se întind de la un perete la altul și de la podea până la cupolă, ne putem ușor imagina furia piosului Martin Luther.

Existaseră și alte apeluri la reformă înaintea lui Luther – de exemplu, Erasmus ceruse un serviciu divin mai simplu, lipsit de podoabe –, dar nici unul nu atentase direct la autoritatea Bisericii. În schimb, Luther a făcut-o în cele 95 de teze întrețesute logic, pe care le-a bătut în poarta bisericii castelului din Wittenberg în dimineața de 31 octombrie 1517. Poate că Luther avea de partea sa dreptatea, dar a avut și noroc. Erezia sa venea la momentul oportun în istoria tehnologiei. Până când Biserica Catolică a reacționat, interzicând cu strictețe difuzarea ideilor lui Luther, noile tiparnițe răspândiseră deja textul în toată Europa. Reforma începuse. După 150 de ani de măcel, aproape jumătate din Europa era protestantă.

Dacă Martin Luther ar vedea ce a ajuns protestantismul astăzi, cu doctrinele sale tolerante, care îngăduie orice și nu cer nimic în schimb, probabil că ar fi îngrozit. Luther nu era un liberal. Dimpotrivă, el acuza Vaticanul că nu e destul de strict în abordarea religiei. Din multe puncte de vedere, era ceea ce am numi astăzi un fundamentalist care pretindea o interpretare mai aproape de litera Bibliei. Critica papalității făcută de Luther era foarte asemănătoare cu cea adusă astăzi de către fundamentalistii islamici regimurilor corupte și extravagante din Orientul Mijlociu, care s-au îndepărtat de calea dreaptă a credinței. Luther îl ataca pe papă dinspre latura conservatoare a spectrului teologic. De fapt, așa cum s-a afirmat, ciocnirea dintre catolicism și protestantism ilustrează vechea maximă conform căreia libertatea religioasă este produsul a

două forme de fanatism la fel de periculoase, una anulând-o pe cealaltă.

Cele mai multe dintre sectele care au apărut ca o consecință a Reformei erau și mai puritane decât luteranismul. Printre ele, cea mai influentă era una extrem de severă, calvinismul, care postula nemernica depravare a omului și slabele șanse de mântuire ale tuturor, cu excepția câtorva, puțini, deja aleși de Dumnezeu. Însă toate sectele protestante erau de acord cu respingerea autorității papei și, implicit, a oricărei ierarhii religioase. Ele participau la bătălia comună împotriva autorității și, cu toate că nu știau atunci, se înscriau în marea istorie a libertății*.

În ciuda neînțelegerilor dintre ele, aceste mici secte protestante din nordul Europei au deschis calea unei apropieri personale de adevăr, nemediată de preoți. În măsura în care acceptau preoții, aceștia urmau să fie aleși de către o congregație autocefală. Fiind minoritare în cadrul unor comunități mai mari, sectele luptau pentru drepturile religioase ale fiecărei minorități. Împreună, ele au deschis drumul libertății religioase în Occident. Datorită lor au apărut nu doar ideile moderne cu privire la libertatea de conștiință și a cuvântului, ci și cercetarea științifică critică, mai întâi a textelor religioase, cum sunt cele din Biblie, apoi a tuturor cunoștințelor moștenite. Dacă stăm să ne gândim, știința este un proces constant de respingere a autorității și de contestare a dogmelor. În

* Când vizitezi orașul Geneva, mult timp considerat leagănul spiritual al protestantismului, în cel mai mare parc public întâlnești un memorial al Reformei. Construit în 1909, el e constituit dintr-un zid mare, împodobit cu sculpturi și basoreliefuri ce comemorează moștenirea Reformei. Memorialul îi onorează pe părinții mișcării, aflați cândva în luptă unii cu alții, printre care Martin Luther, Jean Calvin și chiar Oliver Cromwell și puritanii americani. Se uită că multe dintre aceste secte se opuneau una alteia – și probabil că așa a fost cel mai bine.

acest sens, știința modernă datorează foarte mult fanaticilor religioși din secolul al XVI-lea.

Efectul politic imediat al protestantismului a fost să le ofere o scuză regilor și principilor pentru subminarea tot mai arogantului Vatican, lucru pe care oricum aveau de gând să-l facă. Primul asalt important a venit nu pentru a sprijini ideile protestante, ci pentru un motiv lipsit de fervoare: un monarh zvăpăiat voia un moștenitor. Regele Henric al VIII-lea al Angliei i-a cerut papei Clement al VII-lea să anuleze căsătoria sa cu Caterina de Aragon, deoarece aceasta nu-i dăruise urmași la tron (nu pentru că nu încercase: în opt ani, ea îi născuse o fiică și cinci copii morți la naștere, avortând de două ori). Papa a refuzat, iar Henric a rupt legăturile cu Vaticanul, autoproclamându-se capul Bisericii din Anglia. Henric nu avea nici o dispută doctrinară cu Biserica Catolică. Ba chiar îl apăraseră pe papă față de Luther într-o scriere pentru care Vaticanul îl numise „Apărător al Credinței”, titlu pe care succesorii săi îl poartă, lucru ciudat, până astăzi. Noua Biserică Anglicană, independentă, era catolică în chestiunile doctrinei, cu excepția faptului că nu avea un papă.

Separarea Angliei a fost prima și cea mai celebră dintr-o serie întreagă de revolte religioase și războaie duse împotriva Vaticanului, în care au fost prinse practic toate statele Europei și care au durat aproape 150 de ani de la provocarea lui Luther. Războaiele generate de Reformă s-au încheiat în 1648. Pacea din Westphalia, cum a fost numită, a pus capăt Războiului de Treizeci de Ani dintre statele germane și a dat Cezarului ce era al Cezarului, dar și o bună parte din ceea ce era al lui Dumnezeu (mai exact, al papei). Ea a reînviat o idee ce data din 1555, *cuius regio eius religio* („domină religia celui care stăpânește teritoriul”), conform căreia principii puteau alege religia de stat și erau permise în mod explicit toleranța religioasă și migrația. Anul 1648 nu este anul separării statului de Biserică, dar simbolizează o mare schimbare a cursului

istoriei occidentale. Westphalia a îngropat ideea că Europa era o singură mare comunitate creștină – „creștinătatea” –, condusă spiritual de către Biserica Catolică și temporal de către împăratul Sfântului Imperiu Roman^{*}. Viitorul era al statului.

Statul luminat

În secolul al XVIII-lea, adevărata provocare pentru puterea princiară nu venea dinspre religie, ci din partea autorităților locale: prinți, duci, baroni și conți. Însă de-a lungul acestui secol principele a triumfat asupra rivalilor săi. El și-a întărit curtea și a creat un guvern central – un stat –, prin care puterea oponentilor săi locali a fost redusă. Statul a fost victorios din mai multe motive, printre care schimbările tehnologice, competiția militară ridicată, inflamațiile naționaliste și capacitatea de a centraliza strângerea impozitelor. Trebuie menționată o consecință a victoriei sale: întărirea statului a dăunat libertății. Pe măsură ce creștea puterea monarhilor, aceștia au desființat cele mai multe dintre parlamentele, stările, adunările și dietele medievale. Când Stările Generale ale Franței au fost convocate în primăvara lui 1789 – în zorii Revoluției –, ele se adunau pentru prima oară după 175 de ani! Noua și puternica monarhie a început să abolească sistemul multistratificat de privilegii aristocratice, tradiții regionale și drepturi ale breslelor, promovând în schimb un cod de legi uniform, administrat de monarh. Excepția esențială era parlamentul englez, care a câștigat lupta cu monarhia după Revoluția Glorioasă din 1688¹⁰.

* Ideea existenței unei comunități mondiale a credincioșilor există încă în Islam: *umma*. Cu toate acestea, nu există un echivalent musulman al Bisericii Catolice sau al papei (vezi capitolul 4).

La o primă vedere, slăbirea puterii aristocrației poate părea o victorie a egalității în fața legii, așa cum a și fost prezentată la momentul respectiv. Într-un secol bântuit de idei iluministe, filosofi precum Voltaire și Diderot discutau despre „raționalizarea” și „modernizarea” guvernării. Dar, în practică, aceste tendințe dădeau mai multă putere guvernului central și anihilau autoritatea locală și regională. „Absolutismul luminat”, cum a fost numit mai târziu, posedă și unele elemente progresiste. Conducători cum ar fi Frederic al II-lea al Prusiei, Ecaterina a II-a a Rusiei și Iosif al II-lea al Austriei tolerau libertatea religioasă, promulgau reforme și îi răsplăteau cu bani și cu recunoaștere pe artiști, muzicieni și scriitori (ceea ce ar putea explica renumele de care s-au bucurat). Dar această deplasare a puterii a slăbit singurele grupuri din societate capabile să contracareze autoritatea și excesele regelui. Libertatea depindea acum de larghețea monarhului. Când era supus presiunilor interne sau din partea vecinilor, chiar și cel mai binevoitor monarh – ca și urmașii săi mai puțin binevoitori – renunța la liberalizare și își zdrobea oponenții. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, când războiul, revoluția și revoltele interne tulburau liniștea Europei, absolutismul luminat era mai degrabă absolutist decât luminat.

În Franța, monarhia și-a atins apogeul sub Ludovic al XIV-lea. Aici, feudalismul nu semănase cu cel din Anglia. Înconjurată de vecini ostili, Franța se mobiliza continuu în vederea unui război, ceea ce a întreținut puterea guvernării centrale. (Ludovic al XIV-lea a luptat în războaie timp de 30 de ani din cei 54 de domnie.) Monarhia exploata aceste realități geopolitice pentru a-i ține pe nobili departe de sursa lor de putere, reprezentată de pământurile lor. Continuând eforturile depuse de strălucitul cardinal Richelieu, Ludovic al XIV-lea i-a scos pe nobili din administrația locală și i-a înlocuit cu oficialii săi regionali. De asemenea, a subminat

importanța consiliilor și adunărilor regionale. Ludovic a fost numit „Regele Soare” nu pentru averile sale strălucite, cum se crede adesea, ci datorită poziției sale proeminente în propria țară. Toate celelalte forțe păleau în comparație cu el. Ludovic al XIV-lea i-a ținut pe aristocrații francezi în permanență la Paris, atrăgându-i la cea mai luxoasă curte din Europa. Scopul său era să le scadă puterea. Legendarele excese ale monarhiei franceze – jocurile neîncetate, balurile, vânătorile și ritualurile de curte – erau, dintr-un anumit punct de vedere, o procedură politică inteligentă, prin care nobilii erau ținuti într-o cușcă aurită. Sub mătăsurile somptuoase și sub perucile pudrate, aristocrația franceză devenea slabă și dependentă¹¹.

Revoluția Franceză din 1789 a schimbat multe lucruri în întreaga țară, dar nu a alterat aceste tendințe centripete. Dimpotrivă, în urma Revoluției, țara a devenit și mai centralizată. Spre deosebire de Revoluția Glorioasă din Anglia (1688), care a întărit aristocrația proprietarilor de pământuri, Revoluția Franceză a distrus-o. Ea a afectat Biserica și a slăbit nobilimea locală, parohiile și băncile. Așa cum observa marele cărturar și politician din secolul al XIX-lea Lord Acton, revoluția nu a avut de-a face cu limitarea puterii centrale, ci cu abrogarea tuturor puterilor ce i se opuneau acesteia. Francezii, spunea el, au împrumutat de la americani „teoria revoluției, dar nu și teoria guvernării – metoda lor de a tăia, dar nu și pe cea de a coase la loc”. Suveranitatea poporului a preluat întreaga pompă și puterea necontrolată a suveranității regale. „Poporul” era autoritatea supremă, iar acesta își proclama scopurile: *liberté, égalité, fraternité*. Libertatea, care depinsese de generozitatea regelui, depindea acum de poftele „cetățenilor” – firește, reprezentați de conducătorii revoluției.

Exista însă și un alt model de libertate, și a fost nevoie de un francez pentru ca el să poată fi numit. Montesquieu – mai

exact, Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu –, asemenea altor liberali iluminiști din secolul al XVIII-lea, prețuia guvernarea de tip englez. Dar Montesquieu a mers și mai departe, identificând în ce consta geniul sistemului englez: în faptul că acesta garanta libertatea, și nu doar o proclama în teorie. Dat fiind că guvernarea era împărțită între rege, aristocrați (Camera Lorzilor) și cetățeni (Camera Comunelor), nici una dintre cele trei ramuri nu putea deveni prea puternică. Această „separare a puterilor” reprezenta garanția că libertățile civile sunt protejate, iar libertatea religioasă e tolerată. Montesquieu nu manifesta o credință oarbă în mecanica guvernării și a constituțiilor; de altfel, opera sa cea mai importantă s-a numit *Spiritul legilor*.

De fapt, de-a lungul veacurilor, puterile monarhului britanic scăzuseră atât de mult încât la sfârșitul secolului al XVIII-lea, deși era oficial regat, Marea Britanie ajunsese o republică aristocratică condusă de elita autohtonă. Laudele lui Montesquieu i-au influențat pe britanici. Cel mai important jurist englez al epocii, William Blackstone, a folosit ideile lui Montesquieu când și-a scris comentariile referitoare la legislația engleză. Filosoful politic american Judith Shklar a arătat că, pe vremea întemeierii Republicii americane, „Montesquieu era un oracol”. James Madison, Thomas Jefferson, John Adams și ceilalți încercau cu hotărâre să aplice principiile acestuia în crearea unui nou sistem politic. Îl citau mai des decât pe oricare alt autor modern (doar Biblia era citată mai des). Shklar observa că autoritatea lui era atât de mare, încât „atât cei care susțineau noua constituție, cât și cei care erau împotriva se sprijineau pe argumentele lui Montesquieu”¹².

Consecințele capitalismului

Prin secolul al XVIII-lea, cultura politică neobișnuită a Marii Britanii a căpătat o ultimă și crucială sursă de putere: capitalismul*. Dacă luptele dintre Biserică și stat, dintre nobili și regi, dintre catolici și protestanți doar au întredeschis ușa libertății individului, capitalismul a dărâmat cu totul pereții. Nimic nu a influențat mai puternic lumea modernă decât capitalismul, distrugând modele milenare de viață economică, socială și politică. A îndepărtat feudalismul și monarhia, care puneau accentul pe noblețea de sânge și naștere. A creat o clasă independentă de oameni de afaceri care datorează puțin statului și care astăzi sunt forța dominantă în orice societate dezvoltată din lume. A înlocuit ordinea și tradiția cu schimbarea și dinamismul ca filosofie a epocii moderne. Capitalismul a creat o lume nouă, cu totul diferită de cea care existase timp de milenii. Iar cel mai bine s-a împământenit în Anglia.

Toate acestea începuseră altundeva. Prin secolul al XIV-lea, comerțul înghețat în cursul Evului Mediu a început să prospere în anumite părți ale Europei. Revoluția în tehnologia agricolă producea un surplus de grâne ce trebuia vândut sau schimbat pe alte mărfuri. Târgurile și orașele-porturi – Anvers, Bruxelles, Veneția, Genova – au devenit centre ale activității economice. Contabilitatea în partidă dublă, introducerea cifrelor arabe și ascensiunea bancherilor au transformat profitul

* S-au scris mai multe cărți despre diferitele definiții ale „capitalismului”. Folosesc termenul într-un sens de bază, acceptat de majoritatea definițiilor de dicționar, printre care cea din *Oxford Paperback Encyclopedia* (1998): „Sistem de organizare economică bazat pe competiția pieței, în cadrul căruia mijloacele de producție, de distribuție și comerciale sunt proprietate privată și sunt conduse de către indivizi sau corporații...”.

dintr-o ocupație de amatori într-o afacere sistematică. În curând, impulsul comercial s-a răspândit din porturi spre interiorul țărilor, mai ales în Țările de Jos și apoi în Anglia, unde a fost aplicat în toate ramurile agriculturii, meșteșugurilor, manufacturilor și serviciilor. Motivul răspândirii capitalismului mai întâi în aceste zone constituie un subiect de dezbatere, dar cei mai mulți istorici ai economiei sunt de acord că statul competent care proteja proprietatea privată era un factor important. Capitalismul a reușit „în principal datorită tipurilor de drepturi de proprietate existente”, afirmau cei mai importanți istorici ai acestui domeniu, Douglass North și Robert Thomas¹³. În secolul al XVI-lea, Europa părea să împărtășească părerea conform căreia „proprietatea aparține familiei, iar suveranitatea principelui și magistraților săi”. Un jurist spaniol din secolul al XV-lea explica astfel: „Regelui îi este încredințată doar administrarea regatului, iar nu stăpânirea lucrurilor din el”¹⁴. Însă doar în Anglia un rege (Carol I) a fost executat în mare parte din cauză că fixase impozite arbitrare.

Protejarea sistematică a dreptului de proprietate a transformat societățile. Datorită ei, țesătura complexă de obiceiuri și privilegii feudale – ce reprezentau obstacole în calea folosirii eficiente a proprietății – a putut fi eliminată. Elita moșierilor englezi a avut un rol esențial în modernizarea agriculturii. Cu ajutorul sistemului împrejmuirilor, un proces brutal de impunere a drepturilor lor asupra pășunilor și bunurilor comune, ei i-au obligat pe țăranii și fermierii care își câștigau existența pe aceste pământuri să treacă la munci mai specializate și mai eficiente. Câmpiile au fost folosite pentru pășunat, dezvoltându-se astfel comerțul cu lână, care era foarte profitabil. Adaptându-se revoluției capitaliste, clasa engleză a proprietarilor și-a întărit puterea, dar a contribuit și la modernizarea societății. Dimpotrivă, aristocrații francezi lipseau mereu de la moșie și nu ajutau cu nimic la sporirea productivității

de pe proprietățile lor, continuând cu toate acestea să perceapă impozite feudale de la locuitori. Asemenea multora dintre aristocrații de pe continent, ei disprețuiau comerțul.

În afara nobililor afaceriști, capitalismul a mai dat naștere unui nou grup de oameni bogați și puternici, a căror bogăție nu se datora pământurilor acordate de rege, ci unei activități economice independente. Proveniți din rândurile micii nobilimi și ale țăranilor întreprinzători, acești *yeomen* englezi erau, așa cum a afirmat un istoric, „un grup de capitaliști mărunți, ambițioși și agresivi”¹⁵. Ei au fost primii membri ai burgheziei, clasă de industriași definită de Karl Marx ca fiind „proprietarii mijloacelor de producție dintr-o societate și angajatorii muncitorilor”. Marx recunoștea că această clasă reprezenta avangarda liberalizării politice în Europa. Întrucât membrii săi beneficiau de pe urma capitalismului, a statului de drept, a pieței libere și a creșterii profesionalismului și meritocrației, ei sprijineau reformele treptate ce încurajau aceste tendințe. Într-o lucrare de științe sociale devenită clasică, profesorul Barrington Moore Jr. de la Universitatea Harvard analiza drumul democrației și al dictaturii în lumea întreagă și ajungea la o concluzie categorică: „Fără burghezie nu există democrație”¹⁶.

Politica britanică a fost revoluționată, iar activitatea antreprenorială a devenit mijlocul principal de ascensiune socială. Camera Comunelor, care își obținuse puterea pe seama regelui în secolul al XVII-lea și care conducea țara, s-a umplut cu negustori recent îmbogățiți. Numărul de nobili care dețineau un titlu în Marea Britanie fusese întotdeauna scăzut: mai puțin de 200 de persoane la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹⁷. Dedesubtul acestora se găsea o clasă numeroasă, cea a nobilimii locale (*gentry*). Aceasta avea legături cu aristocrația și își asuma deseori unele responsabilități în administrația locală, dar în cele din urmă își extrăgea prestigiul și puterea din mediul afacerilor, al profesiilor sau al agriculturii eficiente.

Mulți dintre acești oameni intrau în viața publică și, nefăcând parte din vechea ordine, solicitau reforme progresiste privind liberalizarea pieței și a comerțului, drepturile individului și libertatea credinței.

Trei dintre cei mai puternici prim-miniștri britanici din secolul al XIX-lea – Robert Peel, William Gladstone și Benjamin Disraeli – proveneau din rândurile nobilimii locale. Această nouă clasă și-a însușit multe dintre trăsăturile aristocrației – conace, halate de casă, partide de vânătoare –, însă era mai dinamică. „Gentlemenii” erau foarte respectați și au început să dea tonul în societate chiar într-o măsură mai mare decât lorzii. Se spune că o doică l-a rugat pe regele Iacob I să-i facă fiul gentleman. Monarhul a răspuns: „Nu sunt în stare să-l fac gentleman, dar aș putea să-l fac lord”. Un francez aflat în vizită în Anglia ridiculiza astfel tendința aristocraților de a-i maimuțări pe nobilii locali: „La Londra, stăpânii se îmbracă asemenea valeților, iar ducesele își copiază cameristele”¹⁸. Astăzi, despre gentlemanul englez se mai știe doar că era un dandy, iar sensibilitatea sa estetică este comercializată în lumea întreagă de către Ralph Lauren. Dar originile sale sunt strâns legate de nașterea libertății engleze.

Anglo-America

În ciuda extinderii într-o mare parte a Europei a capitalismului, a guvernării autoîngrădite, a dreptului de proprietate și a constituționalismului, în secolul al XVIII-lea Anglia era considerată unică. Era mai bogată, mai inovatoare, mai liberă și mai stabilă decât orice altă țară de pe continent. Guido de Ruggiero observa:

Libertățile individului, mai ales protecția persoanei și a proprietății, erau ferm garantate. Administrația era descentralizată și

autonomă. Corpurile judiciare erau întru totul independente de guvernul central. Prerogativele coroanei erau sever restrânse [...] Puterea politică era concentrată în mâinile parlamentului. Ce alt spectacol asemănător mai avea de oferit Europa?

La concluzii asemănătoare au ajuns numeroși observatori din epocă, care au lăudat constituția și caracterul național al Angliei. Unii dintre ei s-au concentrat asupra economiei. În opinia lui Voltaire, „comerțul nu doar i-a îmbogățit pe cetățenii Angliei, ci i-a făcut mai liberi [...], iar libertatea, la rândul ei, le-a stimulat comerțul”. Un cleric francez, abatele Coyer, observa cu perspicacitate că, în loc să cultive plăcerile decadente ale nobilimii, guvernul englez sprijinea „onesta clasă mijlocie, acel segment prețios al oricărei națiuni”¹⁹. Piața liberă contribuia la îmbogățirea clasei de mijloc, care, la rândul ei, promova cauza libertății. Totul părea să intre într-un cerc virtuos.

Teritoriile cele mai asemănătoare cu Anglia erau coloniile ei din SUA. Coloniștii își întemeiaseră guvernări ce semănau mult cu cele pe care le lăsaseră în urmă în Anglia Tudorilor. În 1776, când s-au ridicat împotriva regelui George al III-lea, coloniștii și-au pregătit revoluția ca pe o cerere de restituire a drepturilor lor de cetățeni englezi. Din punctul lor de vedere, libertățile lor tradiționale fuseseră uzurpate de către un monarh despot, care i-a obligat să-și declare independența. Într-un fel, era vorba despre o repetare a Revoluției Glorioase engleze, când parlamentul s-a răzvrătit împotriva unui monarh arbitrar, al cărui păcat capital fusese tot acela de a fi majorat impozitele fără consimțământul celor guvernați sau, mai exact, impozitați. Atât în 1688, cât și în 1776, au câștigat elitele progresiste, moderne și comerciale. (În afară de rege, perdanți au mai fost vechii Tory, care au rămas loiali coroanei atât în Anglia secolului al XVII-lea, cât și în America secolului al XVIII-lea.)

Dar dacă situația Angliei era excepțională, SUA erau cazul special al unui caz special. Erau Anglia fără feudalism. Desigur, în America existau familii bogate de moșieri, dar ele nu aveau titluri, nici drepturi de descendență și nu posedau o putere politică ce putea fi comparată cu aceea a membrilor Camerei Lorzilor. Ca să înțelegem America în secolul al XVIII-lea, scria istoricul Richard Hofstadter, trebuie să ne imaginăm o situație unică: „o lume compusă din clasa mijlocie”²⁰. Elementele aristocratice, deși prezente, rareori dominau economia și societatea. În Nord, ele au început să dispară încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Așa cum scria istoricul Gordon Wood, „în anii 1780 poate fi simțită trecerea de la o societate premodernă la una modernă, în care interesele de afaceri și gustul oamenilor obișnuiți încep să domine”. Revoluția americană, care a produs, conform expresiei lui Wood, „o explozie de putere antreprenorială”, a mărit distanța dintre SUA și Europa²¹. Acum, America era burgheză pe față și se mândrea cu asta. În 1831, la câteva zile după sosirea în Statele Unite, Tocqueville nota în jurnalul său că în America „întreaga societate pare să se fi topit într-o singură clasă de mijloc”.

Calea americană către democrația liberală a fost una excepțională. Cele mai multe țări nu-și încep experiența națională ca niște societăți noi, fără un trecut feudal. Eliberată de povara a sute de ani de monarhie și aristocrație, America nu a avut nevoie de o guvernare centrală puternică și nici de o revoluție socială violentă pentru a răsturna vechea ordine. În Europa, liberalii se temeau de puterea statului, dar și visau la ea. Căutau căi pentru a o limita, dar aveau totodată nevoie de ea pentru a moderniza societatea. „Marele avantaj al americanilor”, a observat Tocqueville, „este faptul că au atins stadiul democrației fără să trebuiască să treacă printr-o revoluție democratică [...] Ei s-au născut egali fără să trebuiască să devină astfel”.

La începutul secolului al XIX-lea, în Marea Britanie și în Statele Unite libertatea individului înflorește, iar egalitatea în fața legii era dominantă. Dar nici una dintre cele două nu era o democrație. Înaintea *Reform Act* din 1832, doar 1,8% din populația adultă a Regatului Unit putea vota. După votarea legii, procentul a crescut la 2,7%. După noua lege din 1867, putea vota un procent de 6,4% din populație, iar după cea din 1884 – 12,1%²². Abia în 1930, după ce și femeile au primit drept de vot, Marea Britanie a atins standardul actual de democrație: votul universal pentru adulți. Dar ea era considerată de mulți un model al regimului constituțional liberal, care proteja libertatea și statul de drept.

Statele Unite erau mai democratice decât Regatul Unit, dar nu chiar în măsura în care se crede. În primele decenii de existență a țării, aveau drept de vot doar bărbații albi proprietari de terenuri – un sistem foarte asemănător cu cel al țării de care tocmai se separase. În anul 1824, la 48 de ani după obținerea independenței, doar 5% dintre americanii adulți au putut vota la alegerile prezidențiale. Numărul a crescut foarte mult odată cu revoluția lui Jackson, care a eliminat în mare parte criteriul proprietății. Dar abia la începutul Războiului Civil aveau drept de vot toți bărbații albi din Statele Unite. Teoretic, negrii au primit drept de vot în 1870, dar în Sud nu l-au primit în realitate decât un secol mai târziu. Femeile au primit drept de vot în 1920. În ciuda acestui deficit de democrație, în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea Statele Unite și sistemul lor de legi și drepturi au fost invidiate de lumea întreagă. Iar cu timpul liberalismul constituțional a condus la democrație, care a dus la un spor de libertate și așa mai departe.

Drumul spre democrația liberală al restului Europei a fost unul mai complicat decât cel al Regatului Unit sau al Statelor Unite, dar tot acolo a dus. Ceea ce în Marea Britanie și

în SUA s-a întâmplat încet și (de obicei) pașnic, în restul continentului s-a petrecut într-o manieră sincopată și sângeroasă (așa cum vom arăta în capitolul următor). Dar cele mai multe țări au devenit democrații liberale până la sfârșitul anilor '40 și aproape toate celelalte după 1989. Iar consolidarea lor are loc într-un ritm rapid și ferm. Motivul este limpede: toate țările occidentale au în comun o istorie care, în ciuda diferențelor, conține construcția unei tradiții liberal-constituționale. Cazul Angliei reprezintă ceea ce specialiștii numesc „tipul ideal” și totodată punctul de referință. Dar încă din secolul al XVIII-lea chiar și cea mai retrogradă putere europeană părea un regim liberal, în comparație cu țările din Asia sau din Africa. Cetățenii aveau drepturi și puteri explicite, la care nici un supus neoccidental nu putea visa. Puterea monarhilor era limitată prin lege și tradiție. Societatea civilă a inițiativelor private, a Bisericilor, a universităților, a breslelor și asociațiilor s-a dezvoltat fără implicarea statului. Proprietatea privată era protejată, iar libera inițiativă înflorea. Deseori, aceste libertăți erau mai mari în teorie decât în practică, iar monarhii autocrați le încălcau frecvent. Dar, în comparație cu restul lumii, Occidentul era cu adevărat tărâmul libertății.

Cultura ca destin

Această scurtă istorie a libertății poate părea descurajantă. Din ea rezultă că, dacă o țară dorește să devină o democrație liberală, ar trebui să se mute în Occident. Fără îndoială că apartenența la lumea occidentală – chiar și la marginile ei – reprezintă un avantaj politic. Dintre țările care și-au recâștigat independența după prăbușirea imperiului sovietic, cel mai bine s-au descurcat cu democrația liberală cele care împărtășiseră deja „experiența occidentală” – vechile provincii ale

imperiilor austriac și german. Granița care despărțea creștinătatea occidentală de cea răsăriteană în anul 1500 desparte astăzi regimurile liberale de succes de cele care au eșuat, iliberale. Polonia, Ungaria și Cehia, care constituiseră o parte mai protejată a Europei, au înaintat mai mult pe drumul consolidării democrației; statele baltice le urmează. Chiar și în Balcani, Slovenia și Croația, care sunt de partea vestică a graniței Orient-Occident, se descurcă mai bine, în timp ce Serbia și Albania (aflate la est) au o tranziție mult mai dificilă.

Prin urmare, cultura este oare un destin? Această teorie a fost susținută de către specialiști eminenți, de la Max Weber la Samuel Huntington. Astăzi este o idee la modă. Toți oamenii, de la consultanții de afaceri la strategii militari, vorbesc despre cultură ca despre cea mai la îndemână explicație a tuturor problemelor. De ce a crescut atât de mult economia Statelor Unite în timpul ultimelor două decenii? E clar: datorită culturii antreprenoriale unice. De ce nu reușește Rusia să se adapteze la capitalism? Și acest lucru e clar: pentru că are o cultură feudală, împotriva comerțului. De ce se scufundă Africa în sărăcie? Și de ce naște lumea arabă teroriști? Răspunsul este același: din cauza culturii.

Dar astfel de răspunsuri sunt prea simple. La urma urmei, cultura americană a produs și epoci de stagnare și o Mare Criză. Iar vechile culturi feudale ale Japoniei și Germaniei par să se fi adaptat bine capitalismului, de vreme ce acestea au devenit a doua, respectiv a treia țară din lume ca bogăție. Aceeași țară poate reuși sau eșua în epoci diferite, uneori la o distanță de numai câteva decenii, ceea ce ne indică faptul că aici este vorba despre altceva decât despre cultură, care e relativ stabilă.

Strălucitul patriarh al politicii din Singapore, Lee Kuan Yew, mi-a explicat odată că, dacă vrei să vezi cum funcționează cultura, trebuie să-i compari pe muncitorii germani cu cei din Zambia, aflați la lucru oriunde în lume. Vei ajunge repede

la concluzia că diferențele mari dintre cele două culturi explică rezultatele. Alți specialiști vin cu argumente asemănătoare: într-o interesantă carte intitulată *Tribes*, Joel Kotkin susține că, dacă vrei să reușești pe plan economic în lumea de azi, soluția e simplă: fii evreu, indian, dar, mai presus de toate, chinez.

Lee și Kotkin au dreptate să observe că anumite grupuri – chinezii, indienii, evreii – se descurcă foarte bine în toate împrejurările. (Trebuie să recunosc că și mie îmi place în mod deosebit această variantă a teoriei culturii, deoarece sunt de origine indiană.) Dar dacă a fi indian este o cheie pentru succesul economic, cum se explică jalnica evoluție a economiei indiene de-a lungul primelor patru decenii după obținerea independenței în anul 1947 – ba chiar, dacă stăm să ne gândim, în secolele anterioare? În timpul copilăriei petrecute în India, nu-mi consideram compatrioții buni întreprinzători. De fapt, îmi amintesc ziua în care un bătrân membru al parlamentului indian, Piloo Mody, i-a adresat următoarea întrebare Indirei Ghandi, în timpul „orei de răspuns la întrebări” pe care primul-ministru o ținea în New Delhi: „Poate să ne explice primul-ministru cum se face că indienii par să prospere economic sub orice guvernare din lume, cu excepția celei proprii?”.

O întrebare asemănătoare se poate pune și în China, o altă țară ce s-a descurcat lamentabil din punct de vedere economic timp de sute de ani, până în urmă cu trei decenii. Dacă pentru a obține succesul ai nevoie doar de chinezi, China îi are pe aceștia cu miliardele. Cât despre evrei, cu toate că au prosperat în mai multe locuri de pe glob, în singura țară unde constituie majoritatea, Israel, a existat până de curând un haos economic. Interesant este că norocul celor trei țări (India, China și Israel) s-a schimbat considerabil prin anii '80, dar asta nu pentru că ele ar fi făcut rost de o cultură nouă, ci pentru că guvernele lor și-au schimbat politica și au creat un

sistem mai deschis pentru piață. Astăzi, China se dezvoltă mai repede decât India, dar acest fapt se explică prin reformele economice mai extinse ale Chinei, nu prin presupusa superioritate a eticii confucianiste asupra gândirii hinduse.

E ciudat că Lee Kuan Yew este un susținător fervent al argumentelor culturale. Din punct de vedere cultural, Singapore nu este foarte diferită de vecina sa Malaezia. Este mai chinezesc și mai puțin malaezian, dar, în comparație cu restul lumii, cele două țări au multe în comun. Singapore a avut însă în măsură mai mare decât vecinii săi un guvern eficient, care a aplicat politici economice inteligente. Mai degrabă aceasta îi explică succesul decât diferențele culturale înnăscute. Cu alte cuvinte, cheia succesului înregistrat de Singapore este Lee Kuan Yew, nu Confucius. Desigur, cultura nu este lipsită de importanță; dimpotrivă, ea contează enorm. Ea reprezintă experiența istorică a unui popor, este asimilată de instituțiile sale și modelează atitudinile și așteptările poporului cu privire la ceilalți. Dar cultura poate fi schimbată. Cultura germană din 1939 era foarte diferită de ceea ce avea să devină în 1959, doar cu 20 de ani mai târziu. Europa, care era odată centrul naționalismului exacerbat, este acum post-naționalistă, iar statele ei sunt dispuse să-și cedeze puterea unor organisme supranaționale, într-o manieră pe care americanii abia pot să și-o reprezinte. Statele Unite erau cândva o republică izolaționistă, extrem de suspicioasă față de armatele stabile. Astăzi, ele sunt un hegemon cu avanposturi răspândite peste tot în lume. Chinezii erau cândva țărani înapoiați; astăzi, ei sunt negustori inteligenți. Crizele economice, războiul și conducerea politică sunt lucruri care pot schimba o cultură.

În urmă cu un secol, când Asia de Est părea iremediabil săracă, mulți specialiști – mai cu seamă Max Weber – susțineau că atributele necesare succesului în capitalism le lipseau

culturilor confucianiste²³. Acum un deceniu, când Asia de Est se afla în plin avânt, specialiștii au întors această explicație la 180 de grade, declarând confucianismul o cultură care, de fapt, accentua trăsăturile esențiale ale dinamismului economic. Astăzi, roata s-a învârtit iar, și mulți văd în „valorile asiaticе” toate ingredientele capitalismului clientelar. În studiul său, Weber punea în legătură succesul economic al Europei de Nord cu „etica protestantă” și preciza că Sudul catolic va rămâne sărac. În realitate, în ultima jumătate de secol, Italia și Franța s-au dezvoltat mai repede decât țările europene protestante. Pentru a explica slaba performanță a unor țări din America de Sud, am putea folosi stereotipul latinilor șmecheri și al unei etici a muncii de tipul *mañana*, dar atunci cum se explică succesul din Chile? Economia acestei țări se descurcă la fel de bine ca a oricăruia dintre cei mai puternici „tigri” asiatici. Deseori, succesul ei este atribuit unui alt set de valori latine: familiei puternice, valori religioase și determinare.

În realitate, nu există o explicație simplă pentru ceea ce reușesc anumite societăți în anumite epoci. Când o societate atinge succesul, acest fapt pare, retrospectiv, inevitabil. Așa că examinăm societățile care au cunoscut succesul căutând în interiorul culturilor acestora cheia reușitei. Dar culturile sunt complexe; poți găsi în ele tot ce vrei. Dacă vrei să găsești simptome culturale ale muncii susținute și ale deprinderilor financiare în Asia de Est, le identifici fără greș. Dar nici dacă vrei să găsești o tendință spre supunere oarbă și nepotism nu e deloc dificil. Dacă vei căuta suficient, vei găsi aceste trăsături în mai toate culturile.

Cultura este importantă. Ea poate stimula sau împiedica, întârziind sau accelerând schimbarea. Poate fi codificată în instituții și practici, care constituie deseori obstacole în calea succesului. Cultura indiană s-ar putea să nu stânjenească prea mult șansele de dezvoltare economică a țării, însă birocrăția

o împiedică în mod sigur. Marele avantaj al Occidentului este că istoria l-a condus la crearea unor instituții și practici care, deși nu sunt înscrise în zestrea sa genetică, sunt greu de construit de la zero în alte țări. Dar nu imposibil.

Modelul est-asiatic

Dacă urmărim numeroasele modele neoccidentale de tranziție la democrația liberală din ultimele trei decenii, observăm că țările care au avansat mai mult pe calea democrației libere au respectat o versiune a modelului european: mai întâi capitalismul și statul de drept, apoi democrația. Coreea de Sud, Taiwanul, Thailanda și Malaezia au fost guvernate timp de decenii de junte militare sau de sisteme monopartinice. Aceste regimuri au liberalizat economia, sistemul juridic și drepturile religioase și de liberă circulație și abia câteva decenii mai târziu au ținut alegeri libere. Ele au dobândit, poate din întâmplare, cele două atribute esențiale ale bunei guvernări pe care le sublinia James Madison în *Federalist Papers*. Mai întâi acela că un guvern trebuie să poată să-i controleze pe cei guvernați, apoi că trebuie să poată să se controleze pe sine. Ordine și libertate. Aceste două forțe vor produce în cele din urmă o guvernare legitimă, prosperitate și democrație liberală. Desigur, e mai ușor de spus decât de făcut.

În anii '50 și '60, cei mai mulți intelectuali din Occident disprețuiau regimurile din Asia de Est pentru reacționarismul lor, apreciindu-i în schimb pe conducătorii populari din Asia și Africa ce țineau alegeri și își declarau credința în popor – de exemplu, în Ghana, Tanzania și Kenya. Cele mai multe dintre aceste țări au ajuns dictaturi, în timp ce Asia de Est s-a deplasat în direcția simetric opusă. Probabil că acești intelectuali ar fi tulburați să afle că democrațiile cel mai bine consolidate din America Latină și Asia de Est – Chile, Coreea de

Sud și Taiwan – au fost mult timp conduse de junte militare. Ca și în Europa Occidentală, în Asia de Est democrațiile libere stabile au fost precedate de autocrații care au traversat procese de liberalizare.

În aproape fiecare caz, dictaturile au deschis economia încet și parțial, dar în cursul acestui proces guvernarea a devenit tot mai liberală. Minxin Pei, un eminent cercetător din Asia de Est, afirma că

o trăsătură distinctă în Asia de Est după cel de-al Doilea Război Mondial este procesul gradat de instituționalizare autoritară [...] În centrul acestui proces s-a aflat apariția treptată a instituțiilor politice moderne, care și-au exercitat oficial și neoficial puterea de constrângere prin intermediul partidelor dominante, al birocratiilor, al procedurilor electorale semideschise, dar și un sistem juridic ce a căpătat treptat o anumită autonomie. Acest proces a avut două rezultate benefice: un grad sporit de stabilitate și protejarea dreptului de proprietate (datorită constrângerilor tot mai mari impuse conducătorilor de către forțele pieței și de noile norme politice)²⁴.

Asia de Est e în continuare plină de corupție, nepotism și fraude electorale – dar așa erau și cele mai multe dintre democrațiile occidentale în urmă cu 50 de ani. Alegerile din Taiwanul de astăzi nu sunt perfecte, dar sunt probabil mai libere și mai corecte decât cele din America sudistă din anii '50 (sau din Chicago în anii '60). Marile corporații (*chaebols*) au o influență incorectă în politica sud-coreeană, dar la fel se întâmplă și cu omoloagele lor din Europa și din Statele Unite acum un secol. Companiile de căi ferate, cele siderurgice, constructorii de nave și marii bancheri din trecut erau probabil mai puternici decât orice magnat din Asia de Est contemporană. Ei au dominat America în timpul așa-numitei Gilded Age (Epoca Poleită), la sfârșitul secolului al XIX-lea. (Puteți numi politicieni contemporani care să se compare cu J.P. Morgan,

E.H. Harriman și John D. Rockefeller?) Nu putem judeca noile democrații după standarde pe care nici măcar țările occidentale nu le-ar fi îndeplinit cu 30 de ani în urmă. Asia de Est actuală este un amestec de liberalism, oligarhie, democrație, capitalism și corupție, așa cum era și Occidentul pe la 1900. Dar majoritatea țărilor din Asia de Est sunt cu mult mai liberale și mai democratice decât majoritatea celorlalte țări neoccidentale.

Politologul Myron Weiner a identificat în 1983 o dovadă și mai grăitoare că un trecut liberal constituțional poate produce un prezent democratic liberal. El a atras atenția că, până atunci,

toate țările din Lumea a Treia care au ieșit din regimul colonial după al Doilea Război Mondial, cu o populație de cel puțin un milion de locuitori (și, la fel, aproape toate coloniile mai mici) și cu o experiență democratică neîntreruptă sunt foste colonii britanice²⁵.

Dominația britanică nu însemna democrație – colonialismul este nedemocratic prin definiție –, ci liberalism constituțional limitat și capitalism. Astăzi, există și alte democrații în Lumea a Treia, dar observația lui Weiner rămâne în general valabilă. Când spun asta nu apăr colonialismul. Ca unul care a crescut într-o țară postcolonială, nu am nevoie să mi se amintească de rasismul instituționalizat și de abuzul de putere, ce făceau parte din moștenirea imperială. Dar nu se poate nega faptul că imperiul britanic a lăsat în urmă moștenirea legalității și a capitalismului, datorită cărora forțele democrației liberale au fost întărite în multe dintre fostele colonii – chiar dacă nu în toate*. Dimpotrivă, Franța nu

* În multe dintre coloniile britanice dobândite pe la sfârșitul epocii imperiale și apoi decolonizate după câteva decenii – de exemplu,

încuraja constituționalismul sau libertatea comercială din teritoriile ocupate, emancipând totuși câteva dintre populațiile coloniilor din nordul Africii. În toate aceste cazuri, democratizarea timpurie a dus la tiranie.

Modelul occidental a dus unele țări foarte îndepărtate de Occident pe drumul democrației liberale. Însă succesiunea procesului și sincronizarea lui contează foarte mult. Cele mai multe țări din Lumea a Treia care s-au declarat democrații imediat după obținerea independenței, când erau sărace și instabile, au devenit dictaturi în mai puțin de un deceniu. Referitor la drumul de la liberalismul constituțional la democrație, Giovanni Sartori, marele teoretician al democrației de la Universitatea Columbia, declara că „itinerariul acesta nu este reversibil”. Nici chiar devierile europene de la modelul anglo-american – mai întâi doar constituționalism și capitalism, abia după aceea democrație – nu au avut același succes în obținerea democrației liberale. Pentru a înțelege complicațiile rezultate din democratizarea prematură, trebuie să ne întoarcem către centrul continentului european, la începutul secolului XX.

cele din Africa și din Orientul Mijlociu – englezii nu au făcut mare lucru, creând instituții sau un stat de drept. Mai rău, ei au trasat granițe greșite, împovărând statele cu probleme etnice și religioase încă de la începutul vieții lor independente. Dar în Asia de Sud, în Caraibe și, desigur, în teritoriile colonizate (Canada, Australia și Noua Zeelandă), legătura dintre dominația britanică și democrație este de netăgăduit.

Capitolul 2

Calea sinuoasă

La începutul secolului XX, Viena era o metropolă strălucită, cosmopolită în privința gusturilor, avangardistă în arte și aventuroasă în politică. În același oraș compuneau Richard Strauss și Gustav Mahler, pictau Gustav Klimt și Egon Schiele, scriau proză Robert Musil și Arthur Schnitzler, Theodor Herzl făcea publicistică, Sigmund Freud practica psihanaliza, iar Lev Troțki perora în cafenele. Viena era celebră pentru cafenelele sale, unde întreaga intelighenție a Europei se aduna pentru un amestec concentrat de alcool, tutun și conversații. În primăvara anului 1895, într-o astfel de cafenea – probabil „Landtman” – Sigmund Freud a aprins un trabuc. Așa cum era de așteptat din partea lui Freud, trabucul nu era un simplu trabuc. Era o celebrare a libertății, și anume împotriva democrației¹.

În acel an, în martie, Viena alesese ca primar un ultra-naționalist, pe Karl Lueger. Ideile sale politice erau foarte neatrăgătoare. El îi asemena constant pe evrei cu lăcustele, cerând să fie striviți la pământ și folosiți ca îngrășămintă sau trimiși pe mare și înecați. Împăratul habsburg Franz Joseph I a hotărât că alegerea lui Lueger reprezenta o amenințare la adresa libertăților civile din capitală și a refuzat să o valideze, fapt fără precedent. Decizia sa a fost sprijinită de către o altă instituție veche și plină de autoritate a Austriei, Biserica Catolică. Intelectualii vienezi, opuși prin tradiție monarhiei și Bisericii, s-au aflat deodată în situația ciudată de a fi de partea

regelui și împotriva poporului. Freud a vrut să aplaude public hotărârea împăratului, de aceea a aprins un trabuc, celebrând-o prin acest gest tradițional al bucuriei.

Nimeni nu îl poate considera pe Lueger un model de democrat, dar venirea sa la putere a fost un rezultat direct al expansiunii democrației în Austria. În anii 1860 și 1870, în Austria votau doar cei bogați și clasa mijlocie, iar cauzele pe care le susțineau aceștia erau libertatea cuvântului, constituționalismul și liberalismul economic. Vestitul caracter cosmopolit și progresist al Vienei era produsul sufragiului limitat. În anii 1880 și 1890 masa electoratului a crescut – ca o ironie, inițiativa fusese a liberalilor –, pentru a permite majorității bărbaților adulți să voteze, iar atmosfera din țară s-a schimbat rapid. Muncitorii și țăranii deveniți puternici nu erau interesați de reformele civice ale burgheziei și au trecut cu ușurință de partea retoricii de agitație a socialiștilor (care se adresau muncitorilor) sau a ultranaționaliştilor (care le vorbeau țăranilor). Lueger a construit un program inteligent care combina trăsături naționaliste cu unele comuniste și l-a numit socialism creștin. Adolf Hitler, care trăia la Viena în perioada când Lueger s-a aflat la putere, l-a lăudat mai târziu în *Mein Kampf*, iar național-socialismul hitlerist semăna puternic cu socialismul creștin al lui Lueger.

Ascensiunea la putere a lui Hitler a fost alimentată de aceeași dinamică socială care i-a venit în sprijin lui Lueger. Unii cred că naziștii au venit la putere în Germania în urma unei gafe electorale sau a unei lovituri de stat care a fost ascunsă publicului. În realitate, în 1930, la numai 11 ani de la întemeierea sa, Partidul Nazist a ieșit pe locul al doilea într-un teritoriu politic aglomerat, obținând 18% din voturi. În 1932, Germania a organizat două rînduri de alegeri naționale, iar naziștii au obținut primul loc în ambele, cu 37%, respectiv 33% din voturi (pe locul al doilea au fost social-democrații, cu 21%, respectiv 20%). Iar la celebrele alegeri

din 1933 naziștii au obținut 44% din voturi, un procent egal cu al următoarelor trei partide la un loc, motiv pentru care au format guvernul². Republica de la Weimar, impusă în Germania după Primul Război Mondial, era o democrație atent construită, cu o presă liberă și alegeri corecte. Partidul Nazist s-a folosit din plin de procesul democratic, organizându-se și răspândindu-se în special în micile orașe. Germania era răvășită pe atunci de crizele din anii '20 și '30, așa încât instituțiile tradiționale de guvernământ își pierduseră credibilitatea. Liberalismul și constituționalismul păreau golite de conținut în fața unei realități tot mai lipsite de speranță. Tulburate de efectele crizei și hiperinflației, masele și clasa de mijloc germană s-au agățat de promisiunea lui Hitler că va reda țării forța printr-o conducere curajoasă. Cu cât era mai extremistă retorica lui Hitler, cu atât obținea mai multă popularitate. Într-un atent studiu al democratizării, politologul Jack Snyder arăta că „naționalismul autoritarist și rasist a ieșit triumfător din perioada Republicii de la Weimar nu în ciuda democratizării vieții politice, ci din cauza ei”³.

Această ciocnire între libertate și democrație nu este o particularitate a Vienei și a Weimarului. În toată Europa de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, liberalismul s-a aflat sub asediul politicii de mase. De obicei, câștiga cea de-a doua. În cazul lui Lueger, împăratul Franz Joseph și-a menținut hotărârea timp de doi ani, dar, după cea de-a patra rundă de alegeri, în 1897, l-a validat nu fără rețineri ca primar al Vienei. În Franța, tradiția liberalismului anti-monarhic (republicanismul) s-a întărit mai ales după 1871. Dar aceasta a fost atacată neîncetat atât dinspre stânga (de către socialiști), cât și dinspre dreapta (de către monarhiști, aristocrați și Biserică). Câteva decenii mai târziu, chiar și în Regatul Unit, leagănul și citadela politicii liberale moderne, vechiul și gloriosul Partid Liberal și-a pierdut relevanța, fiind strivit între radicalul Partid Laburist și tradiționalistul Partid

Conservator⁴. Pe măsură ce democrația se dezvolta, agenda liberală, moderată, legată de drepturile individului, de economia pieței libere și constituționalism, dispărea în fața chemării instinctuale a comunismului, religiei și naționalismului.

Nu doar socialiștii și ultranaționaliștii au profitat de pe urma furiei maselor. Legendarul cancelar german Otto von Bismarck a introdus sufragiul universal masculin în noua Germanie unită, în 1871, deoarece credea că un sufragiu restrâns ar conduce la alegerea liberalilor din orașe, care criticau monarhia. Bismarck considera că masele vor vota mereu pentru conservatorii promonarhiști. A avut dreptate. Colegul său conservator Benjamin Disraeli a făcut un calcul similar în Marea Britanie, sprijinind alături de partidul său *Second Reform Act* din 1882, lege care mărea procentul alegătorilor și permitea aproape tuturor bărbaților adulți să voteze. Dar, pentru a-și asigura voturile clasei muncitoare și ale țăranimii, trebuia ca elitele conservatoare să le curteze pe acestea două.

Din acel moment, Bismarck și succesorii săi au dus fiecare luptă electorală apelând la instinctele naționaliste și folosind toate simbolurile patriotice care le stăteau la dispoziție. Iar acest lucru a funcționat: ei au câștigat de fiecare dată. Ba chiar și clasa de mijloc s-a împărțit în două, o parte aliindu-se cu conservatorii ce făceau apel la mândria națională, iar altă parte rămânând fidelă rădăcinilor liberale. Căutând să-i atragă pe noii votanți, elita politică a Germaniei a început să folosească tot mai des tactici de intimidare și să promoveze o politică a divizării celorlalți. Catolicii, socialiștii și alți „inamici ai Reichului” erau demonizați și persecutați. Această strategie presupunea identificarea inamicilor dinăuntru și din afară. Dornici să atragă în cercul lor grupuri de lobby influente, cum ar fi Liga Navală, politicienii au devenit tot mai militariști, au construit armament ofensiv și au definit interesele naționale ale țării într-o manieră agresivă, expansionistă.

Rezultatul? O serie de măsuri politice iresponsabile, foarte apreciate de electorat, care au purtat o parte din vină pentru azvârlirea Germaniei într-un război mondial, în 1914.

De ce Germania nu a fost Anglia?

Democrația nu a dus direct la libertate în Germania. Doar după ce țara a suferit șocuri majore – a fost învinsă în al Doilea Război Mondial, divizată și ocupată și i s-a impus o nouă ordine politică din afară – Germania de Vest a devenit o societate liberal-democratică veritabilă. În vremea lui Bismarck și a kaiserului Wilhelm I, Germania avusese totuși elemente liberale și progresiste puternice, la fel ca majoritatea țărilor europene⁵. În cea mai mare parte a Europei continentale, în luptă s-au aflat două tradiții: liberalismul și autoritarismul populist, de tipul celui exemplificat de Lueger și Hitler. Liberalismul a pierdut în prima jumătate a secolului XX, iar autoritarismul populist a fost zdrobit și discreditat în cea de-a doua jumătate a secolului. Din cauza acestei lupte, pentru o mare parte din Europa calea către democrația liberală a fost întortocheată și sângeroasă, traversând deseori episoade nefericite de revoluție socială, fascism și război. Desigur, calea adoptată în unele zone ale Europei a fost mai apropiată de cea britanică – în Danemarca, Belgia, Olanda și țările scandinave –, datorită unor cauze asemănătoare (de exemplu, datorită dezvoltării timpurii a capitalismului). Dar istoria țărilor mari ale Europei continentale – Germania, Austro-Ungaria, Franța – a fost mult mai tulbură. Ea poate furniza unele explicații pentru problemele actuale ale democratizării, căci puține țări din lumea de astăzi posedă combinația specială de circumstanțe care a produs democrația liberală a Angliei sau a Statelor Unite. Este posibil ca țările din Asia, America Latină și Africa să împărtășească multe dintre trăsăturile complexe

care au existat într-o anumită măsură și în Europa continentală. Noile democrații ale lumii manifestă deja unele dintre tulburările prezente în Viena și Berlinul secolului XX.

Comparând cazul Marii Britanii cu cel al altor țări europene, specialiștii și-au pus o anumită întrebare. Politologul britanic Ralf Dahrendorf a formulat-o net în 1968: „De ce Germania nu a fost Anglia?”⁶. Este o întrebare utilă, deoarece ne ajută să înțelegem cum se poate ajunge la democrație liberală în lumea imperfectă a modernității.

Răspunsul este mai complex, însă în bună parte e vorba despre faptul că Germaniei i-a lipsit o trăsătură esențială a modelului englez – independența economică și politică a burgheziei. Burghezia engleză, născută în urma revoluției industriale și care a crescut datorită libertății comerțului și a drepturilor de proprietate, s-a luptat cu vechea ordine feudală și, învingând-o, a remodelat țara după propria imagine – comercială, pusă pe achiziții, mobilă și dinamică. A apărut o nouă elită de neguțatori, iar Anglia a devenit, conform expresiei disprețuitoare a lui Napoleon, „o țară de neguțatori”. În schimb, în Germania, industrializarea a început și a fost susținută de guvern prin subvenții, reglementări și tarife. Prin urmare, burghezia a fost o clasă slabă, divizată, supusă statului și elitei conducătoare feudale. Clasa oamenilor de afaceri a fost descrisă cu dispreț de către Marx drept „o burghezie fără rost în istoria lumii”⁷.

Germania avea o puternică tradiție birocratică, de care, firește, era mândră. Aici, statul fusese mult mai progresist și mai eficient în rezolvarea problemelor industrializării și urbanizării – de exemplu, sistemul public de sănătate, transporturile și pensiile – decât în orice altă țară europeană. Dar, ca urmare a acestui lucru, în loc să-și mențină independența față de autoritatea statului, întreprinzătorii germani căutau avizi favoruri și onoruri de la stat. A fi om de afaceri cu titlul *Kommerziellrat* (ofițer comercial) era considerată o mare onoare. „Cetățenii

nu aspirau la noblețea unui domeniu moșieresc”, arăta un istoric, „ci își doreau demnitatea de consilier sanitar”. Deosebiri pot fi urmărite și în ceea ce privește rolul presei. În Anglia, presa liberă era una dintre vocile puternice ale opoziției politice, iar jurnaliștii erau independenți – deseori ultra-independenți – față de stat. Dimpotrivă, primele gazete din Prusia au fost înființate de Frederic cel Mare, ca organe ale propagandei de stat. Pentru o mare parte din secolul al XIX-lea, în loc să lupte pentru reforme liberale, clasa oamenilor de afaceri din Germania a ajuns la compromisuri cu elita feudală conducătoare. Astfel, chiar industrializată fiind, Germania a rămas un regim mixt, cu elemente ale noii societăți burgheze prezente în vechea ordine preindustrială. Friedrich Nauman, un intelectual liberal, scria despre Germania în 1909:

societatea industrială este prinsă în aparatul politic al unui stat agrar. Situația noastră politică seamănă cu cea a unei fabrici moderne construite în vechile clădiri ale unei ferme. Cele mai moderne utilaje se găsesc sub grinzi vechi de acoperiș, iar traversele de fier sunt trase prin pereți de chirpici.

Vechea ordine prinsese frâiele guvernării în mâna sa de fier. În 1891, 62% din administrația civilă prusacă era nobilă prin naștere. Cea mai mare concentrație aristocratică se afla în Ministerul de Externe. În 1914, din aparatul diplomatic german făceau parte 8 prinți, 29 de conți, 20 de baroni, 54 de nobili mărunți și 11 cetățeni simpli⁸. Drumul Franței – care avea și ea o tradiție a statului puternic și a societății civile slabe – către democrația liberală a fost de asemenea îndelung și încurcat. Forțele sociale care au propulsat Marea Britanie erau lipsite de putere în Franța, unde existau o aristocrație și o clasă a oamenilor de afaceri, ambele dependente. Referitor la secolul al XVIII-lea, în *Cambridge Economic History of Europe* se afirmă că acesta s-a caracterizat prin „trăsăturile

distinctive ale guvernării reprezentative burgheze” – statul de drept, egalitatea în fața legii, proprietatea privată, libera inițiativă, libertățile civile etc. –, după care se adaugă: „toate acestea lipseau în Franța înaintea Revoluției”⁹. Așa că Franța prerevoluționară a adoptat democrația fără să posede o tradiție a liberalismului constituțional. Libertatea a fost mai mult proclamată retoric decât garantată practic (prin separarea puterilor în stat și întărirea instituțiilor nonguvernamentale, cum ar fi companiile private, societatea civilă și o Biserică independentă). Revoluționarii considerau că Montesquieu greșise pur și simplu atunci când ceruse o guvernare divizată și cu limite fixate dinainte. Puterea absolută a regelui a fost transferată în perfectă stare noii Adunări Naționale, care a trecut la arestări și uciderea a mii de oameni, confiscându-le proprietățile și pedepsindu-i pentru credințele lor religioase, totul în numele poporului. Unii cercetători au etichetat foarte potrivit regimul iacobin drept „o democrație totalitară”. Este primul exemplu din istorie de democrație iliberală¹⁰.

Franța pune statul mai presus de societate, democrația mai presus de constituționalism, iar egalitatea mai presus de libertate. Ca urmare a acestui fapt, pentru o bună parte din secolul al XIX-lea, țara a fost democratică, cu un larg sufragiu și alegeri naționale, însă nu a fost liberală. Libertatea individuală era mult mai puțin protejată decât în Anglia sau America. Împăratul Ludovic Napoleon, care a condus Franța între 1848 și 1870, întruchipa regimul mixt al statului. El guverna prin voia poporului, prin alegeri și referendumuri, dar folosea în același timp metodele unui stat polițienesc de suprimare a libertății cuvântului, a libertății de gândire și de acțiune. În cele din urmă, și cea de-a Treia Republică franceză s-a stins, asemenea multor experimente liberale din Europa. Franța a avut și liberalism, și democrație abia după cel de-al Doilea Război Mondial, la peste 150 de ani de la Revoluție,

după ce trecuse prin două monarhii, două imperii, cinci republici și o dictatură protofascistă. Regimul ei actual a fost numit de către fondatorul său, Charles de Gaulle, „o monarhie electivă și democratică”. Acesta se voia un compliment.

Aproape democratici

A existat și o altă parte, mai bună, în Europa continentală, care conținea germenii democrației liberale. Deși învinsă deseori, tradiția liberală a fost mereu prezentă aici, chiar și în Germania, țara care a luat-o razna în chipul cel mai grav în anii '30. De fapt, a fost prezentă mai ales în Germania. În jurul anului 1900, Germania era considerată de către cei mai serioși observatori drept cel mai progresist stat din lume. Avea o constituție modernă, scrisă, o administrație foarte dezvoltată la toate nivelurile și era primul stat social din lume. Avea o cultură politică liberală, iar în orașe precum Berlin exista o sensibilitate estetică avangardistă. În 1887, unul dintre cei mai proeminenți specialiști din domeniul guvernării din SUA, Woodrow Wilson, pe atunci profesor la Universitatea Princeton, lăuda Prusia pentru „sistemul său admirabil [...] cel mai elaborat și mai perfecționat [...] A transformat [birocrăția] arogantă și nefuncțională într-un instrument de justă guvernare orientat spre public”¹¹. (Este o ironie a istoriei faptul că tocmai Woodrow Wilson, un mare admirator al Germaniei, își va conduce țara în războiul împotriva acesteia.) Politologii de atunci comparau deseori Germania cu Anglia în sens favorabil, cea de-a doua fiind criticată pentru sistemul său politic mult prea centralizat, care dădea prea multă putere Camerei Comunelor, pentru că avea o cameră superioară a parlamentului anacronică, plină de lorzi excentrici, pentru că îi lipsea o constituție scrisă și avea tradiții aproape mitice, din cauza cărora inovațiile erau frustrant de greu de întreprins.

La începutul secolului, Germania părea să se miște în direcția corectă, spre democrație. Apoi a venit Primul Război Mondial, în urma căruia au murit două milioane de germani și care a distrus țara, finalizându-se printr-o pace punitivă și umilitoare, cea de la Versailles. În anii care au urmat, etnicii germani din Polonia, Rusia și din alte țări estice au migrat în masă înapoi în Germania (un aflux de populație care a stârnit tulburări sociale imense); a avut loc o hiperinflație, apoi Marea Criză. Părțile liberale din societatea germană au fost copleșite de altele mai întunecate, iar ordinea politică s-a prăbușit. În special hiperinflația – pe care Niall Ferguson a numit-o adecvat „revoluția antiburgheză” – a distrus economiile clasei de mijloc și a îndepărtat-o de Republica de la Weimar. Țara a devenit o pradă ușoară pentru ideologiile și liderii extremiști. De obicei, citim istoria în sens invers și credem că Germania era destinată să devină ceea ce a devenit sub conducerea lui Hitler. Dar chiar și Marea Britanie și Statele Unite au avut laturile lor negative și demagogii lor disperați care au acumulat ceva putere în timpul Marii Crize. Dacă și aceste țări ar fi trecut prin 20 de ani de înfrângere, umilință, haos, depresiune economică și distrugere a clasei de mijloc, poate că și ele ar fi ajuns să fie conduse de demagogi precum Huey Long sau Oswald Mosley, și nu de oameni de stat precum Franklin Roosevelt și Winston Churchill.

În multe țări europene, Primul Război Mondial a pus capăt monarhiei, dar a și produs distrugeri ce au făcut din aceste țări niște incubatoare pentru fascism și dictatură. În anii '30, liberalismul era atacat atât dinspre dreapta, de către fasciști, cât și dinspre stânga, de către comuniști, dintre care unii se foloseau de democrație pentru a distruge liberalismul. Pentru a-i nimici pe acești demagogi, a fost nevoie de un nou război. Cu ajutorul Statelor Unite, Europa a început după 1945 construirea unei noi ordini politice. Cincizeci de ani mai târziu, ea a depășit toate așteptările în acest sens.

Amenințările la adresa democrației liberale venite dinspre dreapta – mai întâi feudală, apoi fascistă – au dispărut aproape total până în 1945 (cu excepția țărilor din Peninsula Iberică, dar nici Spania lui Francisco Franco și nici Portugalia lui António Salazar nu doreau să exporte propriile regimuri). Amenințarea la adresa democrației venea acum dinspre stânga, de la partidele comuniste, deseori sprijinite de Moscova. Însă alianța occidentală a reușit să blocheze spectrul acesteia. Ceea ce a urmat a fost o transformare remarcabilă și puțin observată. Europa Occidentală, unde liberalismul se înfruntase cu ideologiile extremiste de dreapta și de stânga timp de 200 de ani, a îmbrățișat în liniște și fără declarații pompoase o politică moderată și constituțională. Profesorul Mark Lilla de la Universitatea din Chicago a numit acest proces „cealaltă revoluție de catifea”. El afirma următoarele:

Privind în urmă, putem observa că, datorită păcii garantate prin grija americanilor, bogăției aduse de trei decenii de creștere economică fără precedent și dezvoltării statului social, baza tradițională a partidelor de stânga, clasa muncitoare, a fost erodată [...] Astăzi, toate țările din vestul Europei au o guvernare constituțională, o magistratură independentă, alegeri pluripartinice, vot universal, control civil asupra armatei și poliției, dreptul la liberă întrunire și libertatea credinței, o amplă clasă de mijloc și o economie de consum dezvoltată. În ciuda prezenței unor noi partide naționaliste și regionale, a conflictelor etnice și a certurilor cu privire la imigrație, nici un guvern din Europa de Vest nu se confruntă cu lipsa de legitimitate de care au suferit toate guvernele liberale în anii '20¹².

Ultimele trei țări europene care au devenit complet democratice au fost Grecia, Spania și Portugalia, în anii '70. Revoluțiile din 1989 au tras cortina peste drama liberalismului european. Multe dintre țările din Europa de Est împărtășeau moștenirea istorică a țărilor vest-europene, însă avuseseră

ghinionul să fie „eliberate” în 1945 de către Armata Roșie, fiind apoi prizoniere înăuntrul imperiului comunist. Privind în trecut, observăm că aceleași forțe – cunoscute de noi din povestea de mai sus – care le-au ajutat să lupte cu Uniunea Sovietică au contribuit și la liberalizarea societății: Biserica și sindicatele în Polonia, societatea civilă în Cehoslovacia, elita reformistă în Ungaria și mica pătură de mijloc în toate cele trei țări. Scăpate din „îmbrățișarea” sovietică, aceste state au început repede să-și construiască democrația liberală, deja destul de bine conturată. Alte țări foste comuniste, cum ar fi România și Bulgaria, trec încă printr-o tranziție către democrația liberală, unele cu mai mult succes decât altele. Însă după numai un deceniu și ceva de la prăbușirea comunismului, Europa tinde foarte mult să fie, așa cum spusese bătrânul George Bush, „întreagă și liberă”.

Avuția națiunilor

Nici o țară nu poate dobândi un alt trecut. Dar își poate schimba viitorul și își poate mări șansele de a ajunge o democrație liberală. La ora actuală, pentru o țară în curs de dezvoltare, chiar și pentru una cu venit mediu din America Latină, consolidarea unei democrații veritabile este cea mai importantă și mai dificilă sarcină. Pentru a înțelege mai bine ce șanse de reușită au aceste țări, trebuie să învățăm din istorie și să ne întrebăm ce factori produc democrația liberală.

Cea mai simplă explicație a succesului politic într-o nouă democrație este succesul său economic – sau, mai exact, un venit ridicat pe cap de locuitor. În 1959, sociologul Seymour Martin Lipset afirma un lucru simplu și într-un totu adevărat: „Cu cât o țară este mai bogată, cu atât are șanse mai mari să rămână democratică”¹³. Lipset susținea că, pe măsură ce o țară se dezvoltă economic, societatea capătă forța și îndemânarea

să mențină o guvernare liberal-democratică. Studiul lui Lipset a generat școli și dezbateri ce au dus la eforturi de adunare a datelor, de analiză a corelațiilor și de verificare a supozițiilor. După 40 de ani de cercetări, cu câteva amendamente și precizări, ideea sa fundamentală rămâne încă valabilă.

Firește, există și țări sărace care au devenit democrații. Dar atunci când o țară devine democratică fără a fi și dezvoltată, democrația dispare. (Există și excepții – de exemplu, India, despre care vom vorbi mai târziu.) Cel mai complex studiu statistic al acestei probleme, realizat de către politologii Adam Przeworski și Fernando Limongi, avea în vedere toate țările din lume între anii 1950-1990. S-a calculat că într-o țară democratică cu un venit pe cap de locuitor mai mic de 1 500 de dolari (la valoarea de astăzi), regimul are o speranță de viață medie de numai opt ani. La valori plasate între 1 500 și 3 000 de dolari, regimul poate supraviețui, în medie, cam 18 ani. Iar pentru mai mult de 6 000 de dolari, regimul devine foarte durabil. Șansele ca democrația să dispară dintr-o țară cu un venit de peste 6 000 de dolari sunt de 1 la 500. Odată ce se îmbogățesc, democrațiile devin nemuritoare. Cu un venit de peste 9 000 de dolari pe cap de locuitor, 32 de regimuri democratice au supraviețuit în total 736 de ani. Nici unul nu a dispărut. În schimb, dintre 69 de regimuri democratice mai sărace, 39 au dispărut (o rată a mortalității de 56%)¹⁴.

Putem ajunge la concluzia că, dacă o țară trece la democrație după ce a atins un venit pe cap de locuitor între 3 000 și 6 000 de dolari, tranziția va fi încununată de succes. Acest adevăr statistic rămâne valabil și pentru epoci istorice mai vechi. Venitul pe cap de locuitor al țărilor europene era în 1820, când cele mai multe dintre ele începuseră să lărgască plaja electorală, de aproximativ 1 700 de dolari (la valoarea din anul 2000), în 1870 ajunsese la 2 700 de dolari, iar în 1913, înaintea distrugerilor înregistrate în Primul Război Mondial, atinsese 4 800 de dolari¹⁵. Aceste cifre se bazează mai

mult pe supoziții, dar se înscriu cu siguranță în zona de tranziție, în partea de jos a acesteia. De asemenea, multe dintre aceste țări au devenit democrații liberale sigure abia după 1945, moment când venitul pe cap de locuitor atinsese aproximativ 6 000 de dolari. Dacă avem în vedere poveștile de succes din ultimii 30 de ani din Spania, Grecia, Portugalia ș.a., observăm că aceste țări au devenit democratice aflându-se în partea superioară a zonei de tranziție. După 1989, dintre țările est-europene, și-au consolidat democrația mai repede cele cu venituri superioare: Polonia, Cehia și Ungaria. Pentru cele aflate în partea inferioară a zonei de tranziție sau mai jos – România și Albania – procesul durează mai mult. Deci în Europa, chiar și din punct de vedere istoric, această corelație statistică rămâne valabilă. Desigur că un singur factor nu explică întregul proces, însă, având în vedere numărul țărilor examinate, aflate pe diferite continente, cu mari diferențe culturale și situate în faze istorice diferite, e uimitor că un singur indiciu – venitul pe cap de locuitor – poate oferi atâtea explicații.

Să nu se creadă că, vorbind atât de mult despre venituri, aș sugera lipsa de importanță a conducerii politice în lupta pentru democrație. Departate de mine acest gând! Nici o tranziție politică de succes nu poate avea loc în lipsa unor conducători și a unor mișcări care cer și impun libertatea. Personaje precum Václav Havel, Nelson Mandela, Lech Wałęsa și Kim Dae-Jung își păstrează un loc de cinste în istoria libertății. Însă un cercetător trebuie să se întrebe de ce au reușit aceștia atunci când au acționat. Un autor protesta față de astfel de preocupări, susținând că nu venitul pe cap de locuitor a adus democrația în Coreea de Sud, ci „voința morală”¹⁶. Desigur, însă au existat cu siguranță persoane morale și pline de determinare în Uganda, Belarus sau Egipt, ale căror eforturi de a aduce democrația în țările lor au eșuat de-a lungul timpului. Chiar activiștii sud-coreeni au eșuat în încercările lor din

anii '60, '70 și '80. Kim Dae-Jung, disidentul devenit președinte la Seul, a fost închis pentru o mare parte a acestei perioade. Ce anume l-a făcut să dea greș în anii '70 și să reușească în anii '90? A căpătat el brusc „voință morală” în anii '90? Impetuosul lider politic taiwanez Lei Chen, directorul revistei *Free China*, a încercat să aducă democrația în Taiwan în 1960, când a întemeiat Partidul Democrat Chinez. El nu era mai puțin curajos decât Chen Shui-Bian, avocatul specializat în drepturile omului ales președinte al Taiwanului în 2000. De ce unul dintre activiști a dat greș, iar celălalt a reușit?

Chiar și cu ajutorul celor mai pătrunzătoare intuiții, nu putem prezice momentul când o țară va adopta democrația. Acest fapt depinde deseori de o combinație complexă de fapte istorice specifice fiecărei țări. De ce a trecut Spania la democrație abia în 1977, și nu mai devreme? Pentru că Franco, dictatorul pe viață, murise cu doi ani mai devreme. De ce Ungaria a făcut această mișcare în 1989? Pentru că în acel an Uniunea Sovietică a încetat s-o mai amenințe cu invazia militară dacă se liberaliza. De ce India a trecut la democrație în 1947? Pentru că atunci și-a lichidat Marea Britanie dominația imperială asupra subcontinentului. Și așa mai departe. Dar cea mai interesantă întrebare este următoarea: *Ce anume face democrația să dureze?* Regimurile politice se schimbă din motive diverse – război, criză economică și moarte. Dar atunci când un regim autocratic se prăbușește, iar poporul încearcă să creeze o democrație, cum reușește aceasta să supraviețuiască? La scară istorică, singurul și cel mai bun răspuns la această întrebare a fost bogăția.

Cum anume ajută bogăția libertatea? Amintiți-vă exemplele europene: procesul de dezvoltare economică produce de obicei două lucruri esențiale pentru democrația liberală. Mai întâi, permite unor segmente întregi din societate – în special oamenilor de afaceri și burgheziei în sens larg – să

acumuleze putere independent de stat. În al doilea rând, prin negocierea cu aceste elemente, statul tinde să devină mai puțin rapace și mai puțin capricios și să se preocupe mai mult de guvernare și de satisfacerea nevoilor societății sau măcar a elitei din cadrul ei. Procesul acesta duce, deseori în mod neintenționat, la liberalizare. Minxin Pei descrie drumul Taiwanului către democrația liberală în anii '80 și '90 în termeni care amintesc de experiența europeană:

Creșterea economică rapidă a avut consecințe în sensul liberalizării pe care regimul aflat la putere nu le anticipase. Odată cu dezvoltarea economiei, Taiwanul a început să manifeste trăsăturile comune tuturor societăților capitaliste aflate într-o perioadă de creștere: rata alfabetizării a crescut, comunicațiile de masă s-au intensificat, venitul pe cap de locuitor a crescut și a luat ființă un sector urban diferențiat, incluzând muncitori, o clasă de mijloc profesionistă și o clasă a întreprinzătorilor din domeniul afacerilor. Clasa întreprinzătorilor avea o independență remarcabilă. Deși inițiativele individuale erau mici și neorganizate, ele ieșeau de sub controlul partidului-stat¹⁷.

Istoria s-a repetat în cea mai mare parte a Asiei de Est, cu unele diferențieri locale. Ca și în Europa, liberalizarea economică a dat naștere unei burghezii și unei societăți civile, iar apoi, la distanță de câteva decenii, unei democrații liberale rezonabile. Ca și în Europa, autocrații nu se gândeau că merg spre democratizare. Însă, alimentând dezvoltarea și modernitatea, ei au dezlănțuit forțe pe care n-au mai putut să le dirijeze. Istoricul Phillip Nord descrie astfel acest proces:

Dictaturile cred că urmăresc dezvoltarea, dar în realitate fac o greșală că o încurajează. Dezvoltarea favorizează expansiunea clasei de mijloc instruite; ea generează o „infrastructură pluralistă”, o societate civilă ramificată tot mai greu de controlat de sus [...]. Statul autoritar poate decide în acest punct să relaxeze

controlul vieții publice. Decizia este una fatală, deoarece în deschiderile create prin liberalizare se revarsă nemulțumirile acumulate, care, odată exprimate, iau forma opoziției directe¹⁸.

Nord descrie felul în care Franța s-a democratizat în secolul al XIX-lea, însă lucrarea sa explică foarte bine și evoluția din Asia de Est la sfârșitul secolului XX.

Fericiți cei săraci

Doar banii nu aduc libertatea. Bogăția trebuie să fie câștigată. De-a lungul celei de-a doua jumătăți a secolului XX, unele regimuri s-au îmbogățit, și totuși au rămas autocratice – de exemplu, șeicatele din Golful Persic, Nigeria sau Venezuela. Se vede că avuția statelor bogate în petrol nu produce schimbări politice pozitive, deoarece dezvoltarea lor economică este fundamental diferită de modelele europene și asiatice. Aceste economii nu s-au dezvoltat în manieră capitalistă, trecând în mod organizat de la agricultură la industrie și la servicii de nivel înalt, ci și-au exploatat doar marile rezerve petroliere sau minerale pentru a-și cumpăra modernitatea sub forma unor noi clădiri, spitale, vile, mașini și televiziuni. Locuitorii acestor țări rămân, în mare, la fel ca înainte – neinstruiți și needucați. Societatea rămâne primitivă. Statul trebuie să importe știință și chiar specialiști din străinătate ca să le conducă spitalele, școlile și televiziunile. Rezultatul este o clasă a oamenilor de afaceri care, în loc să fie independentă față de stat, e profund dependentă de acesta.

Acest fapt poate fi dovedit cu cifre. În Arabia Saudită, de exemplu, în ciuda venitului ridicat pe cap de locuitor, adulții alfabetizați nu depășesc 62%, iar dintre femei numai 50% știu să citească. Kuwaitul, Qatarul și Emiratele Arabe Unite stau puțin mai bine, rata adulților care știu carte fiind aici nu cu

mult sub 80%. În comparație, Filipine și Thailanda, două țări ce furnizează o proporție semnificativă din numărul muncitorilor necalificați care lucrează în statele din Golf, au rate ale alfabetizării de aproape 95%, printre cele mai mici totuși din Asia de Est. Dacă o populație educată – sau cel puțin alfabetizată – reprezintă o condiție esențială pentru o guvernare democratică și participativă, aceasta lipsește încă din statele arabe producătoare de petrol, chiar și după decenii de bogăție fabuloasă.

Cea mai eficientă creștere economică pentru democrația liberală este cea de tip capitalist. Marx a fost primul care a recunoscut acest lucru, atunci când a observat că forma predilectă de guvernământ produsă de capitalism era democrația burgheză (desigur, din punctul său de vedere, acesta nu era un lucru pozitiv). Marx afirma că, datorită capitalismului, se năștea o burghezie întreprinzătoare ce distrugea în mod inevitabil vechea ordine aristocratică și întemeia o alta, care proteja proprietatea, contractele, regulile și alte libertăți. Acolo unde burghezia nu avea acest caracter – de exemplu, în Germania secolului al XIX-lea –, societatea nu se reforma. Gândiți-vă la America Latină. Pentru o bună parte a secolului XX, afacerile s-au dezvoltat în America Latină în cadrul unei forme de capitalism sponsorizat de stat. Oligarhii locali se aliau cu militarii și cu birocrăția și își protejau fabricile, creând o structură bizantină de tarife și reglementări menită să întrețină bogăția și fericirea celor puternici. Acest sistem împiedica dezvoltarea economică veritabilă și nu făcea bine nici politiciii. Clasa afaceriștilor rămânea slabă și supusă statului. Până recent, dezvoltarea politică a Americii Latine a fost o variantă a modelului german din secolul al XIX-lea. Nu e o întâmplare faptul că prima țară care s-a îndepărtat mai repede de tradiție în direcția pieței libere și a libertății comerțului, Chile, înregistrează astăzi cea mai mare stabilitate și cel mai mare succes economic.

Abundența resurselor naturale face dificilă atât modernizarea politică, cât și creșterea economică. Doi economiști de la Harvard, Jeffrey D. Sachs și Andrew M. Warner, au cercetat 97 de țări în curs de dezvoltare timp de aproape două decenii (1971-1989) și au descoperit că bogățiile naturale se corelau cu eșecul economic. În medie, cu cât o țară era mai bogată în resurse minerale, de combustibil și agricole, cu atât economia ei se dezvoltă mai încet (gândiți-vă la Arabia Saudită sau la Nigeria). Țările lipsite aproape complet de resurse – cum erau cele din Asia de Est – se dezvoltău cel mai repede. Statele care aveau unele resurse – de exemplu, cele din vestul Europei – se dezvoltău într-un ritm aflat între aceste două extreme. Există câteva excepții: Chile, Malaezia și Statele Unite, care sunt bogate în resurse, și totuși s-au dezvoltat din punct de vedere economic și politic. Dar regula de bază este surprinzător de valabilă¹⁹.

De ce reprezintă bogățiile naturale așa un blestem? Pentru că ele împiedică dezvoltarea instituțiilor politice moderne, a legilor și a birocrăției. Să presupunem, în mod cinic, că scopul principal al oricărui guvern este să capete cât mai multă bogăție și putere. Într-o țară lipsită de resurse, pentru ca statul să se îmbogățească, mai întâi trebuie să se îmbogățească societatea, astfel încât guvernul să-i poată impozita averea. Din acest punct de vedere, Asia de Est a fost binecuvântată, deoarece era săracă lipită de pământului. Regimurile din această parte a lumii au trebuit să muncească din greu pentru a ajunge la o guvernare eficientă, întrucât aceasta era singura cale de a conduce țara – și prin urmare statul – la bogăție. Guvernele care dețin averi în subsol au prea mult noroc, ele sunt state de bani gata. Se îngrașă din veniturile rezultate din vânzările de minereuri sau petrol și nu trebuie să facă eforturi pentru un cadru legal și instituțional care să producă bogăție (gândiți-vă la Nigeria, Venezuela și Arabia Saudită). Un poet turc

din Asia Centrală, Yusuf, a exprimat în secolul al XIII-lea această teorie sub forma unei poezioare:

Pentru a-ți apăra țara, e nevoie de mulți soldați, pedestri și
călări;

Pentru a întreține acești soldați, e nevoie de mulți bani.

Pentru a avea acești bani, oamenii trebuie să fie bogați;

Pentru ca oamenii să fie bogați, legile trebuie să fie drepte.

Dacă una dintre aceste reguli e încălcată, sunt încălcate toate
cele patru;

Dacă aceste patru reguli sunt încălcate, regatul se destramă²⁰.

O versiune a acestei teorii susține că orice stat care are prea ușor acces la bani – de exemplu, prin taxarea navelor care tranzitează un canal important (cazul Egiptului) sau chiar datorită ajutoarelor din străinătate (cazul mai multor țări africane) – va rămâne subdezvoltat din punct de vedere politic. Câștigurile prea ușoare implică faptul că guvernul nu are nevoie să-și impoziteze cetățenii. Când un guvern își impozitează cetățenii, trebuie să le ofere în schimb beneficii, începând cu servicii, responsabilitate guvernamentală și o bună administrare, apoi libertate și reprezentativitate. Acest aranjament reciproc – impozitare *versus* reprezentativitate – constituie rațiunea legitimității guvernelor în epoca modernă. Dacă un guvern își poate obține resursele financiare fără să-și înfigă rădăcinile în societate, el este mai degrabă o curte decât un stat, iar oamenii săi de afaceri sunt mai mult curteni decât întreprinzători*. Familia regală saudită le oferă un alt tip de contract supușilor săi: „Noi nu vă cerem prea mult din punct de vedere economic și nici nu vă dăm prea mult din punct

* Această idee se poate dovedi folositoare chiar și în cazul democrațiilor dezvoltate: până nu de mult, politica de tip clientelar și petrolul au mers mână în mână în state cum ar fi Texas.

de vedere politic”. Este inversul sloganului din timpul revoluției americane: fără impozite, dar și fără reprezentare.

Aceasta nu înseamnă că statele ar trebui să-și dorească să fie sărace în resurse naturale. Multe țări sărace nu devin nici democratice, nici capitaliste. Contează și instituțiile politice, și conducătorii, și norocul. În același timp, unele țări se dezvoltă în ciuda faptului că sunt bogate, așa cum și unii copii de bani gata ajung oameni de nădejde. Cele mai multe țări din Europa au început să se democratizeze într-un moment când o duceau mai bine decât restul lumii. Dar, așa cum arătat în capitolul 1, Europa a beneficiat de avantaje unice. Îndelungata istorie a luptelor dintre Biserică și stat, catolici și protestanți, nobili și regi a creat instituțiile liberale și a limitat puterea statului. În unele țări din afara Europei, aceste bătălii au avut loc sub alte forme. De exemplu, diversitatea politică a Indiei, cu zecile sale de regiuni, religii și limbi, are toate șansele să-i protejeze viitorul democratic. Democrația poloneză a fost întărită de o Biserică puternică și independentă. Putem conchide că, deși anumite trăsături istorice și instituționale pot fi de ajutor, cel mai bun mod de a răsturna vechea ordine feudală și de a crea un stat eficient și cu puteri limitate este dezvoltarea capitalistă.

Laudă statului

Susținătorii pieței libere fac deseori greșeala de a considera capitalismul ceva ce există în opoziție cu statul. În momentul achitării taxelor, această opinie pare de la sine înțeleasă. Însă realitatea e ceva mai complicată. Deși în secolul XX multe state au devenit atât de puternice încât au început să-și înăbușe propria economie, din perspectivă istorică, doar un stat legitim și funcțional poate crea regulile și legile care determină

capitalismul să funcționeze. În lipsa unui guvern capabil să protejeze drepturile omului și dreptul la proprietate, libertatea presei și contractele de afaceri, legile antitrust și cererile consumatorilor, nici o societate nu beneficiază de statul de drept, ci de domnia celui mai puternic. Dacă avem nevoie să vedem ce anume rezultă din absența guvernării, e suficient să privim spre Africa. Nu e chiar un paradis al pieței libere, nu-i așa?

În țările aflate în curs de dezvoltare, statul a trebuit deseori să forțeze începutul capitalismului. Faptul acesta e oglindit de modelul european, unde capitalismul modern a început prin acapararea de către stat a unor suprafețe întinse de pământ agricol din mâinile proprietarilor feudali și folosirea lor orientată spre piață. Această mișcare i-a îngenuncheat pe marii moșieri, grupul cel mai reacționar din societate din punct de vedere politic. Milioane de hectare de pământ au fost scoase din domeniile feudale stagnante, unde zăceau nefolosite, și introduse în sistemul pieței. Noii proprietari, care deseori erau înșiși fermierii ce munceau pământul, l-au folosit mult mai eficient, de vreme ce erau motivați în acest sens, ori l-au vândut și închiriat celor care doreau acest lucru. Cu alte cuvinte, a fost nevoie de o redistribuire masivă a avuției pentru a face capitalismul să funcționeze.

Procesul de modernizare a agriculturii a durat secole întregi în Europa. În ultima jumătate de secol, implementarea aceleiași măsuri în Lumea a Treia a avut efecte similare. Ea a scos proprietățile din mâinile feudalilor care aveau, teoretic, dreptul la ele, dăruindu-le celor care locuiau acolo și le lucrau de generații întregi. În afara faptului că e mai echitabil așa, procesul acesta eliberează pământurile – de obicei, o resursă de cea mai mare valoare în țările preindustriale – și le integrează în economia de piață. Reforma agrară a fost una dintre cheile succesului economic și politic din Asia de Est (mai ales în Japonia, Taiwan și Coreea de Sud) și în țările din America

Latină, unde a fost aplicată (cel mai vizibil, în Costa Rica, Mexic și Chile).

În timpul Războiului Rece, conservatorii occidentali s-au opus deseori reformei agrare, deoarece părea marxistă, iar susținătorii ei erau de stânga. Însă aceasta promovează capitalismul și, astfel, democrația. Reforma agrară este o treaptă esențială a procesului de transformare a unei țări înapoiate din punct de vedere economic într-una capitalistă, modernă și democratică. Țările din Lumea a Treia unde reforma agrară a eșuat – în unele părți ale Americii Centrale și de Sud, în Pakistan, Zimbabwe și în multe alte țări din Africa – nu au reușit să comercializeze agricultura, au conservat o clasă puternică, cvasifeudală, iar experiența democrației a fost una chinuitoare. Chiar și în India, acele regiuni ale țării unde reforma agrară a eșuat sunt și cele în care democrația este mai nefuncțională (în statele nordice Uttar Pradesh și Bihar). Guvernul american a oferit gratuit pământ cetățenilor săi prin intermediul Homestead Act, după încheierea Războiului Civil, pentru că americanii consideră de la sine înțeleasă legătura dintre proprietatea privată și libertate. Hernando de Soto, intelectual peruan devenit activist, susținea că refuzul țărilor din Lumea a Treia de a acorda drept de proprietate săracilor le împiedică pe acestea să se dezvolte economic²¹. Eu aș adăuga că le împiedică și să se dezvolte politic.

Următorul val

Unde se va răspândi și va prinde rădăcini democrația în viitor? Nu putem prezice unde va mai fi încercată aplicarea democrației; acest lucru ține de noroc. Dar am putea să ghicim unde ar putea fi împământenită. Cea mai mare țară care s-a deplasat în ultimul timp în direcția democrației este Mexicul, iar perspectivele ei sunt promițătoare, deoarece a

urmat într-un fel modelul din Asia de Est (care este și el o versiune a modelului european). Mai întâi reformă economică, apoi reformă politică.

Mexicul a fost condus ferm sub forma unui stat cu partid unic încă de la întemeierea sa, în 1926. Partidul Revoluționar Instituțional (PRI) din Mexic domina toate nivelele de guvernământ. În ciuda alegerilor și parlamentelor de fațadă, democrația Mexicului era o păcăleală. Însă, după criza datoriilor de la începutul anilor '80, PRI s-a decis să întreprindă o serie de reforme economice ambițioase, prin deschiderea țării către economia mondială și slăbirea sistemului de control economic. Ca de fiecare dată, reforma economică a presupus o reformă juridică, precum și alte relaxări ale puterii de stat. Reformele au fost puternic stimulate prin Acordul Nord-American de Liber Schimb, care a definitivat orientarea capitalistă și deschisă a Mexicului. La sfârșitul anilor '90, PRI a început și reformele politice, iar președintele Ernesto Zedillo a luat decizia extraordinară de curajoasă și chiar vizionară de a permite desfășurarea unor alegeri cu adevărat libere pentru prima dată în istoria țării. Candidatul opoziției a câștigat, iar în decembrie 2000 Vicente Fox a devenit primul președinte ales democratic al Mexicului.

Dacă Mexicul a urmat o traiectorie similară celei din Asia de Est, el a și primit un tratament asemănător din partea presei occidentale. În ciuda numeroaselor liberalizări economice și politice, PRI a fost descris deseori în ziare și reviste ca un partid de guvernământ dur și autoritar. În anii '90, despre Mexic se vorbea ca despre un stat autoritar, în ciuda celor 20 de ani de liberalizare. Tranziția către democrație a Mexicului a avut loc într-un moment când venitul țării era de peste 9 000 de dolari pe cap de locuitor, lucru care sugerează că țara va rămâne fără probleme în cadrul noii orientări politice. Să ne întoarcem la această unitate de măsură (venitul pe cap de locuitor) și să ne îndreptăm atenția spre țările ce se

află în partea de sus a zonei de tranziție la democrație, adică între 5 000 și 6 000 de dolari. Eliminând de aici toate statele a căror bogăție se datorează exclusiv resurselor naturale, ne rămân următoarele țări mari: România, Belarus, Bulgaria, Croația, Malaezia, Turcia, Maroc, Tunisia și Iran*. Acestea sunt țările în care democrația ar avea cele mai mari șanse de a deveni în timp liberală, dacă ar fi implementată.

România (6 800 de dolari), Belarus (7 550), Bulgaria (5 530) și Croația (7 780) au venituri pe cap de locuitor în jur de 6 000 de dolari, ceea ce dovedește mari șanse în favoarea consolidării democrației. Ca și în trecut, aceste țări europene ar putea realiza tranziția democratică și cu venituri mai mici, datorită trecutului lor instituțional independent. Belarus este un caz neobișnuit, deoarece economia sa depinde într-o măsură foarte mare de cea a Rusiei, dar, dacă ar fi înlăturat autocratul aflat la putere, Aleksandr Lukașenko, țara ar putea progresa surprinzător de repede.

Printre țările cu regimuri parțial autoritariste și parțial democratice, Malaezia (8 360 de dolari) și Turcia (7 030) au venituri de peste 6 000 de dolari pe cap de locuitor, așa că au și ele mari șanse de reușită. Malaezia a urmat mai ales calea est-asiatică, mai întâi prin liberalizarea economiei și închiderea câmpului politic (din păcate, literală în cazul liderului politic întemnițat Anwar Ibrahim), permițând o democratizare lentă. Și Turcia reprezintă un caz complex, foarte promițător. Nu este o democrație veritabilă; armata țării l-a răsturnat pe șeful ales al statului de trei ori și jumătate (jumătatea a fost în 1998, când a contribuit la înlăturarea de la putere a guvernului condus de un partid islamic în cadrul a

* Deși Iranul este un stat petrolifer, el merită adăugat pe această listă deoarece a beneficiat întotdeauna de o economie puternică ce nu s-a bazat pe resurse naturale. Pentru o continuare a discuției despre Iran, vezi capitolul 4.

ceea ce Jengiz Candar, un jurnalist turc, a numit „o lovitură de stat postmodernă”). Armata turcă se consideră păzitoarea caracterului laic al statului și, alături de câțiva judecători care gândesc la fel, asigură în mod autoritar această laicitate. În ansamblu, aceste elite au jucat un rol modernizator și stabilizator în societatea turcă, dar zelul lor nu mai pare util astăzi. De partea schimbării liberale, Turcia posedă o mare forță: perspectiva aderării la Uniunea Europeană, datorită căreia țara a fost obligată să se pună în ordine. În octombrie 2001, parlamentul turc a votat 32 de amendamente la constituție, pentru a se încadra în standardele UE. De atunci a implementat o serie de reforme majore. Dacă UE ar poseda o viziune strategică mai amplă, ar observa că acceptarea Turciei în rândurile sale ar aduce beneficii enorme ambelor părți implicate și ar demonstra lumii că o societate musulmană care e în același timp modernă și democratică poate fi acceptată de către Occident.

Alte două variante posibile sunt Tunisia (6 090 de dolari) și Marocul (3 410). Tunisia este o dictatură, iar Marocul o monarhie. Însă ambele au făcut deja câțiva pași în direcția relaxării sistemului, mai ales pe plan economic. Președintele Tunisiei, Zine el-Abidine Ben Ali, se află în al doilea deceniu de când e la conducerea țării. El conduce cu mână forte, nepermițând deschideri politice și nici mișcări în direcția reformei juridice. Însă creșterea economică a Tunisiei a fost amplă și impresionantă. După unele estimări, clasa de mijloc tunisiană a crescut de aproape zece ori, incluzând peste jumătate din populație. E de așteptat ca aceste reforme economice să se reflecte în domeniul juridic, al turismului și al informației, însă deocamdată progresul este lent. Marocul o duce și mai rău, deoarece mai mult vorbește decât acționează. Regele Mohammed al VI-lea a moștenit o structură a autorității politice aproape medievală de la tatăl său, Hassan al II-lea. Tânărul rege a ținut câteva discursuri impresionante, cerând reforme

economice, statul de drept, drepturi egale pentru femei și libertăți extinse pentru toți supușii săi. După trei ani de domnie însă, puține lucruri s-au schimbat. Totuși, Tunisia și Marocul sunt societăți deschise în mod rezonabil, în comparație cu cele din restul lumii arabe. Dacă vor reuși să-și liberalizeze economia și apoi politica, ele vor da un mesaj influent întregii lumi că nici o cultură, nici o religie și nici o regiune nu exclud intrinsec democrația.

Mecanismul nu poate fi oprit

Cel mai important test al legăturii dintre capitalism și democrație va avea loc în China, în următoarele decenii. Conducătorii Chinei sunt prezentați de către mass-media într-o lumină dezagreabilă. Unii politicieni și comentatori îi descriu cu sintagme cum ar fi „măcelarii de la Beijing”. Desigur, există un sâmbure de adevăr în spatele lor; în Piața Tiananmen a avut loc un veritabil masacru. Însă elita conducătoare a Chinei ar putea fi văzută mai adecvat ca o serie de aparatcici nervoși, chinuindu-se cu candoare să reformeze țara cu cea mai mare populație din lume și să rămână totodată la putere. Dacă totul merge bine, ei vor fi prețuiți ca niște constructori ai unei puteri mondiale industrializate. Dacă experimentul lor eșuează, vor fi uciși sau exilați în Mongolia Exterioară.

„Experimentul” constă în tentativa conducătorilor de a moderniza China prin deschiderea economiei sale, păstrând totodată controlul asupra schimbării politice. E ușor să-i caricaturizăm spunând că încearcă să grefeze capitalismul pe un stat fascist. Ei știu că introducerea capitalismului în China presupune mult mai mult decât schimbări economice, așa că au îngăduit realizarea unor importante reforme administrative și juridice. Dezbaterea cu privire la metodele de liberalizare a sistemului este una destul de deschisă în China. Regimul

a permis chiar alegeri libere în unele sate și a îngăduit oamenilor de afaceri să intre în Partidul Comunist. Însă sistemul politic este încă atent controlat și îi oprimă cu brutalitate pe opozanți. Conducătorii Chinei cred că democratizarea prematură a unei țări atât de vaste, sărace și diverse va produce haos. Ei au și alte motive, mai egoiste: Partidul Comunist ar pierde monopolul total asupra puterii.

Rezultatele economice ale reformei din China au fost uimitoare. Între 1980 și 2000, venitul mediu pe cap de locuitor aproape că s-a triplat, ajungând de la 1 394 la 3 976 de dolari. Aproximativ 170 de milioane de oameni au ieșit din zona sărăciei. Exporturile din provinciile dinamice de pe coastă au crescut exploziv. În 1981, vânzările din provincia Shenzhen erau de 17 milioane de dolari; zece ani mai târziu, cifra crescuse la 5,9 miliarde; astăzi ea a depășit 30 de miliarde de dolari. Investițiile străine au crescut în aceste zone. Alte schimbări nu au fost atât de radicale. Întreprinderile deținute de stat – marile fabrici guvernamentale – reprezintă încă mai mult de jumătate din producția industrială a Chinei, deși a scăzut mult de la 80%, cât reprezenta în 1980, și va scădea și mai mult în viitor. Reforma agrară se mișcă foarte încet. Dar dacă tendința actuală continuă, în următoarele două decenii țara va deveni prosperă și va avea o economie de piață integrată în economia mondială. Această schimbare ar fi una uriașă pentru China. Pentru a implementa acordurile cu Organizația Mondială a Comerțului (OMC), regimul va trebui să aplice convingător transparența, responsabilitatea și disciplina pieței pe largi porțiuni ale economiei naționale. Intrarea Chinei în OMC va duce la o schimbare lentă, dar de mari proporții*.

Transformarea Chinei îi impresionează pe mulți, însă nu le dovedește că liberalizarea economiei duce la schimbarea

* China este membru al Organizației Mondiale a Comerțului începând din decembrie 2001 (n.ed.).

politică. La urma urmei, tot comuniștii se află la putere. Dar China este încă o țară relativ săracă, din Lumea a Treia, cu o clasă bogată destul de puțin numeroasă. De asemenea, din cauza conducerii nedemocratice, marile schimbări politice și sociale care au avut deja loc sunt greu de observat. În timpul primului deceniu de reformă economică, între 1979 și 1989, opoziția politică a crescut. Mișcarea „zidului democrației”, care a început în Beijing, s-a răspândit în peste douăzeci de orașe și a produs, în momentul apogeului ei, peste 20 de publicații de opoziție. În noiembrie 1987, primul-ministru comunist Zhao Zhiyang se gândea chiar să dea un cadru legitim opoziției politice, susținând într-un celebru raport ținut la al XIII-lea Congres al Partidului că sarcina principală a acelui congres era să accelereze și să adâncească reforma economică și politică. El descria scopul partidului ca fiind cel de a „transforma China într-o țară socialistă prosperă, puternică, *democratică* [subl.n.], dezvoltată cultural și modernă”. Grupuri diferite de oameni pot avea interese și vederi distincte, a spus el, iar ele au nevoie la rândul lor de oportunități și canale pentru a crea un dialog de idei.

La sfârșitul anilor '80, disidența economică și politică ajunsese la cote alarmante. Economia a scăpat de sub control, pe de o parte din cauza erorilor de management, iar pe de altă parte din cauza corupției, inflația sărind în 1988 de la 8% la 18%. Critica politică a regimului a devenit mult mai intensă și cu o bază mai largă – chiar și afaceriștii independenți au început să-i sprijine pe protestatari. Când a murit conducătorul *de facto* al mișcării de opoziție, liderul de orientare liberală Hu Yaobang, în aprilie 1989, înmormântarea sa a marcat începutul unei serii întregi de demonstrații și proteste. Două luni mai târziu, acestea se încheiau cu violențe, odată cu intervenția trupelor chineze în Piața Tiananmen și împrăștierea demonstranților cu ajutorul tancurilor, gloanțelor și

gazelor lacrimogene. Deschiderile politice trâmbițate de Hu și Zhao au fost închise, iar Zhao a fost înlăturat de la conducere.

Reformele economice au continuat după o pauză rezonabilă. În Shanghai și Shenzen au fost deschise burse în 1990 și 1991. Rata de schimb a devenit mai sensibilă la presiunile pieței internaționale. Legile cu privire la investițiile străine au fost relaxate și mai mult, ceea ce a dus la un nou aflux de fonduri străine. În 1992, conducătorul suprem al Chinei, Deng Xiaoping, a vizitat regiunile întreprinzătoare de coastă Guangzhou și Shenzen și a apreciat politica lor de piață liberă. Începând de atunci, opoziția față de reformele economice a fost limitată. China continuă să reducă puterea și rolul statului în economie și să se integreze în piața mondială, acceptând regulile acesteia. Dar puține s-au întâmplat în sfera politicii, cu toate că guvernul își celebrează noua clasă a oamenilor de afaceri și o primește în rândurile sale. Statul a semnat convenții internaționale cu privire la drepturile sociale, economice, culturale, civile și politice. Acestea sunt însă doar niște promisiuni. Dar, așa cum Uniunea Sovietică a resimțit unele presiuni de pe urma faptului că a semnat Acordul de la Helsinki, aceste tratate vor limita într-o oarecare măsură excesele regimului din China.

Deși disidența politică pare să se fi diminuat în ultimii ani în China, mulți cercetători cred că ea își caută acum noi căi de atac juridic și administrativ asupra sistemului de guvernământ. Ca și în Asia de Est, dorința regimului de a-și moderniza economia a dus la efecte politice neintenționate. De exemplu, pentru a implementa acordul cu OMC, guvernul a întreprins un larg spectru de reforme legislative, sporind astfel drepturile economice și civile ale chinezilor. Prin urmare, litigiile au crescut foarte mult, inclusiv în domeniul administrației. Cetățenii chinezi dau în judecată guvernul și câștigă într-un număr record de cazuri (90 557 de procese în 1997, față de nici unul în 1984). Specialistul în drept chinezesc de

la Harvard, William Alford, deși sceptic cu privire la reforma politică din China, explică astfel consecințele involuntare ale reformei juridice a țării:

Prin legislația sa, regimul nu doar că a oferit un vocabular juridic, moral și politic prin care să-și exprime solicitările toți cei care doresc acest lucru, dar le-a și dat acestora o platformă unică de unde solicitările lor să se poată face auzite. Căutând să etaleze o legalitate formală pentru uz propriu, regimul le-a dăruit fără să vrea opozanților săi un instrument foarte eficient cu ajutorul căruia aceștia pot să-și realizeze scopurile proprii, foarte diferite de ale sale.

Disidentul veteran Xu Wenli s-a declarat de acord cu această idee, arătând că de acum înainte mișcarea de opoziție din China va trebui să fie „deschisă și conformă cu constituția chineză”.

Vorbind despre opoziția din China, am putea crede că mai multă democrație ar duce la mai multă libertate. De fapt, pe termen scurt, lucrurile stau exact invers. Guvernul chinez are asupra multor chestiuni importante vederi mai liberale decât poporul chinez. Când Beijingul a capturat un avion american de recunoaștere în martie 2001, americanii au fost revoltați că guvernul chinez e atât de pretențios în negocierile sale cu Washingtonul. Dar în China, după câte ne-am putut da seama, opinia publică aprecia că guvernul e prea blând cu americanii. Regimul de la Beijing este mai puțin populist, naționalist, agresiv și intolerant decât poporul într-o multitudine de chestiuni, de la cea a legii și ordinii până la atitudinea față de Taiwan, Japonia și Statele Unite.

Desigur, e dificil să evaluăm opinia publică din China. Ajungem să ne bazăm pe cele câteva sondaje de opinie aprobate de guvern, pe izbucnirile umorale de pe internet, pe reportajele de calitate ale ziarelor străine și pe alți astfel de indicatori. Dar e revelator faptul că toate aceste surse indică

același lucru: din acest punct de vedere, China s-ar putea să urmeze un tipar istoric. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Germania, Austro-Ungaria și alte țări care s-au modernizat târziu erau prinse, ca și China de azi, între regimuri care nu voiau să se liberalizeze destul și mișcări de masă puternice, cu accente hipernationaliste, fasciste, comuniste – în ultimă instanță, iliberale. Aceasta înseamnă că actualul regim de la Beijing nu trebuie să înăbușe disidența sau să încetinească reforma politică. Dimpotrivă, doar prin reformă juridică, socială și politică vor reuși conducătorii Chinei să stăpânească situația instabilă cu care se confruntă astăzi. Cel mai bine ar fi ca liberalizarea să se facă treptat și cu precauție.

Elitele comuniste din China cred – ca de altfel toți autocrații ce au pus accent pe modernizare înaintea lor – că vor putea să realizeze cu bine această jonglerie, combinând liberalizarea economică și controlul politic. Modelul lor este fostul prim-ministru Lee Kuan Yew din Singapore. Acesta a realizat visul oricărui conducător autoritar: modernizarea economiei, ba chiar și a societății, dar nu și a politicii. Toți autocrații puși pe liberalizare au crezut că pot să atingă, ca și Lee, modernitatea întârziind democrația. Dar adevărul este că nu pot face acest lucru.

În afara statelor petroliere din Golf, Singapore este singura țară cu un venit pe cap de locuitor de peste 10 000 de dolari care nu este o democrație (PIB-ul său este de 26 500 de dolari). Micul oraș-stat trăiește în umbra marilor săi vecini și se bucură de o conducere politică remarcabil de inteligentă. El reprezintă excepția de la regulă, însă una care nu va dura prea mult. Singapore dă deja dovadă de câteva simptome evidente de liberalism constituțional. Are o economie liberă puternică, iar dreptul la proprietate, opinie, călătorie etc. sunt bine protejate. Țara este deschisă către lume. (Chiar și interzicerea absurdă a câtorva ziare străine devine desuetă datorită

accesului liber la internet.) Locuitorii săi sunt instruiți, cosmopoliți și se informează liber cu privire la restul lumii. De fapt, Forumul Economic Mondial și alte organisme independente au plasat în mod regulat Singapore printre țările cele mai libere din punct de vedere economic din lume, având sistemul de administrație cel mai puțin corupt. Însă presa este doar parțial liberă, opoziția politică este și mai limitată, iar alegerile nu sunt libere. Toți cei care au vizitat Singapore au observat schimbarea. Tânăra generație de singaporeni este mai puțin dispusă să accepte un sistem politic închis, iar bătrânii acceptă că sistemul se va deschide. Dacă succesorii lui Lee vor reuși să democratizeze țara după propriile planuri în următorii 15 ani, ei vor avea șansa să-și mențină puterea și baza politică. Dacă nu vor reuși acest lucru, schimbarea va avea loc brusc, iar ei vor cădea de la putere. Dar, într-un fel sau altul, Singapore va deveni o democrație liberală perfect funcțională peste mai puțin de o generație.

În Europa, cei mai mulți autocrați care au încercat liberalizarea au sfârșit prost. După pierderea unui război sau traversarea unei crize – și uneori după ambele – au fost fie marginalizați, fie executați. Războaiele și crizele economice sunt deseori folositoare: îndepărtează vechile regimuri. Primul Război Mondial a discreditat multe dintre monarhiile Europei, iar al Doilea Război Mondial i-a eliminat pe fasciști. În Asia de Est, acest proces a fost benign, iar crizele economice au jucat aici rolul războaielor din Europa. O dislocare economică abruptă la jumătatea anilor '80 a dezechilibrat junta militară din Coreea de Sud, care nu și-a mai revenit niciodată. Președintele Suharto al Indoneziei și vechile elite conducătoare ale Thailandei au fost înlăturați după criza financiară asiatică din 1998. Dacă o problemă economică majoră ar atinge China, probabil că legitimitatea Partidului Comunist ar fi contestată. Rolul autocraților care își modernizează țara este unul biblic;

ca și Moise, pot conduce țara înainte, însă rareori ajung și ei în Țara Făgăduinței.

Comuniștii din China ar trebui să-l recitească pe Marx. Acesta știa că, în momentul când o țară își modernizează economia, aderă la capitalism și creează o burghezie, sistemul politic se va schimba pentru a reflecta aceste transformări. În jargon marxist, schimbările de la „bază” duc întotdeauna la schimbări în „suprastructură”. Indiferent de intențiile conducătorilor săi, Regatul de Mijloc a început o călătorie care nu se va sfârși decât în democrație sau în haos. Rezultatul depinde de guvernul de la Beijing. Va accepta acesta noile realități și va îngădui ca liberalizarea economică să ducă la liberalizarea politică, asemenea celorlalți autocrați din Asia de Est? Sau se va lupta până în ultima clipă, ținând în mână toate frâiele puterii? Nu exagerăm deloc dacă spunem că viitorul păcii și al libertății în Asia – și, de fapt, în întreaga lume – depinde de această decizie.

Capitolul 3

Democrația iliberală

Dacă există o imagine care să simbolizeze moartea comunismului sovietic, e cea a lui Boris Elțin cățarat pe un tanc. Era 19 august 1991. În acea dimineață, o facțiune a biroului politic al PCUS declarase stare de urgență în Uniunea Sovietică. Comitetul autointitulat „pentru starea de urgență” îl arestase la domiciliu pe secretarul general al Partidului Comunist, Mihail Gorbaciov, scosese armata în stradă pentru a menține ordinea și anunțase blocarea reformelor liberale ale lui Gorbaciov. Probabil comisarii ar fi reușit să impună din nou dictatura în Uniunea Sovietică, dar Elțin, ales recent cu o majoritate covârșitoare președinte al Republicii Ruse, a ripostat. El i-a acuzat de lovitură de stat, le-a cerut rușilor să nu se supună și le-a solicitat soldaților să nu asculte ordinele superiorilor. Dând dovadă de un curaj extraordinar, dar și de talent actoricesc, el s-a apropiat de soldații care înconjuraseră clădirea de marmură a parlamentului rus – „Casa Albă” a lor –, s-a urcat pe un tanc, a dat mâna cu echipajul uluit al acestuia și a ținut o conferință de presă. Restul este cu adevărat istorie.

A fost un moment măreț pentru Rusia. Însă, chiar și în culmea triumfului democrației sale, tragedia democratică a Rusiei putea fi întrezărită. De fapt, cocoțat pe tanc, Elțin n-a făcut altceva decât să citească decrete, edicte prezidențiale unilaterale care vor deveni o trăsătură definitorie a celor opt ani ai săi ca președinte. În august 1991 (și apoi în 1993, când

a dizolvat parlamentul și a introdus o nouă constituție), Elțin lupta pentru supraviețuirea unei democrații fragile împotriva unor brute comuniste. Însă guvernarea prin decrete a devenit o procedură standard. Când apărea o problemă dificilă, el nu-și mai mobiliza susținătorii pentru a o combate pe cale politică și nici nu căuta compromisuri. În schimb, emitea invariabil câte o hotărâre prezidențială, deseori dubioasă din punct de vedere legal, folosindu-se de puterea și popularitatea sa pentru a evita meandrele politicii. Când autoritățile locale ripostau, Elțin dizolva întregul sistem administrativ. Când guvernatorii îl înfruntau, îi concedia. Atunci când Curtea Constituțională a Rusiei i-a invalidat unul dintre decrete, Elțin a refuzat să aplice decizia, iar apoi i-a blocat salariul președintelui Curții Supreme, obligându-l, din disperare, să demisioneze. Elțin nu respecta prea mult instituțiile țării, în afara celei reprezentate de el însuși. Cu orice ocazie, slăbea puterile parlamentului și ale tribunalelor. A început un război crunt în Cecenia, trecând peste procedeul obișnuit al consultărilor, ca să nu mai vorbim de compromisuri. În ultimele luni de mandat, Elțin a pus la cale ceea ce istoricul Richard Pipes (anterior un mare susținător al lui) a numit „o lovitură de stat”: a demisionat cu șase luni înainte de data alegerilor prezidențiale și l-a numit pe primul-ministru, Vladimir Putin, președinte în exercițiu. În acest fel, alegerile au devenit irelevante, ratificând puterea deja obținută, fără a fi o veritabilă competiție. Putin apărea în postura de moștenitor, având aura și autoritatea unui șef de stat (ba chiar unul care ducea un război) ce se confrunta cu niște figuranți.

La sfârșitul mandatului său, Elțin era privit în propria țară, ca și într-o mare parte a lumii, ca o figură a trecutului. Arghirofil, îmbătrânit, bolnav și deseori beat, el părea o fosilă politică. Dar, de fapt, poate că Elțin era un vestitor al viitorului, un tip de lider politic tot mai răspândit astăzi: autocratul

popular. După căderea comunismului, multe țări din lume sunt guvernate de regimuri asemănătoare celui din Rusia, care amestecă alegerile cu autoritarismul: democrațiile iliberale.

Rusia *redux*

Rusia și China sunt cele mai importante țări din lume care nu sunt democrații liberale. Căutarea unor sisteme economice și politice care să funcționeze aici are o importanță enormă pentru întreaga lume. Dacă ambele ar deveni democrații liberale în stil occidental, toate marile puteri ale lumii ar avea regimuri stabile, guvernate prin consimțământul popular și prin statul de drept. Aceasta nu ar însemna o pace veșnică și nici nu ar abolii rivalitățile dintre state. Însă ar fi o lume diferită, probabil mult mai bună. Astăzi însă, cele două țări se află pe drumuri destul de diferite. China a început să-și reformeze economia și, încet-încet, să îmbunătățească și alte aspecte ale sistemului său juridic și administrativ, dar a avansat foarte puțin în direcția democrației. Dimpotrivă, Rusia s-a deplasat mai rapid către reforma politică. Chiar și în timpul lui Gorbaciov exista mai mult *glasnost* („deschidere politică”) decât *perestroika* („restructurare economică”). După comunism, Rusia a trecut repede la alegeri libere și corecte, în speranța că acestea vor produce o democrație liberală de tip occidental. La începutul anilor '90, s-au inițiat în cascadă mai multe reforme economice, din dorința ca acestea să producă un capitalism de tip occidental, dar majoritatea nu au fost eficiente. Pe scurt, China își reformează economia înaintea politicii, pe când Rusia procedează exact invers.

Astăzi, Rusia este o țară mai liberă decât China. Aici se manifestă mai mult respect pentru drepturile omului și pentru libertatea presei; chiar și economia este teoretic mai deschisă la competiție și investiții străine. China rămâne o societate

închisă, condusă de Partidul Comunist, dar se liberalizează constant pe câteva fronturi, mai ales cel economic și cel juridic. Care dintre aceste două căi spre democrația liberală se va dovedi în cele din urmă mai sigură? Dacă dezvoltarea economică și clasa de mijloc sunt cheia pentru o democrație durabilă, China se îndreaptă în direcția corectă. Economia s-a dezvoltat aici masiv în ultimii 25 de ani. În schimb, produsul intern brut al Rusiei a scăzut cu aproape 40% din 1991 și a început să-și revină doar în ultimii ani, mai ales datorită creșterii prețului petrolului. Dacă va continua să se dezvolte în aceeași direcție, dacă va întări statul de drept, va construi o burghezie și apoi va liberaliza domeniul politic – și acestea sunt perspective nu foarte certe –, China va înregistra o uriașă transformare în direcția democrației veritabile.

Dacă Rusia va continua să meargă pe calea pe care se află – din nou, lucru nesigur – și va cădea într-o autocrație rezultată din alegeri, cu tot mai multe libertăți garantate teoretic, dar încălcate în practică, cu un sistem politic și economic sugrumat de corupție, ea ar putea rămâne democratică și iliberală. Rusia ar putea ajunge la o versiune a regimurilor care dominau în America Latină în anii '60 și '70: cvasicapitaliste, guvernate permanent de o alianță între elite. În America Latină, această alianță era una între marile afaceri și armată; în Rusia, ea este una între oligarhi și fosta elită comunistă. Se pare că acest tip de regim s-a înstăpânit într-o mare parte a fostei Uniuni Sovietice – în Asia Centrală, Belarus, Ucraina –, excepțiile notabile fiind cele trei state baltice.

Calea aleasă de Rusia, conștient sau inconștient, a ignorat cele două lecții esențiale care pot fi învățate din experiența istorică a democrației: aceea că trebuie urmărită dezvoltarea economică veritabilă și că trebuie construite instituții politice eficiente. Moscova a picat la ambele examene.

Rusia nu este o țară săracă ce încearcă să se modernizeze; problema ei este că țara e bogată și încă nemodernizată. În

perioada sovietică, copiii învățau la școală că locuiesc în cea mai bogată țară de pe glob. În această privință, propaganda comunistă nu mințea. Dacă averea unei țări s-ar măsura în funcție de resursele naturale, probabil că Rusia ar fi prima din lume, cu vastele sale resurse de petrol, gaze naturale, diamante, nichel și alte minerale. Probabil că, datorită acestor resurse, viața comunismului a durat cu o generație în plus. Și tot datorită lor statul rus este nefuncțional.

În țara minunată a comunismului sovietic, statul nu avea nevoie să perceapă taxe, deoarece posedă întreaga economie. O mare parte din sectorul industrial era, în anii '70, lipsită de orice valoare. De fapt, produsele erau deseori „cu valoare diminuată”, ceea ce înseamnă că materiile prime erau mai valoroase decât produsele finite în care erau transformate. Statul sovietic se baza aproape în totalitate pe veniturile din resurse naturale pentru a se finanța. Astfel, spre deosebire de dictaturile din Coreea de Sud sau Taiwan, el nu a creat nicio dată politici și reglementări care să faciliteze dezvoltarea economică. Regimurile bogate cu deficit de legitimitate își mituiesc deseori cetățenii cu tot felul de beneficii pentru ca aceștia să nu se revolte (de exemplu, Arabia Saudită). Însă Uniunea Sovietică îi teroriza pe ai săi. Moscova nu dorea să dea din propriile resurse cetățenilor, deoarece avea destinații mai importante pentru acestea, cum erau menținerea unui aparat militar și polițienesc uriaș, precum și sprijinirea acoliților din Lumea a Treia. Când comunismul sovietic s-a prăbușit, succesorii lui Gorbaciov au moștenit un stat destul de puternic ca să-și terorizeze cetățenii, dar prea slab ca să administreze o economie modernă.

Din nefericire, Elțin a sporit problemele Rusiei în privința dezvoltării politice. Susținătorii săi i-au justificat acțiunile autocratice arătând, în mod corect, că președintele se lupta cu forțe antidemocratice bine înrădăcinate și nefaste. Însă un întemeietor politic trebuie să-și dubleze acțiunile distructive

cu altele constructive, mai importante. Jawaharlal Nehru a petrecut 13 ani în temniță, luptându-se cu autoritățile coloniale britanice, dar în calitate de prim-ministru al Indiei independente a luptat și mai mulți ani pentru păstrarea instituțiilor britanice. Nelson Mandela susținea opoziția radicală și violentă la *apartheid*, dar după ce a ajuns la putere a întins mâna albilor pentru a crea o Africă de Sud multirasială.

Sper deosebire de Nehru și Mandela, Elțin nu a contribuit cu nimic la construcția instituțională în Rusia. De fapt, el a slăbit toate centrele de putere cu care se afla în competiție – legislativul, tribunalele, autoritățile locale. Constituția din 1993 pe care a lăsat-o Rusiei e un dezastru ce a creat un parlament slab, o justiție dependentă și o președinție scăpată de sub control. Cel mai trist este că Elțin nu a întemeiat un partid politic. Ar fi putut face asta foarte ușor, unind toate elementele reformiste din Rusia. Mai mult decât orice altă acțiune, prin aceasta ar fi putut garanta dezvoltarea unei democrații veritabile. Dar n-a făcut-o. Probabil că pare un lucru nesemnificativ, dar partidele sunt mecanismele prin care poporul se exprimă, se reconciliază și își instituționalizează valorile morale și politice în societatea modernă. Specialistul în istoria democrației americane Clinton Rossiter afirma că: „Nu există America fără democrație, nici democrație fără politică, nici politică fără partide”. Această afirmație este adevărată din toate punctele de vedere. Fără partide, politica devine un joc al unor indivizi, al unor grupuri de interese, al unor dictatori. Democrația Rusiei contemporane este caracterizată corect prin aceste cuvinte.

Putin a întărit moștenirea lăsată de Elțin: nu reforma liberală, ci superpreședinția. În primul său an de mandat, Putin a redus și mai mult competențele celorlalte ramuri ale guvernării. Țintele sale erau guvernatorii regionali, cărora le-a anulat efectiv puterea, numind șapte „superguvernatori” care

să supervizeze cele 89 de regiuni și scoțându-i pe guvernatori din parlament, unde aceștia ocupau locuri în camera superioară. Ei au fost înlocuiți de parlamentari numiți de către Kremlin. În plus, un guvernator poate fi concediat dacă președintele consideră că acesta a încălcat legea. Putin a mai convins Duma de Stat să voteze legi ce reduceau veniturile din impozite destinate provinciilor. Celelalte ținte ale lui Putin au fost presa și investiții oligarhi ai Rusiei, pe care i-a amenințat folosindu-se de raiduri, arestări și întemnițări. Strategia sa de intimidare a funcționat. Libertatea presei aproape că nu mai există în Rusia de azi. În aprilie 2000, un consorțiu apropiat Kremlinului a preluat NTV, ultimul post de televiziune național independent, concediindu-i pe mai toți redactorii în vârstă. Iar atunci când jurnaliștii ce au demisionat în urma preluării au vrut să se refugieze la un alt post TV deținut de către fondatorul NTV Vladimir Gusinski, noul lor angajator a fost imediat asaltat de către autoritățile financiare. Presa scrisă este încă independentă cu numele, însă urmează linia guvernului sub toate aspectele¹.

În deciziile sale, Putin nu face decât să urmeze dorințele electoratului său. Într-un sondaj de opinie din 2000 realizat de Public Opinion Fund, 57% dintre ruși aprobau cenzura presei. Și mai mulți erau de acord cu atacul asupra oligarhilor, deseori personaje dubioase. Oligarhii Rusiei și-au dobândit averea folosindu-se de metode oculte și o păstrează prin proceduri și mai suspecte. Guvernatorii locali sunt deseori niște șefi locali cu o mare poftă pentru corupție. Dar atunci când Putin își asmute poliția secretă asupra oamenilor de afaceri și a politicienilor pe care nu-i agreează, el subminează statul de drept. Un oligarh minor (cu o reputație destul de curată) mi-a spus cândva la Moscova: „Cu toții am încălcat o lege sau alta. În Rusia nu poți face afaceri fără să încalci legea. Putin știe asta. E un nonsens să susții că el nu face decât să aplice legea. Nu face decât s-o folosească în scopuri politice”.

Folosirea legii ca armă politică pervertește ideea de egalitate în fața legii.

Mai important este efectul pe termen lung al tratamentului aplicat opozanților lui Putin. Pluralismul înseamnă o competiție a centrelor de putere. Vladimir Rîjkov, unul dintre puținii liberali din Dumă, a făcut o comparație clară cu vechea Europă:

Conții și baronii care se luptau cu puterea regală nu erau nici ei chiar plini de virtuți. Dar păstrau un echilibru în fața coroanei. Dacă Putin va reuși ce a început, problema Rusiei este că nu va mai exista absolut nimeni care să echilibreze puterea Kremlinului. Ne rămâne doar să sperăm iarăși că vom avea parte de un țar bun².

Putin este un țar bun. El vrea să construiască o Rusie modernă. El crede că Rusia are nevoie de ordine și de un stat funcțional ca să-și poată liberaliza economia. Poate crede chiar că în cele din urmă Rusia își va putea democratiza sistemul politic. Dacă reușește, Putin* ar putea ajuta Rusia să devină o țară industrializată normală, cu unele trăsături liberale implicite. „La începutul anilor '90, modelul Rusiei era Polonia postcomunistă. Astăzi, modelul este Chile sub Pinochet”, afirmă Rîjkov. Modelul Pinochet este, firește, posibil; totuși, Pinochet și-a condus țara în direcția democrației liberale.

Este ciudat să vorbim despre drumul democratic al Rusiei în condițiile în care acesta a făcut posibilă existența unui conducător care distruge opoziția, înăbușă presa, interzice partidele politice și apoi liberalizează economia prin decret

* Vladimir Putin nu a avut dreptul să candideze pentru un nou mandat în alegerile prezidențiale din martie 2008. Noul președinte, Dmitri Medvedev, l-a numit pe Putin în funcția de prim-ministru (n.ed.).

și care până la urmă ar conduce țara către o democrație veritabilă. Din acest punct de vedere, democrația iliberală este bună, deoarece ea a produs – din întâmplare – un autocrat liberal ce ar putea să conducă țara în cele din urmă către democrația liberală genuină. Argumentul este, în acest caz, unul în favoarea autocrațiilor liberali, și nu a democrației. Mai există, desigur, și posibilitatea ca Putin sau mai probabil unul dintre succesorii săi să se dovedească un țar rău și să-și folosească puterile enorme pentru scopuri mai puțin nobile, așa cum s-a mai întâmplat în trecut.

Calea greșită

Calea Rusiei este una cunoscută. Spre deosebire de modelele occidentale și est-asiatice, dictaturile lipsite de experiență în liberalismul constituțional sau în capitalism din Africa și unele părți ale Asiei și Americii Latine s-au deplasat în direcția democrației în ultimele două decenii. Rezultatele nu sunt încurajatoare. În emisfera vestică, unde au loc alegeri în toate țările, cu excepția Cubei, un studiu întreprins în 1993 de către unul dintre cei mai mari specialiști în materie de democratizare, Larry Diamond de la Universitatea Stanford, a demonstrat că 10 din 22 de țări latino-americane manifestă „niveluri ale abuzului la adresa drepturilor omului incompatibile cu consolidarea democrației libérale”. De atunci încoace, cu câteva excepții importante, cum ar fi Brazilia, lucrurile nu au mers decât într-o direcție negativă.

Să ne gândim la Hugo Chavez din Venezuela. Fiind colonel în armată, a fost degradat și întemnițat pentru că a participat la o lovitură de stat eșuată, în 1992. Șase ani mai târziu, candidând cu o platformă politică agresivă și populistă, el a fost ales președinte cu un procent sănătos de 56% din voturi. A propus un referendum pentru schimbarea constituției Venezuelei,

pentru anihilarea puterilor legislativului și ale judecătorilor și pentru plasarea guvernului sub autoritatea unei „Adunări Constituante”. Referendumul a fost votat de 92% dintre alegători. După trei luni, partidul său a câștigat 92% dintre locurile din noua adunare. Constituția propusă a mărit mandatul președintelui cu un an, permițându-i acestuia să-și succeadă lui însuși la putere, a eliminat una dintre camerele parlamentului, a redus controlul civil asupra armatei, a extins rolul guvernului în economie și a dat adunării puterea de a-i concedia pe judecători. „Ne îndreptăm spre o catastrofă”, a afirmat Jorge Olavarria, vechi parlamentar și fost susținător al lui Chavez. „Această constituție ne va arunca cu o sută de ani în urmă, iar armata va deveni o aripă înarmată a mișcării politice”³. Noua constituție a fost votată în decembrie 1999 de 71% din electorat. Deși Venezuela traversa o perioadă economică grea, în primii ani ai mandatului său Chavez nu a coborât niciodată sub 65% în preferințele alegătorilor.

La începutul anului 2002 părea că soarta lui se schimbă în rău. Nemulțumirile poporului față de conducerea sa brutală și de falimentul economiei au făcut să izbucnească demonstrații de masă. Armata și elita afaceriștilor au pus la cale o lovitură de stat care l-a eliminat de la putere pe Chavez în martie 2002, pentru două zile. Chavez, care e foarte priceput în organizarea „puterii populare” – și care a profitat de natura flagrant nedemocratică a loviturii de stat –, se afla din nou la putere în mai puțin de o săptămână.

Venezuela manifestă simptomul clar al democrației nefuncționale: resurse naturale abundente, printre care cele mai mari rezerve de petrol din afara Orientului Mijlociu. Acestea au dus la o proastă administrare economică, la corupție politică și decădere instituțională. Patru din cinci cetățeni ai Venezuelei trăiesc sub limita sărăciei, într-o țară care acum 20 de ani poseda unul dintre cele mai ridicate niveluri de trai din America Latină. Dintr-un anumit punct de vedere, țara era

pregătită pentru o revoluție. În schimb, ea a avut parte de un nou Caudillo, un tiran care susținea că-și apără țara împotriva întregii lumi (ceea ce, în general, înseamnă împotriva Statelor Unite). Iată de ce Chavez și-a manifestat admirația față de Fidel Castro, Saddam Hussein și chiar față de nebunul de Muammar Gadhafi. Mai grav este că Chavez întruchipează speranța, durabilă în America Latină, că o schimbare constructivă va veni nu din partea unui sistem politic pluralist, în care un larg spectru de partide și interese politice contribuie la munca dificilă de implementare a unei reforme progresive, ci din partea unui lider mesianic, ce poate mătura rămășițele trecutului începând o eră nouă. În ultimii ani, această tendință câștigă teren în toată regiunea Anzilor. Dacă suferințele economice din America Latină vor mai dura mult timp, această tendință s-ar putea răspândi și mai mult.

În Africa, ultimul deceniu a reprezentat o mare dezamăgire. Începând din 1990, 42 dintre cele 48 de țări din Africa subsahariană au avut alegeri pluripartinice, ceea ce a alimentat speranța că întregul continent ar putea să-și depășească predispoziția pentru despoți lacomi și corupție galopantă. Recent, *New York Times* a comparat acest val de alegeri cu tranziția care a avut loc în estul Europei după căderea comunismului⁴. Această analogie este însă una incorectă. Deși democrația a ajutat în multe privințe la deschiderea politicii africane și a adus libertate popoarelor, ea a condus în același timp la un haos și o instabilitate care au sporit corupția și fărâdelegea în multe dintre aceste țări. Unul dintre cei mai atenți observatori ai situației din Africa, Michael Chege, a studiat valul democratizării din anii '90 și a conchis că țările continentului „au pus prea mare accent pe alegerile pluripartinice [...] și au neglijat, în replică, elementele de bază ale unei guvernări liberale”⁵. Aceste chestiuni de bază vor fi greu de atins, întrucât cea mai mare parte a Africii nu s-a dezvoltat nici economic și nici constituțional. Desigur, nu este

un accident că cele două țări africane care au mers cel mai departe pe drumul spre democrația liberală, Africa de Sud și Botswana, au venituri pe cap de locuitor ce depășesc zona de tranziție spre democrație, situată între 3 000 și 6 000 de dolari. Africa de Sud are un venit de 8 500 de dolari, iar Botswana de 6 600; sumele sunt sporite artificial de bogățiile lor naturale. Prin aceasta nu vreau să spun că Africa o ducea mai bine sub dictatorii lacomi din trecut, însă e clar că Africa are mai multă nevoie de o bună guvernare decât de democrație. Există povești de succes extraordinare, cum este Mozambicul, unde a luat sfârșit un război civil lung de 16 ani și unde există acum o democrație funcțională, cu o economie de piață. Dar acesta a fost ajutat foarte mult în buna sa guvernare de comunitatea internațională și de ONU, ceea ce probabil nu se va întâmpla în toate țările africane.

În Asia Centrală, chiar și când alegerile sunt rezonabil de libere, cum au fost în Kîrgîzstan, ele au dus la constituirea unor executive puternice, a unor parlamente și curți judecătorești slabe și la puține libertăți civile și economice. Unele țări nu au avut alegeri; în acest caz, autocrații populari dețin puterea. De exemplu, Gaidar Aliyev, președintele Azerbaidjanului*, este un fost șef al Serviciului de Informații din perioada sovietică – KGB – și un fost membru al Biroului Politic sovietic. El și-a eliminat predecesorul printr-o lovitură de stat în 1993, însă observatorii cei mai avizați ai regiunii cred că Aliyev ar câștiga chiar dacă ar avea loc alegeri libere⁶. Nici atunci când eroii devin conducători lucrurile nu par să se schimbe. Georgia este condusă de către respectatul Eduard Șevardnadze”,

* Gaidar Aliyev s-a retras din funcție din motive de sănătate în octombrie 2003, fiind înlocuit în fruntea statului de fiul său, Ilhan Aliyev (n.ed.).

** Eduard Șevardnadze s-a retras din funcție în noiembrie 2003 (n.ed.).

ministrul de Externe reformist al lui Gorbaciov, care a contribuit la încetarea Războiului Rece. Însă Șevardnadze falsifică alegerile în favoarea sa (deși probabil că le-ar câștiga chiar dacă ar fi libere) și conduce o țară în care corupția e peste tot, iar libertățile individului sunt nesigure.

Firește, democrația iliberală presupune un spectru larg, de la contravenienții mărunți, cum ar fi Argentina, la cvasitiranii precum Kazahstanul, având la mijloc țări precum Ucraina și Venezuela. Într-o mare parte a acestui spectru alegerile nu sunt chiar atât de libere cum sunt cele din Occident, însă reflectă participarea populației la politică și sprijinul ei pentru cei aleși. Amestecul de democrație și autoritarism variază de la o țară la alta – alegerile din Rusia sunt chiar mai libere decât ale celorlalte –, însă toate manifestă aceste elemente aparent disparate. Singura bază de date care evaluează țările separat, în funcție de performanța lor democratică și constituțională, indică o creștere clară a democrațiilor iliberale în timpul ultimului deceniu. În 1990, doar 22% dintre țările în curs de democratizare puteau fi clasificate astfel; în 1992, cifra crescuse la 35%; în 1997, ea ajunsese la 50%, nivel de la care a început să coboare. Totuși, conform acestui studiu, aproape jumătate dintre țările „în curs de democratizare” din lume sunt democrații iliberale.

Totuși, unii consideră că aceasta este o fază trecătoare, simple probleme ale adolescenței prin care trebuie să treacă toate democrațiile noi. *The Economist* a afirmat la un moment dat că liberalismul constituțional „are mai multe șanse să apară într-o democrație”⁷. Dar oare această opinie foarte răspândită este și adevărată? Oare alegerile din regiuni precum Asia Centrală sau Africa deschid într-adevăr spațiul politic al țărilor respective, aducând reforme politice, economice și juridice? Sau ele reprezintă doar o acoperire pentru autoritarism și populism? E prea devreme ca să ne pronunțăm – multe dintre aceste tranziții sunt încă în desfășurare –, dar semnele

nu sunt deloc încurajatoare. Multe democrații iliberale – de exemplu, aproape toate țările din Asia Centrală – s-au transformat repede și hotărât în dictaturi. În aceste țări, alegerile n-au făcut decât să-i legitimeze pe cei care au pus mâna pe putere. În alte locuri – de exemplu, în multe țări din Africa –, mișcările rapide către democrație au subminat autoritatea statului, creând provocări regionale și etnice la adresa conducerii centrale. Iar în alte țări, cum ar fi Venezuela sau Peru, unele urme de democrație veritabilă coabitează cu o mulțime de practici iliberale. În cele din urmă, mai există cazuri cum ar fi cel al Croației sau Slovaciei, unde un sistem democratic iliberal evoluează într-o direcție constituțională și reformistă. În aceste cazuri, elementul democratic a reprezentat un stimulent esențial pentru reformă, deoarece a produs ceea ce democrațiile realizează mai bine decât orice altă formă de guvernământ: i-a măturat pe trântori, asigurând un transfer de putere de la vechea gardă la noul regim. Să observăm totuși că Slovacia și Croația sunt ambele țări europene cu venituri pe cap de locuitor relativ mari: 9 624, respectiv 6 698 de dolari. În general, în afara Europei, democrația iliberală nu s-a dovedit o cale eficientă către democrația liberală.

Să luăm exemplul Pakistanului. În octombrie 1999, lumea occidentală a fost surprinsă când șeful armatei pakistaneze, generalul Pervez Musharraf, l-a înlăturat pe primul-ministru liber ales, Nawaz Sharif. Surprinzătoare nu era lovitura de stat în sine – era cea de-a patra care avea loc în Pakistan în tot atâtea decenii –, ci popularitatea acesteia. Cei mai mulți pakistanezi se bucurau să scape în sfârșit de 11 ani de escrocherie democratică. În timpul acestei perioade, Sharif și predecesorul sa Benazir Bhutto abuzaseră de funcția lor pentru câștiguri personale, umpluseră tribunalele de fideli politici, concediaseră oameni din administrația locală, permiseseră fundamentalistilor islamici să aplice legi draconice și jefuiseră vistieria statului. Titlul unui articol dintr-un ziar important

al Pakistanului descria situația țării în ianuarie 1998: „Democrația fascistă: pune mâna pe putere, înăbușă opoziția”⁸. Ziarele occidentale, mai ales cele americane, au avut o reacție foarte diferită. Aproape toate au condamnat pe un ton moralizator lovitura de stat. În timpul campaniei pentru alegerile prezidențiale din anul 2000, George W. Bush a mărturisit că nu-și amintește numele noului lider pakistanez, dar a spus că acesta „va aduce stabilitate în regiune”. Imediat, *Washington Post* l-a denunțat pentru că a proferat astfel de erezii despre un dictator.

Doi ani mai târziu și având de partea sa evenimentele din 11 septembrie, Musharraf a urmat o cale a reformei radicale politice, sociale, educaționale și economice pe care nici măcar susținătorii lui n-ar fi putut s-o prevadă. Puțini dintre politicienii aleși ai Pakistanului au sprijinit deciziile sale. Musharraf a reușit să promoveze aceste măsuri tocmai pentru că nu mai trebuia să candideze pentru un mandat și să satisfacă interesele șefilor de tip feudal, ale militanților islamici și ale autorităților regionale. Nu exista nici o garanție că un dictator ar fi făcut ceea ce a făcut Musharraf, dar în Pakistan nici un politician ales nu ar fi acționat atât de curajos, atât de hotărât și de eficient cum a făcut-o el. La ora actuală, Musharraf pare ceva mai autocrat și mai puțin liberal decât părea la prima vedere. Dar el rămâne hotărât să modernizeze și să laicizeze țara, deși se confruntă cu împotrivirea a numeroase facțiuni de tip feudal și religioase din societatea pakistaneză*. Reforma economică și politică a Pakistanului este o sarcină aproape imposibilă. Dar, ca și în cazul Rusiei, dacă liberalizarea veritabilă și chiar democrația vor ajunge vreodată în Pakistan,

* Pervez Musharraf a demisionat din funcția de președinte în august 2008, sarcina de a desemna noul șef al statului revenindu-i parlamentului constituit prin alegerile libere din februarie 2008 (n.ed.).

acest lucru nu se va întâmpla datorită trecutului de democrație iliberală al țării, ci pentru că aceasta a avut noroc de un autocrat liberal.

Problemele democrației

Problemele actuale care-i aveau în vedere pe aristocrații aleși prin vot din Rusia, Asia Centrală și America Latină nu i-ar fi surprins pe liberalii din secolul al XIX-lea, cum ar fi John Stuart Mill. Acesta își începea lucrarea clasică *Despre libertate* cu observația că, pe măsură ce țările se democratizează, popoarele tind să considere că „li s-a dat prea multă importanță modurilor de a limita puterea guvernamentală. Acelea [...] reprezentau o formă de apărare față de conducătorii ale căror interese erau opuse intereselor poporului”. Odată ce poporul ajungea la putere, precauțiile deveneau inutile: „Națiunea nu are nevoie să fie apărată împotriva propriei voințe”. Ca o confirmare a temerilor lui Mill, în 1994, după ce a fost ales prin vot liber președinte al Belarusului cu o majoritate covârșitoare, Aleksandr Lukașenko a răspuns astfel la întrebarea cu privire la perspectivele de limitare a atribuțiilor sale: „Nu va fi dictatură. Eu sunt din popor și voi fi mereu pentru popor”.

Tensiunile dintre liberalismul constituțional și democrație se referă la dimensiunile autorității guvernamentale. Liberalismul constituțional pretinde limitarea puterii; democrația susține acumularea și folosirea acesteia. Din acest motiv, mulți liberali din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea vedeau democrația ca pe o forță ce ar putea dăuna libertății. Tendința fiecărei guvernări democratice de a crede că deține suveranitatea (și deci puterea) absolută poate duce la centralizarea autorității, deseori prin mijloace neconstituționale și cu rezultate nefaste. Rezultatul nu este cu mult diferit de o dictatură, deși posedă o mai mare legitimitate.

În ultimul deceniu, conducătorii aleși care au afirmat că reprezintă poporul au pus mâna întotdeauna pe atribuțiile și drepturile celorlalte elemente ale societății printr-un act de uzurpare atât pe orizontală (asupra altor ramuri ale guvernării unei țări), cât și pe verticală (asupra autorităților regionale și locale, precum și a oamenilor de afaceri și a grupurilor nonguvernamentale, cum ar fi presa). Putin, Lukașenko și Chavez sunt doar câteva exemple. Chiar și un reformator de bună credință precum fostul președinte argentinian Carlos Menem a emis aproape 300 de decrete prezidențiale în opt ani de mandat, de trei ori mai multe decât dăduseră toți președinții Argentinei începând din 1853 și până la el. Askar Akayev, președintele Kîrgîzstanului, ales cu 60% din voturi, a supus unui referendum în 1996 intenția de a-și mări atribuțiile și a câștigat fără probleme. Acum, printre atribuțiile sale se numără numirea tuturor oficialilor de rang înalt, cu excepția primului-ministru, dar poate dizolva parlamentul dacă acesta refuză trei dintre nominalizările pe care le face pentru această funcție.

Uzurparea pe orizontală este mai vizibilă, dar cea pe verticală este mai larg întâlnită. De-a lungul ultimelor trei decenii, guvernele alese în India și Pakistan au dizolvat parlamentele regionale pe motive cusute cu ață albă, aducând regiuni întregi sub autoritatea lor directă. Într-o mișcare mai puțin spectaculoasă, dar tipică, guvernul ales din Republica Centrafricană a pus capăt tradiționalei autonomii a sistemului său universitar, transformându-l într-o aripă a aparatului de stat. Folosirea pe scară largă a forțelor de securitate pentru intimidarea jurnaliștilor – din Peru până în Ucraina sau Filipine – slăbește sistematic un alt element fundamental de echilibru pentru puterea guvernamentală. În America Latină, chiar și un presupus democrat reformist precum președintele din Peru, Alberto Toledo, și-a folosit deseori atribuțiile prezidențiale pentru a-și intimida oponenții politici.

Uzурparea atribuțiilor celorlalte instituții este răspândită mai ales în America Latină și în fosta Uniune Sovietică, probabil pentru că statele din aceste regiuni păstrează în general trăsăturile republicii prezidențiale. Ele tind să producă lideri care cred că reprezintă vocea poporului – chiar atunci când nu au fost aleși decât de majoritatea votanților. Așa cum a arătat politologul Juan Linz, Salvador Allende a fost ales președinte al Republicii Chile în 1970 cu doar 36% din voturi. În împrejurări asemănătoare, într-un sistem parlamentar, primul-ministru ar fi trebuit să-și negocieze puterea în cadrul unui guvern de coaliție. Președinții îi numesc miniștri pe amicii lor, nu pe cei mai importanți membri ai partidului, așa că în interior nimeni nu le face opoziție. Iar atunci când viziunile lor intră în conflict cu cele ale parlamentului sau ale curților de justiție, președinții manifestă tendința de a „face apel la popor”, evitând dificila sarcină de a negocia și de a construi o coaliție. Specialiștii discută care formă de guvernământ e mai bună: cea prezidențială sau cea parlamentară; desigur că uzurpările atribuțiilor pot avea loc în oricare dintre ele, dacă nu se dezvoltă centre de putere alternative, cum ar fi legislativele puternice, tribunalele, partidele politice și guvernele regionale, precum și universitățile independente și mijloacele de informare. În multe țări din America Latină sistemul prezidențial este combinat cu reprezentarea proporțională, producând lideri populiști și pluripartidism, ceea ce reprezintă o combinație instabilă.

Guvernele care uzurpă atribuțiile altor instituții nu reușesc să conducă țări stabile și bine organizate. O guvernare puternică nu înseamnă o guvernare eficientă; de fapt, cele două s-ar putea să fie opuse. Statele din Africa sunt însetate de putere și ineficiente. Statele Unite au un guvern cu puteri limitate, și totuși statul este foarte eficient. Confuzia dintre aceste două lucruri a făcut ca multe țări occidentale și mulți

politologi să susțină crearea unor state puternice și centralizate în Lumea a Treia. Conducătorii acestor țări au afirmat că au nevoie de multă autoritate ca să poată învinge feudalismul, să spargă coalițiile retrograde, să depășească interesele partizane și să pună în ordine o societate haotică. Există un adevăr în spusele lor, dar ei confundă guvernarea legitimă cu cea atotputernică. De obicei, guvernele care au puteri limitate și sunt considerate legitime pot menține ordinea și pot lua măsuri dure, chiar dacă nu foarte prompte, prin constituirea unor coaliții. Testul esențial al legitimității unui guvern este strângerea impozitelor, deoarece nu presupune mari desfășurări de forță ale poliției, ci supunerea voluntară în fața legii. Nici un guvern nu are o poliție atât de mare încât să-i oblige pe toți cetățenii să-și plătească impozitele. Dar guvernele din Lumea a Treia înregistrează un nivel al strângerii impozitelor extrem de scăzut. Motivul este că le lipsește – lor și măsurilor întreprinse de ele – legitimitatea.

Cazul Rusiei este elocvent. După prăbușirea Uniunii Sovietice, profesorii universitari și jurnaliștii occidentali și-au manifestat public îngrijorarea cu privire la fragilitatea statului rus. Analizele lor se bazau mai ales pe incapacitatea acestuia de a strânge impozitele – un indicator inadecvat, dat fiind că statul rus nu făcuse asta niciodată, inițiind perceperea taxelor abia în epoca postsovietică. În realitate, statul rus era încă foarte puternic după căderea comunismului sovietic. Însă era corupt și perceput de mulți ca ilegal. Astăzi, după mai mulți ani de stabilitate și după întreprinderea unor reforme importante (în perioada lui Putin), guvernul rus strânge impozitele la același nivel cu celelalte state europene. Însă îngrijorările specialiștilor și jurnaliștilor au avut un efect asupra politicilor publice. Oamenii de stat occidentali s-au manifestat foarte îngăduitor față de numeroasele decrete și mișcări de forță ale lui Elțin. Ei l-au crezut când le-a spus că guvernul este sub asediu și că are nevoie de ajutor.

Putin a pus capăt acestei dispute academice așa cum numai un om politic poate s-o facă. La câteva luni după ce a ajuns la putere, el a afirmat autoritatea Kremlinului asupra oricărei alte forțe și a demonstrat că vechile instituții sovietice erau încă vii. Când măsurile oficiale nu au fost suficiente, el și-a folosit propria forță de „convingere”. Parlamentarii și judecătorii care au refuzat să voteze cu Kremlinul și-au pierdut salariile și sporurile (parlamentul rus nu deține controlul asupra propriilor salarii și cu atât mai puțin asupra altor fonduri). Astfel se explică votul dat de camera superioară a parlamentului în favoarea reducerii propriei autorități și a numărului de locuri, ceea ce nu prea s-a mai văzut în viața politică. În ceea ce privește impozitele, guvernul a realizat 100% din cât își propusese în anul 2000. Rezultă de aici că problema Rusiei nu era incapacitatea statului, ci doar a lui Elțin. Cu un președinte capabil, guvernarea în stil mare poate să reînceapă. Rezultatul ar putea fi unul nefericit, pentru că slăbirea statului centralizat ar fi reprezentat corectivul necesar pentru superstatul din epoca sovietică.

Din punct de vedere istoric, centralizarea necontrolată a fost inamicul democrației liberale. Pe când participarea politică sporea în Europa secolului al XIX-lea, ea era admisă treptat în țări precum Marea Britanie și Suedia, unde adunările de tip medieval, guvernele locale și consiliile regionale rămăseseră bine reprezentate. Pe de altă parte, în țări precum Prusia și Franța, unde monarhia reușise cu adevărat să centralizeze puterea (atât la nivel orizontal, cât și vertical), rezultatul a fost iliberal și nedemocratic. Nu e o întâmplare faptul că în Spania secolului XX centrul liberalismului l-a reprezentat Catalonia, o regiune evident autonomă și independentă de-a lungul istoriei. În Statele Unite, prezența unei varietăți bogate de instituții – la nivel de stat, locale și private – a permis adaptarea mult mai ușoară la extinderea rapidă a sufragiului de la începutul secolului al XIX-lea. În 1922, distinsul istoric

de la Harvard, Arthur Schlesinger, Sr. a arătat cum în prima jumătate de secol de istorie americană fiecare stat, fiecare grup de interese și fiecare facțiune au încercat să slăbească și chiar să distrugă guvernul federal⁹. Un exemplu mai recent este India, a cărei democrație semiliberală a supraviețuit datorită (nu în ciuda) regiunilor sale puternice și diverselor sale limbi, culturi și chiar caste. Concluzia este logică și chiar tautologică: guvernarea descentralizată conduce la limitarea autorității guvernamentale.

Tirania majorității

Dacă prima sursă de abuzuri dintr-un sistem democratic sunt autocrații aleși de popor, a doua este poporul însuși. În *Federalist Papers*, James Madison arăta că „pericolul opresiunii” într-o democrație provine de la „majoritatea comunității”. Și Tocqueville vorbea despre tirania majorității: „Esența însăși a guvernării democratice constă în suveranitatea absolută a majorității”. Această problemă considerată urgentă de către Madison și Tocqueville poate să pară lipsită de importanță astăzi în Occident, deoarece aici există moduri complexe de protejare a drepturilor individului și ale minorității. Însă în multe țări în curs de dezvoltare, în ultimele decenii, experiența democrației a dus la majorități care au anulat – uneori în liniște, alteori zgomotos – separația puterilor în stat, au subminat drepturile omului și au deturnat vechi tradiții de toleranță și echitate.

Acest fapt poate fi exemplificat prin studierea cazului Indiei, țara în care am crescut. India ocupă un loc aparte în discuțiile despre democrație. Deși este atât de săracă, democrația sa a rămas una funcțională încă din 1947. Atunci când cineva vrea să demonstreze că o țară nu are nevoie să se dezvolte economic pentru a deveni democratică, folosește un

singur exemplu: India. Această apreciere este, în mare, meritată. India are o societate liberă și cu adevărat independentă, dar, dacă privim mai îndeaproape democrația indiană, observăm o realitate mai complexă care dă de gândit. În ultimele decenii, India a devenit foarte diferită de imaginea pe care o au despre ea admiratorii săi. Și nu pentru că nu ar mai fi democratică: în anumite aspecte, ea este acum chiar mai democratică decât înainte. Dar a devenit mai puțin tolerantă, mai puțin laică, mai puțin supusă statului de drept și mai puțin liberală. Iar aceste două tendințe – cea democratică și cea iliberală – sunt legate între ele.

India și-a însușit democrația de la Marea Britanie și de la Partidul Congresului Național. Britanicii au construit și au inițiat cele mai multe dintre instituțiile esențiale pentru democrația liberală a Indiei: curți de justiție, parlamente, reguli administrative și o presă (aproape) liberă. Singura problemă era că indienilor nu le era permisă exercitarea autorității în aceste instituții. După obținerea independenței în 1947, indienii au moștenit aceste instituții și tradiții și au construit democrația cu ajutorul lor, fiind conduși de Congresul Național Indian, care dusesse lupta pentru independență. Dar chiar și Partidul Congresului Național fusese constituit după modelul partidelor politice britanice, de la ideologia naționalist-liberală și până la structura comitetelor sale. Tribunalele indiene respectau practica și precedentele britanice, folosind deseori ca precedent dreptul britanic. Parlamentul de la New Delhi urma aceleași reguli și ritualuri ca și cel de la Westminster, respectând chiar și „ora de întrebări” adresate primului-ministru. Fără britanici și fără Partidul Congresului nu ne-am putea imagina democrația indiană în forma pe care o deține astăzi.

Cel dintâi prim-ministru al Indiei, Nehru, s-a prezentat odată ca fiind „ultimul englez care a condus India”. Avea dreptate, pentru că era fiul unui avocat probritanic, foarte

anglicizat și studiase istoria și literatura engleză cu un profesor particular. Și-a petrecut anii de formare învățând să devină un gentleman englez. A urmat una dintre cele mai prestigioase școli private din Anglia, Harrow, iar facultatea a făcut-o la Cambridge. Apoi s-a pregătit câțiva ani să devină avocat ple-dant la Londra. Chiar și după ce s-a îndreptat spre naționalismul indian, viziunea sa despre lume a rămas cea a unui intelectual britanic de stânga din deceniul al cincilea.

India lui Nehru – care a fost prim-ministru din 1947 până în 1964 – ar putea fi descrisă ca o democrație monopartinică. Alegerile erau libere, dar Partidul Congresului, care eliberase India și era singurul partid cu adevărat național, domina toate nivelurile guvernării, câștigând deseori majorități de două treimi în parlament și în legislativele diferitelor state. Această poziție de invidiat îi oferea tot felul de avantaje oficiale și neoficiale, ceea ce făcea aproape imposibilă opoziția serioasă în mai multe domenii. Ca și Partidul Democrat american în vechiul Sud, Partidul Congresului controla toate fazele procesului politic. India era o democrație, dar una în care un partid politic era mai egal decât celelalte. Cu toate acestea, țara era destul de liberală. Partidul Congresului se dedicase construirii unei tradiții veritabile de guvernare constituțională. Mai ales Nehru respecta întru totul instituțiile și tradițiile liberale, cum ar fi prerogativele parlamentului și presa. El susținea independența sistemului judiciar chiar atunci când aceasta ducea la înfrângeri politice în tribunale. Era obsedat de laicitate și de toleranța religioasă. În ciuda popularității sale imense, le permitea celor cu opinii diferite să și le manifeste și deseori să câștige atât înăuntrul partidului, cât și al guvernului.

În timpul copilăriei mele trăite în India, la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, această tradiție era în continuare puternică, dar în curs de dispariție. Partidul Congresului se transformase dintr-o organizație plină de viață, cu multiple

rădăcini în teritoriu, într-o curte imperială servilă, aflată mereu la dispoziția liderului adorat, Indira Gandhi. Politica populistă a doamnei Gandhi era deseori neconstituțională și cu siguranță iliberală, cu măsuri de genul naționalizării băncilor și al interzicerii drepturilor prinților indieni. Însă curțile judecătorești erau în general independente, presa era liberă, iar toleranța religioasă era respectată cu sfințenie. De-a lungul timpului, atașamentul Partidului Congresului față de aceste valori și instituții a scăzut. Mai mult, partidul a încetat să mai fie instituția cea mai importantă a țării. Noi adversari au venit să-i ia locul, printre care Partidul Bharatiya Janata (PBJ), grupare fundamentalistă hindusă. Dar PBJ era numai unul din mulțimea de noi partide energice care se întemeiau pe baza diferențelor religioase, regionale și de castă. Prin urmare, în sistem au început să-și facă simțită prezența noii votanți, aproape toți proveniți din medii sărace, rurale și din castele inferioare. În anii '50, aproximativ 45% din populație avea drept de vot; astăzi, cifra a depășit 60%. Un politolog indian care studiază această tendință, Yogendra Yadav, susține că India trece printr-o „transformare fundamentală, dar tăcută”, prin care domeniul politicii se deschide unor grupuri mult mai mari de oameni, ce fuseseră marginalizate anterior. Aceste partide au transformat India într-o țară mai democratică, dar și mai puțin liberală.

PBJ a venit la putere acuzându-l pe Nehru de promovarea excesivă a laicității și susținând un naționalism hindus cvasi-militant, care încuraja retorica și acțiunile antimusulmane și anticreștine. El a organizat o campanie națională de amploare pentru distrugerea unei moschei din nordul Indiei (în orașul Ayodhya), care fusese înălțată, în opinia unor hinduși, deasupra locului de naștere al lui Rama. Prea puțin a contat pentru PBJ faptul că Rama este o figură mitologică, faptul că hinduismul afirmă toleranța și nonviolența sau că violențele religioase au tarat istoria Indiei (reapărând de altfel în prezent

ca urmare a scandalului de la Ayodhya). Votanții acestui partid erau atrași de retorica urii. Recent, PBJ a intrat într-o coaliție guvernamentală și a trebuit inevitabil să-și îmblânzească discursul antimusulman, anticreștin și împotriva casteilor inferioare, ca să nu-i supere pe ceilalți membri ai coaliției. Însă politica partidului a rămas aceeași, de „hinduizare” a Indiei, ceea ce a însemnat rescrierea textelor istorice pentru a atenua sau șterge în totalitate referințele la musulmani și la alte minorități, deschiderea unor departamente de astrologie în marile universități și încurajarea folosirii unor simboluri religioase hinduse în locuri publice. Iar de fiecare dată când partidul a întâmpinat dificultăți politice, el a ațâțat conflictele religioase, așa cum s-a întâmplat la Gujarat, în 2002. Aici, guvernul local format de PJB a îngăduit și chiar a sprijinit într-o manieră fără precedent masacrarea a mii de bărbați, femei și copii nevinovați musulmani și purificarea etnică a zeci de mii de oameni izgoniți din cartierele și orașele unde locuiau. Într-un fel, acesta a fost primul pogrom încurajat de stat din istoria Indiei. După toate indiciile, aceste evenimente au sporit baza hinduistă a PBJ. Liderul de la Gujarat al partidului spera să profite politic de pe urma violențelor și a programat alegeri la doar câteva luni după aceea. Însă organismul administrativ suprapartinic ce organizează alegerile în India, Comisia Electorală, a luat hotărârea curajoasă de a nu permite ca alegerile să fie ținute în astfel de împrejurări.

Intoleranța religioasă nu este decât un prim semnal ce indică o schimbare la față a democrației indiene. Politica Indiei a fost transformată de corupția masivă și de disprețul față de statul de drept. Să analizăm cazul celui mai mare stat indian, Uttar Pradesh (UP), baza politică a lui Nehru și a altor titani din Partidul Congresului. Astăzi, UP este dominat de PBJ și de alte două partide ce reprezintă castele inferioare. Sistemul politic de aici poate fi descris prin sintagma „democrație banditească”. În fiecare an, alegerile sunt fraudate, iar urnele de

vot sunt umplute abuziv. Partidul câștigător își numește apropiații în administrație și uneori chiar în tribunale și mituiește parlamentarii din opoziție ca să-i facă să i se alăture. Tragedia milioaneilor de noi votanți din castele inferioare este că aceia pe care îi votează conștiincioși și în proporții de masă au jefuit avutul obștesc și au devenit extrem de bogați și puternici în timp ce perorau sloganuri despre oprimarea poporului.

Punctul cel mai de jos al acestui proces a fost atins în noiembrie 1997, când primul-ministru al UP și-a asigurat majoritatea parlamentară înființând un guvern cu 93 de miniștri, așa încât toți parlamentarii care-și abandonau partidul și treceau de partea UP să poată fi numiți oficiali ai guvernului. Noii miniștri aveau trecutul pătat; 19 dintre ei aveau dosare penale (și nu mă refer la amenzi de circulație). De exemplu, ministrul Științei și Tehnologiei, Hari Shankar Tiwari, avea un dosar penal în care era suspectat de nouă crime, zece tentative de crimă, trei jafuri și trei răpiri. Ministrul pentru Implementarea Programelor (ce-o mai fi însemnând și asta), Raghuraj Pratap Singh, era cercetat pentru două crime, trei tentative de crimă și mai multe răpiri (în total, 25 de infracțiuni). Un altul, Pratap Singh, s-a folosit de noile sale atribuții pentru a deveni baron feudal. Unul dintre ziarele de informație centrale ale Indiei, *Outlook*, descria astfel conacul său de la țară:

Judecățile se țin în ogradă, iar verdictul este rapid – le trânteste câte o amendă „supușilor răătăciți” sau poruncește să li se dea o bătaie sănătoasă. Supușii, bărbați, femei și copii săraci, îi ating picioarele cu frunțile, implorând iertare. În jurul proprietății sale fortificate, Bainti Estate, oamenii se încolonează în fiecare dimineață ca să-l salute, înclinați cu toții la 90 de grade [...]. Căpetenia în vârstă de 28 de ani călărește cai superbi, are elefanți și gonește cu automobilul urmat de ajutoare înarmate. Dosarele poliției arată că își ucide adversarii, organizează răpiri pentru

bani și întreprinde jafuri. Dar toate acestea nu l-au împiedicat să izbândească în carieră. La numai 24 de ani a participat și a câștigat primele sale alegeri, în 1993. Trei ani mai târziu, a intrat din nou în luptă și, cu excepția BJP, nimeni nu a îndrăznit să i se opună¹⁰.

Aceasta este realitatea democrației indiene. Nimeni din Vest nu dorește să o privească mai îndeaproape. Preferăm să vorbim plini de romantism despre frumusețea votului în India și despre împlinirile celei mai mari democrații din lume. Dar indienii, mai precauți, nu văd lucrurile la fel. Experimentatul jurnalist Kuldip Nayar descria situația din Uttar Pradesh ca pe o „crimă comisă ziua în amiaza mare la adresa democrației”. Un alt scriitor bine-cunoscut, Prem Shanker Jha, considera că democrația Indiei a dat înapoi „cu două secole”, iar Uttar Pradesh nu este un caz izolat. Corupția din politică este și mai mare în statele învecinate – Bihar și Haryana. Iar parlamentul și guvernul de la New Delhi manifestă multe dintre aceste tendințe, deși într-o formă mai puțin accentuată.

Sistemul judiciar s-a transformat dintr-o mândrie a democrației indiene într-un slujitor corupt al puterii politice. În 1975, un judecător local a reușit s-o răstoarne pe primul-ministru Indira Gandhi, deoarece a constatat că aceasta încălcase o prevedere minoră a legislației electorale. În 1981, într-un alt tribunal local, cel mai influent politician regional al Indiei, primul-ministru din Maharashtra (cel mai bogat stat indian, în care se găsește Bombay, capitala economică a Indiei), ajungea să piardă un proces. Astăzi, când un partid vine la putere în orice regiune a Indiei, el găsește metode să aranjeze procesele în tribunale. Anticipând aceasta, judecătorii își oferă direct serviciile liderilor politici pentru ca aceștia să-i păstreze în posturi și să le garanteze pensiile. Cu excepția Curții Supreme de la New Delhi, nici un tribunal din India nu

demonstrează că deține independența pe care cu o generație în urmă aproape toate o manifestau.

Corupția a existat dintotdeauna în India, dar până în anii '70 nu se manifesta la nivel înalt, fiind generată de rețeaua irațională de reglementări economice ale țării. În anii '60, cel mai întâlnit act de corupție era ca un birocrat să primească mită pentru a fi de acord cu o inițiativă în sectorul privat. Nu era un lucru bun pentru creșterea economică, dar nu distorsiona întregul proces politic. Corupția politică exista și ea, însă era limitată. Nimeni nu l-a acuzat pe Nehru de corupție, nici pe succesorul său ca prim-ministru, Lal Bahadur Shastri, nici pe vreunul dintre membrii de vârf ai guvernului din anii '50 și '60. Poate lucrul cel mai important îl constituia faptul că sectorul juridic era curat și păstra standarde înalte de competență. În 1958, Nehru l-a numit ambasador în Statele Unite pe unul dintre cei mai valoroși juriști indieni, M.C. Chagla. Consiliul Baroului din Bombay a emis imediat o denunțare oficială, temându-se că numirea într-un astfel de post a unui judecător ar putea compromite imaginea de independență a sistemului juridic. Astăzi, răsplătirea judecătorilor „înțelegători” cu posturi în administrație este ceva atât de obișnuit, încât este trecut cu vederea. Prin urmare, deși corupția și abuzul de putere au atins proporții de neimaginat, nici un judecător din India nu a mai dat vreo sentință împotriva unui politician influent. Singura tentativă de a mai curăța procesul alegerilor, întreprinsă de un birocrat aflat la conducerea comisiei electorale, s-a stins fără zgomot.

Privind în urmă, se observă că Partidul Congresului condus de Nehru a impus o ordine cvasiliberală în India în anii '50-'60, care a început să dispară pe măsură ce noi partide întreprinzătoare intrau în competiția pentru voturi, folosindu-se de apeluri la solidaritatea lingvistică, religioasă și de castă. Nicăieri nu se vede acest lucru mai bine decât în schimbarea atmosferei din orașul meu de baștină. Bombay a fost

construit de marile comunități minoritare: industriașii parși, negustorii gujarati, restauratorii musulmani și, firește, britanicii. Spre deosebire de Calcutta și New Delhi, el n-a fost niciodată capitala Rajului britanic. Bombay era New Yorkul și Los Angelesul Indiei, reunite într-un singur oraș: parvenit, primitiv, dar și plin de energie, de meritocrație și de toleranță. Ca în multe dintre marile orașe-porturi, în aerul sărat al Bombayului mirosea a cosmopolitism.

Acel Bombay este astăzi o amintire. În ultimele două decenii, ascensiunea naționalismului hindus și a unei variante locale de șovinism Maratha a distrus sistematic vechiul oraș. Partidul regional care a condus această schimbare, Shiv Sena, și-a primit numele de la un căpitan din secolul al XVII-lea, Shivaji, care s-a ridicat la luptă împotriva împăraților moguli (musulmani) din New Delhi. Partidul e hotărât să elimine din statul Maharashtra, a cărui capitală e Bombay, toate influențele „străine”. (Musulmanii au venit în India începând cu secolul al XII-lea; se pare că 800 de ani nu sunt de ajuns pentru a fi considerați băștinași.) Acest lucru se observă în campaniile de redenumire a orașelor, satelor, drumurilor și clădirilor care nu au nume pur hinduse. Mișcarea a culminat cu redenumirea orașului Bombay, în 1996, drept Mumbai, fapt ce arată că o mare parte a naționalismului hindus nu e decât invenție. Spre deosebire de Beijing (un oraș străvechi, al cărui nume a fost anglicizat de către occidentali sub forma Pekin), Mumbai nu exista ca oraș înainte ca portughezii și britanicii să-i dea numele Bombay. La fel ca Singapore și Hong Kong, el nu era decât un mic sat de pescari. Orașul a fost o creație colonială. Numele Mumbai nu reprezintă o întoarcere la trecut, ci validarea unui mit.

Poate că noile denumiri par simple simboluri, însă ele reprezintă o schimbare de atitudine de mare amploare. În timpul unei crize, o astfel de schimbare poate fi sângeroasă.

În ultimul deceniu, musulmanii, cea mai cuprinzătoare minoritate din Bombay, au fost victimele unora dintre cele mai mari violențe colective ce au avut loc după măcelurile care au însoțit împărțirea subcontinentului indian în 1947. Zeci de mii de oameni au fost uciși și alte sute de mii au părăsit Bombayul și s-au retras la țară – o răsturnare macabră a situației obișnuite, când minoritățile se îndreaptă spre orașe pentru obținerea egalității de șanse. O comisie independentă a acuzat guvernul și poliția că le-au abandonat pe victimele răzcoalelor și că i-au ajutat chiar pe alocuri pe răsculați. Aceasta a dus la încercări de răzbunare din partea musulmanilor, iar atmosfera din întregul stat a ajuns mai încărcată de ură religioasă decât oricând în ultimele decenii. Situația este una recurentă în întreaga Indie – cel mai recent, ea s-a repetat în Gujarat –, și nu numai cu musulmanii. În 1998 și 1999, în India au fost uciși de patru ori mai mulți creștini în atacuri pe motive religioase decât în cei 35 de ani anteriori. După 1999, datele nu mai sunt complete, dar cifrele sunt încă uimitor de ridicate. În afară de crime, au avut loc mai multe valuri de incendieri ale Bibliei, jefuiri de biserici și violuri comise asupra călugărițelor. Guvernul a blocat și a întârziat cele mai multe dintre investigațiile asupra acestor delikte.

Conflictele etnice sunt vechi de când lumea, iar dictaturile au deseori un rol în stârnirea lor. Dar societățile democratice de dată recentă manifestă o îngrijorătoare tendință comună. Motivul e unul simplu: pe măsură ce societatea se deschide și politicienii se luptă pentru putere, ei cer votul poporului folosindu-se de cel mai direct și mai eficient limbaj la îndemână, cel al solidarității de grup în opoziție cu un alt grup. Deseori, de aici izbucnesc focurile conflictelor etnice sau religioase. Uneori, conflictul se transformă într-un război în toată regula.

Războiul

Pe 8 decembrie 1996, Jack Lang a făcut o vizită pe cât de scurtă, pe atât de memorabilă la Belgrad. Celebrul politician francez, fost ministru al Culturii, fusese inspirat de demonstrațiile studențești care adunaseră zeci de mii de manifestanți împotriva președintelui Iugoslaviei Slobodan Milosević, omul pe care Lang și mulți intelectuali occidentali îl socoteau responsabil pentru războiul din Balcani. Lang dorea să-și arate sprijinul moral pentru opoziția iugoslavă. Conducătorii mișcării l-au primit în birourile lor – facultatea de filosofie a unei universități – și apoi l-au dat afară, declarându-l „un inamic al sârbilor” și ordonându-i să părăsească țara. Se pare că studenții se ridicaseră împotriva lui Milosević nu pentru că începuse războiul, ci pentru că nu reușise să-l câștige.

Situația jenantă în care s-a aflat Lang subliniază cât de eronată este o presuposiție foarte des întâlnită, și anume că forțele democrației sunt forțe ale păcii și armoniei etnice. Democrațiile iliberale mature pot de obicei să suporte diviziunile etnice fără să facă uz de violență sau de teroare și pot conviețui pașnic cu alte democrații liberale. Dar în absența unui trecut de liberalism constituțional, introducerea democrației în societățile divizate nu face decât să accentueze naționalismul, conflictele etnice și chiar războaiele. Alegerile ținute imediat după căderea comunismului au fost câștigate de către naționaliști separatiști în Uniunea Sovietică și Iugoslavia, ajungându-se la dezmembrarea acestor țări. Rezultatul n-a fost neapărat unul rău, întrucât aceste țări fuseseră unite cu forța. Dar secesiunile rapide, lipsite de garanții, instituții sau putere politică pentru numeroasele minorități conlocuitoare din noile țări au produs rebeliuni, represiuni și, în regiuni precum Bosnia, Azerbaidjan și Georgia, războaie.

Procesul electoral presupune o competiție între politicieni pentru câștigarea voturilor poporului. În țările lipsite de o tradiție puternică a asimilării sau a grupurilor multietnice, voturile pot fi câștigate cel mai ușor pe criterii rasiale, etnice sau religioase. Odată ce un grup etnic ajunge la putere, el tinde să le excludă pe celelalte. Compromisul pare aici imposibil; se pot negocia chestiuni materiale, cum ar fi locuințele, spitalele sau ajutoarele, dar cum se poate ajunge la un compromis privind religia națională? O competiție politică ce provoacă atâta discordie poate degenera în violență. Mișcările de opoziție, rebeliunile armate și loviturile de stat din Africa au fost deseori îndreptate împotriva unor regimuri constituite pe baze etnice, dintre care multe au ajuns la putere în urma alegerilor. Într-un studiu referitor la cauzele prăbușirii democrațiilor africane și asiatice din anii '60, doi specialiști au ajuns la concluzia că democrația „pur și simplu nu este viabilă într-un mediu cu preferințe etnice prea marcate”¹¹. Studii recente cu privire la Africa și Asia Centrală au confirmat această concluzie pesimistă. Donald Horowitz, un distins expert în conflicte etnice, a declarat:

În fața unor date atât de dezolante cu privire la eșecul democrației în societățile divizate [...] suntem tentați să ne dăm pur și simplu bătăuți. Ce sens mai au alegerile, dacă în Zambia ele nu fac decât să înlocuiască un regim dominat de către Bemba cu unul dominat de către Nyanja, ambele la fel de nereprezentative, sau să înlocuiască în Benin un regim sudist cu unul nordist, dintre care nici unul nu reprezintă decât jumătate din stat¹²?

În ultimul deceniu, una dintre cele mai aprinse dezbateri între specialiștii în relațiile internaționale este cea cu privire la „pacea democratică”, ce pornește de la afirmația că niciodată două democrații moderne nu au pornit război una împotriva alteia. Dezbaterea a condus la câteva întrebări substanțiale

(Poate fi luat în calcul Războiul Civil american? Oare pacea nu este explicată mai bine de existența armelor nucleare?), iar datele statistice au provocat discuții interesante. (Așa cum a arătat David Spiro, dat fiind numărul mic atât al democrațiilor, cât și al războaielor din ultimii 200 de ani, e posibil ca pura întâmplare să explice lipsa unui război între două democrații. „Nici un membru al familiei mele n-a câștigat vreodată la loto”, a spus el, „dar nimeni nu încearcă să ofere o explicație pentru această coincidență impresionantă”.) Dar dacă statistica are dreptate, cum pot fi explicate toate acestea?

Primul susținător al „păcii democratice”, Immanuel Kant afirma că în democrație cel care asigură cheltuielile de război – adică poporul – ia și deciziile, așa că, firește, este precaut. Asta ar însemna că democrațiile sunt mai pașnice decât alte state, când, de fapt, ele sunt mai războinice, luptându-se mai des și cu mai multă intensitate decât multe alte state. Pacea este durabilă numai cu alte democrații. Când încercăm să găsim cauza din spatele acestei coincidențe, observăm un lucru: pacea democratică înseamnă de fapt pacea liberală. Scriind toate acestea în secolul al XVIII-lea, Kant considera că democrațiile sunt tiranice, de aceea le excludea din sfera guvernărilor „republicane”, care era o zonă a păcii. În opinia lui Kant, republicanismul însemna separarea puterilor în stat, echilibrul între diferite instituții, statul de drept, protejarea drepturilor individului și o anumită reprezentare a poporului în guvern (deși nu una de tipul sufragiului universal). Alte explicații pe care le dă Kant pentru „pacea eternă” sunt în strânsă legătură cu caracterul constituțional și liberal al republicilor: respectul comun pentru drepturile cetățenilor celui-lalt stat, un sistem de echilibru care să garanteze că un singur conducător nu poate târî țara într-un război și măsurile economice liberale clasice – dintre care cea mai importantă este libertatea comerțului –, datorită cărora se creează o interdependență ce face războiul costisitor, iar cooperarea folositoare.

La rândul său, Michael Doyle, cel mai bun specialist în materie, afirmă în cartea sa din 1997, *Ways of War and Peace*, că, în absența liberalismului constituțional, democrația nu manifestă trăsături neapărat pașnice:

Kant nu avea încredere în majoritarismul neîngrădit, democratic, iar teoria sa nu susține că toate sistemele participative – democrațiile – trebuie să fie pașnice, nici în general și nici față de alte democrații. Multe sisteme participative erau iliberale. Timp de două milenii înaintea epocii moderne, conducerea de către popor fusese asociată cu agresivitatea (de către Tucidide) sau cu imperialismul (de către Machiavelli). [...] Preferința decisivă a votantului median ar putea foarte bine să includă „purificarea etnică”, îndreptată împotriva altor sisteme democratice.

Distincția dintre democrațiile liberale și cele iliberale lămurește și o altă corelație statistică izbitoare: folosind un număr impresionant de date, politologii Jack Snyder și Edward Mansfield susțin că în ultimii 200 de ani statele în curs de democratizare s-au războit de mult mai multe ori decât democrațiile stabile sau democrațiile liberale¹³. În țările lipsite de tradiția liberalismului constituțional, ascensiunea democrației aduce cu ea atitudini hipernaționaliste și războinice. Atunci când sistemul politic se deschide, grupuri diverse cu interese incompatibile capătă acces la putere și își impun cererile. Conducătorii politici și militari, care provin deseori din vechea ordine autoritară, își dau seama că, pentru a reuși, trebuie să coalizeze masele în favoarea unei cauze naționale. Invariabil, se ajunge la o retorică dură și la o politică agresivă, din cauza cărora țara e deseori târâtă în înfruntări și războaie. Exemplele sunt multe, de la Franța lui Napoleon al III-lea, Germania lui Wilhelm și Japonia epocii Taisho până la conflictul mai nou dintre Armenia și Azerbaidjan sau cel din fosta Iugoslavie. Pacea democratică există cu adevărat, dar ea are puține lucruri în comun cu democrația.

Ce-i de făcut?

Problemele noilor democrații nu sunt chestiuni abstracte, bune doar pentru dezbateri universitare și în cadrul *think-tank*-urilor. În cazul lor, teoria se transformă cu repeziciune în practică. Deseori, țările trebuie să decidă care e calea cea mai bună spre democrație. Iar Statele Unite formulează mereu politici în raport cu țările ce progresează pe acest drum sau, din contra, dau înapoi. A greși în teorie înseamnă același lucru și în practică. Să ne gândim la cazul Indoneziei, a cărei democratizare ar fi trebuit mai bine gândită în 1998, atunci când Fondul Monetar Internațional (FMI) și Statele Unite au contribuit la înlăturarea îndelungatei dictaturi a lui Suharto și la instaurarea noii democrații. Cel puțin așa s-a crezut atunci.

În 1998, Indonezia nu era un bun candidat la democrație. În primul rând, dintre toate țările Asiei de Est, ea era cea mai dependentă de resursele naturale. Apoi, nu avea instituții politice legitime, deoarece Suharto conducea țara cu ajutorul unui grup restrâns de acoliți, deloc interesat de construcția instituțiilor. În al treilea rând, democratizarea a fost începută într-un moment când venitul pe cap de locuitor era scăzut, aproximativ 2 650 de dolari în 1998. Rezultatul a fost dezastruos. De când Indonezia a ales democrația, produsul intern brut a scăzut cu aproape 50%, anulând progresul economic din decursul ultimei generații și aruncând peste 20 de milioane de oameni sub limita sărăciei. Noul sistem politic deschis i-a stimulat și pe fundamentalistii islamici, care, într-o țară lipsită de un spațiu public de dezbateri, țineau un discurs foarte familiar – cel al religiei. Aproape 20% dintre parlamentarii țării se consideră politicieni islamici. Dacă aceștia vor triumfa, ascensiunea Islamului politic în Indonezia va amenința caracterul laic al țării și va alimenta mișcările secesioniste. În mijlocul acestui haos, corupția și nepotismul s-au înrăutățit, iar reformele economice nu și-au atins scopul.

Deși nu sunt doar ele de vină, FMI și guvernul Statelor Unite au cerut Indoneziei, în timpul crizei din 1998, realizarea unor reforme imediate și radicale, contribuind astfel la delegitimarea și răsturnarea guvernului. Dacă ar fi știut ce instabilitate politică vor aduce aceste reforme, probabil că cererile lor ar fi fost mai moderate și treptate. Suharto crease un regim nefast, dar care se manifesta prin ordine, laicitate și liberalizare economică, ceea ce, pentru Lumea a Treia, este o performanță. În plus, nu exista nimic mai bun în țară care să-i poată lua locul. Politica reformelor treptate ar fi fost de preferat unei revoluții mai ales din punctul de vedere al indonezianului mediu, a cărui bunăstare fusese scopul prezumtiv al politicilor occidentale.

Nicăieri nu este mai stringentă necesitatea acestei opțiuni între ordine și instabilitate, între liberalism și democrație, precum și între laicitate și radicalism religios decât în Orientul Mijlociu de astăzi. Iar aici este esențial ca Statele Unite să facă totul cum trebuie din prima – atât în teorie, cât și în practică.

Capitolul 4

Excepția islamică

Același decor fastuos și aceeași poveste tristă. Un înalt diplomat american intră într-unul dintre impunătoarele palate prezidențiale din Heliopolis, acel cartier al capitalei, Cairo, din care președintele Hosni Mubarak conduce Egiptul. Trece prin holurile de marmură, prin camere pline de mobilă scumpă, imitație de prost-gust a stilului imperial francez numită în glumă „Louis Farouk” (după numele ultimului rege al Egiptului). Trecând printre șiruri de paznici, sosește într-un salon unde este primit cu mare deferență de către președintele egiptean. Cei doi discută amiabil despre relațiile americano-egiptene, despre problemele din regiune și despre procesul de pace dintre statul Israel și palestinienii. Apoi, diplomatul aduce vorba despre problema drepturilor omului și sugerează că guvernul egiptean ar trebui să nu mai fie atât de brutal cu disidenții politici, să permită libertatea presei și să nu-i mai arunce în închisoare pe intelectuali. Mubarak se crispează și izbucnește: „Dacă aş face ce îmi cereți, fundamentalistii islamici ar cuceri Egiptul. Asta vă doriți?”. Conversația revine la ultimele evoluții în procesul de pace.

De-a lungul timpului, între americani și arabi au avut loc multe astfel de întâlniri. Când președintele Bush i-a cerut liderului palestinian Yasser Arafat să fie de acord cu acordul de pace negociat în iulie 2001 la Camp David, Arafat i-a răspuns în cuvinte asemănătoare: „Dacă vă îndeplinesc dorința, mâine Hamas va fi la putere”. Cel mai abil purtător de cuvânt

al monarhiei saudite, prințul Bandar ben Sultan, le-a amintit deseori oficialilor americani că, dacă fac prea multe presiuni asupra guvernului, alternativa nu va fi o democrație jeffersoniană, ci o teocrație de tip taliban.

Ce e mai rău e că toți aceștia au dreptate. Conducătorii arabi ai Orientului Mijlociu sunt autocrați, corupți și duri. Dar sunt totuși mai liberali, mai toleranți și mai pluraliști decât cei care le-ar putea lua locul. În multe țări arabe, alegerile libere ar aduce la putere politicieni ale căror vederi ar fi mai apropiate de ale lui Osama bin Laden decât de ale monarhului liberal al Iordaniei, Abdullah. Anul trecut, emirul Kuwaitului a propus, încurajat de americani, acordarea dreptului de vot femeilor. Dar parlamentul kuwaitian ales democratic – plin de fundamentalisti islamici – a respins cu hotărâre această inițiativă. Prințul moștenitor Abdullah a încercat ceva mult mai puțin spectaculos în Arabia Saudită: a propus ca femeilor să li se permită să conducă automobile. (În acest moment, acest lucru li se interzice, ceea ce înseamnă că Arabia Saudită trebuie să importe jumătate de milion de șoferi din India și Filipine.) Însă conservatorii religioși au mobilizat populația, iar măsura a căzut.

O mișcare asemănătoare are loc peste tot în lumea arabă. În Oman, Qatar, Bahrain, Iordania și Maroc, monarhii sunt mai liberali din toate punctele de vedere decât țările pe care le conduc. Chiar și în teritoriile palestiniene, unde naționaliștii laici precum Arafat și Organizația de Eliberare a Palestinei sunt de mult timp cea mai populară forță politică, grupările militante și religioase ca Hamas și Jihadul islamic câștigă teren, mai ales printre tineri. Deși vorbesc limba alegerilor, multe partide islamice nu mai au același dispreț pentru democrație, pe care o văd ca pe o formă de guvernare specific occidentală. Ele ar accepta cu bucurie să ajungă la putere prin alegeri, dar apoi ar instaura propriul regim teocratic. Principiul ar putea fi numit un om, un vot, o dată.

Putem compara, de exemplu, reacțiile extrem de diferite ale statului, respectiv ale populației în momentul găsirii de către trupele americane, în noiembrie 2001, a unei casete video cu bin Laden, într-o ascunzătoare al-Qaeda din Kabul. Pe acea casetă, bin Laden dovedea o cunoaștere din interior a atacurilor din 11 septembrie și jubila vorbind despre pierderile de vieți care avuseseră loc. Cele mai multe state din regiune au observat imediat că acea casetă este veritabilă și că dovedește vinovăția lui bin Laden. Prințul Bandar a declarat: „Caseta arată fața crudă și inumană a unui criminal lipsit de orice respect pentru sanctitatea vieții sau pentru principiile credinței”. În schimb, șeful Mohammed Saleh, un cunoscut cleric saudit oponent al regimului, a afirmat altceva: „Eu cred că înregistrarea este trucată”. Iar Abdul Latif Arabiat, șeful partidului islamist din Iordania, Frontul Acțiunii Islamice, a întrebat: „Chiar cred americanii că toată lumea e atât de proastă încât să creadă că această casetă dovedește ceva?”.

În cele mai multe societăți, disidenții obligă statul să analizeze cu atenție propriile greșeli. În Orientul Mijlociu, susținătorii democrației sunt primii care se refugiază în fantezie, negare și iluzie. Întreaga regiune este plină de teorii ale conspirației, cum sunt cele care susțin că serviciul de informații israelian, Mossadul, s-ar fi aflat în spatele atacurilor de la World Trade Center. Într-un sondaj de opinie al CNN realizat în nouă țări musulmane în februarie 2002, 61% dintre cei intervievați au spus că nu cred că arabii au comis atentatele din 11 septembrie. Al Jazeera este primul post TV independent prin satelit din zonă, modern și populist, bucurându-se de o audiență enormă în toată lumea arabă. Mulți dintre prezentatori sunt femei. Postul transmite știri pe care mass-media oficială le cenzurează. Cu toate acestea, emisiunile sale sunt pline de apeluri necamuflate la naționalism arab, antiamericanism, antisemitism și fundamentalism religios.

Lumea arabă de astăzi este prinsă între state autocratice și populații iliberale; nici unele nu pot fi o bază pentru democrația liberală. Dinamica acestor forțe este una periculoasă, care a produs un climat politic al extremismului religios și al violenței. Pe măsură ce statul devine mai intolerant, opoziția în cadrul societății devine mai dăunătoare, obligând statul la accentuarea represiunii. Este inversul procesului istoric din lumea vestică, unde liberalismul a dus la democrație, iar democrația a stimulat liberalismul. Calea arabă a dus în schimb la dictatură, care a generat terorismul. Dar acesta nu e decât cea mai evidentă manifestare a relației disfuncționale dintre stat și societate. Celelalte sunt paralizia economică, stagnarea socială și falimentul intelectual.

Orientul Mijlociu de astăzi e foarte diferit de tot restul lumii, unde libertatea și democrația au câștigat teren în ultimele două decenii. În sondajul de opinie din februarie 2002, Freedom House a aflat că 75% dintre țările lumii sunt astăzi „libere” sau „parțial libere”. Doar 28% dintre țările Orientului Mijlociu ar putea fi descrise astfel, iar procentul a scăzut în ultimii 20 de ani. Prin comparație, peste 60% dintre țările Africii sunt considerate în prezent libere sau parțial libere.

După septembrie 2001, disfuncțiile politice din lumea arabă au apărut dintr-odată în fața Occidentului. În mintea tuturor – și pe buzele multora – se află întrebarea „de ce?”. De ce a eșuat această regiune din punct de vedere politic? De ce face notă discordantă cu țările moderne?

Lumea mare a Islamului

Bin Laden are un răspuns la aceste întrebări. În opinia sa, problema regimurilor arabe este că nu sunt îndeajuns de islamice. Doar prin reîntoarcerea la Islam musulmanilor li se va face dreptate, le spune el adeptilor săi. Pentru bin Laden,

democrația este o invenție occidentală. Preocupările ei pentru libertate și toleranță generează decădere socială și licențiozitate. Bin Laden și cei asemenea lui doresc să răstoarne regimurile din lumea arabă – ba chiar din toate statele musulmane – și să le înlocuiască cu guvernări bazate pe principiile stricte ale Islamului, pe legea islamică (*sharia*) și pe califatul timpuriu (regatul islamic al Arabiei din secolul al VII-lea). Modelul lor mai recent a fost regimul taliban din Afganistan.

Unii occidentali cred, ca și bin Laden, că Islamul este de vină pentru tulburările din Orientul Mijlociu. Predicatori precum Pat Robertson și Jerry Falwell și scriitori ca Paul Johnson și William Lind susțin că Islamul este o religie opresivă și înapoiată. Cercetătorii serioși au susținut mult mai adecvat că problema e ceva mai complexă: pentru fundamentaliști, Islamul este considerat modelul tuturor manifestărilor de viață, inclusiv al politicii. Dar Islamul clasic, care a înflorit în secolele al VII-lea și al VIII-lea, conține puține dintre ideile pe care astăzi le asociem cu democrația. Elie Kedourie, un eminent cercetător al politicii arabe, scria:

Ideea de guvernare reprezentativă, cea a alegerilor, a sufragiului popular, a instituțiilor politice reglementate prin legi impuse de o adunare parlamentară, a unor legi prezervate și aplicate de un sistem judiciar independent, ideea laicității statului [...] sunt profund străine de tradiția politică musulmană¹.

Modelul de guvernare coranic este, desigur, unul autoritar. Cartea sfântă a musulmanilor este plină de exemple de regi drepecți, de conducători pioși și de judecători înțelepecți. Dar și Biblia are tendințe autoritare. Regii din Vechiul Testament nu erau în nici un caz democrapecți. Biblicul Solomon, considerat cel mai înțelepec om din lume, era totușii un monarh absolut. Și Biblia conține pasaje care par să justifice sclavia și supunerea femeilor. Adevărul e că în Coran nu se pot găsi prea multe

indicii cu privire la adevărata natură a Islamului. Coranul este o carte vastă, plină de poezie și contradicții, ca și Biblia și Tora. Toate cele trei cărți aduc laudă regilor, cum fac cele mai multe texte religioase. Cât privește amestecul de autoritate spirituală și seculară, papii catolici au combinat autoritatea religioasă cu puterea politică timp de secole așa cum nici un conducător musulman nu a reușit s-o facă vreodată. Iudaismul a fost mai puțin legat de puterea politică, deoarece, până la întemeierea statului Israel, evreii reprezentau o minoritate oriunde în lumea modernă. Însă termenul *teocrație* a fost inventat de Flavius Josephus pentru a descrie vederile politice ale vechilor evrei². Textele întemeietoare ale tuturor religiilor au fost în cea mai mare parte scrise în alte timpuri, când existau regi, feudalism, războaie și nesiguranță. Ele poartă amprenta acelor timpuri.

Cu toate acestea, cercetătorii occidentali din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului XX susțineau deseori că Islamul încurajează autoritarismul. Această supoziție era stimulată probabil de imaginea pe care o aveau despre Imperiul Otoman, o țară de câteva sute de milioane de musulmani ce lucrau supuși, sub oblăduirea sultanului aflat în îndepărtatul Constantinopol și căruia îi cântau osanale vinerea, înainte de rugăciune. Dar în acea epocă, cea mai mare parte a lumii era la fel de respectuoasă față de autoritatea politică. În Rusia, țarul era considerat aproape un zeu. În Japonia, împăratul chiar era un zeu. În general, imperiile asiatice erau mai despotice decât cele vestice, dar conducerea islamică nu era mai autocratică decât versiunile chineză, japoneză sau rusă.

Un aspect intrinsec al Islamului care trebuie observat nu este supunerea la autoritate, ci chiar opusul acesteia: Islamul are o trăsătură antiautoritaristă vizibilă în orice țară musulmană din lumea de azi. Aceasta provine, se pare, din cele câteva *hadith*-uri – ziceri ale profetului Mahomed – ce

arată că supunerea față de conducători este obligatorie pentru musulmani numai dacă poruncile acestora sunt compatibile cu legea Domnului^{*}. Dacă un conducător le cere să-și încalce credința, ei nu sunt obligați să-i respecte porunca. („Dacă i se ordonă să comită un păcat, un musulman nu trebuie să asculte și nici să se supună unei astfel de porunci.”³) Firește, religiile sunt vagi. De obicei, aceasta înseamnă că sunt ușor de urmat, deoarece prescripțiile lor pot fi interpretate după dorință. Dar mai înseamnă că pot fi cu ușurință încălcate din greșeală, pentru că există mereu o poruncă pe care o poți încălca. Dar Islamul nu are o instituție religioasă (nu există papă sau episcop) care să decreteze care este interpretarea corectă. De aceea, oricine dorește se poate opune statului pe temeiul că este insuficient de islamic. Aceeași trăsătură o întâlnim la protestantism. Așa cum orice protestant cu o oarecare pregătire în domeniu se poate declara conducător religios – vezi Jerry Falwell și Pat Robertson –, orice musulman se poate pronunța în chestiuni de credință. Într-o religie lipsită de cler oficial, bin Laden are la fel de multă – și la fel de puțină – autoritate să decreteze *fatwa* ca orice șofer de taxi pakistanez din New York. Cu alte cuvinte, problema este absența autorității religioase în Islam, nu absolutismul ei.

Să urmărim sursele actualului haos din țările arabe. În Egipt, Arabia Saudită, Algeria și în alte părți, grupurile islamiste^{**} duc campanii sângeroase împotriva statelor, pe care le

* *Hadith*-urile sunt adesea mai importante decât Coranul, deoarece ele îi învață pe musulmani cum să aplice poruncile coranice, prea generale în unele cazuri. De exemplu, Coranul le poruncește musulmanilor să se roage, dar nu le spune cum; aceasta se poate afla din *hadith*-uri. (Există, desigur, multe *hadith*-uri, unele de o autenticitate îndoieală, uneori contradictorii.)

** Termenul *islamist* se referă la indivizi, precum bin Laden, care vor să se folosească de Islam ca de o ideologie politică, întemeind un stat islamic care să urmeze strict legea islamică. Utilizez acest

acuză de trădarea Islamului. Bin Laden și adjunctul său, egipteanul Ayman Zawahiri, ambii laici, și-au început cariera luptându-se cu propriile guverne din cauza unor măsuri politice pe care ei le numeau neislamice (Zawahiri a fost nemulțumit de Tratatul de Pace din 1978 cu Israelul al președintelui egiptean Anwar Sadat; bin Laden a fost deranjat de decizia regelui Fahd de a permite șederea soldaților americani pe teritoriul Arabiei Saudite în 1991). Declarând Jihadul în 1996, bin Laden a afirmat că guvernul saudit a părăsit Islamul, așa că îi este permis să se ridice la luptă împotriva lui: „Regimul a trădat *umma* [comunitatea credincioșilor] și a intrat în rândurile *kufr*-ilor [necredincioși], susținându-i și ajutându-i împotriva altor musulmani”. Bin Laden a chemat la o răzvrătire împotriva conducătorilor și mulți au răspuns la chemarea sa. Conducătorii Orientului Mijlociu și-ar dori probabil ca musulmanii să fie mai supuși în fața autorității.

O altă problemă este cea a sincronizării: dacă problemele Islamului sunt intrinsece, de ce abia acum are loc acest conflict? De ce a izbucnit fundamentalismul islamic abia după revoluția iraniană din 1979? Islamul și Occidentul au coexistat timp de 14 secole. Au existat războaie, dar perioadele de pace au fost mult mai îndelungate. Mulți cercetători au sugerat că, până în 1940, minoritățile și evreii în special erau mai puțin persecutați în regimurile musulmane decât în orice alt regim religios majoritar. Din acest motiv, Orientul Mijlociu a găzduit secole întregi numeroase minorități. Se știe că un milion de evrei au fost expulzați din țările arabe după crearea statului Israel în 1948. Dar nimeni nu se întreabă cum se face că atât de mulți evrei locuiau pe atunci în țările arabe.

Toate declarațiile vehemente cu privire la „natura Islamului” pierd din vedere faptul că, asemenea oricărei religii,

termen cu același sens ca acela, mai frecvent, de *fundamentalist islamic*, deși mulți specialiști îl preferă pe primul.

Islamul nu este doar rezultatul unei cărți, ci și al unor oameni. Să lăsăm deoparte declamațiile fundamentalistilor, care nu reprezintă decât o minoritate. Viața cotidiană a celor mai mulți musulmani din ziua de azi dezmente ideea că Islamul ar fi în mod intrinsec antioccidental sau antimodern. Țara musulmană cu cea mai mare populație, Indonezia, are o guvernare laică încă de la dobândirea independenței în 1949, iar opoziția religioasă este slab reprezentată (totuși, în prezent ea se dezvoltă). Cât despre compatibilitatea dintre Islam și capitalism, până de curând, Indonezia era în viziunea Băncii Mondiale modelul de urmat pentru Lumea a Treia, după ce își liberalizase economia și cunoscuse o creștere de 7% pe an timp de aproape trei decenii. Astăzi, țara a ales democrația (care deocamdată este mai mult un experiment) și are ca președinte o femeie*. După Indonezia, cele mai mari trei țări cu populație musulmană sunt Pakistan, Bangladesh și India (în India sunt peste 120 de milioane de musulmani). Aceste trei țări au o considerabilă experiență democratică și toate au ales femei drept prim-miniștri cu mult înaintea multor țări vestice. Așa că, deși unele aspecte ale Islamului sunt incompatibile cu drepturile femeilor, realitatea din teren este uneori foarte diferită. Nici Asia de Sud nu reprezintă o anomalie în ceea ce privește femeile islamice. Înainte de intrarea Afganistanului în epoca sa de haos și tiranie, care a durat 20 de ani, 40% dintre doctorii de aici erau femei, iar Kabulul era unul dintre orașele cele mai libere din Asia pentru femei. Dacă bin Laden a îmbrățișat versiunea talibană a Islamului, cei mai mulți dintre afgani n-au făcut-o, lucru dovedit de cozile la care se așezau bărbații din Kabul și Mazar-e-Sharif după căderea talibanilor pentru a vedea filme, a asculta muzică, a dansa, a se bărbieri și a înălța zmeie.

* Mandatul lui Megawati Sukarnoputri s-a încheiat în luna octombrie 2004 (n.ed.).

În fine, Turcia, cea de-a cincea țară musulmană ca număr de locuitori, este o democrație liberală imperfectă, dar funcțională, membră a Organizației Tratatului Atlanticului de Nord și poate, în viitor, membră a Uniunii Europene. Dacă adăugăm și democrațiile tinere din Nigeria și Mali, obținem o viziune mai amplă a lumii Islamului. Nu este cea mai plăcută imagine. Cele mai multe țări musulmane se află în Lumea a Treia și au probleme caracteristice acestora: sărăcie, corupție, proastă guvernare. Dar legătura dintre Islam și represiune nu poate fi făcută cu ușurință. Așa cum observa Freedom House, „cei mai mulți musulmani din lume trăiesc astăzi în democrații electorale”. Dacă există o incompatibilitate fundamentală între Islam și democrație, 800 de milioane de musulmani par să nu fi auzit niciodată de asta.

Problema nu este lumea musulmană, ci Orientul Mijlociu. Când ajungi în această regiune, poți observa în culori vii toate disfuncționalitățile pe care le atribuim de obicei Islamului. În Iran*, Egipt, Siria, Irak, Cisiordania, Fâșia Gaza și în statele din Golful Persic înfloresc dictaturile, iar democrația liberală pare departe. Tentația fundamentalismului islamic este puternică, fie că este cerut imperios în spatele ușilor închise, fie că este proclamat în predici incendiare în moschei. În aceste locuri se ard steaguri, mullahii incită la violență, iar sinucigașii utilizează bombe. SUA au purtat un război cu Afganistanul, dar nici un afgan nu fusese legat de atacurile teroriste împotriva americanilor. Afganistanul era tabăra de antrenament pentru o armată arabă care voia să se lupte cu SUA.

* În acest capitol pun adesea Iranul alături de țările arabe. Teoretic, Iranul nu face parte dintre ele; iranienii vorbesc limba farsi, nu araba. Dar Revoluția Islamică din Iran din 1979 a stimulat puternic ampla mișcare fundamentalistă și a estompat vechea diviziune între cele două mari secte ale Islamului: sunniții (cei mai mulți dintre ei arabi) și șiiții (de obicei iranieni).

Lumea arabă este o parte importantă a lumii islamice – chiar centrul acesteia. Dar nu este decât o parte și, judecând în funcție de cifre, chiar o mică parte a ei. Din cele 1,2 miliarde de musulmani din toată lumea, doar 260 de milioane locuiesc în țările arabe. Vesticii folosesc deseori termenii *islamic*, *din Orientul Mijlociu* și *arab* ca și cum ar fi sinonimi. Dar aceștia nu înseamnă același lucru.

Gândirea arabă

Oare nu am făcut o greșală? Nu cumva, arătând că Islamul este în practică mai puțin ostil democrației și liberalismului decât se crede, am cedat în fața unei alte teorii culturale, de astă dată una favorabilă arabilor? Acest punct de vedere a fost susținut deseori de occidentali, începând cu ofițerii coloniali britanici care au guvernat Arabia în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX. Un verdict tipic este cel dat de John Bagot Glubb, comandantul britanic al Legiunii Arabe a Iordaniei între anii 1939 și 1956:

Le-am oferit autoguvernarea, dar ei sunt total nepotriviți pentru așa ceva. Ei alunecă în mod normal către dictatură. Instituțiile democratice sunt transformate rapid în focare de intrigi – așa că aceeași grupare se adună după fiecare lovitură de stat sub o altă denumire, până când este eliminată prin asasinat⁴.

Chiar și T.E. Lawrence, ofițerul-aventurier britanic, prieten al arabilor, imortalizat în filmul lui David Lean *Lawrence of Arabia*, evocă imaginea unei rase romantice, ușor de ademenit de către orice demagog:

Arabii pot fi ușor capturați de o idee, deoarece loialitatea nedeclarată a spiritului lor îi transformă în servitori obedienți. [...] Gândirea lor este ciudată și întunecată, plină de deprimări și

exaltări, lipsită de ordine, dar mai plină de ardoare și mai fertilă în credință decât oricare alta din lume⁵.

Mai puțin sentimentală este analiza lui Evelyn Baring – mai târziu, Lord Cromer –, guvernator suprem al Egiptului din partea coroanei britanice între 1883 și 1907, care dă și el vina pe incapacitatea arabilor de a se conduce singuri. În marea sa istorie a Egiptului modern, el compară gândirea „orientală” cu aceea „occidentală”:

Lipsa de acuratețe, care degenerază deseori în neadevăr, este principala trăsătură a gândirii orientale. [...] Gândirea orientalilor [...] este lipsită în cel mai mare grad de simetrie, ca și străzile lor pitorești. Rațiunea lor este extrem de dezordonată⁶.

Astăzi, astfel de caracterizări ale „orientalilor” își trădează ușor lipsa legitimității, ele nefiind altceva decât niște rămășițe din vremea când și frenologia trecea drept știință. (Dacă „orientali” sunt și chinezii, și indienii, atunci cum explicăm uimitoarele succese ale acestora în științe, matematică și în alte astfel de manifestări ale raționalității?) Lucrurile au trecut apoi de la o extremă la alta. „Orientaliștii”, ce recurgeau la astfel de stereotipuri culturale, au fost urmați de o nouă generație de cercetători „corecți politic”, care nu îndrăznesc să-și pună întrebarea de ce sunt țările arabe blocate într-un context social și politic extrem de diferit de restul lumii. Și nici nu există autocritică în aceste țări. Cei mai mulți scriitori arabi se preocupă de apărarea onoarei naționale împotriva acuzațiilor unor orientaliști morți, și nu de explicarea situației din lumea arabă.

Realitatea este imposibil de negat. Din cele 22 de țări membre ale Ligii Arabe, nici măcar una nu este o democrație electorală, cum sunt 63% din toate țările globului. Și chiar dacă unele – Iordania, Maroc – au în anumite privințe regimuri

autoritare liberale, cele mai multe nu au nici măcar atât. Istoria recentă a regiunii este mai degrabă nefericită. În ultimele cinci decenii au existat numeroase cazuri când mulțimi de arabi au aclamat dictatori, primiți ca niște salvatori unul după altul. Gamal Abdel Nasser în Egipt, Muammar Gadhafi în Libia și Saddam Hussein în Irak au beneficiat cu toții de adulația sinceră a maselor arabe.

Puținii cercetători arabi care se aventurează pe terenul teoriilor culturale subliniază că structura socială arabă este profund autoritaristă. Egipteanul Bahgat Korany afirmă că: „Discursul politic arab este plin de imagini ale dictatorului luminat, ale conducătorului eroic, ale *Za'im*-ului [șefului] excepțional, ale capului venerat al familiei”⁷. Cercetătorul libanez Halim Barakat afirmă că relațiile și valorile patriarhale ce predomină în familia arabă par să prevaleze și la locul de muncă, în școli și în organizațiile religioase, politice și sociale. În toate acestea, o figură paternă îi domină pe ceilalți, monopolizând autoritatea, așteptându-se la supunere totală și manifestând intoleranță față de oponenți. Prin proiecția unei imagini paterne, cei aflați în poziții de responsabilitate (guvernanți, conducători, profesori, angajatori și supraveghetori) ocupă fără probleme vârful piramidei autorității. Odată ajuns în această poziție, patriarhul nu poate fi detronat decât de către un alt patriarh⁸.

Prototipul patriarhului arab apare în romanele laureatului Nobel egiptean Naghib Mahfuz. Celebra sa trilogie – *Bain al-Qasrain* (*Plimbare prin palat*), *Qasr al-Shawq* (*Palatul dorințelor*) și *Sukkariyya* (*Strada Zahărului*) – urmărește viața unui negustor egiptean, al-Sayyid Ahmad al-Jawad. Sil Sayyid („Domnul Stăpân”), cum este numit de soție, este sultanul necontestat al casei sale. Familia se pleacă în fața lui, așteptând un gest în timp ce el își savurează cina; doar după ce termină de mâncat pot să mănânce soția și copiii. Atunci când soția sa părăsește casa fără permisiune, el o alungă la părinți. Astăzi,

egiptenii folosesc numele Sil Sayyid pentru orice fel de șef, de la soțul autoritar până la conducătorul țării.

Putem vedea urme de Sil Sayyid la cei mai mulți conducători arabi: la Nasser, un lider charismatic, dar dictatorial, care a inspirat poporului său atât teamă, cât și devotament; la Sadat, succesorul acestuia, care își numea poporul „copiii mei”, deși tocmai dovedise că e capabil de cruzimi neobișnuite. Îl vedem pe Sil Sayyid în monarhii din Golf, cu lunarele *majlis*, în care cetățenilor-petiționari li se dă posibilitatea să-și înmâneze cererile (atent selecționate) direct șeicului. Fiica unuia este bolnavă; altul are o dispută pentru pământ cu vecinul. Pe primul șeicul îl trimite la ministrul Sănătății, pe celălalt la ministrul de Interne. Petiționarii îi sărută mâinile și îl laudă pe Allah că i-a binecuvântat cu un conducător atât de bun. El le face semn să plece, ca și cum ar vrea să spună că nu-și face decât datoria. „Vreau să fiu mereu în legătură strânsă cu poporul meu, ca să-i pot îndeplini dorințele. Din acest motiv, *majlis* vor fi deschise pentru oricine dorește”, se pare că a declarat regele Abdul Aziz ibn Saud, întemeietorul Arabiei Saudite.

Oricât de ciudat le-ar părea occidentalilor, nimic din toate acestea – patriarhatul, conducătorii autoritari, romantismul – nu este propriu doar arabilor. Măruntele observații critice ale soldaților britanici, citate mai sus, erau asemănătoare celor cu privire la chinezi, japonezi și indieni – în general, cu privire la toți „orientalii” și „asiatici”. Până de curând, cele mai multe țări asiatice și africane erau conduse de către lideri autoritari, ce erau priviți de propriile popoare cu teamă și venerație; să ne gândim la Sukarno din Indonezia, la Julius Nyerere din Tanzania, la Juan Perón din Argentina și la Tito din Iugoslavia. Chiar și istoria recentă occidentală este plină de dictatori puternici și mulțimi prosternate. La un moment dat, Francisco Franco, António Salazar, Benito Mussolini și

Adolf Hitler au fost cu toții admirați de către o mare parte din populația țărilor pe care le conduceau. Deși Vestul a fost progresist și liberal secole la rând, structura socială a fost și aici patriarhală timp de milenii întregi. Să nu uităm că femeile erau considerate proprietatea bărbaților cu doar puține secole în urmă. Dar în timp ce Vestul a progresat și unele părți din lumea neoccidentală au început să se modernizeze – mai ales în ultima jumătate a secolului XX –, lumea arabă a rămas la aceleași întocmiri politice și sociale primitive. Politica arabă nu este unică din punct de vedere cultural, dar este captivă într-o buclă temporală.

La jumătatea secolului XX, lumea arabă, cu independența ei recent dobândită față de imperiile coloniale ale Europei, nu părea destinată să devină o mlaștină. Alte țări asiatice, cum ar fi Coreea de Sud și Malaezia, care se aflau pe atunci într-o stare mult mai proastă, s-au descurcat mai bine decât ea. Puțini ar fi putut să prevadă acest lucru în 1945. De fapt, cei mai mulți observatori de atunci afirmău că, prin comparație cu alte țări postcoloniale, arabii o duceau bine. Beirut, Damasc, Cairo și Bagdad erau orașe mai pline de cultură, mai progresiste și cu un comerț mai înfloritor decât al celor mai multe capitale asiatice și africane. Părea de la sine înțeles. La urma urmei, arabii aveau o civilizație mare și o lungă istorie de succese în științe, filosofie și pe câmpul de luptă. Ei inventaseră algebra, îl păstrasera pe Aristotel atunci când Vestul îl uitase și câștigaseră războaie împotriva celor mai mari puteri ale timpului. Arta și cultura islamică erau sofisticate, pe când Europa se adâncea în întunecatul Ev Mediu.

În anii '40-'50, lumea arabă spera că avea să-și recucerească vechea strălucire. În acea perioadă, cu toată suspiciunea firească în țările postcoloniale față de Occident, ea privea cu admirație spre Statele Unite. Cel mai celebru jurnalist egiptean, Mohammed Heikal, declara:

Imaginea Statelor Unite [...] era una strălucitoare. Marea Britanie și Franța erau imperii dispărute și privite cu ură. Uniunea Sovietică se afla la o depărtare de 5 000 de mile, iar ideologia comunistă era anatemitată de religia musulmană. Dar America ieșise din al Doilea Război Mondial mai bogată, mai puternică și mai atrăgătoare ca niciodată⁹.

Noile elite aveau o atitudine modernă, laică față de religie. În 1956, intelectualul arab Ishaq Hussein scria într-un raport pentru *Atlantic Monthly*: „Astăzi, Islamul se îndreaptă către o poziție față de religie mai apropiată de cea din Occident, spre o separare a Bisericii de stat”. Deși poate părea ciudat, descrierea era una corectă pentru sentimentul general de atunci.

Ceva s-a întâmplat însă la un moment dat. Pentru a înțelege criza contemporană din lumea arabă, trebuie să urmărim această spirală descendentă. Trebuie să-i luăm pulsul nu din ultimii 400 de ani, ci doar din ultimii 40.

Eșecul politicii

Cu greu ne putem imagina entuziasmul cu care, la sfârșitul anilor '50, lumea arabă urmărea consolidarea la putere a lui Nasser în Egipt. Timp de decenii, arabii fuseseră conduși de guvernatori coloniali și regi decadenți. Acum ei își atingeau visul independenței, iar Nasser era noul mântuitor, un om modern pentru o epocă postbelică. Se născuse sub guvernarea britanică, la Alexandria, oraș cosmopolit, mai mult mediteraneean decât arab. Anii formării îi petrecuse în armată, cel mai occidentalizat sector al societății egiptene. Cu costumele sale elegante și ochelarii fumurii la modă, el părea o figură îndrăzneță pe scena mondială. „Leul Egiptului” vorbea în numele întregii lumi arabe.

Nasser credea că politica arabă avea nevoie de stimulente cum ar fi autodeterminarea, socialismul și unitatea arabă.

Aceste noțiuni erau moderne și occidentale în același timp. Asemenea multor lideri de atunci din Lumea a Treia, Nasser citea cu interes publicația britanică *The New Statesman*. „Carta națională” emisă de el în 1962 sună ca și cum ar fi fost scrisă de intelectualii de stânga de la Paris sau Londra. Chiar și scopul urmărit cu cea mai mare pasiune, panarabismul, era inspirat de europeni. Era o versiune a naționalismului datorită căruia Italia și apoi Germania s-au unificat în anii 1870 – ideea conform căreia toți cei care vorbesc o singură limbă ar trebui să fie uniți într-o singură țară.

Înainte ca bogăția să îngrășe statele din Golf și să le transforme în găini de aur, Egiptul era conducătorul Orientului Mijlociu. Așa că viziunea lui Nasser a devenit viziunea întregii regiuni. Toate regimurile, de la cel al Partidului Baath și al generalilor din Siria și Irak până la monarhiile conservatoare din Golf, aveau un discurs similar atât la nivel de concepte, cât și de ton. Ele nu-l imitau pur și simplu pe Nasser. Lumea arabă își dorea cu disperare modernizarea, prin adoptarea ideilor Occidentului, în același timp cu sfidarea puterilor occidentale.

În această privință, lumea arabă semăna cu multe dintre țările neoccidentale. Observând ascensiunea Vestului, civilizațiile rămase în urmă – China, India, Imperiul Otoman – s-au întrebat cum ar putea recupera terenul pierdut. Elitele islamice păreau mai doritoare decât ceilalți să facă acest lucru. Încă de la înfrângerea otomanilor sub zidurile Vienei în 1683, arabii își dăduseră seama că au multe de învățat de la europeni. Când occidentalii au ajuns în regiunile arabe – de exemplu, la cucerirea Egiptului de către Napoleon în 1798 –, localnicii au fost fascinați de această puternică civilizație. Și, cum a demonstrat istoricul Albert Hourani, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, gândirea politică și socială liberală de sorginte europeană a înflorit în Orientul Mijlociu.

În perioada colonială de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, speranțele de prietenie cu britanicii

au crescut și apoi s-au prăbușit, dar elitele arabe au rămas fascinate de Occident. Viitorii regi și generali au urmat Victoria College din Alexandria, învățând limbajul și manierele gentlemanilor britanici. Apoi, mulți mergeau la Oxford, Cambridge ori Sandhurst – o tradiție încă menținută în familia regală a Iordaniei, deși astăzi se urmează școli americane. După Primul Război Mondial, o nouă epocă liberală a licărit pentru puțin timp în lumea arabă, pe măsură ce ideile referitoare la deschiderea politicii și societății se răspândeau în Egipt, Liban, Irak și Siria. Dar critica liberală a monarhiilor și aristocrațiilor a fost măturată odată cu aceste regimuri. O ideologie mai modernă și mai radicală a republicanismului militar, a socialismului de stat și a naționalismului arab a ajuns la modă. Dar aceste idei erau tot occidentale; membrii Partidului Baath și adepții lui Nasser purtau costume și doreau să-și modernizeze țările.

Noile măsuri și noua politică a lumii arabe nu duceau nicăieri. Cu toată energia lor, regimurile arabe au ales idei greșite și le-au implementat în cel mai rău mod. Socialismul a produs birocrație și stagnare. În loc să se adapteze la eșecurile planificărilor centralizate, economia nu s-a mișcat deloc. În loc să se îndrepte spre democrație, republicile au împietrit sub forma unor dictaturi. „Nealinierea” țărilor din Lumea a Treia a devenit propagandă prosovietică. Unitatea arabă s-a destrămat atunci când țările și-au descoperit propriile interese și oportunități naționale. A început un „Război Rece” arab între țările conduse de regi prooccidentali (statele din Golf, Iordania) și cele conduse de generali revoluționari (Siria, Irak). Și mai rău e că Israelul a aplicat o serie de înfrângeri umilitoare arabilor pe câmpul de luptă. Victoria rapidă și uimitoare a israelienilor din 1967 a reprezentat într-un sens un punct de răscruce, revelând faptul că în spatele retoricii bombastice se ascundea o societate falimentară. În 1990, când Saddam a invadat Kuwaitul, el a distrus ultimele rămășițe ale ideii panarabe.

De atunci, lucrurile s-au înrăutățit. Dacă ne uităm la Egiptul de astăzi, vedem că promisiunile lui Nasser s-au transformat într-un coșmar tăcut. Guvernul își arată eficiența într-un singur mod: strivește disidența și strangulează societatea civilă. Cercetătorul american de origine libaneză Fouad Ajami se plângea că Egiptul, care se afla odinioară în centrul vieții intelectuale arabe, produce acum doar 375 de cărți pe an, față de cele patru mii ce apar anual în Israel, țară cu doar 10% din populația Egiptului. Ajami citează avertismentul unui alt comentator, Karim Alrawi, conform căruia „imperativul modernizării, care a dominat și a inspirat Egiptul de la începutul secolului al XIX-lea, când a avut loc contactul cu europenii, este acum inversat”¹⁰.

În mod surprinzător, Egiptul s-a descurcat mai bine decât vecinii săi arabi. Siria a devenit unul dintre cele mai opresive state polițienești din lume, țara în care 30 000 de oameni au putut fi adunați și uciși de către stat fără nici o urmărire, așa cum s-a întâmplat în 1982, în orașul Hama. (În timp ce capitala acestei țări, Damasc, este cel mai vechi oraș din lume populat fără întrerupere.) În 30 de ani, și Irakul s-a transformat dintr-o țară arabă foarte modernă și laică, în care femeile puteau munci, artiștii prosperau, iar jurnaliștii se puteau exprima, într-un teren de joacă sordid al unui tiran megaloman. Saddam este singurul dintre dictatorii moderni care a folosit arme chimice împotriva propriului popor (kurzii irakieni). Libanul, o țară cosmopolită a cărei capitală, Beirut, era numită cândva „Parisul Estului”, a fost aruncat într-un abis al războaielor și terorii din care abia acum începe să se ridice.

Toate aceste țări au avut un trecut dictatorial, dar în ultimele decenii dictaturile tradiționale au luat contact cu noile tehnologii și metode de control, ceea ce a dus la o guvernare ce poate urmări societatea în toate manifestările ei. Așa cum a arătat istoricul Islamului Bernard Lewis, dictatorii de doi bani de astăzi au puteri mult mai mari decât împărații legendari

de odinioară, cum au fost otomanul Soliman Magnificul în secolul al XVI-lea sau califul Hārūn al-Rașid în secolul al VIII-lea (imortalizat în cele *O mie și una de nopți*). De exemplu, emiratele din Golf, conduse pe vremuri într-o manieră relaxată, de tip beduin, de către monarhi ce aveau puteri limitate asupra popoarelor lor nomade, sunt astăzi state bogate, care-și folosesc averea pentru consolidarea poliției, armatei și a serviciilor de informații, toate acestea exercitând un control strict al populației. Chiar și în bogatele state din Golf se pot simți frustrarea și mânia unei populații care a primit ceva bogăție, dar nu are dreptul la exprimare și este închisă într-o cușcă aurită. Cei mai mulți americani consideră că arabii ar trebui să fie recunoscători Statelor Unite pentru rolul pe care acestea l-au jucat în războiul din Golf, care a salvat Kuwaitul și Arabia Saudită. Însă cei mai mulți arabi cred că Statele Unite au salvat doar familiile regale din Kuwait și Arabia Saudită, ceea ce e o mare diferență.

La sfârșitul anilor '80, pe când în lumea întreagă se prăbușeau vechile regimuri, de la Moscova la Praga și de la Seul la Johannesburg, arabii nu mai scăpau de dictatorii lor corupți și de monarhii lor îmbătrâniți. Regimuri ce păruseră promițătoare în anii '60 apăreau acum ca niște cleptocrații obosite, profund nepopulare și total nelegitime. Este o răsturnare aproape de neconceput a tiparului global: aproape toate țările arabe sunt astăzi mai puțin libere decât erau în urmă cu 40 de ani. Puține sunt locurile din lume despre care se poate spune așa ceva.

Eșecul economiei

La aproape toate seminariile despre terorism organizate de către *think-tank*-uri și universități după 11 septembrie 2001, cei care vor să pară precauți și serioși rostesc uneori cu o

voce măsurată: „Trebuie să combatem nu doar terorismul, ci și rădăcinile acestuia”. O astfel de platitudine este urmată inevitabil de sugestia implementării unui nou Plan Marshall de eradicare a sărăciei în lumea musulmană. Se poate împotrivi cineva ideii de eradicare a sărăciei? Problema acestui diagnostic este că trece cu vederea un adevăr neconvenabil: rețeaua teroristă al-Qaeda nu este compusă din săraci și dezmoșteniți.

Acest lucru este adevărat în vârful piramidei; bin Laden s-a născut într-o familie cu o avere de peste cinci miliarde de dolari. Dar e la fel de adevărat și pentru mulți dintre principalii săi asociați: adjunctul lui bin Laden, Zawahiri, este un fost chirurg din Cairo ce provine din rândurile înaltei societăți egiptene. Tatăl său a fost un distins profesor al Universității din Cairo, bunicul a fost imamul-șef al al-Azhar (cel mai important centru al Islamului fundamentalist din lumea arabă), iar unchiul său a fost primul secretar general al Ligii Arabe. Mohammed Atta, pilotul primului avion care a lovit World Trade Center, provenea dintr-o familie egipteană modernă și moderată. Tatăl său era avocat. Surorile sale erau una profesor universitar, iar cealaltă doctor. Atta însuși a studiat la Hamburg, ca și alți câțiva dintre teroriști. Chiar și recruții al-Qaeda de un nivel mai mic par să fie indivizi educați din clasa de mijloc. Din acest punct de vedere, John Walker Lindh, puștiul din California care a renunțat la viața americană și s-a făcut taliban, nu se deosebea prea mult de mulți dintre camarazii săi fundamentalisti. De fapt, dacă vom compara diploma lui de bacalaureat cu licențele de ingineri ale celorlalți, s-ar putea spune că el era mult mai puțin educat decât aceștia.

Terorismul s-a născut și a înflorit în locurile ce s-au bucurat de cel mai mare aflux de bogăție în ultimii 30 de ani. Dintre cei 19 teroriști care au deturnat cele patru avioane la 11 septembrie, 15 proveneau din Arabia Saudită, cel mai mare exportator de petrol din lume. E greu de crezut că sărăcia ar

fi fost motivul urii lor. Chiar și Egiptul, o altă țară ce alimentează din plin rândurile al-Qaeda, nu este, după standardele internaționale, o țară săracă. Venitul pe cap de locuitor de 3 690 de dolari o plasează printre țările de mijloc, cu o dezvoltare constantă de 5% în ultimul deceniu. Poate că nu este suficient dacă ne gândim și la sporul populației – aceasta a crescut cu aproximativ 3% –, dar numeroase țări din lume se descurcă mult mai rău. Însă acest fapt nu a produs armate întregi de oameni dispuși să deturneze avioane și să le izbească de zgârie-norii din Manhattan. Dacă sărăcia ar fi motivul existenței terorismului, recruții ar fi trebuit să provină din Africa subsahariană, nu din Orientul Mijlociu.

Nici inegalitatea socială nu poate explica singură totul. Unitatea de măsură standard pentru inegalitatea veniturilor dintr-o țară poartă denumirea de indice Gini. Un indice scăzut este un lucru pozitiv; indicele Braziliei este 60, al Belgiei 25, al Egiptului 28,9, mai scăzut decât al aproape tuturor țărilor latino-americane și al celor mai multe țări în curs de dezvoltare. De fapt, aici distribuția veniturilor este egală într-o proporție ușor mai mare chiar decât în Franța, al cărei punctaj este de 32,7. Un procent de 30% din populația Egiptului realizează 64% din produsul intern brut al țării; în Franța, 30% din populație asigură 65% din PIB. La baza societății, alte 30 de procente din populația Egiptului realizează 14,2% din PIB; în Franța, același procent asigură doar 10% din PIB¹¹. Statele din Golf, deși nu oferă astfel de date, au probabil un nivel mai ridicat de inegalitate, însă se pare că nu ating nivelurile din Brazilia, Columbia și Nigeria, de exemplu.

Cu toate acestea, criza din lumea arabă are o puternică dimensiune economică. Problema sa e bogăția, nu sărăcia. În capitolul 2 am arătat că regimurile care se îmbogățesc datorită resurselor naturale tind să nu se mai modernizeze, să nu se mai dezvolte și să nu capete legitimitate. Lumea arabă este cel mai bun exemplu pentru teoria statelor de bani gata. Iar

acest fapt nu se verifică doar în cazul marilor producători de petrol. De exemplu, Egiptul este un exportator de petrol și gaze naturale mic, dar important. Anual, țara mai câștigă două miliarde de dolari de pe urma taxelor plătite de navele care tranzitează Canalul de Suez, iar alte 2,2 miliarde de dolari le primește de la Statele Unite sub formă de ajutoare. În plus, primește mari sume de bani de la egiptenii aflați la lucru în statele din Golf, care îi trimit familiilor. Astfel, o mare parte din PIB-ul țării provine din venituri necâștigate. În același timp, Iordania, stat progresist în curs de liberalizare, obține un miliard de dolari pe an de la Statele Unite sub formă de ajutoare. Dacă suma pare mică, țineți cont că PIB-ul Iordaniei este de numai 17 miliarde de dolari. Aproape 6% din venitul anual al țării provine din ajutoare externe primite de la o singură țară.

Banii câștigați ușor nu stimulează modernizarea economică sau politică. Datorită venitului pentru care nu a făcut eforturi, statul nu mai este nevoit să-și impoziteze cetățenii și nici să le ofere în schimb responsabilitate, transparență sau reprezentativitate¹². Istoria ne arată că nevoia unui guvern de a-și impozita cetățenii îl forțează pe acesta să devină mai plin de solicitudine și de reprezentativitate față de popor. Regimurile din Orientul Mijlociu nu le cer mare lucru cetățenilor și nu le oferă foarte multe în schimb. Un alt efect negativ al bogăției provenite din resurse naturale este că îmbogățește guvernele suficient încât acestea să înceapă să reprime populația. Pentru armată și poliție se găsesc întotdeauna bani. De exemplu, Arabia Saudită cheltuiește 13% din PIB-ul anual pentru armată, așa cum face și Omanul. Kuwaitul cheltuiește aproximativ 8%. Înaintea războiului din Golf se estimează că Irakul își ridicase cheltuielile pentru armată între 25 și 40% din PIB-ul anual, procent neobișnuit de mare, susținut în parte de războiul Irakului cu Iranul, dar și de ampla rețea internă de informații a lui Saddam și a Partidului Baath.

Ani la rând, statele petroliere din Golf au afirmat că enorma lor bogăție le va aduce și modernizarea. Ele subliniau apetitul impresionant al saudiților și kuwaitienilor pentru produse occidentale, de la hamburgerii de tip McDonald's până la ceasurile Rolex și limuzinele Cadillac. Dar să importi bunuri occidentale e ușor, iar să importi ceea ce constituie o societate modernă – o piață liberă, partide politice, responsabilitate, statul de drept – este dificil și chiar periculos pentru elita conducătoare. Statele din Golf au obținut versiuni metisate de modernizare, în care atât bunurile, cât și muncitorii au fost importați din străinătate. Doar o mică parte a modernității lor este autohtonă; dacă mâine tot petrolul s-ar evapora, aceste state n-ar putea justifica în vreun fel aceste decenii de bogăție, decât poate printr-o apetență deosebită pentru confort.

Teama de occidentalizare

Cu vreo zece ani în urmă, într-o discuție cu un intelectual arab mai în vârstă, mi-am exprimat frustrările cu privire la incapacitatea guvernelor din Orientul Mijlociu de a-și liberaliza economia și societatea așa cum reușiseră s-o facă est-asiaticii. „Uitați-vă la Singapore, Hong Kong și Seul”, am spus, descriind realizările economice extraordinare ale acestora. Interlocutorul meu, un jurnalist blând, fermecător, erudit și prooccidental, s-a crispat și mi-a răspuns ferm: „Uitați-vă la ele. N-au făcut decât să imite Vestul. Orașele lor sunt copii ieftine ale Houstonului și Dallasului. Poate că e un lucru bun pentru satele lor de pescari, dar noi suntem moștenitorii uneia dintre marile civilizații ale lumii. Noi nu putem deveni mahalale ale Vestului”.

Sentimentul de mândrie și decădere este esențial pentru problema arabă. Din cauza lui, progresul economic este imposibil, iar cel politic este plin de dificultăți. Pentru Statele

Unite, modernitatea este bună în întregime, deoarece pentru ele a fost aproape mereu bună. Dar pentru lumea arabă modernitatea a însemnat doar o serie de eșecuri. Toate drumurile parcurse – socialism, laicitate și naționalism – s-au dovedit fundături. Unii se întreabă de ce țările arabe nu încearcă drumul laicității. În realitate, această cale a fost urmată de cele mai multe ori în cursul secolului XX. Țările asociază eșecul guvernării cu cel al secularismului și al căii occidentalizante. Lumea arabă este dezamăgită de Vest, deși ar trebui să fie dezamăgită de propriii conducători.

Globalizarea accelerată din anii '90 a afectat lumea arabă într-un mod aparte. Aceste țări sunt destul de deschise ca să fie influențate de modernizare, dar nu atât de deschise încât să rămână pe creasta valului. Arabii urmăresc programe de televiziune, mănâncă la fast-food și beau Coca-Cola, dar nu se bucură de o liberalizare veritabilă a țării, în care oportunitățile să fie mai multe, iar deschiderea mai mare. Ei nu au parte de dinamism și oportunități economice, căci elitele controlează totul. În lumea arabă, globalizarea este redusă la o simplă caricatură, un haos de produse vestice și panouri de reclamă fără nimic altceva. Pentru elitele din clasele arabe, globalizarea înseamnă puterea de a cumpăra mai multe lucruri. Iar pentru o parte dintre acestea ea este un fenomen neliniștitor, care le amenință bazele puterii.

Acest amestec de fascinație și repulsie față de Occident – sau față de modernitate – a produs dezorientare în lumea arabă. Tinerii, de obicei mai instruiți decât părinții lor, își părăsesc satele natale ca să-și găsească de lucru. Ei sosesc în orașe gălăgioase și aglomerate, cum ar fi Cairo, Beirut, Damasc, sau pleacă la muncă în statele petroliere. (La un moment dat, aproape 10% din populația aptă de muncă din Egipt lucra în statele din Golf.) În această lume nouă, ei observă mari diferențe de avere și constată efectul neliniștitor al modernității; în plus, pot vedea femei umblând fără vâl în locuri publice,

luând autobuzul, intrând în restaurante și lucrând cot la cot cu ei. Întâlnesc contradicțiile vieții moderne, căutând bogăția lumii noi, dar și tradiția și siguranța celei vechi.

Din punct de vedere demografic, lumea arabă se află într-un moment nefast în epoca globalizării. În aceste țări tineretul este foarte numeros; mai mult de jumătate din lumea arabă are vârsta sub 25 de ani. 75% din populația Arabiei Saudite are sub 30 de ani. În orice țară, o mulțime de tineri neliniștiți reprezintă un potențial pericol, iar aproape toate activitățile criminale sunt comise de către bărbați cu vârsta cuprinsă între 15 și 25 de ani. Așa cum a arătat odată un sociolog, dacă toți bărbații tineri ar fi băgați la închisoare, criminalitatea violentă ar scădea cu peste 95%. (Acesta este motivul pentru care socializarea bărbaților tineri – în școli, facultăți și tabere – a fost una dintre marile provocări ale civilizației.) Când au loc schimbări economice și sociale chiar de mici dimensiuni, numărul mare de tineri produce o nouă politică a protestului. În trecut, țările aflate în această situație au căzut pradă unor soluții revoluționare. Franța a trecut printr-o explozie numerică a generației tinere chiar înainte de Revoluția din 1789, iar Iranul înainte de Revoluția din 1979. Chiar și Statele Unite au traversat o astfel de situație în 1968, anul cu cele mai ample proteste sociale de după Marea Criză. În cazul lumii arabe, această creștere a luat forma unui reviriment al religiei.

Ascensiunea religiei

Nasser era un musulman destul de evlavios, dar nu era interesat de amestecul religiei în politică, mișcare ce i se părea retrogradă. Micile partide islamice care au sprijinit ascensiunea lui Nasser au observat cu neplăcere acest lucru. Cel mai important partid, Frăția Musulmană, a început să i se opună cu putere și chiar cu violență, pe la începutul anilor '50.

Nasser a ripostat cu cruzime, întemnițând peste 1 000 de lideri și executând șase dintre ei în 1954. Unul dintre întemnițați era Sayyid Qutb, un individ bolnăvicios, dar cu un condei înflăcărat, care a scris în închisoare o carte intitulată *Semne pe drum*, marcând, din anumite puncte de vedere, începutul Islamului politic modern sau ceea ce este uneori numit fundamentalism islamic*.

În cartea sa, Qutb îl acuza pe Nassser că este un musulman lipsit de pietate, iar regimul său este neislamic. Ba chiar, spunea el, aproape toate regimurile arabe moderne se află în aceeași situație. Qutb visa la o politică mai bună și mai virtuoasă, bazată pe principii islamice stricte, care întruchipa țelul principal al musulmanilor fundamentalisti încă din anii 1880¹³. Regimurile din Orientul Mijlociu au devenit tot mai distante, represive și goale de conținut în deceniile care au urmat, iar atractivitatea fundamentalismului a crescut. Aceasta s-a întâmplat deoarece Frăția Musulmană și organizațiile asemănătoare ei încercau cel puțin să le ofere oamenilor un sens și un scop al existenței într-o lume aflată în schimbare, ceva ce nici un lider din regiune nu a încercat să facă. În lucrarea sa esențială, *The Arab Predicament*, care explică cel mai bine ruptura din cultura politică arabă, Fouad Ajami afirmă:

Chemarea fundamentaliştilor este ascultată deoarece îi invită pe oameni să participe [...], spre deosebire de o cultură politică ce reduce cetăţenii la simpli spectatori şi le cere să lase totul pe seama conducătorilor. Astfel, într-un moment în care viitorul este nesigur, ei sunt reconectaţi la o tradiţie care le reduce confuzia.

Fundamentalismul le-a dăruit arabilor nemulțumiți un discurs de opoziție puternic.

* În multe privințe, primul fundamentalist a fost contemporanul lui Qutb, cărturarul pakistanez Abul Ala Maududi. Qutb îl admira pe Maududi și i-a tradus scrierile în arabă. Dar tot Qutb este studiat cu mai mare atenție în toată lumea islamică de astăzi.

Pe acest teren, Islamul nu a avut concurenți. Lumea arabă este un deșert politic, lipsit de partide politice veritabile, fără presă liberă și cu foarte puține posibilități de a face disidență. Prin urmare, moscheea a devenit locul esențial în care se poate discuta politică. Fiind unicul loc ce nu poate fi interzis în țările musulmane, acolo s-au adunat și au crescut ura și opoziția față de regim. Combinația de religie și politică s-a dovedit incendiară. Religia – sau cel puțin religia tradiției lui Avraam (iudaismul, creștinismul și Islamul) – pune accent pe morala absolută. Însă politica înseamnă compromis. Rezultatul a fost o atitudine nemiloasă față de viața politică, de tipul „câștigătorului care ia totul”.

Organizațiile fundamentaliste nu s-au ținut doar de discursuri. De la Frăția Musulmană până la Hamas și Hezbolah, ele oferă servicii sociale, asistență medicală, consiliere și adăpost temporar. Pentru cei care apreciază societatea civilă este deranjant să vadă că în Orientul Mijlociu ea este compusă tocmai din aceste grupuri iliberale. Sheri Berman, intelectualul care a studiat ascensiunea partidelor fasciste din Europa, a trasat o paralelă interesantă, arătând că „fasciștii se dovedesc deseori foarte eficienți în materie de servicii sociale”.

Când se prăbușesc statul sau partidele politice, nereușind să inspire legitimitate sau să ofere poporului un țel sau măcar servicii de bază, alte organizații pot interveni în acest spațiu. În țările islamice, religia este o sursă de legitimitate sigură. Nu este surprinzător că aceste grupuri s-au dezvoltat pornind de la o astfel de bază. Forma – fundamentalismul islamic – este specifică regiunii, însă dinamica este aceeași ca în cazul ascensiunii nazismului, fascismului și chiar a populismului din Statele Unite.

Dacă există o cauză a ascensiunii fundamentalismului islamic, aceasta e reprezentată de falimentul total al instituțiilor politice din lumea arabă.

Fundamentalismul islamic a căpătat un stimul puternic în 1979, când ayatollahul Ruhollah Khomeini l-a răsturnat pe șahul proamerican al Iranului. Revoluția iraniană a demonstrat că un conducător puternic poate fi dat jos și de către grupuri din interiorul societății. Ea a demonstrat și că, într-o societate în curs de dezvoltare, chiar și forțele aparent benigne ale progresului – de exemplu, educația – pot duce la astfel de răsturnări. Până în anii '70, cei mai mulți musulmani din Orientul Mijlociu erau analfabeți și trăiau în sate și târguri. Ei practicau un Islam rural, adaptat la culturile locale și la dorințele omenești obișnuite. Acești săteni pluraliști și toleranți venerau adesea sfinți, mergeau la altare, cântau imnuri religioase și prețuiau arta, toate acestea fiind practici interzise de Islam. Prin anii '70 însă, aceste țări au fost urbanizate. Oamenii au plecat din sate pentru a-și căuta slujbe în orașe. Experiența lor religioasă nu mai avea rădăcini în obiceiurile și tradițiile locale ale satului lor. Totodată, ei au învățat să citească și au descoperit că o nouă generație de scriitori, predicatori și învățători vorbeau despre un nou Islam. Noua credință era abstractă, și nu înrădăcinată în experiența istorică, era literală și puritană – Islamul marilor moschei față cu Islamul străzilor de târg.

În Iran, ayatollahul Khomeini s-a folosit de un nou și eficient produs tehnologic: caseta audio. Chiar și în perioada în care a fost exilat la Paris, în anii '70, predicile sale circulau în Iran și deveneau un vehicul al opoziției față de regimul de represiune al șahului. Dar acestea i-au învățat pe oameni despre un nou Islam, mândros și auster, pentru care Vestul este diavolul, America este „marele Satana”, iar necredincioșii sunt dușmani împotriva cărora trebuie să lupti. Khomeini nu era singurul care folosea limbajul Islamului ca unealtă politică. Dezamăgiți de modernizarea precoce și excesiv de rapidă, care producea neliniște în lumea lor, intelectualii scriau cărți în care dezaprobau îndoctrinarea occidentală și-l considerau

„fără rădăcini” pe iranianul modern, jumătate occidental, jumătate oriental. Scriind din confortabile locuințe londoneze sau pariziene, intelectualii la modă critica laicitatea americană și consumismul, susținând o alternativă islamică. Prin teoriile lor, ei nu se adresau clasei sărace, pentru care occidentalizarea era minunată, deoarece le oferea alimente și medicamente; ei le vorbeau mulțimilor instruite, ajunse în orașele Orientului Mijlociu sau plecate la studii și la muncă în Vest. Acestea erau dezorientate și pregătite să afle că dezorientarea lor poate lua capăt prin întoarcerea la un Islam adevărat și nou.

În lumea sunnită, ascensiunea fundamentalismului islamic era ușurată de faptul că Islamul este o religie profund egalitară. Pentru cei lipsiți de putere, acest fapt avea o însemnătate aparte. Însă, în același timp, se ajungea la situația în care nici un musulman nu avea dreptul să conteste calitatea altuia de a fi „un veritabil musulman”. În Evul Mediu exista convenția că o anumită comunitate de clerici și cărturari, *ulama*, avea dreptul să se pronunțe în astfel de chestiuni¹⁴. Însă gânditorii fundamentalisti, de la pakistanezul Abul Ala Maududi și Qutb până la urmașii lor, și-au făcut loc cu coatele în acest domeniu. Ei își permit să judece mereu și zgomotos dacă unii oameni sunt „buni musulmani” sau nu. Ei îi excomunică pe cei a căror credință islamică nu se potrivește cu a lor. Această situație a îngrozit lumea musulmană. Conducătorii nu îndrăznesc să se ia de noul val islamic. Elitele intelectuale și sociale, care s-au discreditat prin sprijinirea obedienței a liniei oficiale a guvernului, se tem să se pronunțe împotriva unui cler cu o gândire liberă. Prin urmare, musulmanii moderați nu înclină să-i critice sau să-i răstoarne pe fundamentalistii fanatici. Ca și moderații din Irlanda de Nord, unii se tem că, dacă își spun părerea, siguranța le este în pericol. Chiar și o personalitate respectată ca Naghib Mahfuz a fost înjunghiată în Egipt pentru comentariile sale critice moderate despre islamiști. Cei

mai mulți sunt intimidați ca să nu vorbească. Am observat aceeași transformare în India, unde am crescut. Islamul bogat, animat, pluralist și permisiv din tinerețea mea se transformă într-o credință dură și puritană, vegheată de teocrați meschini și comisari religioși.

Acest fapt e cel mai ușor de observat în monarhiile moderate din Golful Persic și mai ales în Arabia Saudită. Regimul saudit a jucat o carte periculoasă: a încercat să abată atenția poporului de la problemele sale economice și politice, permițând manifestările celor mai extremiști clerici, sperând să capete legitimitate în urma asocierii cu aceștia. Sistemul educațional al Arabiei Saudite este condus de către birocrați religioși, care gândesc ca în Evul Mediu. În ultimele trei decenii, saudiții au întemeiat – de obicei, prin fonduri private – școli religioase (*madrasas*) și centre de răspândire a wahhabismului (o variantă rigidă și aridă a Islamului, de unde derivă cele mai multe fundamentalisme islamice) în toată lumea. În trei decenii, *madrasas* întemeiate de saudiți au format zeci de mii de musulmani semieducați și fanatici, care privesc cu multă suspiciune lumea modernă și pe nemusulmani. În ochii lor, America este de obicei răul suprem.

Exportul de fundamentalism nu a infectat doar celelalte țări arabe, ci și țările din afara lumii arabe. Deseori, el este însoțit de un program politic foarte proarab. Astfel, musulmanii indonezieni, care în urmă cu 20 de ani nici nu știau unde e Palestina pe hartă, sunt astăzi militanți pentru cauza ei. Influența arabă se extinde și în domeniul arhitecturii. Clădirile din lumea islamică au combinat întotdeauna influența arabă cu cea locală – hinduistă, javaneză sau rusă. Dar astăzi culturile locale sunt ignorate în Indonezia sau Malaezia, deoarece sunt considerate insuficient de islamice (adică de arabe).

În special experiența Pakistanului cu fundamentalismul exportat a fost nefericită. În timpul regimului de 11 ani al generalului Zia ul-Haq din anii '80, dictatorul a hotărât că

are nevoie de aliați la putere, după ce zdrobise disidenții politici și partidele de opoziție. Și-a găsit aliații politici în fundamentalistii locali. Cu ajutorul finanțistilor și funcționarilor saudiți, el a întemeiat numeroase *madrasas* în toată țara. Războiul din Afganistan a adus aici fanatici religioși ce doreau să combată comunismul ateu. Acești „jihadiști” veneau de obicei din țările arabe. Fără banii și oamenii din Arabia Saudită talibanii n-ar fi existat și nici Pakistanul n-ar fi devenit centrul fundamentalismului, cum este astăzi. Cotitura spre Islam a lui Zia i-a adus acestuia o oarecare legitimitate, dar a minat unitatea socială pakistaneză. Țara este acum plină de radicali înarmați, care i-au sprijinit mai întâi pe talibani, apoi s-au implicat în luptele din Kashmir, iar acum încearcă să submineze regimul laic al generalului Pervez Musharraf*. Ei au infectat sistemul juridic și pe cel politic cu idei de sorginte medievală cu privire la blasfemie, la subordonarea femeilor și la caracterul malefic al operațiunilor bancare.

Pakistanul nu este singur. Un proces asemănător a avut loc în țări foarte diferite, cum ar fi Yemen, Indonezia și Filipine. În anii '80 și '90 a avut loc un fel de competiție între Iran și Arabia Saudită, cele mai religioase state din Orientul Mijlociu, pentru titlul de cea mai mare putere religioasă din lumea islamică. Prin urmare, ceea ce era cândva o tendință marginală și extremistă a Islamului, limitată la doar câteva zone din Orientul Mijlociu, a prins acum rădăcini în întreaga lume, globalizând Islamul radical.

O Reformă islamică

Chiar dacă lumea arabă, și nu Islamul este problema, din punctul de vedere al unora Islamul poate fi soluția. Mulți occidentali și unii musulmani au susținut că Islamul are nevoie

* Vezi nota de la p. 113 (n.ed.).

de o separare clară între Biserică și stat, de o versiune proprie de Reformă care va avea aceleași efecte pe care le-a avut și în Occident. Efectul magic al acestui proces în țările creștine s-ar putea numi „renunțarea la certitudini”. Un grup oarecare de preoți nu mai putea decreta ce pot sau nu pot să facă oamenii obișnuiți. Reforma a distrus autoritatea și puterea preoților. Și, în special, a pus capăt dominației singulare a papei asupra creștinătății.

Dar în Islam nu a existat niciodată o ierarhie religioasă universală, față de care poporul să poată fi eliberat. Islamul nu are cler și nici ierarhie religioasă, așa cum au catolicismul și unele secte protestante. Moscheea nu este decât un loc de rugăciune, nu o instituție teologică precum Biserica. În multe congregații, persoana care conduce rugăciunea, stând alături de ceilalți, este cea care cunoaște cel mai bine cuvintele respectivei rugăciuni. În lipsa unei autorități religioase centrale, supremația statului asupra religiei – rezultată în Europa din războaiele religioase – a existat dintotdeauna în teritoriile islamice. Califul musulman era în primul rând principe; el nu era papă și nici nu trebuia să se lupte cu un papă. Putea înălța moschei și putea susține cărturarii islamici, dar nu era o autoritate religioasă. (Într-un *hadith* citat mai sus, profetul afirma că, pentru a-și menține legitimitatea, un conducător are nevoie doar să faciliteze îndeplinirea rugăciunii de către popor.) Prin urmare, nu are sens să credem că musulmanii trebuie să treacă printr-un proces istoric pentru a rezolva o problemă pe care n-au avut-o niciodată.

De fapt, necazul s-ar putea să fie tocmai că musulmanii n-au avut niciodată un papă împotriva căruia să se răzvrătească. Dat fiind că autoritatea laică a prevalat întotdeauna asupra autorității spirituale în lumea islamică, necesitatea separării celor două n-a părut niciodată stringentă. De aceea,

* După epoca profetului Mahomed, care a deținut atât autoritate laică, cât și spirituală.

conducătorii și cei care li se opuneau au putut manipula religia în favoarea lor. Întotdeauna s-au găsit niște preoți care să-i legitimizeze pe conducători, iar rebelii au putut găsi inspirație în cuvintele altor preoți. Regele saudit are propriii clerici, la fel și bin Laden.

Există o singură excepție de la această regulă: Iranul. Tradiția šiită, dominantă în Iran, are un cler; după revoluția lui Khomeini, acesta s-a mărit și deține astăzi o ierarhie complicată, în vârful căreia se află o figură comparabilă cu a unui papă. Bernard Lewis consideră că acest fapt ar putea duce la o reformă în Iran:

Prin regimul său, Khomeini pare să fi produs un fel de „creștinare” a instituțiilor islamice din Iran, el însuși fiind un papă infailibil, stăpân peste echivalentul unei ierarhii de arhiepiscopi, episcopi și preoți. Toate acestea lipseau complet din tradiția islamică, așa că au reprezentat o „revoluție islamică” într-un sens destul de diferit de cel care se referă la moștenirea lui Khomeini. [...] Poate că musulmanii, după ce s-au contaminat de o boală creștină, vor apela la un medicament creștin, adică la separarea religiei de stat¹⁵.

În mod paradoxal, teocrația iraniană s-ar putea dovedi calea către reformă. Nu e imposibil ca tocmai țara care a condus Orientul Mijlociu către fundamentalismul islamic să-l și scoată de acolo. Însă dacă Iranul se va îndrepta către modernitate, aceasta nu se va întâmpla pentru că el ar fi, așa cum susține regimul, o democrație, căci democrația iraniană este extrem de limitată. Candidații trebuie verificați de către mullahi înainte de a se înscrie într-o cursă electorală, presa liberă a fost reprimată, iar protestele studențești au fost înăbușite. Clericii dețin toată puterea, în timp ce președintele ales, Mohammed Khatami*, un preot-filosof erudit, ține discursuri și face declarații

* Mohammed Khatami și-a încheiat mandatul prezidențial în anul 2005, funcția fiind preluată de conservatorul Mahmud Ahmadinejad (n.ed.).

bine intenționate, dar ineficiente. Firește, retorica reformistă a lui Khatami și alegerea lui de către o largă majoritate sunt importante. Iranul va deveni o democrație laică prin intermediul unui proces care combină reforma și revoluția. Motivele sunt clare: regimul a gripat economia, este represiv la nivel politic și se confruntă cu milioane de tineri bărbați și femei care nu-l aprobă. Mai mult, teocrația a fost discreditată în Iran. Islamiștii și-au pierdut atuul. Peste tot în Orientul Mijlociu și în Africa de Nord, ei reprezintă alternativa tentantă și mitică la realitatea nefericită în care trăiesc oamenii. Dar în Iran fundamentalismul este însăși acea realitate nefericită. Data viitoare când vreun mullah își va mai încerca norocul în Iran, el va fi alungat: „Am mai văzut noi dintr-astea”.

Exemplul iranian i-a făcut pe mulți să se întrebe dacă e nevoie ca islamiștii să vină la putere și în alte țări din Orientul Mijlociu ca să fie complet discreditați. Conform acestei logici, mullahii sunt necesari pentru a stârni o revoltă care să declanșeze apoi o Reformă islamică și o democrație reală. Dar o astfel de gândire este greșită, pentru că generalizează experiența unică a șiiților iranieni la întreaga lume sunnită a Islamului. Pe lângă aceasta, Iranul a trecut prin 25 de ani de infern. Cultura sa vie de odinioară a fost redusă la tăcere, iar economia lui s-a prăbușit, la fel și nivelul de trai. Nu e o recomandare prea bună pentru celelalte țări să coboare și ele în abis, ca să poată scăpa apoi din el dacă au noroc.

Oriunde fundamentalistii musulmani s-au amestecat în politica locală – în Bangladesh, Pakistan, Turcia sau Iran –, strălucirea lor a dispărut. La alegeri, ei ies de obicei mai prost decât partidele politice tradiționale. Oamenii și-au dat seama că străzile trebuie să fie curățate în continuare, că guvernul trebuie să administreze finanțele, iar cineva trebuie să se ocupe de educație. Mulahii pot ține predici, dar nu pot conduce. Dar acest motiv nu e suficient pentru a ne asuma riscul ca Egiptul și Arabia Saudită să sufere schimbări de regim periculoase, care să le poarte 20 de ani pe marginea prăpastiei. Dacă aceste

regimuri și-ar deschide într-o oarecare măsură spațiul politic și i-ar obliga pe inamicii lor fundamentalisti să se ocupe de realități practice în loc să încurajeze doar visele, atractivitatea extremiștilor ar scădea imediat. Aceasta nu înseamnă că democrația trebuie instalată peste noapte. Însă Egiptul, de exemplu, este pregătit pentru o reformă politică importantă. Venitul pe cap de locuitor este de aproape 4 000 de dolari, adică se află în interiorul zonei de tranziție. Țara are o clasă de mijloc și o societate civilă dezvoltată. Cu toate acestea, fundamentalistilor musulmani nu le este permis să se înscrie în alegerile pentru un parlament lipsit complet de puteri. Lupta regimului cu adversarii săi politici, liberali și islamici, a fost în folosul extremiștilor. Permițând o oarecare disidență în interiorul sistemului, cele câteva regimuri arabe care au încercat o abordare diferită – precum Iordania și Marocul – o duc mai bine. Dacă statele ar reuși să-i includă pe fundamentalisti în interiorul sistemului, aceștia nu ar mai fi văzuți ca niște eroi îndepărtați, ci ca politicieni locali.

Cheia nu este deci reforma religioasă, ci aceea politică și economică. Accentul pus pe transformarea Islamului este o greșeală. Creștinismul nu a devenit compatibil cu modernitatea prin constrângerea Bisericii să accepte peste noapte interpretări teologice liberale. Pur și simplu, societatea s-a modernizat până în punctul când Bisericele au trebuit să se adapteze la lumea din jurul lor. La urma urmei, multe dintre prejudecățile antimoderne ale Islamului există și în creștinism. Condamnarea cametei și a jocurilor de noroc de către Coran, restricțiile alimentare, impunerea postului sunt similare preceptelor din Biblie. Dar creștinii trăiesc în societăți moderne din punct de vedere politic, economic și social și care, în timp, și-au adaptat credința. În lumea occidentală de astăzi, religia este o sursă de inspirație spirituală, nu un model pentru viața de zi cu zi. Biblia condamnă în continuare actele de onanism, camăta și purtarea hainelor țesute din fire provenite

de la animale diferite, dar societățile creștine nu mai consideră Biblia o autoritate în aceste chestiuni.

Celor care spun că Islamul este diferit nu le pot răspunde decât că într-adevăr așa este. Dar este într-atât de diferit încât ar refuza schimbarea chiar dacă s-ar afla într-o societate modernă, capitalistă și democratică? Există câteva dovezi concrete că nu s-ar întâmpla acest lucru. În Turcia, Bosnia, Malaezia și într-o mai mică măsură în Asia de Sud, există comunități musulmane destul de moderne. Mai mult, mari comunități musulmane găsim și în Statele Unite, Canada și Europa. În toate aceste locuri, Islamul se adaptează la viața modernă fără a simți nevoia unei mari Reforme. Aici, majoritatea credincioșilor – deși nu toți – au găsit modalități de a crede fără a fi obscuranțiști și de a fi pioși fără să fie cuprinși de furie. Lecția pe care ne-o oferă căile variate spre modernitate pe care le-am prezentat în capitolele anterioare – protestantă, catolică, ortodoxă, confucianistă și latină – este că, dacă politica și economia se îndreaptă în direcția corectă, cultura le va urma.

Drumul spre democrație

Cea mai mare parte a reformei din Orientul Mijlociu cade în sarcina popoarelor din regiune. Nimeni nu poate face în așa fel încât democrația, liberalismul și laicitatea să prindă rădăcini în aceste societăți dacă ele însele nu întreprind căutări, nu fac eforturi și nu obțin rezultate. Însă Occidentul în general și Statele Unite în particular pot ajuta foarte mult. Statele Unite sunt puterea dominantă în Orientul Mijlociu; toate țările consideră relația cu Washingtonul ca fiind esențială. Petrolul, legăturile strategice și relația unică a SUA cu Israel garantează implicarea americanilor. Washingtonul va continua să ajute regimul egiptean, să protejeze monarhia saudită, să mijlocească negocierile dintre Israel și palestinieni.

Se pune însă întrebarea dacă SUA n-ar trebui să ceară ceva în schimb. Nefăcând presiuni asupra acestor regimuri, Statele Unite iau decizia conștientă de a lăsa lucrurile așa cum sunt și optează pentru stabilitate. Este un țel meritoriu, numai că situația actuală din Orientul Mijlociu este foarte instabilă. Privind lucrurile dintr-o perspectivă strategică, este în interesul securității SUA să facă regimurile Orientului Mijlociu mai puțin predispuse la apariția unor mișcări de opoziție fanatice și teroriste.

Mai întâi, Occidentul trebuie să recunoască faptul că nu-și dorește să aducă democrația în Orientul Mijlociu – cel puțin nu acum. Mai întâi trebuie obținut liberalismul constituțional, ceea ce e cu totul altceva. Dacă scopurile imediate vor fi lămurite, ele vor fi mai ușor de atins. Regimurile din Orientul Mijlociu vor fi încântate să afle că nu le vom obliga să organizeze alegeri începând de mâine, dar mai puțin încântate să afle că le vom supune în continuare presiunilor pentru a face schimbări în mai multe sectoare. Monarhia saudită va trebui să facă eforturi pentru a pune capăt sprijinului guvernamental și nonguvernamental pentru extremismul islamic, care, după petrol, e acum cel de-al doilea produs de export al țării pentru tot restul lumii. Dacă avocații puriști ai libertății de expresie se vor scandaliza din acest motiv, asta e. Regatul va trebui să-și înfrâneze liderii religioși și învățătorii, obligându-i să nu mai flirteze cu fanatismul. În Egipt, trebuie să-i cerem președintelui Mubarak să oblige presa de stat să renunțe la atacurile ei antiamericane și antisemite și să facă loc și altor voci ale țării. Unele dintre ele vor fi mai rele decât cele de acum, dar altele vor fi mai bune. Dar ce e mai important este că locuitorii acestor țări vor începe să vorbească despre lucrurile de care chiar le pasă – nu doar despre situația din Ierusalim sau despre politica americană din Golf, ci și despre regimurile în care trăiesc și despre politica de care au parte.

Pentru o mare parte a lumii arabe, Israelul a devenit o scuză bună, mijlocul ideal pentru a abate atenția de la propriile eșecuri. Alte țări au și ele neînțelegeri în materie de politică externă – ne gândim la Japonia și China –, dar acestea nu sunt la fel de nocive cum este diviziunea dintre arabi și israelieni. Ocuparea de către Israel a Cisiordaniei și a Fâșiei Gaza a devenit marea cauză a lumii arabe. Dar chiar dacă este exploatată de către conducătorii arabi cinici, această cauză reprezintă o realitate ce nu poate fi ignorată. O nouă „stradă” arabă a luat naștere în Orientul Mijlociu, bazată pe Al Jazeera și pe forumurile de pe Internet. Și ea vorbește în primul rând de cererile palestinienilor. Dacă nu va fi rezolvată, această chestiune va crește în importanță, afectând relațiile SUA cu întreaga lume musulmană și creând o stare de permanentă insecuritate în Israel. Statele Unite ar trebui să-și mențină sprijinul neabătut pentru securitatea Israelului, însă ar trebui să se ocupe și de ceea ce este în interesul Israelului, al palestinienilor și al Americii, adică de intermedierea unei înțelegeri care să ofere Israelului securitate, iar palestinienilor un stat viabil. Pacea dintre israelieni și palestinieni nu va rezolva problemele lumii arabe, dar va mai atenua tensiunile dintre lumea arabă și Occident.

Cea mai durabilă soluție este reforma economică și politică. Mai întâi trebuie să apară reformele economice, care sunt fundamentale. Chiar dacă problemele Orientului Mijlociu nu sunt pur economice, soluția lor s-ar putea găsi în acest domeniu. Cea mai sigură cale pentru crearea unui stat limitat în atribuțiile sale și responsabil, precum și a unei clase de mijloc veritabile este, după cum am văzut, cea capitalistă. La fel ca în Spania, Portugalia, Chile, Taiwan, Coreea de Sud și Mexic, reforma economică poate avea efecte politice și în Orientul Mijlociu. Reforma economică înseamnă începutul unui stat de drept autentic (în capitalism e nevoie de contracte), deschidere

către lume, acces la informație și, poate cel mai important, dezvoltarea clasei oamenilor de afaceri. În orice discuție, oamenii de afaceri arabi, bărbați și femei, își doresc ca sistemul să se schimbe. Ei mizează pe deschidere, reguli și stabilitate. Își doresc ca țara să se modernizeze și să progreseze, nu să rămână victima facțiunilor și a războiului. În locul romantismului ideologic, ei caută realitatea progresului material. În Orientul Mijlociu de astăzi prea mulți oameni au vise politice și prea puțini vizează planuri practice. Parafrazând afirmația lui Winston Churchill referitoare la Balcani, iată de ce această regiune produce mai multă istorie decât consumă.

Există o clasă dominantă a oamenilor de afaceri în Orientul Mijlociu, dar ea își datorează importanța petrolului sau legăturilor pe care le are cu familiile conducătoare*. Bogăția sa e feudală, nu capitalistă, iar efectele ei politice sunt tot feudale. O veritabilă clasă de afaceri ar reprezenta cea mai importantă forță în favoarea schimbării, trăgând după sine și altele. Dacă într-adevăr cultura contează, atunci ar trebui să intervină aici. De mii de ani, cultura arabă este plină de negustori, comercianți și oameni de afaceri. Bazarul este probabil cea mai veche instituție din Orientul Mijlociu. Iar Islamul a fost în toată istoria sa foarte receptiv la afaceri – însuși Mahomed era negustor. Lupta pentru reformă va trebui dusă chiar de către locuitorii acestei regiuni, de aceea va trebui să existe în aceste țări un grup care să susțină reformele economice și politice și să beneficieze de pe urma lor.

Ideea nu este atât de extravagantă pe cât pare. Manifestări ale unei activități economice veritabile pot fi deja observate în unele zone ale Orientului Mijlociu. Iordania a devenit membră a Organizației Mondiale a Comerțului (OMC), a semnat un acord de liber schimb cu Statele Unite, a privatizat ramuri

* Excepții de la regulă se întâlnesc în state din Golf precum Dubai, Bahrain și chiar Arabia Saudită.

importante ale industriei și chiar a încurajat inițiativele de afaceri transfrontaliere cu Israelul. Arabia Saudită își dorește și ea să devină membru OMC*. Egiptul face mici progrese pe calea reformelor. Dintre țările petroliere, Bahrainul și Emiratele Arabe Unite încearcă să se desprindă de dependența excesivă față de resursele de petrol. Dubaiul, care face parte din Emiratele Arabe Unite, a reușit să reducă nivelul veniturilor din petrol la doar 8% din PIB și și-a anunțat public intenția de a deveni un centru comercial și bancar, „un Singapore al Orientului Mijlociu”. (Și ar face bine dacă ar imita toleranța Singaporelui față de minoritățile etnice și religioase.) Chiar și Arabia Saudită recunoaște că industria sa petrolieră nu poate da de lucru decât la o treime dintre tinerii apti de muncă. Abdelaziz Bouteflika, președintele Algeriei, caută cu disperare investitori străini pentru a relansa o industrie prăbușită.

Dacă ar trebui să impunem reforma într-un singur loc, acesta ar fi Egiptul. Deși Iordania are un conducător mai progresist, iar Arabia Saudită este mai importantă din cauza petrolului, Egiptul este centrul intelectual al lumii arabe. Dacă el ar progresa economic și politic, faptul că Islamul este compatibil cu modernitatea și că arabii pot prospera în lumea de azi ar fi o demonstrație mai convingătoare decât orice eseu sau discurs. În Asia de Est, succesul economic al Japoniei a fost un exemplu elocvent, pe care l-au urmat și alții din regiune. Orientul Mijlociu are nevoie de o astfel de poveste de succes la el acasă.

Mai există un candidat pentru acest rol: Irakul. Înainte să devină terenul de joacă al paranoiei lui Saddam, Irakul era una dintre cele mai avansate, mai educate și mai laice țări din regiune. Aici se găsește petrol, dar și, mai important, apă.

* Arabia Saudită a devenit membru al Organizației Mondiale a Comerțului la sfârșitul anului 2005 (n.ed.).

În Irak a înflorit una dintre cele mai vechi civilizații riverane din lume. Capitala Bagdad se află la 50 de kilometri nord de una dintre minunile lumii antice, grădinile suspendate ale Babilonului, iar orașul și-a păstrat importanța timp de mii de ani. În anii '50, Irakul era o țară cu o societate civilă foarte dezvoltată, cu ingineri, doctori și arhitecți, dintre care mulți erau femei. Dacă Statele Unite l-ar debarca pe Saddam* și – chiar mai important – ar începe un proiect serios pe termen lung de reconstrucție națională, Irakul ar putea foarte bine să devină prima mare țară arabă care să îmbine cultura arabă cu dinamismul economic, cu toleranța religioasă, cu politica liberală și cu o perspectivă modernă asupra lumii. Iar succesul este molipsitor.

Un experimentat politician, fost președinte al Camerei Reprezentanților, Thomas P. „Tip” O'Neill, a spus odată că orice politică este locală. La fel stau lucrurile și cu politica mândiei. Frustrările arabilor obișnuiți nu sunt legate de ciocnirea civilizațiilor sau de ascensiunea McDonald's ori de politica externă imperialistă a Statelor Unite. Ele provin din viața lor sub regimuri ticăloase și opresive, care nu le dau dreptul la expresie. Iar ei dau vina pe SUA pentru că sprijină aceste regimuri.

Pentru cei care cred că această problemă este proprie lumii arabe sau că arabii nu se pot schimba, să ne amintim că în urmă cu 25 de ani cele mai virulente proteste antiamericane aveau loc în țări precum Chile, Mexic și Coreea de Sud. Motivele erau aceleași: poporul ura regimul de la putere și vedea Statele Unite ca pe un susținător al acestuia. Pe urmă, aceste dictaturi s-au liberalizat, viața oamenilor a devenit mai bună, au avut loc reforme economice urmate de deschideri democratice. Prin urmare, sentimentele antiamericane s-au potolit,

* Acest lucru a fost realizat în urma intervenției militare din primăvara anului 2003 (n.ed.).

transformându-se în proteste obișnuite împotriva americanizării culturii lor. Dacă singura manifestare antiamericană de care va trebui să ne temem în viitor sunt demonstrațiile de stradă împotriva McDonald's, atunci Orientul Mijlociu va fi făcut progrese.

Mărețul mecanism

Promovarea democrației este dificilă. Dar asta nu înseamnă că Vestul – și în special Statele Unite – trebuie să înceteze să mai sprijine forțele democrației liberale. Și nici că trebuie să accepte orbește regimurile autoritare ca fiind alternativa mai puțin rea. Însă abordarea trebuie să fie una sofisticată. Graba de a împinge statele către alegeri libere s-a dovedit în ultimul deceniu deseori contraproductivă. În țări precum Bosnia, care a ținut alegeri la un an după încheierea acordurilor de la Dayton, votul a întărit doar acele forțe naționaliste nocive care au stânenit apoi dezvoltarea democrației liberale adevărate în zonă. Ultranaționaliștii au rămas la putere, au blocat activitatea tribunalelor și i-au plătit bine pe polițiști. Vechiul sistem a rămas în picioare, întârziind schimbarea pentru ani sau poate chiar pentru decenii întregi. În Timorul de Est și în Afganistan, o perioadă mai lungă de consolidare a statului s-a dovedit mai folositoare. În general, o perioadă de tranziție de cinci ani, cu reforme politice și dezvoltare instituțională, ar fi bine-venită înaintea alegerilor naționale pluripartinice. Într-o țară cu puternice diviziuni regionale, etnice sau religioase – cum ar fi Irakul –, această perioadă este crucială. Alegerile pot fi ținute abia după ce instituțiile civice, tribunalele, partidele politice și economia au început să funcționeze. Ca de fiecare dată, sincronizarea este cea mai importantă.

Dacă impunerea organizării de alegeri este ușoară, impunerea liberalismului constituțional într-o țară este mult mai

dificilă. Procesul de liberalizare și democratizare veritabile, din care fac parte alegerile, este unul treptat și de durată. De aceea, organizațiile guvernamentale și nonguvernamentale promovează o serie largă de măsuri menite să încurajeze liberalismul constituțional în țările în curs de dezvoltare. Fondul Național pentru Democrație promovează piața liberă, sindicatele independente și partidele politice. Agenția Statelor Unite pentru Dezvoltare Internațională finanțează tribunalele independente. Însă, în cele din urmă, alegerile hotărăsc totul. Dacă într-o țară au loc alegeri, Washingtonul și întreaga lume sunt dispuse să-i tolereze guvernului ce rezultă multe lucruri, așa cum s-a întâmplat cu Boris Elțin în Rusia, cu Askar Akayev în Kîrgîzstan și cu Carlos Menem în Argentina. Într-o epocă a imaginilor și simbolurilor, alegerile sunt numai bune de înregistrat pe pelicula cinematografică. Dar cum poți televiza statul de drept? Totuși, există viață și după alegeri, mai ales pentru oamenii din țările respective.

Totodată, lipsa alegerilor libere ar trebui considerată un defect, nu însăși definiția tiraniei. Alegerile constituie o valoare importantă a guvernării, dar nu singura. Este mai important ca guvernele să fie evaluate în funcție de statisticile liberalismului constituțional. Libertățile economice, civile și religioase reprezintă esența autonomiei și demnității umane. Dacă o guvernare cu o democrație limitată reușește să păstreze aceste libertăți, ea n-ar trebui considerată o dictatură. În ciuda ofertei politice limitate, țări precum Singapore, Malaezia, Iordania și Maroc reprezintă un mediu mai bun pentru viața, libertatea și fericirea cetățenilor decât dictaturile din Irak și Libia sau democrațiile iliberale din Venezuela, Rusia sau Ghana. Iar presiunea capitalismului global poate face să evolueze și mai mult acest proces de liberalizare, așa cum se întâmplă în China. Piața și morala pot colabora.

Cea mai dificilă sarcină economică este reformarea statelor de bani gata. S-a dovedit imposibil ca acestea să fie dezvoltate

să se folosească doar de bani câștigați ușor. În 2002, Banca Mondială a început să experimenteze un model revoluționar în Ciad, în zona centrală a Africii. Ciadul are mari câmpuri petrolifere, dar companiile străine se temeau să facă investiții masive în extracție și transport din cauza trecutului de instabilitate politică al țării. Banca Mondială a căzut de acord să intervină, a acceptat proiectul și a împrumutat guvernului banii necesari pentru a deveni partener cu un consorțiu multi-național – condus de ExxonMobil – la exploatarea petrolului. Însă a pus și câteva condiții. Parlamentul Ciadului a trebuit să voteze o lege care garanta că 80% dintre veniturile din petrol vor fi cheltuite în domeniile sănătății, educației și infrastructurii rurale, 5% vor fi cheltuite în folosul celor care locuiesc în zonele petrolifere, iar 10% vor fi plasate într-un cont de dezvoltare pentru generațiile viitoare. Această înțelegere îi oferă guvernului 5% pe care să le cheltuiască așa cum dorește. Pentru a se asigura că sistemul va funcționa în practică la fel de bine ca în teorie, banca a cerut ca toate veniturile din petrol să fie depuse într-un cont *offshore* controlat de un comitet independent de supraveghere (compus din cei mai importanți cetățeni ai Ciadului). E prea devreme ca să ne pronunțăm dacă acest model va reuși, dar, dacă reușește, va putea fi copiat oriunde în lume. Chiar și în țările care nu au nevoie de ajutorul Băncii Mondiale, reușita ar fi un exemplu. Modelul Ciadului ne oferă o metodă prin care veniturile din resurse naturale pot deveni o binecuvântare, și nu un blestem, cum se întâmplă de obicei.

În fine, trebuie reanimat constituționalismul. Unul dintre efectele supraestimării democrației pure este că nimeni nu se gândește la crearea unei constituții vizionare pentru țările aflate în tranziție. Constituționalismul, așa cum era înțeles de marii săi reprezentanți din secolul al XVIII-lea, cum ar fi Montesquieu și Madison, este un sistem complicat de forțe aflate în echilibru care împiedică acumularea puterii și abuzurile

în funcție. El nu poate fi atins doar prin întocmirea unei liste de drepturi, ci prin construirea unui sistem care să facă guvernul să nu le încalce. Grupuri diferite trebuie incluse în sistem și dotate cu atribuții diverse, deoarece, așa cum a arătat Madison, „ambității unora trebuie să-i opunem ambiția altora”.

Constituțiile mai au și sarcina de a îmblânzi patimile mulțimii, prin crearea unei guvernări nu doar democratice, ci și deliberative. Constituția sudafricană este un exemplu de structură neobișnuită și oarecum nedemocratică. Ea garantează puterile minorităților, atât pentru cele regionale, cum sunt zulușii, cât și pentru cele dispersate, cum ar fi albi. Făcând aceasta, ea a sporit șansele de succes ale țării ca democrație, în ciuda sărăciei și a catastrofelor sociale.

Din nefericire, marea varietate de organisme care nu sunt alese, votul indirect, aranjamentele federale și sistemul de forțe în echilibru care caracterizau numeroase constituții formale sau informale ale Europei sunt acum privite cu suspiciune. Un fenomen căruia i-am putea spune „sindromul Weimar” – numit astfel după numele minunatei constituții a Germaniei interbelice care n-a reușit să împiedice ascensiunea fascistă – a făcut popoarele să vadă în constituții simple scrieri ce nu contează prea mult (de parcă vreun alt sistem politic din Germania ar fi depășit ușor înfrângerea militară, revoluția socială, Marea Criză și hiperinflația). Procedurile care inhibă democrația directă sunt considerate inautentice, înăbușind vocea poporului. În toată lumea se aud astăzi variații pe această temă „majoritaristă”. Problema acestor sisteme de tipul „câștigătorul ia totul” este că, în aproape toate țările în curs de democratizare, câștigătorul chiar înșfacă totul.

Desigur, culturile variază, iar țări diferite vor cere tipare de guvernare diferite. Nu pledez pentru adoptarea unui model singular de guvernare, ci pentru o concepție mai relaxată a democrației liberale, care să accentueze ambii termeni din această sintagmă. Democrația veritabilă este un sistem fragil,

care nu pune în echilibru doar aceste două concepte, ci și alte forțe – ceea ce Tocqueville numea „asociații intermediare” –, pentru a crea în cele din urmă un mecanism măreț. Pentru a înțelege acest sistem, este nevoie de recuperarea intelectuală a tradiției constituționale liberale, esențială pentru experiența Occidentului și pentru dezvoltarea unei bune guvernări oriunde în lume.

Recuperarea va fi incompletă dacă ne limităm investigația doar la ceea ce se întâmplă în țări îndepărtate, sărace și pline de probleme, foarte diferite de Vestul prosper și democratic. Democrația este un proiect în curs de derulare în străinătate, dar și acasă la noi. Tensiunile dintre democrație și liberalism au apărut mai întâi în istoria Occidentului. Într-o formă mult schimbată, ele există și astăzi în lumea occidentală. Ele pot fi observate cu precădere într-o țară anume: Statele Unite ale Americii.

Capitolul 5

Ce-i prea mult strică

Se spune că banii nu aduc fericirea, dar 5 000 de miliarde de dolari ar trebui să fie de-ajuns ca să ne schimbăm opinia. În ultimul sfert de secol, Statele Unite și-au sporit produsul intern brut real chiar cu această sumă¹, și totuși toate sondajele de opinie și analizele realizate de psihologi arată că americanii nu sunt cu nimic mai fericiți decât erau acum 25 de ani. Țara este mai bogată și în bună stare din toate punctele de vedere. Cei mai mulți americani nici măcar nu-și mai aduc aminte că țara lor părea falimentară la începutul anilor '70. Lovită de umilința din Vietnam, ea se lupta cu criza, inclusiv a petrolului, cu revoltele rasiale și cu criminalitatea aflată în creștere. Dar în următoarele două decenii, economia SUA a prosperat aproape neîncetat^{*}, venitul pe cap de locuitor a crescut cu 50%, criminalitatea a scăzut, relațiile interrasi ale s-au îmbunătățit, orașele au început din nou să se dezvolte, iar fiecare componentă a așa-numitei liste a nefericirii s-a diminuat. Schimbarea pe plan internațional a fost și mai radicală. La începutul anilor '90, Războiul Rece a luat sfârșit într-un

* Desigur, au avut loc recesiuni și prăbușiri ale afacerilor în această perioadă, dar din perspectivă istorică anii '80-'90 vor apărea ca o epocă de îndelungată expansiune pașnică. Chiar și veniturile medii ale tuturor grupurilor de americani, de la cei mai bogați până la cei mai săraci, care scăzuseră în anii '70 și '80, au crescut în anii '90.

mod fericit, comunismul a fost distrus, socialismul a fost discreditat, iar SUA au devenit suverane pe plan politic, economic, militar și cultural. După un astfel de succes, ar fi fost de așteptat ca toată lumea să fie mulțumită.

Numai că americanii nu văd lucrurile astfel. În ciuda progresului obținut pe toate aceste planuri, ei cred că ceva extrem de grav s-a petrecut în țara lor – mai exact, în sistemul ei politic. De fapt, americanii și-au pierdut încrederea în propria democrație. Dacă examinăm ceea ce alimentează neliniștea SUA, vom observa că problemele democrației americane sunt aceleași ca ale altor țări de pe glob. Valul democratic a izbit din plin Statele Unite, poate mai puternic decât orice altă țară occidentală. Întemeiate ca republică încrezătoare în echilibrul dintre voința majorității și drepturile minorității – sau, mai clar, dintre libertate și democrație –, SUA împărtășesc tot mai mult un populism grosier, ce valorizează popularitatea și deschiderea drept indicatori-cheie ai legitimității. Această ideologie a însemnat distrugerea unor vechi instituții, subminarea autorității tradiționale și triumful grupurilor de interese organizate, toate acestea fiind realizate în numele „poporului”. Rezultatul este un grav dezechilibru al sistemului american: mai multă democrație, dar mai puțină libertate.

Străinilor ar putea să li se pară ciudat că cea mai puternică democrație din lume trece printr-o criză de încredere, dar așa este. Dacă acest lucru pare greu de crezut, gândiți-vă la cea mai simplă și mai clară statistică, și anume scăderea încrederii în capitala țării, ca simbol al sistemului său politic. La începutul anilor '60, majoritatea americanilor (peste 70%) erau de acord că guvernul de la Washington face de cele mai multe ori ceea ce e corect. După 30 de ani, cifra a scăzut la aproximativ 30%. Participanții la un sondaj de opinie manifestau o încredere sporită în Washington imediat după 11 septembrie 2001: un sondaj Gallup din octombrie 2001 arăta că 60% dintre cetățeni au încredere în Washington întotdeauna sau

de cele mai multe ori, dar în iunie 2002 această cifră a scăzut până la nivelul de dinainte de 11 septembrie 2001. Chiar și odată cu revenirea sentimentului de urgență stârnit de lupta cu terorismul, există slabe șanse ca valoarea încrederii să ajungă din nou la nivelurile din anii '40, '50 sau '60. Și nu numai o singură statistică arată acest lucru. Aceeași curbă descendentă care a început în 1960 caracterizează și atitudinea cetățenilor față de următoarea afirmație: „Oficialilor statului nu le pasă ce gândesc oamenii ca mine”. Sondajul Harris intitulat „Indicele alienării” a urcat de la o medie de 34% în anii '60 la una de 63% în anii '90. Și așa mai departe. Toate statisticile nivelului de încredere publică indică aceeași direcție dezolantă².

Numărul votanților de la alegerile prezidențiale a scăzut cu aproape 20% față de 1960. O scădere mai dramatică este cea din rândurile votanților albi, deoarece voturile cetățenilor afro-americani au crescut față de anii '60, când legile rasiale care îi dezavantajau pe cetățenii de culoare din Sud au fost abolite. Iar declinul n-a putut să fie evitat nici de eforturile numeroase din ultimele două decenii de a aduce oamenii la vot prin intermediul „legilor votanților mobili”³. În opinia unora, numărul scăzut de votanți este indiciul unei stări de mulțumire, așa că n-ar fi cazul să ne alarmăm. Dar, conform acestei logici, ar trebui să credem că, în momentele când participarea la vot era masivă – de exemplu, în anii '50 –, poporul era într-o dispoziție revoluționară, ceea ce nu este adevărat. În orice caz, oricare ar fi semnificația votului, o astfel de scădere a participării merită să fie analizată.

Votarea nu este doar cea mai universală manifestare cetățenească dintr-o țară liberă, ci și una dintre cele mai puțin solicitante. Tot ce trebuie să faci este să te prezinți la o cabină de vot o dată la câțiva ani. Îndatoririle civice care solicită o mai mare participare – cum sunt intrarea într-un partid politic sau într-un consiliu școlar – au decăzut într-o măsură și mai mare. Pe baza unui număr impresionant de date, politologul

Robert Putnam a demonstrat că implicarea oamenilor în aspectele publice și civice a scăzut cu 40% față de jumătatea anilor '60⁴.

Nemulțumirea americanilor față de propriul sistem politic este observabilă în funcție de votul acestora, de felul în care răspund la sondajele de opinie, de scrisorile pe care le trimit la ziare, de felul în care vorbesc la televiziune și se exprimă în orice altă formă. Gândiți-vă numai la titlurile unora dintre cele mai importante studii din tumultuoșii ani '90 referitoare la politica americană: *De ce urăsc americanii politica*, *Încet către Gomora*, *Capitala arogantă*, *Trădarea democrației*, *Procesul democrației*, *Fugind de spaimă*, *Politica murdară*, *Demoscleroza*. Există alte zeci de titluri la fel de pesimiste cu privire la starea democrației americane. Derek Bok, fostul președinte al Universității Harvard, și-a intitulat un vast studiu recent despre democrația americană *The Trouble with Government* (*Neajunsurile guvernării*). Chiar și după izbucnirea de patriotism ulterioară lui 11 septembrie, de cele mai multe ori au fost celebrate țara, idealurile ei și poporul, însă rareori politica ori sistemul său politic. De obicei, continuă tendința recentă a discreditării *establishment*-ului. Dacă ne gândim că atitudinea publicului față de guvern a trecut de la pozitiv la negativ de-a lungul a trei decenii de creștere economică fără precedent și de stabilitate socială, chestiunea devine și mai complicată, făcându-ne să ajungem la concluzia că ceva grav s-a întâmplat cu democrația americană.

Să vedem care ar fi explicațiile posibile. Unii dau vina pe Vietnam și pe Watergate, alții pe pofta de putere tot mai mare a guvernului, iar alții pe scăderea calității politicienilor. Dar un studiu atent realizat de către cercetătorii de la Kennedy School of Government din cadrul Universității Harvard a arătat că nici unul dintre suspectii obișnuiți nu este vinovat – sau cel puțin nu în întregime⁵. De pildă, deși războiul din Vietnam și afacerea Watergate au aruncat o umbră asupra

guvernului, declinul atitudinii populare începuse înainte de înrăutățirea situației pe frontul din Vietnam și a continuat mult după ce Vietnamul și afacerea Watergate au fost uitate. Scăderi asemănătoare, dar de mai mică amploare ale încrederii populare au avut loc în cele mai multe dintre țările lumii industrializate, astfel încât cauzele acestui fenomen nu pot fi exclusiv americane (cum este afacerea Watergate). Cât despre expansiunea guvernului, cu toate că numărul angajaților și agenților de la Washington a crescut mult în anii '60 și la începutul anilor '70, în raport procentual cu restul economiei, guvernul federal a rămas la aproximativ aceleași dimensiuni de vreun sfert de secol. Cea mai mare creștere în interiorul guvernului a fost determinată de extinderea unor prestări sociale cum ar fi Social Security și Medicare, ce se bucură de o mare popularitate.

Să ne amintim mai întâi că în perioada celui de-al Doilea Război Mondial și în cea postbelică s-a înregistrat un nivel deosebit de patriotism, cooperare și spirit civic. Față de vârful atins în anii '50, toate instituțiile – familia, Biserica, chiar și corporațiile – au suferit un declin. Această tendință face parte dintr-o mișcare mai largă de îndepărtare de ordinea stabilă și colectivă din epoca postbelică și de îndreptare către o societate rapidă, competitivă și individualistă, ce nu are încredere în ierarhie și stabilitate. Deși au redeșteptat patriotismul, evenimentele din 11 septembrie nu vor modifica această tendință pe termen lung.

Imaginarul public crede cu tărie în ideea că, față de acele zile fericite, calitatea liderilor politici a scăzut. Un cercetător octogenar mi-a explicat într-un mod foarte personal acest lucru: „În tinerețea mea, când priveam spre Washington, vedeam personaje istorice – Roosevelt, Marshall, Eisenhower, MacArthur, Truman, Acheson. Astăzi îi văd pe Richard Gephardt, Dennis Hastert și George W. Bush”. (Mi-a spus asta în timp ce luam prânzul în salonul unuia dintre marile cluburi

din New York, un decor perfect pentru reveria sa nostalgică.) Dar tinerețea sa din anii '30 și '40 a fost apăsată de Marea Criză și de al Doilea Război Mondial. Perioadele dificile produc mari lideri. De fapt, ele scot la iveală ce e mai bun în fiecare dintre noi. Gândiți-vă în ce fel i-au transformat evenimentele din 11 septembrie pe George W. Bush și pe mulți dintre americani. Vestita „generație de aur” s-a maturizat într-o perioadă când era nevoie de devotament și spirit de sacrificiu. Războiul de astăzi împotriva terorismului face din nou apel la sacrificiu, dar de fapt nu le cere prea mult americanilor înșiși – cel puțin deocamdată. Cei care au fost puși în situația să-și facă într-adevăr datoria – primarul Rudolph Giuliani, polițiștii și pompierii din New York, soldații din Afganistan – și-au făcut-o în mod eroic.

Dacă privim lucrurile dintr-o perspectivă istorică mai amplă, ideea că politicienii de astăzi sunt mai slabi decât înainte este stupidă. Puțini oameni tânjesc după vremurile bune de altădată, când președinte era Rutherford B. Hayes sau Millard Fillmore. În cea mai mare parte a istoriei, politicienii Statelor Unite au fost niște indivizi normali și competitivi, care au încercat să supraviețuiască și să prospere în interiorul sistemului. Pe când era președinte la Harvard, Bok l-a întrebat pe vechiul președinte al Camerei Reprezentanților, Thomas P. O'Neill, dacă el crede că în ultimii 30 de ani calitatea aleșilor din Congres a crescut sau a scăzut. „Tip” s-a gândit o clipă și a răspuns: „Calitatea a crescut cu siguranță, a crescut mult. Dar rezultatele au scăzut categoric”. În timpul candidaturii sale donquijotești la președinție, miliardarul excentric Ross Perot a spus ceva asemănător despre propria experiență la Washington: „Oamenii sunt buni, sistemul este prost”.

Atunci de ce a intrat sistemul în declin? Momentul în care încrederea publicului a început să fluctueze este un indiciu important. De ce s-a schimbat opinia publică pe la jumătatea

anilor '60, devenind apoi tot mai pesimistă? În această perioadă a avut loc o mare schimbare, ce a continuat apoi neîncetat: democratizarea politicii. Poate părea ciudat să vorbim despre democratizarea unei democrații, dar e cea mai bună descriere a fenomenului. Începând cu anii '60, cele mai multe zone ale politicii americane – partidele politice, parlamentul, agențiile administrative și chiar curțile de justiție – s-au deschis către marele public, într-un efort conștient de a deveni tot mai democratice în structură și spirit. În mod curios, se pare că această schimbare coincide mai bine decât oricare alta cu declinul acestor instituții.

Americanii nu văd la fel această chestiune. Ei se plâng folosindu-se de un discurs exact opus: „Nimeni nu îi ascultă pe cei ca mine”. Există oarece adevăr în această afirmație, în sensul că grupurile organizate – cu interese speciale – conduc acum Washingtonul. Dar americanii nu-și dau seama că aceasta e o consecință directă a schimbărilor din ultimele câteva decenii. Cu cât sistemul se deschide mai mult, cu atât mai ușor poate fi influențat de bani, de cei care fac lobby și de fanatici. Politicienii de la Washington nu s-au retras departe de poporul american, nedorind să-i mai asculte cererile. Problema e că ei nu mai fac nimic altceva decât să asculte ce are de spus poporul american.

Astăzi, conducerea de la Washington este organizată pornind de la studierea opiniei publice. Aici sunt angajate armate de oameni care iau în permanență pulsul poporului american cu privire la toate chestiunile posibile. Alții sunt angajați pentru a constata intensitatea sentimentului public cu privire la aceleași chestiuni. Iar alții sunt plătiți ca să prevadă ce ar putea crede poporul mâine despre aceleași lucruri. Lobbyiștii, activiștii, consultanții și politicienii iau cu toții aceste informații drept bază de acțiune. Iar în cursul întregului proces toată lumea laudă în gura mare înțelepciunea, curajul, rectitudinea și, în general, măreția poporului american.

Singurul lucru liniștitor în acest spectacol dezolant este că, deși politicienii au devenit tot mai lingușitori, imaginea lor publică s-a înrăutățit. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, primul-ministru britanic Winston Churchill a fost sfătuit de către un coleg din parlament să „se aplece către popor”. El a răspuns arătând că „poporului britanic îi va fi foarte greu să recunoască ascendentul unor conducători surprinși în această poziție”. Poporul american și-a văzut conducătorii prosternându-i-se la picioare în ultimele trei decenii, iar acum îi privește cu repulsie. Poate că își dă seama că nu asta înseamnă democrație.

Democrația indirectă

La fel ca în cea mai mare parte a lumii occidentale, democrația americană a reprezentat dintotdeauna un singur element dintr-o structură politică complexă. În interiorul cadrului democratic, Statele Unite posedă o mare diversitate de instituții și procese, dintre care multe, așa cum am arătat în capitolul 1, precedă democrația și sunt evident nedemocratice. Cel mai flagrant exemplu este sistemul curților de justiție, în care o putere enormă este exercitată pe viață de către bărbați și femei care nu au fost aleși. Un mare număr de instituții nonguvernamentale și de partide politice joacă rolul de intermediari între individ și stat. Iar nu cu mult timp în urmă majoritatea acestor instituții erau organizate în mod nedemocratic. Astfel, în cadrul partidelor politice, candidații și platformele lor electorale se alegeau de către o ierarhie de partid strict controlată (într-un sistem descris astăzi prin imaginea „camerei pline de fum de țigară”, ceea ce reprezintă cea mai mare insultă posibilă în epoca noastră obsedată de sănătate). Firește, partidele se adresau publicului, așa că platformele

și candidații erau aleși ținând cont de acesta. Dar selecția candidaților se făcea pe plan intern înainte să se obțină aprobarea publicului. Și adunările legislative funcționau într-o manieră ierarhică și închisă. Senatorii și reprezentanții se întâlneau în cadrul comisiilor pentru a negocia și a cădea de acord asupra diverselor chestiuni. Votarea unei legi se făcea public, însă voturile și discuțiile interne din cadrul comisiilor erau secrete. Ideea era de a lăsa aceste instituții să funcționeze și abia apoi publicul era solicitat să le judece rezultatul.

O adunare legislativă reprezintă cel mai bine ideea de democrație indirectă. Poporul american îi alege pe legiuitorii săi, dar nu scrie el însuși legi și nici nu decide care dintre ele vor fi aplicate. Tocmai din acest motiv James Madison, autor al constituției, nu considera Statele Unite o adevărată democrație. Democrațiile erau guvernate în mod direct, prin adunări populare, ca în orașele-state din Grecia antică – pe care Madison și mulți alți părinți întemeietori americani le considerau turbulente, iliberale și instabile. Pentru Madison, SUA trebuiau considerate o republică, în care cetățenii delegau reprezentanților misiunea de a guverna. Pentru părinții întemeietori, democrația reprezentativă și republicană asigura un echilibru just între controlul popular și procesul decizional bazat pe deliberare.

Mulți dintre marii teoreticieni ai democrației ar fi fost de acord cu ei. Cea mai celebră expresie a vederilor lui Madison a fost dată de către filosoful și politicianul Whig englez Edmund Burke, care le-a spus următoarele alegătorilor săi din Bristol, în timpul unei campanii electorale:

Reprezentantul vostru vă este dator nu doar cu hărnicia, ci și cu judecata sa; iar dacă își sacrifică judecata în favoarea opiniei voastre, el vă trădează, în loc să vă slujească. [...] Voi alegeți un membru; dar, după ce l-ați ales, el nu va mai fi un membru din Bristol, ci un membru al parlamentului⁶.

În 1956, senatorul John Kennedy a publicat o carte intitulată *Profiles in Courage* (*Profiluri ale curajului*), în care elogia opt oameni de stat americani pentru adoptarea unor poziții nepopulare, în acord cu principiile lor. Kennedy nega ideea că treaba unui senator este doar aceea de a oglindi opiniile votanților săi:

O astfel de teorie pretinde că cetățenii din Massachussets m-au trimis la Washington doar ca să fiu un seismograf ce înregistrează schimbările opiniei publice. [...] Votanții ne-au ales deoarece au avut încredere în puterea noastră de judecată și în capacitatea noastră de a decide în ce constă interesul lor, ca parte a interesului nostru național. Aceasta poate însemna că uneori va trebui să conducem, să informăm, să îndreptăm și chiar să ignorăm opinia publică în beneficiul căreia am fost aleși.

Nu contează în ce măsură Kennedy a aplicat ceea ce a declarat; mai important este că această carte a fost imediat prețuită la superlativ. Ea a câștigat premiul Pulitzer și a devenit bestseller. Probabil că o astfel de opinie ar fi elogiată și astăzi, însă ar fi privită cu amuzament, ca expresie a unei lumi dispărute. La retragerea sa din Senat, Bill Bradley și-a amintit că, pe la sfârșitul carierei sale, dacă un politician lua o măsură politică fără să se gândească la popularitatea acesteia, el nu era considerat curajos, ci prost: „Însemna că nu înțelegi politica”. În ultimii 30 de ani, Senatul a fost plin de oameni onești și onorabili. Dar aceștia sunt politicieni, nu sfinți. Ei trebuie să supraviețuiască și să prospere în interiorul sistemului, iar sistemul s-a schimbat radical în ultima vreme. Iată de ce atât de mulți dintre cei mai buni senatori s-au retras voluntar în ultimul deceniu. Aproape toți au plecat spunând că sistemul politic a scăpat de sub control. Ironia vine din faptul că, în ciuda înțelepciunii lor de ultim moment, cei mai mulți dintre ei au votat în favoarea schimbărilor care au făcut

din SUA zilelor noastre un sistem ultrareactiv, dirijat de sondaje. Au făcut-o sub stindardul democrației, dovedind încă o dată că iadul este pavat cu bune intenții.

Deschis pentru afaceri

La sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, nu doar vechile partide politice se aflau în stare de asediu. De pe vremea Marii Crize, sistemul american nu fusese mai contestat. De la mișcările pentru drepturi civile și până la operațiunile din Vietnam, la afacerea Watergate și la „lunga vară fierbinte” a violențelor urbane, numeroși americani acuzau chiar premi-sele guvernării. După ce fervoarea revoluționară a scăzut la începutul anilor '70, intelectualii și politicienii au căutat modalități de a răspunde la aceste critici. Aceștia se temeau că, dacă problemele sistemului nu aveau să fie remediate, el avea să-și piardă legitimitatea. Iar remedierea trebuia să presupună, ca aproape întodeauna în SUA, democratizarea.

Congresul, cea mai receptivă instituție a guvernării, a fost printre primele care s-au schimbat. Fiind considerat pe drept cuvânt prea închis și ierarhic, el și-a transformat modul de funcționare, luând puterea din mâinile conducerii și acordând-o întregului corp legislativ. S-a deschis față de controlul public și a devenit mai dispus să-și asume răspunderi. A schimbat legea cu privire la contribuțiile de campanie. În general, s-a democratizat și a democratizat și sistemul politic american în ansamblul său.

După trei decenii, aproape toată lumea care a avut legătură cu aceste reforme – politicieni, jurnaliști, activiști, intelectuali – consideră că lucrurile s-au înrăutățit. „Voiam să reformăm sistemul. Dar am creat mai multe probleme decât am rezolvat”, a afirmat senatorul Joseph Biden, care a intrat în această cameră în 1973. „Legile de finanțare a campaniilor

electorale, statutul Consiliului Independent – toate s-au dovedit altfel decât ne-am dorit.” Vechiul sistem era departe de a fi perfect. Senatul, în forma sa oligarhică cea mai nefastă, a fost principalul obstacol în calea legislației pentru drepturi civile timp de aproape un secol. Dar noul sistem are și el probleme care îl invalidează.

Generația de politicieni care a intrat în Camera Reprezentanților în 1974 – copiii Watergate-ului – au democratizat modul de alegere a președinților comisiilor, prin folosirea de alegeri interne în partide, neglijându-se vechimea. Puterile președinților de comisii au fost și ele reduse. De exemplu, dacă altădată ei puteau refuza până și luarea în discuție a legilor propuse de către subcomisii, acum erau obligați să o facă. Numărul subcomisiilor a crescut cu aproape 50%, pentru a le da tuturor membrilor posibilitatea să propună legi. Regulile au fost schimbate pentru a permite înaintarea unui număr nelimitat de legi și amendamente noi de către orice membru al camerei, indiferent dacă acesta făcea sau nu parte din comisia de resort. Pentru ca acest sistem mai democratic să funcționeze, personalul tehnic angajat s-a extins cu aproape 50% în anii '70. Mai mult, membrii personalului erau acum numiți de către legislatorii individuali (fiind deci îndatorați acestora), nu de către președinții comisiilor.

Dintr-o instituție dominată de vreo 20 de lideri puternici, Congresul a devenit o adunare de 535 de întreprinzători politici independenți care conduc sistemul gândindu-se în primul rând la interesul lor individual – acela de a fi realeși. După toate criteriile – legi, amendamente, voturi de blam –, sistemul este mult mai receptiv la orice mișcare a membrilor. De asemenea, el a devenit mult mai deschis în raport cu exteriorul. Printre cele mai influente reforme din anii '70 a fost cea de a lărgi accesul la întâlnirile comisiilor și de a înregistra voturile. Deseori, președinții de comisii țineau în spatele ușilor

închise întâlniri în cadrul cărora legile erau redactate înainte de a fi prezentate în plen. Doar membrii și o mână de funcționari superiori puteau fi de față. Din 1973, întrunirile nu doar că au fost deschise tuturor, dar toate voturile au fost înregistrate oficial. Înainte, la votarea amendamentelor, membrii se deplasau prin sală, astfel formându-se grupurile care votau „da”, respectiv „nu”. Numărătoarea finală a votului era înregistrată, dar nu și fiecare vot individual. Acum fiecare membru trebuie să voteze public fiecare amendament. Scopul acestor schimbări era de a face Congresul mai deschis și mai atent la solicitări. Chiar așa a și devenit: mai atent la bani, la cei care fac lobby și la interesele speciale.

Cei mai mulți dintre americani nu au nici timpul, nici interesul și nici cheful să monitorizeze în fiecare zi Congresul. Dar lobbyiștii și activiștii pot face acest lucru, folosindu-se de informații și de accesul de care dispun pentru a se asigura că interesele grupului pe care îl reprezintă vor fi satisfăcute prin bugetul federal și prin legislație. Și asta nu se întâmplă doar cu lobby-urile ce urmăresc să obțină bani. În orice chestiune, de la legea contractelor la politica SUA față de Cuba și la problema corectitudinii politice, grupuri de interese bine organizate – reprezentând uneori un număr foarte mic de contribuabili – au grijă ca autoritățile să le satisfacă cererile. Reformele menite să asigure conducerea majorității au dus la dominația minorității.

Robert Packwood, care a făcut parte din Senat din 1969 până în 1995, își amintea că, din cauza reformelor, membrii acestuia considerau că e mai dificil să voteze plecând doar de la valoarea unui proiect de lege.

Cei mai mulți dintre membri doreau cu adevărat să facă ceea ce credeau ei că e în interesul țării, dacă le stătea în putință. Dar asta nu era ușor de făcut. Însă era mai ușor de făcut înainte de votarea legilor Sunshine [care cereau ca afacerile publice să

fie decise în mod transparent]. Când ajungea la tine un astfel de grup de interese, puteai spune: „Of, Doamne, am încercat să vă susțin. Chiar m-am străduit. Dar președintele comisiei mi-a forțat mâna”. Apoi, ca să te protejezi, îi spuneai președintelui să le confirme acelor indivizi că te-ai luptat din greu pentru ei.

Dar odată ce lobbyiștii au ajuns să știe cum a votat fiecare, informațiile au fost folosite ca muniție. Fostul senator Dale Bumpers a arătat că

aceste grupuri au găsit metode dure să se ocupe de cei care li se opuneau. Dintr-odată, fiecare vot căpăta consecințe politice. Congresul a început să se strecoare pe lângă chestiunile dificile, tinzând să sară peste fiecare gard pe sub care nu se putea târî. [...] Firește că aceste grupuri au interese legitime, dar ele distorzionează procesul legislativ, agitându-se pentru toate chițibușurile și ducând la paralizarea Congresului, provocând dezgustul publicului și transformând fiecare vot într-un joc de zaruri⁷.

Unul dintre rarele momente din istoria recentă când Congresul a rezistat presiunilor imense din partea grupurilor de interese a fost în 1986, când a promulgat, cu ajutorul susținut al ambelor partide, reforme fiscale majore ce au eliminat sute de excepții de la impozitare și de subvenții ascunse. Unul dintre arhitecții acestei mișcări, fostul membru al camerei Dan Rostenkowski, care era președinte al Ways and Means Committee^{*}, a afirmat că acest lucru a fost posibil numai pentru că el a insistat ca audierile finale dinaintea prezentării publice a legii să se țină cu ușile închise:

Nu vrem să ignorăm publicul. Însă inițiatorii activităților de lobby, grupurile de presiune și asociațiile comerciale au toate

* Comisie a Camerei Reprezentanților cu atribuții privind politica fiscală (n.ed.).

unele proiecte de suflet. Dacă lucrurile trebuie făcute în public, membrii camerei se uită la inițiatorii activităților de lobby, iar aceștia fac semne pentru „da” sau „nu”.

Înghețați în trecut

Pe măsură ce guvernul Statelor Unite se extindea și devenea tot mai deschis, grupurile care i se adresau – grupurile de lobby – au devenit cea mai dezvoltată industrie de la Washington. Ca toate celelalte schimbări, expansiunea lobbyiștilor a început în anii '60 și a continuat mult după aceea. La jumătatea anilor '50, în Washington existau 5 000 de lobbyiști înregistrați; în 1970 numărul se dublase, iar în 1990 s-a dublat încă o dată. Într-o spirală nesfârșită, fiecare nou articol legislativ generează alte lobby-uri ce trebuie să obțină sau să protejeze repartizarea unei felii din bugetul federal. Jonathan Rauch, unul dintre cei mai buni jurnaliști de la Washington, a arătat că în 1979 existau 117 grupuri ce aveau în vedere domeniul sănătății. În 1993, când președintele Bill Clinton a propus unele schimbări majore în acest sector, numărul lor crescuse de șapte ori. Desigur, chiar și după respingerea proiectului de lege privind sănătatea propus de Clinton, aproape

* Desigur că, după audierile finale, lobbyiștii au reînceput să acționeze în forță, dar nu au obținut aceleași rezultate. Politologul James Thurber își amintește de lobbyiști și de telefoanele lor mobile la audierile Congresului asupra reformei fiscale din 1986: „Începeau să dea telefoane imediat ce cineva din sală părea doar că intenționează să modifice o excepție de la impozitare. Telefoanele lor alertau părțile interesate și provocau o furtună de proteste prin telefon, scrisori sau fax. Nu există nici un răgaz care să le îngăduie reprezentanților să reflecteze la ce se întâmplă. Pe vremuri, aveai la dispoziție câteva luni sau săptămâni ori măcar câteva zile. Astăzi, ai doar câteva secunde până când te lovește valul”.

toate grupurile de lobby au rămas în picioare, presând Congresul pentru problemele lor de suflet.

În importanta sa lucrare intitulată *Demoscleroza*, Rauch aplică și extinde concepțiile economistului Mancur Olson, susținând că ascensiunea grupurilor de interese a făcut ca guvernul SUA să devină pur și simplu nefuncțional. Washingtonul nu este capabil să atenueze – darămite să elimine – practic nici un program guvernamental, indiferent cât este de nefuncțional. Exemplul clasic pe care îl dă Rauch este cel al subvențiilor pentru mohair*. În 1954, lâna a fost considerată un „bun strategic vital”, datorită folosirii sale pentru uniforme militare. Prin urmare, guvernul i-a finanțat pe producătorii de lâna, oferindu-le un ajutor de peste 100 de milioane de dolari, dintre care jumătate au mers doar la 1% dintre producători. La fel ca majoritatea subvențiilor de acest fel, nici aceasta nu a funcționat, contribuind la ineficiența acestei ramuri industriale. Dar acesta nu e decât începutul poveștii. Șase ani mai târziu, fibrele sintetice, cum ar fi Dacron, erau mai importante decât lâna pe lista de produse strategice a Pentagonului. Însă lobby-ul lânii s-a pus pe treabă și a convins Congresul să continue finanțările. După trei decenii, acordarea unei subvenții care își pierduse orice justificare încă din anii '60 era încă intactă. În cele din urmă, Congresul din 1993, jenat de acest exemplu celebru de risipă, a închis programul. Dar nu a putut să oprească lobby-ul. După câțiva ani, eforturile acestuia din urmă au fost răsplătite și, deloc surprinzător, subvențiile pentru mohair au reînceput să fie acordate. Au devenit mai mici și trebuie reînnoite anual, dar asta nu pare să deranjeze grupurile de lobby din domeniul lânii. La urma urmei, datorită lor, acestea au un obiect de activitate.

Înmulțiți acest exemplu cu 100 000 și puteți înțelege de ce guvernarea americană a devenit, conform afirmației lui Rauch,

* Mohairul este un tip de lâna obținut de la caprele de Angora.

„o uriașă masă înghețată formată din programe osificate, prinse în probleme financiare perpetue”. Finanțarea pentru mohair reprezintă într-un fel un exemplu atipic, deoarece în cele din urmă a fost redusă și oprită. Cultivatorii de bumbac au fost mai eficienți. În Statele Unite există doar 25 000 de cultivatori de bumbac, cu o valoare medie netă de 800 000 de dolari. Ei primesc 2 miliarde de dolari din subvențiile guvernamentale. Cele mai multe programe guvernamentale sunt eterne. Subvențiile maritime sunt păstrate de peste 200 de ani, deși acum Pentagonul posedă și operează cu o flotă proprie. Subvențiile pentru agricultură, instituite ca o măsură temporară de ameliorare în timpul Marii Crize, sunt atât de complicate și absurde, încât fermierii sunt practic plătiți ca să cultive și apoi să-și distrugă recoltele. Printr-o măsură recentă și bipartizană, președintele George W. Bush și un Congres cu competențe fiscale au votat în favoarea extinderii substanțiale a acestor subvenții, în ciuda presiunilor bugetare și comerciale ca ele să fie reduse.

Activitățile de lobby există dintotdeauna în istoria SUA într-o formă sau alta, iar președinții, de la Grover Cleveland la Calvin Coolidge, s-au ridicat împotriva lor. Explozia lor ca număr și eficiență de la începutul anilor '60 se datorează în parte expansiunii atât de mari a guvernului în ultimii 30-40 de ani; banii care se pot obține printr-un lobby eficient au sporit enorm. La fel de important, Congresul poate fi acum monitorizat și influențat mai mult ca oricând. Prin urmare, lobby-urile, care monitorizează și influențează, au crescut ca putere în comparație cu ținta eforturilor lor – guvernul.

O astfel de situație ar trebui să-i întristeze atât pe conservatori, cât și pe liberali. Pentru primii, ea înseamnă eșecul aspirației lor de a reduce cheltuielile federale. De la începutul anilor '80, trei președinți republicani (Ronald Reagan, George H.W. Bush și George W. Bush), un președinte de cameră republican (Newt Gingrich) și un președinte democrat (Bill Clinton)

au încercat să scadă cheltuielile guvernului. Însă toți s-au ciocnit de realitatea puterii grupurilor de interese. Prin urmare, în opt ani de zile, Reagan a reușit să închidă doar patru programe guvernamentale în toate domeniile. David Stockman, directorul de buget al lui Reagan, care privea cu o fervoare mesianică nevoia raționalizării bugetului federal, a afirmat disperat că, în 1984, „Casa Albă a lui Reagan era practic lipsită de orice principii consecvente de politică publică împotriva cheltuielilor”. Urmându-i lui Reagan, în 1989, Bush senior a încercat să adopte o tactică diferită și a propus închiderea a 246 de programe mai mici. S-ar fi economisit sume mici: aproximativ 3,5 miliarde de dolari sau 0,25% din cheltuielile federale. Dar speranțele sale s-au dovedit prea mari. După ce propunerile sale au trecut prin Congres, doar opt programe au fost închise, realizându-se o economie de numai 58 de milioane de dolari. Mai târziu, în urma acordului privitor la buget, realizat în 1994, în timpul mandatului lui Clinton, au fost închise 41 de programe de mică amploare, echivalând cu un procent de 0,01% din bugetul federal.

Revoluția republicană din 1994 a fost un test esențial pentru teoria lui Rauch. Newt Gingrich și tinerii săi au venit la putere cu un program ce dorea să schimbe modul de a opera al Washingtonului – mai exact, să pună capăt cheltuielilor inutile. Patru ani mai târziu, revoluția republicană era în dezordine totală. Gingrich demisionase din poziția de președinte și chiar de membru al Camerei Reprezentanților. Cel care altădată era cel mai puternic politician din SUA este acum analist politic la Fox News. Deși au făcut multe greșeli politice, Gingrich și republicanii au aflat că a determina o schimbare la Washington nu era nici pe departe atât de ușor pe cât le păruse.

Propunerea de buget de la care au pornit republicanii în 1995 ar fi închis vreo 300 de programe, cele mai multe având de-a face cu transferurile către corporații, astfel economisindu-se

peste 15 miliarde de dolari. Dar apoi a început lobby-ul. Responsabilii pentru fiecare parte dintre „cheltuielile inutile” din bugetul federal au început să lupte pe viață și pe moarte – sau mai exact pe bani. În schimb, prea puțini cetățeni au trimis faxuri la birourile Congresului, cerându-le să micșoreze cheltuielile. Se pare că majoritatea americanilor își doreau în general un guvern mai mic, dar nu luau legătura cu kongresmenii lor. În schimb, cei care beneficiau de finanțări din partea guvernului au făcut-o, și încă în număr mare. Peste câteva luni, republicanii au votat în final un buget redus doar cu 1,5 miliarde de dolari, reprezentând numai o zecime din cât își propuseseră, adică 0,001% din bugetul total. Nici de atunci încolo Congresul nu s-a descurcat mai bine, economisind numai două miliarde de dolari (dintr-un buget federal de 1 800 de miliarde de dolari). Când o creștere economică neașteptată a dus la încasări record, oamenii au început să creadă că e inutil să mai fie controlate cheltuielile. În noua economie, banii vor veni pur și simplu în vistieria guvernului. George W. Bush a venit la putere în 2000 după ce a făcut două promisiuni privind domeniul fiscal: să reducă taxele și să limiteze cheltuielile. Ca de obicei, prima promisiune a fost mai ușor de realizat decât a doua. De când și-a început Bush mandatul, cheltuielile au urcat ca procent din produsul intern brut, și asta chiar dacă eliminăm cheltuielile sporite din domeniul Apărării după 11 septembrie. În primii doi ani de mandat, guvernul federal a cheltuit mai mult decât în primii cinci ani ai administrației Clinton. „S-a spus că astfel fiara va flămânzi”, afirma Kevin Hassett de la American Enterprise Institute despre reducerile de taxe întreprinse de Bush, „dar se pare că fiara aceasta flămândă găsește mereu câte ceva de ronțait”⁸.

Pentru liberali, acest eșec înseamnă imposibilitatea de a obține sume de bani pentru noile probleme și noile oportunități apărute în Statele Unite. Creșterea impozitelor nu este o soluție, deoarece, atunci când adunăm taxele de stat,

cele locale și impozitele pe salariu, americanii consideră (și nu pe nedrept) că sunt prea mult impozitați. Astfel, fiecare dolar destinat subvențiilor pentru mohair sau pentru studiul competitivității sparanghelului (un alt proiect federal) reprezintă un dolar mai puțin alocat educației, hrănirii persoanelor defavorizate sau infrastructurii. În plus, de vreme ce nici un program nu mai este încheiat, pragurile ce trebuie atinse pentru ca altele noi să fie create sunt tot mai înalte. Franklin Roosevelt credea că guvernul trebuie să se implice în „experimente curajoase și insistente”. Dar, așa cum a arătat Rauch, pe vremea lui, când numai o mână de grupuri de interese îi băteau la ușă, Roosevelt putea începe oricâte programe noi ar fi dorit, deoarece le putea închide oricând pe cele care nu funcționau cum trebuie. Astăzi, experimentele au devenit imposibile, deoarece erorile rămân gravate în piatră. Guvernul federal este blocat în rolul de a apăra statu-quo-ul. Industriile, problemele și noile oportunități ale viitorului nu au nici un lobby, spre deosebire de cele vechi.

Când guvernul pare incapabil să aplice vreo logică în prioritățile și cheltuielile sale, poporul își pierde încrederea în capacitatea acestuia de a rezolva probleme noi. Una dintre cele mai importante schimbări din ultimele decenii este răspândirea printre tineri a convingerii că o schimbare socială eficientă nu poate veni decât din afara guvernului, prin organizațiile nonguvernamentale, *think-tank*-uri, presă sau chiar firme private. Astăzi, guvernul american este văzut ca un dinozaur greoi, captiv în propria istorie și incapabil să rezolve problemele zilei de mâine. E de mirare că tinerii energici și inteligenți se feresc de el?

Rauch însuși s-a resemnat să creadă că

guvernul american s-a transformat și probabil va rămâne o structură dezordonată și autonomă care este controlată în proporție de 10-20% de către politicieni și votanți, iar în proporție de 80-90%

de către mii de grupuri clientelare. El nu se poate schimba decât marginal, în moduri care concordă în general cu interesele clienților, dar nu se poate schimba sistematic sau în moduri care ar amenința interesele unui număr semnificativ de clienți.

Aceasta este marea dilemă de astăzi a Statelor Unite. Poporul american crede că nu-și poate controla guvernul. Însă nu-și dă seama că nici politicienii nu-l controlează. Cei mai mulți senatori și membri ai Camerei Reprezentanților au impresia că lucrează într-un sistem politic în care orice încercare de schimbare activează instantaneu o opoziție organizată din partea minorității atinse de schimbare. Iar aceste minorități conduc de fapt Washingtonul.

Necazurile aduse de facțiuni

Părinții întemeietori ai Americii erau foarte îngrijorați de posibilitatea ca minoritățile mici și hotărâte să deturneze procesul politic. Identificând cu precizie această problemă, numită de el „necazurile aduse de facțiuni”, Madison o socotea generatoare de „instabilitate, injustiție și confuzie [...] [ce] reprezintă cu adevărat bolile mortale ce au dus la pieirea tuturor guvernărilor populare”. În celebra *Federalist Paper 51*, el susținea că singura soluție eficientă a acestei probleme este îngrădirea libertății de asociere și expresie, care permite formarea unor astfel de grupuri („Libertatea este pentru facțiuni ceea ce aerul este pentru foc”). Dar medicamentul ar fi fost mai nociv decât boala, așa că Madison l-a respins.

În schimb, și-a pus speranțele în mărimea și complexitatea Statelor Unite. Mai întâi, a susținut el, o facțiune minoritară nu va reuși să-și impună voința, întrucât celelalte facțiuni – care, împreună, o depășesc numeric – se vor ridica și o vor stăvili. Chiar dacă facțiunile vor fi puternice, într-o țară atât

de mare și de variată ca SUA facțiunile aflate în competiție se vor anula unele pe altele. Din păcate, Madison s-a înșelat în această chestiune crucială. Probabil că nu și-a imaginat că guvernul va avea vreodată o visterie atât de mare încât să atragă mulțimi de grupuri de interese egoiste și fanatice. Însă raționamentul lui Madison mai prezintă o problemă, de natură teoretică. Olson a arătat că grupurilor mici de interese le este mai ușor să se formeze, deoarece membrii lor pot câștiga mult, iar restul țării nu pierde decât puțin. Acest fapt ține de ceea ce el a numit „logica acțiunii colective”. Dacă un grup de 100 de fermieri se unesc pentru a cere guvernului 10 milioane de dolari, profitul este de 100 000 de dolari pentru fiecare. Costurile pentru restul țării sunt de numai 4 cenți pe cap de locuitor. Cine are mai multe șanse să facă un lobby? Înmulțiți acest exemplu cu câteva mii și veți înțelege problema centrală a democrației americane de astăzi.

În plus, facțiunile nu se anulează una pe cealaltă. Cele mai multe grupuri de interese se bucură să-și vadă colegii că prosperă. Când a fost întrebat dacă va fi în favoarea încetării finanțării pentru concurență, Bob Bergland de la National Rural Electric Cooperative a răspuns: „Credem că e o idee bună ca toată lumea să fie sprijinită”⁹. Cauza fiecărui grup este servită de faptul că și alte grupuri primesc finanțări – așa că de ce să fie împotriva lor? Cu cât mai mulți, cu atât mai bine. La urma urmei, e mai ușor să obții o scutire fiscală individuală dacă pe lângă tine mai există și alți beneficiari. Prin urmare, politica guvernului a devenit nu rezultatul median al competiției acerbe dintre grupuri de interese care se anulează reciproc, așa cum credea Madison, ci o acumulare de concesiuni succesive în cadrul unei spirale descendente care duce spre ruină. În politică, de cele mai multe ori este aleasă calea minimei rezistențe.

Același lucru se întâmplă și cu măsurile politice care nu implică bani. Gândiți-vă la politica SUA față de Cuba. La zece

ani după sfârșitul Războiului Rece, două lucruri ar trebui să fie evidente. Mai întâi, comunismul cubanez nu mai reprezintă nici măcar o urmă de amenințare la adresa SUA, chiar dacă denunțăm în continuare încălcarea drepturilor omului de către Fidel Castro, iar impunerea izolării economice prin sancțiuni nu-l face decât să devină și mai dur, indicând poporului un dușman împotriva căruia să se mobilizeze. Așa cum o demonstrează istoria, cel mai bun lucru care se poate face este ca țara să fie împinsă pe drumul democrației liberale prin deschiderea ei către comerț și contacte internaționale. Iar o mare parte dintre americani sunt de acord cu această idee. Așa s-au comportat Statele Unite cu alte două țări comuniste, China și Vietnam. De ce nu și Cuba? Răspunsul îl constituie influența facțiunilor. Cubanezii anticaștriști din Statele Unite stăpânesc această problemă deoarece sunt mai hotărâți decât oricine altcineva și pentru că locuiesc în două state importante din punct de vedere electoral, Florida și New Jersey. Chiar dacă o mare parte dintre americani au altă opinie, doar cubanezii americani se organizează, donează fonduri și votează în funcție de această chestiune. Astfel, o mână de cetățeni americani din numai două state pot să dicteze politica externă a SUA. Ca de fiecare dată când o minoritate gălăgioasă copleșește o majoritate tăcută, costurile pentru interesul public sunt și aici reduse. Dar se adaugă la total.

Principală instituție care a stat până nu demult ca un tampon între astfel de grupuri și politicieni este partidul. Partidele puternice puteau intermedia între diferite grupuri de interese și, aducându-le sub o umbrelă comună, le puteau obliga să opteze pentru o poziție care să reflecte atitudinea partidului ca întreg față de chestiunea respectivă. Aceste poziții puteau varia, dar toate schimbările se negociau în cadrul partidului, unde aveau loc discuțiile și unde se luau în calcul interesele sale generale. Iată de ce marele politolog american Clinton Rossiter era de părere, așa cum am mai amintit, că „nu există

America fără democrație, nici democrație fără politică, nici politică fără partide”. Desigur, nu așa au stat lucrurile dintotdeauna, dar de peste 200 de ani partidele au reușit să canalizeze pasiunile și interesele publicului în cadrul unui sistem politic democratic. Și ar putea face același lucru și în viitor, pe măsură ce SUA vor trece prin marile schimbări tehnologice, economice și demografice care le așteaptă, singura problemă fiind aceea că în realitate partidele politice nu mai există în Statele Unite.

Declinul partidelor

În decembrie 2000, la câteva zile de la încheierea bătăliilor pentru renumărarea voturilor din Florida, l-am întrebat pe George Stephanopoulos, jurnalist TV și fost strateg politic, dacă el crede că Partidul Democrat îl va nominaliza pe fostul vicepreședinte Al Gore să candideze la președinție în 2004. Ziarele din acea săptămână erau pline de zvonuri cum că liderii din partid voiau să renunțe la Gore. Răspunsul lui Stephanopoulos a fost limpede: „Nu mai există Partidul Democrat. Dacă Gore vrea să candideze, trebuie să obțină finanțări, să capete publicitate pozitivă și să urce în sondaje, ceea ce îi va aduce și mai multe fonduri și o imagine mai bună în presă. Ceea ce cred seniorii partidului este irelevant, pentru că partidul nu mai există. Cei care se autointitulează «seniori» sunt doar niște politicieni bătrâni care vor să aibă și ei ceva de făcut”.

Partidele politice nu mai au nici o importanță reală în SUA de astăzi. De-a lungul ultimei generații, partidele au devenit atât de deschise și descentralizate, încât nimeni nu le mai controlează. Aparatul și șefii acestuia, organizația de partid, cadrele voluntare și seniorii și-au pierdut cu toții importanța. Partidul este cel mult un vehicul de adunat fonduri pentru

un candidat telegenic. Dacă acel candidat are popularitate și câștigă nominalizarea, partidul începe să-l susțină. Astfel, candidatul beneficiază de un oarecare spor de resurse, sprijin în organizare și noi liste de potențiali donatori. De fapt, candidații de la alegerile primare caută chiar să concureze împotriva liniei partidului. Astfel, campania lor capătă prospețime și se bucură de atractivitatea imaginii rebelului care se luptă cu aparatul – abordare ce le-a folosit lui George McGovern, Ronald Reagan și Jimmy Carter. Astăzi însă această strategie e tot mai dificilă, deoarece nu mai există nici un aparat împotriva căruia să poți candida. Care era candidatul aparatului democrat în 1992? Bill Clinton, Bob Kerry sau Paul Tsongas? Nici unul*. Succesul lui George W. Bush nu s-a datorat faptului că a candidat din partea aparatului de partid, ci că a candidat din partea propriei familii; el deținea două lucruri esențiale pentru un sistem fără partide: un nume celebru și o mașină de strâns fonduri. Cine le posedă pe ambele are astăzi un imens avantaj, fie că are sau nu experiență în politică. Astfel, în acest sistem nou și mai „democratic”, avem mai multe dinastii politice, mai mulți oficiali celebri și mai mulți politicieni miliardari ca niciodată. Și acesta e doar începutul. Pe măsură ce partidele politice vor decădea, a fi bogat și/sau faimos va deveni rețeta obișnuită pentru a fi ales în posturi înalte.

De-a lungul istoriei americane, candidații la președinție au reflectat propriile partide politice. Astăzi, partidele sunt reflecții ale propriilor candidați. Când candidatul se mișcă spre centru, partidul face la fel. Când candidatul sare la stânga, partidul îl urmează. După ce Bill Clinton a fost ales în calitate

* Excepția care confirmă regula este senatorul Robert Dole, care a obținut nominalizarea din partea republicanilor în 1996 în bună măsură în semn de recunoștință pentru anii în care a adus servicii partidului.

de „nou democrat”, era dificil să mai găsești în Washington vreun vechi democrat. Iar atunci când George W. Bush a anunțat că este un conservator plin de compasiune, restul Partidului Republican a descoperit că la fel era și el de la bun început. Astăzi, partidul politic este un vas gol care așteaptă să fie umplut de către un lider cu mare popularitate.

Glonțul care a ucis partidele politice americane a fost alegerile primare. Partidele există ca să concureze între ele în cadrul alegerilor generale. Astfel, alegerea unui candidat este cea mai importantă decizie pe care o ia un partid. Odată ce acest proces a fost scos din mâinile organizației de partid și oferit votanților, organizația de partid a devenit o formă goală. Iată de ce nici un partid politic din alte țări democratice nu a renunțat să se implice în alegerea candidaților. Alegerile primare sunt un fenomen american unic și recent. Cum și de ce au apărut e o poveste interesantă. Dar e greșit să spunem că partidele politice americane au fost ucise; de fapt, ele s-au sinucis¹⁰.

Alegerile primare directe au început să se înmulțească în primul sfert al secolului XX, ca parte a asaltului „erei progresiste” împotriva mașinărilor de partid corupte („Să decidă votanții, nu șefii!”). Ele erau un răspuns la dorința americanilor de a avea „mai multă” democrație. Însă primele mișcări în direcția alegerilor primare nu au schimbat caracterul sistemului de partide. Între 1912 și 1968, câștigătorul alegerilor primare directe a devenit și candidatul partidului în doar 10 din 23 de cazuri (din numărătoare am exclus președinții în exercițiu, care erau mereu renominalizați de către partide). În 1960, doar 16 state au ținut alegeri primare democratice, iar 15 – republicane. În alegerile primare au fost aleși doar 38% dintre delegații la convenția politică națională. Liderii activi ai partidului – oficialii aleși, șefii de partid locali și regionali și organizatorii – și-au păstrat majoritatea voturilor și a influenței. Alegerile primare erau mai mult o formă de verificare

a vandabilității unui anumit candidat pentru publicul larg. Când John Kennedy a câștigat în Virginia de Vest, el a demonstrat că un candidat catolic putea avea succes în statele din Sud. În schimb, Estes Kefauver a câștigat numeroase alegeri primare, însă nu a primit nominalizarea din partea democraților, deoarece aparatul de partid l-a susținut pe Adlai Stevenson. În 1940, Wendell Wilkie nu s-a înscris nici măcar în alegerile primare și totuși a fost nominalizat de către Partidul Republican.

Una dintre cele mai insistente cereri ale protestatarilor din anii '60 – în cadrul mișcărilor pentru drepturi civile, al demonstrațiilor împotriva războiului din Vietnam, în timpul haosului de la convenția democraților din Chicago și chiar la Woodstock – a fost o politică mai participativă. Încercând să răspundă acestor cereri, Partidul Democrat s-a hotărât să devină și mai democratic: și-a schimbat profund metoda de alegere a candidaților. Alegerile primare au înlocuit imediat orice alte mijloace de selecție a delegaților la convenția națională, iar în 1980 peste 70% dintre delegați au fost aleși în cadrul alegerilor primare deschise. Republicanii i-au urmat pe democrați: în 1980, 75% dintre delegații republicani erau aleși în alegeri primare. Astăzi, această cifră e de peste 80% pentru ambele partide, iar restul votează de obicei pentru persoana care câștigă la alegerile primare. (Dacă acești delegați neangajați* ar judeca ei înșiși pe baza meritelor candidaților, acest lucru ar duce la un scandal.)

Votanții de la alegerile primare nu constituie nici pe departe majoritatea partidului, ca să nu mai vorbim de cea a poporului american. (La ultimele alegeri prezidențiale, doar 23% dintre electorii înregistrați au votat la alegerile primare,

* În sensul că participarea lor la convenția națională a partidului nu este rezultatul asocierii cu un anumit candidat, participant la alegerile primare (n.ed.).

aproximativ 18% din populația cu drept de vot.) Prin urmare, delegații la ambele convenții ale partidelor tind să fie mai radicali decât media. E un lucru evident, dacă ne gândim că delegații nu-i reprezintă pe membrii de partid medii, ci pe membrii activi, care votează la alegerile primare. (Câți dintre oamenii pe care îi cunoașteți sunt voluntari activi de partid și votează la toate alegerile primare?) De exemplu, doar 10% dintre delegații republicani din 2000 erau de acord cu folosirea surplusului bugetar pentru susținerea Medicare și a Social Security, însă dintre toți votanții republicani, 46% erau de această părere. Doar 24% dintre delegații republicani credeau că fondurile atribuite direct în campanie unor structuri de partid trebuie interzise, pe când 60% dintre votanți se pronunțau în acest sens. De asemenea, doar 10% dintre delegații democrați erau în favoarea voucherelor pentru școli, în timp ce 41% dintre votanții democraților erau de acord cu ele. Numai 20% dintre delegații democrați erau în favoarea pedepsei cu moartea, în timp ce din masa alegătorilor democrați se pronunțau în favoarea ei 46%¹¹. Diferența dintre delegați și votanți se menține atât în cazul partidelor, cât și în privința fiecărui subiect de dezbatere. Este ciudat să constatăm că vechile elite erau cu mult mai reprezentative față de grosul partidului – și al țării – decât activiștii profesioniști de astăzi. Noua „bază” politică este una foarte îngustă.

Alegerile prezidențiale sunt evenimente care mobilizează întreg spectrul politic, iar candidații aleși să concureze provin invariabil din zona de centru. Dar alți politicieni sunt aleși și influențați de către electoratul lor activ din alegerile primare. Astfel, partidele reflectă mai puțin ideile oficialilor și decidenților convenționali și mai mult punctele de vedere ale celor mai puternice grupuri de activiști și organizatori, cei care se mobilizează la votul pentru alegerile primare. Se vede că reformele în direcția „democratizării” nu au eliminat elitele, ci doar le-au înlocuit cu altele, și nu neapărat în bine.

Vechiul partid își avea rădăcinile înfipite în organizațiile de cartier, în administrațiile locale și în organizațiile cu bază largă, cum ar fi sindicatele și asociațiile de afaceri. Noul partid este dominat de profesioniști din Washington – activiști, ideologi, specialiști în strângerea fondurilor sau în sondaje de opinie. Iată de ce Washingtonul rămâne mai polarizat decât restul țării, iar negocierile și compromisurile ce întretaie granițele de partid au devenit atât de dificile. Sistemul politic de astăzi preferă blocajul, nu compromisul: primul aduce mai multe fonduri.

Mașina de făcut bani

Sistemul de alegeri primare a condus țara către paradoxul democrației care tot apare în cursul istoriei recente a reformelor, constând în transformarea domniei majorității într-una a minorității. El reappare în cazul reformei în domeniul finanțării campaniilor electorale. Reformele din anii '70 urmăreau să facă sistemul mai accesibil unui număr mai mare de cetățeni. Dorind să pună capăt susținerii politicienilor de către numai câțiva finanțatori majori, noile măsuri au impus ca toate contribuțiile să fie de maximum 1 000 de dolari de persoană către un singur candidat. Partidele politice puteau contribui cu maximum 5 000 de dolari pentru fiecare candidat. De asemenea, ele au impus formarea unor comitete de acțiune politică (CAP), pe baze asociative, care le permiteau micilor finanțatori să-și adune resursele pentru sprijinirea unui obiectiv politic comun. Finanțările acordate acestor comitete nu puteau depăși 5 000 de dolari. În ciuda acestor reforme, comitetele de acțiune sunt văzute astăzi ca un simbol a tot ce e incorect în sistemul actual de finanțare a campaniilor în Statele Unite.

Democratizarea finanțărilor de campanie a schimbat natura politicii americane, dar nu în bine. În loc să se poată sprijini

pe numai câțiva donatori mari – ale căror nume erau mereu anunțate și bine analizate –, candidații trebuie să adune acum bani din contribuțiile mărunte a zeci de mii de finanțatori și comitete de acțiune, ale căror opinii politice nu se cunosc și nu sunt analizate de nimeni. De asemenea, reformele au dus la apariția unui nou grup de mijlocitori ai puterii: cei care strâng fonduri. Așa cum a arătat jurnalistul și fostul autor de discursuri de la Casa Albă, David Frum,

având în vedere limitarea donațiilor individuale la 1 000 de dolari și limitarea cheltuielilor la 36 de milioane, nu mai e suficient să localizezi o mână de milionari excentrici. Candidatul trebuie să-și petreacă anul dinaintea alegerilor primare, care e foarte important, atrăgând de partea sa mii de finanțatori generoși. E ca și cum ai încerca să umpli cada de la baie cu lingurița. Și, de vreme ce nici cel mai hotărât candidat nu poate să-i curteze unul câte unul pe numeroșii finanțatori, el trebuie mai întâi să câștige sprijinul celor câteva sute de maștri ai relațiilor publice care și-au dovedit capacitatea și disponibilitatea să organizeze sesiunile de strângeri de fonduri, recepțiile, mesele de afaceri și cinele intime necesare pentru a obține fonduri suficiente de la marii semnatari de cecuri, democrați și republicani, din toate regiunile¹².

Prin urmare, strângerea fondurilor a devenit activitatea fundamentală într-o campanie politică, iar buna impresie creată la astfel de recepții a devenit prima și cea mai importantă calitate a unui politician american modern. Dacă mai există seniori ai partidului, ei sunt acum maștrii relațiilor publice, fără de care nici o campanie nu poate să înceapă. Toate aceste schimbări au contribuit la slăbirea partidelor politice. Cea mai recentă reformă a finanțării campaniilor nu va reuși decât să accentueze această tendință, deoarece slăbește și mai mult partidele politice. Singura putere pe care o mai dețineau partidele erau fondurile, pe care le primeau și le puteau cheltui

în favoarea unui candidat. Acum, acești bani vor fi cheltuiți – pentru că sigur va pune mâna cineva pe ei – nu de partide, ci de grupuri și organizații obscure, mai puțin publice și care nu mai pot fi trase la răspundere. Maeștrii relațiilor publice capătă un rol și mai mare în viața politică a țării.

Cel mai periculos efect al acestor schimbări din sistemul finanțărilor de campanie este că i-au făcut pe politicieni mai vulnerabili. Politicienii ar trebui să se teamă că vor pierde puterea. Asta și înseamnă democrația – dar numai până la un punct. Astăzi, politicienii sunt victimele unei paranoia permanente și devoratoare, temându-se mereu că se află la un pas de înfrângere. După ce au pierdut sprijinul și acoperirea partidelor, politicienii americani „pășesc singuri prin lumea electorală”, spunea politologul britanic Anthony King. Pe vremuri, candidații își câștigau puterea din poziția în partid, din reușitele lor substanțiale și din abilitățile lor politice în relațiile cu seniorii. Astăzi, ei își dobândesc puterea din propriile abilități antreprenoriale în materie de sondaje de opinie, de servire a votanților, de gestionare a intereselor speciale și de strângere a fondurilor. Dar asta înseamnă și că sunt singuri și că o singură greșeală îi poate face faliti și lipsiți de putere. Dacă fac un gest nepopular, nici partidul, nici Congresul și nici presa nu-i mai protejează. După cum spunea King, „pot fi eliminați unul câte unul; ei știu aceasta și își adaptează comportamentul în consecință”¹³.

Atenția politicianilor se concentrează mereu asupra câștigării alegerilor. Iar politicienii americani sunt acum concentrați asupra câștigării următoarelor alegeri, uitând de orice altceva, nu pentru că sunt inferiori predecesorilor, ci pentru că sistemul îi obligă să fie astfel. Iată de unde provine spectacolul trist al politicii americane moderne, în care politicienii le fac pe plac lobbyștilor, sondează electoratul și fac temenele în fața grupurilor de interese pentru a strânge fonduri. Firește că din așa ceva nu poate rezulta o bună guvernare – chiar dimpotrivă –,

iar căutarea bunei guvernări continuă. În Statele Unite, asta înseamnă că se caută posibilitatea de a avea „mai multă” democrație, de această dată prin referendum.

Democrația directă

Ideea de a aduce guvernarea la popor datează de la începuturile Statelor Unite ale Americii. De fapt, mai demult: primul referendum a fost ținut în colonia Massachusetts Bay, în 1640. Iar la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în cursul celui de-al XIX-lea, constituțiile federale și de stat au fost prezentate mereu poporului spre ratificare. Dar odată ce aceste constituții au fost adoptate, creând sistemul de guvernare, referendumurile au dispărut. De-a lungul secolului al XIX-lea, curțile de justiție au hotărât deseori că referendumurile sunt neconstituționale, pe baza ideii mai vechi conform căreia puterile legislative, odată delegate de popor unor aleși, nu mai puteau fi luate înapoi selectiv – *delegata potestas non potest delegari*. Din perspectiva secolului al XIX-lea, democrația reprezentativă nu putea funcționa dacă nu era integrală.

Toate acestea s-au schimbat. Lucrurile au început în Dakota de Sud, în 1898. În „Epoca Poleită” de la sfârșitul secolului al XIX-lea au luat ființă mari averi și corporații. Afacerile importante – mai ales cele din domeniul căilor ferate – erau deseori strâns legate de legislativul de stat, creând o relație cordială între bani și politică. (Câteva decenii mai târziu, americanii au descoperit cu surprindere unele aranjamente similare în economiile în curs de dezvoltare din Asia, denunțându-le drept capitalism clientelar.) Reformatorii progresiști erau indignați și deranjați de corupția puternic înrădăcinată și s-au decis să ocolească total legislativele, dând din nou poporului puterea politică. Prin amendamente la constituția de stat au impus permiterea referendumurilor, a inițiativelor

populare și a revocărilor prin vot – toate cu scopul de a da publicului posibilitatea să combată puterea grupurilor de interese care conduceau legislativele. (Cealaltă reformă progresistă importantă era un amendament la constituție care stabilea alegerea directă a senatorilor, care până la începutul anilor 1910 erau aleși de către legislativele statelor.) Progresiștii credeau că vor aduce politica la un stadiu mai pur, lipsit de corupție, deoarece la putere se va afla omul obișnuit, iar nu minoritatea celor bogați. Richard Hofstadter afirma că în centrul acestor reforme

era Omul de Bună-Credință [...] El gândea și acționa ca un individ preocupat de binele public, spre deosebire de grupurile de interese pregătite să-l atace [...] În loc să adere la anumite organizații ca să-și susțină propriile interese, el [...] aborda direct și nobil problemele guvernării.

Prin anii '20, cele mai multe state promulgaseră legi care promovau anumite forme de democrație directă. Dar, pe măsură ce politica era curățată, iar perioada progresistă lua sfârșit, apetitul pentru referendumuri scădea și el. Din anii '30 până la începutul anilor '60, acestea au scăzut ca frecvență și importanță. Însă la sfârșitul anilor '60, pe măsură ce *establishment*-ul era supus unor atacuri retorice care vorbeau despre democrația participativă, ideea întoarcerii la popor a reînviat, fiind agitată cu mai multă vigoare de aripa de stânga a Partidului Democrat. Deși susținătorii săi intelectuali erau de cele mai multe ori de stânga, mișcarea de inițiativă a fost pornită în forță un deceniu mai târziu de către dreapta. În 1978, Howard Jarvis a inițiat Propunerea 13 ca amendament la constituția Californiei și se spune că, astfel, cursul istoriei Statelor Unite s-a schimbat.

Propunerea 13 combina două chestiuni foarte diferite: impozitele și referendumurile. Impozitele de toate felurile

crescuseră în anii '60 și '70, pe măsură ce înfloreau programul lui Lyndon Johnson denumit „Marea Societate”, cheltuielile sociale și noile inițiative urbane. (În anii '60, politicienii erau aleși, chiar dacă nu vă vine să credeți, dacă promiteau că vor crește impozitele și le vor cheltui pe programe publice grandioase.) În California, o expansiune a domeniului locativ din anii '70 a dus la creșterea nemăsurată a impozitelor pe proprietate, iar legislativul statului nu părea să dorească reducerea impozitelor, deși excedentele Californiei depășiseră câteva miliarde de dolari. Propunerea 13 cerea o reducere masivă, aducând impozitele la nivelul din 1975 și impunându-le un prag superior dincolo de care să nu mai poată fi mărite.

Deși publicul era nemulțumit de impozitele mari, nu se aștepta nimeni ca Propunerea 13 să fie aprobată. Jarvis era considerat un farsor. Ziarul *San Francisco Chronicle* îl descria ca pe „un chițibușar coleric de 75 de ani, care vede impozitele ca pe un furt cu voie de la guvern”¹⁴. Cele mai importante figuri politice californiene se opuneau articolului – printre ele cel mai proeminent conservator, ex-guvernatorul Reagan, care îl considera excesiv. Sondajele realizate cu o lună înainte de alegeri arătau că susținătorii și adversarii inițiativei erau la egalitate și că aproape 20% dintre votanți nu se decisese încă. Apoi, cu trei săptămâni înainte de votul din iunie, asesorul districtului Los Angeles a dat publicității raportul său anual care ilustra o creștere uimitoare a impozitelor pe proprietate. Vestea a venit la momentul oportun, iar pe fondul valului de indignare publică, Propunerea 13 a fost votată cu un procent de 65%.

După vot, aparatul de stat a sărit ca un cangur în extrema cealaltă. Caraghiosul Jarvis s-a transformat în geniu politic. Jarvis, apărând pe copertile revistelor *Time* și *Newsweek* și întâlnindu-se cu lideri străini precum Margaret Thatcher și Jacques Chirac. La câteva săptămâni după votare, Reagan le-a cerut republicanilor „să se folosească de votul din California

asupra Propunerii 13 pentru a aprinde un veritabil foc de prerie care să se opună unei guvernări costisitoare și excesiv de autoritare”. Așa au și făcut. Propunerea 13 a pus chestiunea reducerii impozitelor pe prima pagină a agendei Partidului Republican. De asemenea, mulți democrați au îmbrățișat această idee. Guvernatorul liberal al Californiei, Jerry Brown, s-a declarat un adept „reconvertit” al impozitelor mici. Politicienii din toată țara au început să întocmească planuri de reducere a impozitelor. Candidatul democrat la Senat din New Jersey, Bill Bradley, și-a făcut campanie cu promisiunea că va contribui la reducerea impozitelor federale cu 25 de miliarde de dolari. La cinci luni după adoptarea Propunerii 13, în noiembrie 1978, 16 state au ținut referendumuri cu privire la politica de impozitare.

Însă Propunerea 13 a creat un precedent și mai puternic: primul referendum după patru ani, în California. Referendumul era o modalitate nouă, simplă și magică prin care procesul greoi de schimbare a politicii publice era ocolit. În loc să votăm numeroși legiuitori sau să facem lobby ca să-i determinăm să voteze anumite legi, nu era mai simplu să votăm noi legile în mod direct? Referendumurile sporiseră deja prin anii '70, dar după 1978 s-au răspândit ca focul din prerie al lui Reagan. În anii '60, votanții din toată țara au trebuit să legifereze 88 de propuneri. În anii '70 cifra a crescut la 181, iar în anii '80 la 257. În anii '90, numărul inițiativelor legislative crescuse aproape de cinci ori, până la 378. Numai în anul 2000 votanții au decis asupra a 204 propuneri de lege privind orice, de la sănătate și educație până la drepturile homosexualilor și la sinuciderea asistată de medic.

Au funcționat referendumurile? În ultimele două decenii s-a experimentat cu mecanismul referendumului, al inițiativelor și al revocărilor¹⁵. Desigur, e ușor să urmărim toate proiectele pe care populația le-a votat – corect dintr-un anumit punct de vedere – și să spunem: „Sistemul este mult mai

bun, deoarece conduce la rezultate bune; legislativul nu ar fi votat niciodată această lege”. Așa se explică de ce dreapta s-a atașat atât de mult de inițiative în ultimele câteva decenii. Cum putem să căutăm nod în papură unei reduceri de impozite? Dar rezultatele unei singure legi nu reprezintă un criteriu valid pentru a judeca modificarea sistemului. La urma urmei, alegătorii pot vota și în favoarea multor chestiuni cu care nu suntem de acord. După ce stânga s-a întărit și a început să câștige referendumuri, conservatorii și-au schimbat atitudinea față de situația din California într-un mod aproape comic. De când Richard Nixon și Reagan le aduseseră triumful în acest stat, era o axiomă a conservatorilor faptul că barometrul lor național este California. Referendumurile sale arătau tendințele de viitor. Dar acum, când majoritățile liberale ale Californiei au început să-și voteze legislația dorită, conservatorii au hotărât că statul american cu cea mai mare populație este în realitate un ținut ciudat, atipic și cam dus, fără legătură cu restul țării. Acum, pentru conservatori, referendumurile sale reprezintă trecutul¹⁶. Pe măsură ce victoriile liberale se răspândesc în alte state, conservatorii se întreabă de ce le-a plăcut inițial acest ciudat proces al inițiativelor. Pe de altă parte, liberalii, care mormăiseră mult timp împotriva legiurilor populiste, descoperă că de fapt preferă referendumurile. Asta, bineînțeles, până când se va schimba iar cursul lucrurilor.

Unii vor susține că referendumurile au cel puțin meritul de a pune noi subiecte pe masa de discuții pe care elitele politice refuzaseră să le ia în seamă. Nu e chiar așa. Să ne gândim la impozite, de exemplu. Propunerea 13 a accelerat probabil ascensiunea reducerilor de impozite pe agenda națională. Dar tendința plutea deja în aer, iar politicienii o agitau cu spor. Pe la sfârșitul anilor '70, americanii dădeau semne de dezamăgire față de guvernul supradimensionat și votaseră politicieni conservatori la toate nivelurile. Taxele erau marele

subiect de discuție al politicii americane la sfârșitul anilor '70, mai mult decât conductele de petrol și stagflația, mai mult decât revolta culturală din anii '60, ba chiar mai mult și decât expansiunea sovietică. Analistul Richard Wirthlin spunea: „Trebuie să ne întoarcem la războiul din Vietnam ca să mai găsim o astfel de atenție concentrată asupra unui singur subiect”¹⁷. Deși Propunerea 13 a impulsionat puternic problema reducerilor de impozite, Partidul Republican o adoptase deja, democrații se temeau să mai riposteze, iar opinia publică era într-un totu de acord cu această chestiune. Dacă Propunerea 13 nu ar fi apărut, probabil că reducerile de impozite s-ar fi mișcat la fel de repede.

Cea mai bună unitate de măsură pentru evaluarea inițiativelor este dacă plebiscitul aduce mai multe avantaje decât acțiunea adunărilor legislative. Dar care sunt efectele noului sistem de democrație directă? Locul în care putem afla cel mai bun răspuns este California. Din multe puncte de vedere, California este imaginea de afiș a democrației directe, deoarece a experimentat o sumedenie de referendumuri asupra a tot felul de chestiuni, mai mult sau mai puțin importante. De asemenea, California ar putea prevesti ce ne așteaptă în viitor. Ea este statul american cu cea mai mare populație, a cărui economie cuprinde ferme, noi ramuri economice și vechi fabrici din industria armamentului. Populația sa este multi-etnică, multirasială, multireligioasă și chiar multilingvistică. În plus, California s-a aflat deseori în avangarda țării și chiar a lumii în materie de tehnologie, consum, tendințe, mod de viață și, firește, divertisment. Aici automobilul și-a găsit prima și cea mai împlinită expresie, aici s-au dezvoltat suburbiile, aici mersul la sala de sport a înlocuit mersul la biserică, aici s-a inventat pizza cu brânză de capră. Și tot în acest mare stat s-au dezvoltat cel mai puternic forțele tehnologice și ideologice – declinul partidelor politice, telecomunicațiile, noile tehnologii, generația Internetului – care i-au făcut pe mulți să

creadă că democrația directă reprezintă viitorul. Cu excepția Elveției – ce reprezintă mai mult o ciudățenie decât un lider în materie –, California reprezintă cea mai mare manifestare a democrației directe din lumea de astăzi. Iar dacă acest stat reprezintă lumea de mâine, atunci cunoaștem deja viitorul, iar acesta nu funcționează.

Visul californian

Datele sunt clare. În anii '50 și la începutul anilor '60, California avea reputația de invidiat a unuia dintre cele mai bine conduse state din întreaga uniune. „Statul numărul unu”, afirma o copertă a revistei *Newsweek* din 1962; și tot ea titra în continuare: „California cea frumoasă și înfloritoare”. Revista *Time* era de acord: „California: statul fascinant”. Și, într-adevăr, aveai de ce să fii fascinat. Economia statului era în creștere, iar impozitele moderate ajutaseră la construirea unei extraordinare infrastructuri, de la autostrăzi și sisteme de irigație performante până la forțe de poliție profesionale, parcuri și grădini zoologice minunate. Cea mai mare reușită a acestui stat era sistemul de educație publică, faimos în toată lumea, care începea cu grădinițele și se încheia cu vestitele campusuri ale Universității California. Californienii păreau într-o stare de mulțumire perpetuă, iritându-i pe intelectuali din nord-estul rece și umed al țării. („Oamenii ăia proști și fericiți”, spunea Woody Allen.) Dar, pentru tot restul lumii, California cea însorită, prosperă și bine administrată reprezenta promisiunea strălucitoare a vieții în Statele Unite. California era visul american.

La ora actuală, în California lucrurile stau altfel. În primăvara lui 2001, California a trecut prin crize de energie și pene de curent care mi-au amintit de India. (De fapt, a fost chiar mai rău decât ceea ce îmi aminteam eu despre țara mea

de origine.) Desigur, în California se găsesc Silicon Valley și Hollywood, două dintre cele mai mari centre ale industriei și creativității americane. Dar ele țin de sectorul privat. Sectorul public – adică viața publică – este o harababură desăvârșită. Statul și administrația locală se chinuie în fiecare an să evite crizele fiscale. Autostrăzile care erau odată modele pentru toată lumea se prăbușesc pur și simplu, iar traficul a devenit un coșmar și un mare impediment pentru productivitate. În anii '50, California cheltuia 22% din buget pe infrastructură; astăzi, cheltuiește abia 5%. Parcurile publice nu mai supraviețuiesc decât datorită taxelor de intrare uriașe. Sistemul educației s-a prăbușit; școlile se plasează printre ultimele din țară atunci când sunt evaluate în funcție de cheltuieli, de rezultatele la testări sau de prestația elevilor.

Universitatea din California nu a mai deschis un nou campus de 30 de ani, asta în ciuda faptului că populația statului s-a dublat. Cu toate acestea, jurnalistul Peter Schrag a arătat, în pătrunzătoarea sa carte intitulată *Paradise lost* (*Paradisul pierdut*), că statul a trebuit să construiască 20 de închisori noi în ultimele două decenii. În 1993, revista *Economist* conchidea că „întregul sistem de guvernământ al statului este o ruină”. Trei ani mai târziu, forumul bipartizan Afaceri – Învățământ superior, în care sunt cuprinși directori de corporații și lideri ai sistemului educațional, raporta că, în lipsa unor mari schimbări, „calitatea vieții din California va continua să scadă din cauza numeroaselor probleme din transport, a creșterii criminalității și neliniștilor sociale și a emigrării continue a afacerilor”. Acest raport a fost scris într-un moment când economia Statelor Unite se afla la apogeul unei perioade de trei decenii de înflorire. Cea mai bună dovadă că statul californian se află într-o situație atât de nefericită este că și dreapta, și stânga sunt de acord cu aceasta. Într-un articol publicat de *Weekly Standard*, comentatorul conservator Fred Barnes spunea același lucru ca Schrag, care este liberal, și

anume că guvernul de stat nu mai funcționează: „California și-a pierdut poziția de stat invidiat de toată lumea pentru guvernarea sa eficientă, pentru școlile de înaltă calitate și pentru sistemul de transport bine pus la punct”¹⁸.

Nu toate problemele Californiei pot fi atribuite experimentelor făcute aici cu referendumul și inițiativa populară. Însă cea mai mare parte a haosului în care se află statul este rezultatul formei sale extreme de democrație deschisă, non-ierarhică, non-partinică și privilegiind procesul inițiativei populare. Sistemul politic al Californiei este mai apropiat de anarhie decât orice altă societate civilizată. Gândiți-vă la efectele numeroaselor inițiative adoptate recent. După ce a fost votată Propunerea 13, statul a adoptat zeci de alte inițiative, printre care Propunerea 4 (care limita creșterea cheltuielilor statului la un anumit procent), Propunerea 62 (care impunea ca pentru creșterea impozitelor să se formeze supermajorități), Propunerea 98 (care afirma că 40% din bugetul de stat trebuie cheltuit pe educație) și Propunerea 218 (care aplica restricțiile din Propunerea 13 tuturor taxelor și impozitelor locale). Cu toate acestea, legislativul statului nu are nici o putere asupra fondurilor, deoarece este mandatat să le cheltuiască doar în moduri stipulate de referendumuri și de legea federală. La ora actuală, 85% din bugetul de stat al Californiei nu poate fi controlat nici de legislativ, nici de guvernator – o situație unică în Statele Unite și probabil în toată lumea. Cea mai mare parte a bugetului de stat este „predistribuit”. Legislativul nu-și mai bate capul decât cu restul de 15%. În California de astăzi, puterea reală nu se mai află nicăieri. Ea s-a risipit în atmosferă, deoarece guvernarea este realizată în cea mai mare parte prin legi și formule abstracte. Mai rămâne speranța ca guvernul să poată funcționa, conform expresiei lui Schrag, asemenea „unui mecanism al lui Newton, imun la controlul sau judecata reprezentanților aleși”. Astfel, nu doar că democrația

ajunge o caricatură într-o oglindă strâmbă a unui ideal, dar chiar guvernarea devine aproape imposibilă¹⁹.

Deși referendumurile le dictează ce trebuie să facă, politicienii sunt cei care trebuie să transpună în realitate aceste mandate eterice. Din cauza inițiativelor, procesul este acum nefuncțional, deoarece le dă politicienilor responsabilitate, dar nu și putere. Experimentele cu referendumul făcute în unele locuri în afara Californiei au confirmat că această problemă nu este specifică „statului de aur”. Conferința Municipalităților din Connecticut (CMC) a descoperit că 72 dintre cele 169 de municipalități ale acestui stat au organizat referendumuri pentru aprobarea bugetelor propuse de administrația locală. Dintre cele 72, în 52 a fost nevoie să se organizeze noi referendumuri, deseori repetate, deoarece bugetele propuse erau respinse. Multe dintre aceste referendumuri le pretindeau oficialităților locale să reducă impozitele, dar să-și îmbunătățească serviciile. „Trebuie să fii magician ca să îndeplinești ambele obiective”, se plânga James J. Finley, directorul pentru servicii legislative al CMC²⁰.

Numărul tot mai mare de cerințe din partea publicului a creat o amestecătură de legi deseori contradictorii, fără nici o dezbateră, deliberare sau compromis, lucruri ce caracterizează activitatea legislativă. Natura tranșantă de tip „alb sau negru” a inițiativelor populare nu lasă loc pentru nuanțe sau pentru vreo adaptare la realitate. Dacă într-un anumit an ar părea rațional să se cheltuiască pe educație doar 36% din bugetul Californiei, în loc de cele 40 de procente obligatorii, cu atât mai rău!

O altă consecință neprevăzută a mișcării în favoarea inițiativelor a distrus logica responsabilității care funcționa cândva între politicieni și politica publică. Prin crearea unei serii bizantine de restricții asupra procesului impozitării și cheltuielilor, alegătorii din California și-au refuzat dreptul de a

judeca realizările politicianilor. Dacă fondurile pentru un anumit program sunt epuizate, oare este vina legislativului că a alocat prea puțini bani, e vina comunității locale pentru că a cheltuit prea mult sau e vina inițiativelor populare, care i-au lăsat pe toți aceștia fără putere? Vă puteți imagina cât de lung este lanțul delegării responsabilităților în cele 58 de ținuturi, 447 de orașe și peste 5 000 de districte speciale ale Californiei. Lipsa de putere și de responsabilitate duce inevitabil la lipsa respectului. Dintre toate statele americane, administrația de stat și legislativul californian se bucură cel mai puțin de aprecierea publicului. După ce și-au emasculat liderii aleși, californienii sunt surprinși că aceștia nu fac aproape nimic ca să rezolve problemele statului.

Să ne gândim de exemplu cât de diferit s-a ocupat California de problema imigrației ilegale și a acțiunii afirmative, ambele rezolvate prin plebiscit, față de modul în care guvernul național a realizat reforma serviciilor sociale prin intermediul legislativului. Fără îndoială, calea reformei serviciilor sociale a părut mai lungă și mai anevoioasă. A trebuit ca susținătorii ei să lanseze o dezbatere națională, să adune suficiente voturi în ambele camere ale Congresului și apoi să-l convingă pe președintele Clinton să o semneze, lucru pe care el l-a făcut abia după ce legea i-a fost trimisă a treia oară. Dar în cursul acestui proces de dezbatere, negociere și compromis s-a ajuns la o soluție bipartizană, ce a ținut seama de preocupările ambelor părți. De asemenea, măsura a fost aplicată în mod treptat, așa cum se întâmplă cu orice schimbare legislativă majoră într-o țară mare. Prin urmare, reforma serviciilor sociale a căpătat un larg sprijin politic, a fost considerată legitimă, a avut timpul și resursele necesare ca să poată funcționa și a fost implementată într-o manieră ce nu a stârnit proteste. Astăzi, ea este considerată un mare succes: și republicanii din Congres, și Clinton o citează ca pe una dintre cele mai mari realizări.

Comparați situația aceasta cu cea a Propunerilor 187 (asupra imigrației) și 209 (asupra acțiunii afirmative). Grupuri organizate, sprijinite de câțiva politicieni, au scos subiectul din sfera de acțiune a partidelor politice și a legislativului, în afara procesului politic normal și au inițiat o costisitoare campanie televizată. Au câștigat, iar ambele propuneri au devenit legi. Dar, întrucât nu avusese loc un proces legislativ, nici compromisuri sau verificări, ambele propuneri au generat multă rea-voință și ostilitate. În cazul Propunerii 187, victoria republicanilor s-a întors împotriva lor, deoarece i-a stigmatizat ca răuvoitori, ostili imigrației și minorităților – ultima etichetă fiind una extrem de dăunătoare într-un stat precum California și, de altfel, în restul țării. În plus, propunerile erau prost redactate, astfel încât cea mai mare parte a Propunerii 187 a fost respinsă ulterior de curțile de justiție. Principalul artizan al Propunerii 209, Ward Connerly, recunoaște astăzi că implementarea acțiunii afirmative ar fi trebuit făcută treptat, pentru a nu provoca reacții în sistem. Chiar pentru cei care au fost de acord cu ambele propuneri, modul în care au fost transformate în legi a fost unul brutal și contraproductiv. Metoda seculară de legiuire prin intermediul adunărilor presupune dezbateri și deliberări, ține cont de părerile opoziției, acceptă compromisuri și, astfel, produce legi care sunt acceptate ca fiind legitime chiar de către cei care nu sunt de acord cu ele. Politica nu funcționa bine atunci când regii conduceau prin decrete și nu funcționează bine nici acum, când poporul face același lucru.

Poate cel mai mare paradox al mișcării inițiativelor populare și referendumurilor a fost relația neașteptată a acestora cu banii din politică. Inițial, mișcarea intenționase să scoată politica de sub influența nefastă a marilor afaceri, însă democrația directă a ajuns spațiul în care au acces doar cei mai bogați dintre indivizi și grupurile de interese. Așa cum politicienii de succes trebuie să candideze pentru cele mai importante

locuri în stat, și propunerile trebuie să candideze pentru a fi supuse aprobării electoratului. Acestea trebuie mai întâi împachetate, lucru pentru care este nevoie de consultanți politici, de focus-grupuri și de o echipă de juriști. Apoi, ele trebuie să fie înscrise pe buletinul de vot. Pentru aceasta, trebuie să strângă un număr mare de semnături într-o perioadă relativ scurtă, ceea ce presupune serviciile firmelor profesioniste care adună semnături (numite, doar pe jumătate în glumă, „complexe de inițiativă industrială”). Apoi, ele trebuie vândute publicului, ceea ce presupune din nou mari cheltuieli de reclamă. Prin urmare, sumele de bani folosite pentru promovarea sau atacarea acestor propuneri devin comparabile cu cele din campaniile presupus coruptibile ale candidaților la adunările legislative. În cartea sa intitulată *Democracy Derailed: Initiative Campaigns and the Power of Money*, David Broder a arătat că, în timpul ciclului legislativ din 1997-1998, s-au cheltuit peste 257 de milioane de dolari pentru inițiative populare în toată țara, ceea ce reprezintă mai mult de o treime din cele 740 de milioane de dolari cheltuiți de către toți candidații pentru Senat și Camera Reprezentanților laolaltă. În California, doar în anul 1996 s-au cheltuit pentru inițiative peste 141 de milioane de dolari, ceea ce înseamnă cu 33% mai mult decât se cheltuise pentru detestații candidați la adunarea legislativă a statului.

Faptul că în procesul inițiativelor populare intră mari sume de bani seamănă cu ceea ce se întâmplă astăzi în adunările legislative: grupuri de interese bine organizate și bine finanțate se folosesc de poziția lor pentru a-și proteja domeniul. De exemplu, când grupurile oamenilor de afaceri au supus la vot propuneri care să protejeze companiile de presiunile salariale, sindicatele californiene au putut să le ocolească și să le înfrângă. Până acum, sindicatele profesorilor au reușit să respingă toate inițiativele voucherelor pentru școli, dintre care cele trei din anul 2000 erau foarte bine finanțate. În statele

Missouri și Oregon, coalițiile oamenilor de afaceri, înarmate cu resurse financiare și cu sloganuri de genul „Nu le dați politicienilor banii din impozite” sau „Fără cadouri pentru politicieni din banii contribuabililor”, au înfrânt categoric inițiativele vizând finanțările de campanie. Dar povestea are și un neajuns. Dacă e clar că grupurile de interese cu mulți bani vor continua să prospere în epoca democrației directe, procesul inițiativelor a introdus în scena politică un jucător neașteptat: antreprenorul politic miliardar. Finanțistul George Soros, cofondatorul Amway, Richard DeVos, afaceristul Timothy Draper, cofondatorul Microsoft, Paul Allen, și mulți alții s-au folosit de procesul inițiativelor pentru a-și promova propriile interese pe toate căile. Într-un fel, e greu să-i învinuiești: ca toți ceilalți, și ei au opinii politice și fac ceea ce cred că e bine. Dar acum o sută de ani, când conducătorii mișcării progresiste promovau democrația directă ca pe un mod de scoatere a puterii din ghearele baronilor interlopi ai Epocii Poleite, ar fi putut aceștia să-și imagineze un sistem dominat de grupuri puternice de interese și de miliardari cu apetit politic?

Referendumurile și inițiativele populare au accelerat procesul de îndepărtare a puterii de politicieni, lăsând-o în mâinile „poporului”, dar întotdeauna cu intermedierea unei clase numeroase de consultanți, lobbyiști, realizatori de sondaje de opinie și activiști. În numele democrației, am creat o nouă clasă de elite extrem de puternice. Și cum guvernarea a devenit o nesfârșită campanie, activitatea și influența lor nu ia sfârșit niciodată. Perdantele acestei revoluții sunt instituțiile democrației reprezentative: Congresul, partidele politice, politicienii, agențiile administrative și guvernul însuși. În plus, noile elite nu se lasă verificate în măsura în care o făceau cele vechi. Cândva, partidul avea drept rădăcină o tradiție filosofică, era vizibil și responsabil – o instituție aproape publică. Reprezentanții săi erau persoane publice, care operau la vedere

și țineau la propria reputație. Dar cine-i monitorizează pe consultanții, strângătorii de fonduri, realizatorii de sondaje și lobbyștii care conduc astăzi politica Statelor Unite? Declarând război elitismului, am creat o politică realizată de către o elită ascunsă, iresponsabilă, închisă și lipsită deseori de orice preocupare pentru interesul publicului larg. Declinul elitelor și instituțiilor tradiționale americane – nu doar politice, ci și culturale, economice și religioase – explică cel mai bine transformarea societății americane. Îl vom analiza în cele ce urmează.

Capitolul 6

Moartea autorității

În toamna anului 2000, Chase Manhattan Bank a fuzionat cu banca J.P. Morgan. La fel ca toate fuziunile de acest fel, era vorba de fapt despre o achiziție: Chase cumpărase Morgan. La o primă vedere, semăna cu toate afacerile corporațiilor – mai ales cu cele mari –, integrându-se în zgomotul de fond al acestor vremuri tulburi. Dar era de fapt o piatră de hotar a capitalismului american, semnalând înfrângerea vechii Wall Street și triumful noii ordini.

Banca Morgan fusese cea mai importantă bancă americană o mare parte a secolului XX. În timpul a numeroase momente de criză sau de panică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului XX, ea intervenise în calitate de creditor de ultimă instanță pentru economia americană, până când acest rol a fost preluat de Sistemul Rezervei Federale a SUA în 1913. Banca Morgan își construise afacerea fiind foarte selectivă cu clienții săi, oferind servicii aproape numai administrațiilor, marilor corporații multinaționale și indivizilor putred de bogați. „Un cont privat la Morgan însemna cândva un card de acces în aristocrația americană”, spunea Ron Chernow, care a scris o istorie a acestei bănci. De fapt, banca funcționa asemenea unui club. Nu era vorba despre orgoliu, ci despre cheia obținerii unor profituri consistente. Bancherii de la Morgan cultivau legăturile cu marile firme bogate și cu administrațiile suverane, întreținând relații personale la toate nivelurile. Când a fost întrebat în 1912 de către o comisie a

Congresului care este modul său de a face afaceri, J. Pierpont Morgan a declarat că, din punctul său de vedere, cheia creditului era „caracterul [...] înainte de bani, de proprietăți sau de orice altceva [...] Un om în care nu am încredere nu va obține vreun ban de la mine, chiar dacă ar deține toate obligațiunile din lumea creștină”¹.

Pe de altă parte, banca Chase Manhattan are o cultură corporativă provenită, conform cotidianului *New York Times*, „mai mult de pe străzile New Yorkului decât din aerul rarefiat respirat de cei de la Morgan”. Chase are la rândul ei o istorie respectabilă, însă în anii '90 a început să se amestece în treburile altor bănci. Ținta sa era reprezentată de zonele joase ale pieței: credite ipotecare, împrumuturi pentru mașină, conturi mici. Dar a te ocupa de cei mulți devenise extrem de rentabil. În anii '80, cumpărarea datoriilor mari și revinderea lor pe bucăți către investitorii de rând devenise un mijloc de a câștiga mulți bani. În acest nou joc, atitudinea de club nu mai era folositoare. J.P. Morgan a încercat să se adapteze la noua lume pe care o vedea născându-se, dar în cele din urmă a eșuat. Banca a devenit, conform ziarului *Times*, „un anacronism într-o lume financiară dominată de masă, și nu de clasă”². Pentru a înțelege amplitudinea acestei revoluții în finanțele americane, gândiți-vă că în 1990 J.P. Morgan avea cea mai mare valoare de piață dintre toate băncile de pe Wall Street, de zece ori mai mare decât cea a Citibank. Cu doar 10 ani mai târziu, valoarea de piață a băncii Morgan era de numai o zecime din cea a Citicorp. Succesul acesteia din urmă se datora faptului că directorul său executiv, Sanford Weill, transformase compania într-un conglomerat financiar ce se putea ocupa nu doar de finanțele la nivel înalt, ci și de finanțele de masă.

Pentru a explica în ce fel a schimbat democratizarea societatea americană dincolo de sfera politică – scopul pe care mi l-am propus în acest capitol –, un bun punct de pornire îl

reprezintă afacerile financiare. Revoluția industrială a avut consecințe care i-au afectat pe cei mai mulți dintre americani, dar și alte zeci de milioane de oameni din afara Statelor Unite. Oricine deține un cont de pensii știe că astăzi miza tuturor tranzacțiilor financiare este vânzarea de produse către oamenii de rând. Oricine privește CNBC, rețeaua de cablu care transmite știrile financiare ca pe niște întreceri sportive, știe că bursa este orientată acum către investitorii obișnuiți. Cel mai mare portofoliu de acțiuni și obligațiuni din lume nu este astăzi cel al familiei regale saudite sau al vreunei bănci elvețiene, ci acela deținut de TIAA-CREF, un fond de pensii pentru profesori de liceu și pentru angajații organizațiilor nonprofit. „Fiecare om este un rege!”, afirma populistul sudist Huey Long. Poate că nu a fost tocmai așa, dar în domeniul economic toată lumea, fie rege, fie om obișnuit, s-a transformat în capitalist.

Valul democratic a măturat întreaga societate americană: afacerile, justiția, medicina, cultura și chiar, după cum vom vedea, religia. Ca și în politică, acest proces s-a accelerat la sfârșitul anilor '60 și la începutul anilor '70 și reprezintă o revoluție continuă, aflată încă la începuturile ei. El a alimentat două mari schimbări sociale: pe de o parte, a deschis multe dintre industriile și profesiile americane către outsiders, distrugând vechile structuri de putere și control. Pe de altă parte, a dus la eclipsa elitelor care conduceau aceste instituții. A avut loc un declin mai larg al ideii de elite, dar nu și al elitelor propriu-zise. Aceste două schimbări fac parte dintr-o tendință mai generală a societății americane, care poate fi descrisă drept declinul autorității. De fapt, este vorba mai mult despre un atac. Deși autoritatea a părut mereu suspectă în America, începând cu anii '60 ea s-a aflat sub asediu în diferite moduri, atât dinspre stânga, cât și dinspre dreapta.

Un alt motiv important pentru care încep acest capitol cu o discuție despre bani este că aceștia ne spun ceva esențial

despre valul democratic. În multe privințe, democratizarea a reprezentat o forță extraordinară dedicată binelui, sfărâmării oligarhiilor, revoluționării afacerilor, promovării și stimulării tinerelor talente, creării noilor industrii și, poate cel mai important, acordării de noi puteri individului. Nimeni n-ar vrea să se întoarcă la vechea ordine închisă. Însă, rezolvând vechile probleme – cea a accesului și a excluderii –, democratizarea a creat altele noi. Competitivitatea, energia și dinamismul noului sistem deschis au dăruit anumite bariere, pârgii și contraponderi ce asigurau echilibrul. Ironia este că noua dezordine l-a afectat cel mai puternic pe investitorul mediu, pe cetățeanul obișnuit, mai puțin capabil să navigheze în ape necunoscute și tulburi. Ne-am putea imagina existența unui sistem politic, economic și social democratizat, care mai păstrează unele constrângeri formale și informale, care sacrifică o parte din energie și dinamism în favoarea unor virtuți cum ar fi transparența, onestitatea, echitatea și stabilitatea. Dar, pentru a face acest lucru, ar trebui să readucem la viață într-un fel sau altul instituțiile și elitele pe care ne-am chinuit trei decenii să le distrugem.

Să vedem banii

„America a început să se schimbe într-o zi pe la jumătatea lui septembrie 1958”, scrie Joseph Nocera în fascinantă sa carte intitulată *A Piece of the Action: How the Middle Class Joined the Money Class*. El vorbește despre ziua în care Bank of America a „lansat” 60 000 de carduri bancare în Fresno, California, creând astfel cartea de credit cu utilizare universală. Era o idee remarcabilă, care îi oferea practic oricui dorea o linie de credit fără garanții. În anii '50, americanii abia se obișnuiau să facă împrumuturi pentru a-și cumpăra bunuri de consum – mașini, frigidere, televizoare. Însă a avea datorii

era în continuare ceva rușinos. Dacă nu-ți permiteai ceva, strângeai banii la ciorap până când aveai destui. În plus, a obține un împrumut nu era deloc ușor. Majoritatea băncilor, cu excepția Bank of America, considerau că acordarea unor împrumuturi familiilor medii înseamnă o risipă de timp și efort. Fondatorul acesteia, A.P. Giannini, fiul unui emigrant, voia să facă în așa fel încât creditele să fie accesibile „poporului său”. Banca sa, fondată în 1904 într-un *saloon* reamenajat, se numea inițial Bank of Italy, fiind redenumită în 1928 Bank of America. Dacă alte bănci refuzau să împrumute consumatorii obișnuiți în favoarea companiilor bogate, Bank of America își asuma rolul de a ajuta clasa mijlocie. Prin urmare, în anii '70, ea a devenit cea mai mare bancă din America.

Cărțile de credit le-au deschis maselor lumea finanțelor, permițând oamenilor obișnuiți să se împrumute în avans, pe baza câștigurilor din viitor, așa cum făceau dintotdeauna cei bogați. Ne e greu astăzi să ne imaginăm viața fără carduri de credit. Și totuși acestea erau practic necunoscute în urmă cu 40 de ani. Ceea ce s-a întâmplat în acești 40 de ani și mai ales în ultimii 25 reprezintă din multe puncte de vedere cea mai importantă revoluție din istoria financiară modernă. Capitalismul s-a transformat în capitalism democratic.

Cărțile de credit n-au fost decât începutul. Din anii '70 încoace, economia, tehnologia și politicile administrative s-au îndreptat în aceeași direcție: descentralizarea, dereglementarea și democratizarea economiei. Fondul pieței de capital introdus în anii '70 a transformat acțiunile într-un bun de masă. În 1951, doar 9% dintre americani dețineau acțiuni. Bursa era pentru cei bogați. Cei mai mulți americani își depuneau banii în conturi de economii, cu dobânzi fixate prin lege. Amintirea prăbușirii bursei din 1929 contribuia la această situație, la fel și convingerea că pe Wall Street – întregul sistem al băncilor și brokerilor – nimănui nu-i păsa de omul obișnuit (ceea ce era destul de adevărat). Însă, mai mult decât

orice, omul de rând pur și simplu nu se aștepta ca economiile sale să-i aducă profit. Scopul său era să-și păstreze banii, nu să câștige mai mulți. Dar în timpul inflației din anii '70 clasa de mijloc și-a dat seama că economiile sale bancare cu dobândă fixă își pierdeau valoarea. Oamenii au început să caute metode să obțină dobânzi mai mari, îndreptându-se către fondurile de pe piața de capital, un produs financiar nou creat care le permitea să cumpere acțiuni la fonduri mutuale, exploatând o scăpare din legea federală. Mai întâi, fondurile au cumpărat bunuri de tezaur, ce ofereau profituri mai mari decât depozitele de economii. Apoi, Fidelity a introdus fondurile cu portofolii de acțiuni. Acestea le permiteau americanilor să-și folosească propriile fonduri ca pe niște conturi bancare obișnuite, putând să scrie cecuri și să facă depuneri. Dintr-odată, un oțelar ce nu deținuse toată viața decât un simplu cont de economii avea acțiuni la companii importante, cum ar fi General Electric, Ford și IBM.

La acestea se adaugă crearea de către Congres a contului individual de pensii (CIP) și a planului 401 (k). Cele două le permiteau cetățenilor să pună deoparte bani înainte de impozitare, sub formă de economii care aveau să crească fără a fi impozitate. Prin urmare, a fost stimulată depunerea de economii în pachete financiare ce puteau obține randamente mai mari. În cazul în care câștigai 1 000 de dolari în plus la locul de muncă, plăteai impozit pe ei. Dar dacă portofoliul tău CIP creștea cu 1 000 de dolari, această sumă nu era impozitată (până în momentul retragerii). Aritmetica era simplă – însumarea veniturilor înainte de impozitare –, dar a dus la transformarea a zeci de milioane de contribuabili în investitori. Deși au apărut cu doar 25 de ani în urmă, CIP-urile și planurile 401 (k) sunt astăzi principalele mecanisme prin intermediul cărora americanii participă la piețele de acțiuni și obligațiuni.

Apoi au apărut serviciile de brokeraj, aflate la îndemâna tuturor. În 1975, guvernul a obligat Bursa din New York să

permite fixarea pe piața liberă a prețului comisioanelor pentru cumpărarea și vânzarea de acțiuni, punând capăt unei perioade de 183 de ani în care prețurile fuseseră fixate la Bursă. Oricine putea să cumpere și să vândă mici pachete de acțiuni. În 1975, comisionul unei afaceri la Bursă era, în medie, de 500 de dolari (la valoarea de astăzi). La ora actuală, o firmă ieftină de brokeraj percepe un comision mai mic de 20 de dolari, iar brokerajul online costă doar 4 dolari. Ca urmare a acestor schimbări, în anul 2000, peste jumătate dintre americani dețineau acțiuni. De-a lungul timpului, bursa s-a transformat dintr-un cartel elitist într-o afacere care se adresează unui segment foarte larg de oameni. Dacă simbolul vechii ordini era un club de pe Wall Street, unde lua prânzul o mână de brokeri puternici, simbolul celei noi era CNBC, unde directorii executivi se luptă pentru spațiul de antenă ca să se adreseze unei audiențe de masă³.

Un agent involuntar al acestui proces de democratizare a fost Michael Milken, celebrul bancher de investiții din anii '80 care a fost închis pentru fraudă. Milken a inventat obligațiunile-*junk*, și astfel a deschis lumea creditului pentru micile companii care nu avuseseră acces la ea până atunci. Firmele mici și începătoare reușeau cu greu să se extindă, deoarece le lipsea capitalul și nu aveau un istoric al creditării care să le ajute să obțină împrumuturi în condiții rezonabile. Ele se aflau într-un cerc vicios: nu puteau emite obligațiuni dacă nu făcuseră acest lucru în trecut. Milken a însemnat pentru companii ceea ce Giannini însemnase pentru populație: el a pariat că cei mulți se vor dovedi la fel de creditabili ca și cei puțini și bogați (de fapt, Milken realizase unele cercetări științifice care îi confirmaseră ipoteza). El a descoperit că, ajutându-i pe indivizii sau companiile care până atunci nu obținuseră un credit să ajungă la piețele de datorii – firește, cu o dobândă ceva mai mare –, putea obține bani frumoși. Pentru companiile noi, obligațiunile-*junk* ale lui Milken au fost o mană cerească,

iar acestea le-au oferit capital, singurul lucru de care cele mai bune dintre ele aveau nevoie ca să se dezvolte. Obligațiunile au contribuit și la nivelarea terenului de joc, privând marile companii de unul dintre cele mai puternice instrumente folosite de acestea pentru îndepărtarea concurenței – accesul la capital. În anii '80, au luat naștere zeci de companii, cum ar fi MCI sau CNN, care apoi s-au transformat în giganți la nivel global, hrăniți cu bani din obligațiunile-*junk*. Inovația lui Milken s-a răspândit în toate colțurile lumii finanțelor, chiar și în domeniul datoriilor guvernelor străine. Iar pentru că instrumentele financiare erau acum împărțite în bucăți, astfel încât oricine să le poată cumpăra – prin fondurile mutuale sau cele de pensii –, rezultatul a fost un mare transfer de putere. Nu doar companiile se aflau în fața unei noi clase de creditori; oricine li se putea adresa acestora, inclusiv statele. Vechiul model de afaceri financiare era întruchipat de povestea primului-ministru britanic Benjamin Disraeli, care l-a vizitat pe lordul Rothschild pentru a obține un împrumut care să-i permită Regatului Unit să cumpere Canalul de Suez. Noul model e reprezentat de banala poveste a miniștrilor de Finanțe care telefonează la zeci de directori de fonduri mutuale, sperând să schimbe astfel soarta țării lor. Thomas Friedman de la *New York Times* explică de ce deja în anii '90, când o țară se îndatora, „în loc să [...] aibă de-a face numai cu 20 de bănci mari, descoperea că face afaceri cu mii de investitori individuali și de fonduri mutuale”⁴. Nu era ce își doriseră protestatarii din campusurile anilor '60, dar puterea aparținea acum poporului.

Mai mult decât banii

Dacă privim lucrurile din acest punct de vedere, observăm că aproape toate aspectele vieții americane au fost afectate de valul democratizării. Pentru a înțelege cât de mare este acest

val, să luăm în discuție un aspect cât mai îndepărtat de bani și de politică: religia. În ultimii 30 de ani, cea mai importantă schimbare în religia americană a fost dispersarea puterii, de la cultele principale – episcopalieni, metodiști și prezbiterieni – la grupurile evanghelice mari, care atrag masele. Mai important și mai puțin cunoscut este faptul că aceste grupuri au trebuit să se adapteze pentru a da satisfacție numeroșilor lor adepți. Cu alte cuvinte, ele au democratizat protestantismul american.

Marile Biserici – în special cea episcopaliană și cea prezbiteriană – care nu s-au putut adapta la această epocă populistă s-au restrâns încetul cu încetul până când au devenit nesemnificative. Preoții lor și-au pierdut locul din vechea ordine și nu și-l găsesc în cea nouă. De exemplu, conducătorii Bisericii Episcopaliene se bucurau de o poziție în societate care cu greu poate fi regăsită astăzi. Reverendul Endicott Peabody, fondatorul Groton School, era privit ca un lider național, aproape la egalitate cu președinții. Statutul însemnat al pasto-rilor s-a păstrat până recent. De exemplu, în anii '70-'80, Universitatea Yale avea în fruntea comitetului de onoare un episcop al acestei confesiuni. Astăzi ar fi de neconceput ca un post atât de important să-i fie acordat unui cleric. Fiind lipsit de legitimitate democratică și de avere (legitimitate capitalistă), pastorul tradițional este privit de mulți americani ca o figură bizară, oarecum admirat, dar lipsit de importanță sau de putere. Cei care dețin putere – și care sunt curțați de președinți, guvernatori și realizatori de talk-show-uri – sunt populiști, precum Billy Graham, care pretind că vorbesc nu atât pentru o anumită religie, cât pentru popor. În acest caz, într-adevăr, *vox populi, vox dei* – vocea poporului este vocea lui Dumnezeu.

Unii ar putea să nu considere acest fapt o schimbare recentă. În Statele Unite, religia a fost dintotdeauna antiautoritaristă. Mulți europeni au emigrat în America pentru că

erau disidenți care fugeau de autoritatea religioasă. Mai mult, cea de-a doua Mare Trezire, care a avut loc între 1780 și 1830, a introdus în religie spiritul egalitarist al revoluției americane. O nouă generație de evangheliști a început să străbată țara, identificându-se cu oamenii simpli, într-un stil pur jeffersonian. Confesiunile egalitariste, cum ar fi Biserica Baptistă și cea Metodistă, s-au lărgit, în timp ce altele mai vechi și mai ierarhice, cum ar fi Biserica Congregaționistă, au dispărut. În 1775, congregaționiștii erau de două ori mai mulți decât adeptii oricărei alte confesiuni din țară, iar în 1845 erau de zece ori mai puțini decât metodiștii. Până astăzi, majoritatea creștinilor din SUA este formată din bapțiști și metodiști. Când a călătorit prin SUA în anii 1820-1830, Alexis de Tocqueville a observat acest fenomen, numind creștinismul de acest tip „o religie democratică și republicană”.

Însă observațiile lui Tocqueville aveau în vedere mai mult organizarea politică a religiei. De multe ori, pastorii erau aleși de către orașe și răspundeau în fața acestora pentru acțiunile lor. Structura Bisericii era una egalitaristă, lipsită aproape complet de niveluri de autoritate și de birocrație. Dar, în termeni doctrinari, cele mai multe secte americane erau profund autoritariste. Ele interpretau foarte literal Scripturile și erau intolerante față de sectele rivale sau față de vocile disidente*. Pentru cei mai mulți credincioși, prețul gândirii libere era unul ridicat: exilul, închisoarea sau moartea. Un faimos exemplu este cel al Annei Hutchinson, o englezoaică pioasă care s-a mutat la Boston în 1634 și a început să țină conferințe în care accentua rolul individului în găsirea lui Dumnezeu. A fost excomunicată și alungată din Massachusetts de către guvernatorul John Winthrop.

* Desigur, existau și voci distincte și independente, cum ar fi cele ale lui Thomas Paine, Thomas Jefferson, Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau și Walt Whitman. Dar acest tip de disidență era un fenomen laic și elitist.

Creștinismul american s-a schimbat mult în ultimele trei secole. Dar, până recent, el a rămas foarte strict din punct de vedere doctrinar. De exemplu, publicarea *Fundamentelor* protestante la începutul secolului XX – de la care provine termenul *fundamentalism* – ținea de o dorință de păstrare a purității Scripturilor împotriva tendinței de a permite indivizilor o interpretare mai liberală a textelor religioase. Câteva decenii mai târziu, în 1925, procesul Scopes – inițiat de o comunitate care interzisese predarea teoriei evoluționiste în școală – a demonstrat că cei mai mulți fundamentalisti creștini erau dispuși să apere autoritatea doctrinară, chiar dacă aceasta îi pune în conflict cu America însăși. Pentru ei, creștinismul nu era deschis interpretării individuale.

Disputele ocazionale care au loc astăzi în legătură cu predarea evoluționismului nu fac decât să mascheze realitatea unei credințe transformate în profunzime. În ultimii 30 de ani, în religia americană au avut loc cele mai mari schimbări de la Marea Trezire din secolul al XVII-lea încoace. Despre ultimele decenii se spune că s-ar caracteriza printr-o religiozitate sporită în SUA, ceea ce ar putea însemna că unele Biserici conservatoare se bucură de numeroși adepți*. Dar mai izbitor este faptul că, în toată această perioadă, creștinismul american – și în special protestantismul – a devenit pluralist din punct de vedere doctrinar și atent la credințele, cerințele și dorințele poporului. După ce și-a pierdut nucleul religios, fundamentalismul a devenit un fenomen politic. Credinciosul obișnuit a devenit atotputernic, influențând organizarea, doctrina și

* În realitate, sondajele Gallup, pe care se bazează aceste ipoteze, demonstrează că procentul de americani care merg la biserică este în general același, de aproximativ 40% – singura excepție o reprezintă anii '50, când a urcat până la 49%. Conform altor statistici, printre care o serie de întrebări pe care Gallup le folosește de decenii întregi, religia joacă un rol ceva mai mic în viața americanilor de astăzi.

credințele religiei sale. Ironia face ca aceste schimbări democratice să fie cele mai acute în secta considerată cea mai reacționară: mișcarea evanghelică. Creștinismul evanghelic a devenit populist și democratic, contrazicându-și flagrant idealurile fondatoare, probabil pentru că a dorit să evite soarta Bisericilor tradiționale. Prin examinarea acestei transformări, putem înțelege mai bine declinul autorității religioase din Statele Unite.

Biserica mea e și a ta

În 1976, organizația Gallup a șocat întreaga țară – sau, mai exact, elitele din statele de coastă – arătând că 31% dintre americani se consideră renăscuți sau evanghelici. În același an, în timpul campaniei prezidențiale, Jimmy Carter și-a discutat liber credința baptistă evanghelică și sudistă. În 2000, numărul renăscuților și al evanghelicilor crescuse la 46% dintre americani, incluzându-i pe ambii candidați la președinție (ei fiind metodiști). Unul dintre ei, George W. Bush, simboliza schimbarea suferită de creștinismul american în ultimele decenii. Bush este un convertit. Tatăl său, George H.W. Bush – ca și generațiile anterioare lui –, este un episcopalian cu sânge albastru. Iar așa cum s-a schimbat familia Bush, așa s-a schimbat și țara. Vechea structură a autorității religioase a cedat în fața uneia noi.

Întrebarea care se pune cu privire la creștinismul evanghelic este cum de a înflorit o religie atât de strictă și tradiționalistă într-o epocă de individualism și toleranță. Răspunsul venit inclusiv din interiorul Bisericilor este că ascensiunea evanghelismului se datorează stricteții acestuia, care oferă o alternativă radicală la cultura modernă. Iar în lumea haotică de astăzi standardele morale și strictețea reprezintă un motiv puternic de atracție. Dar a accepta un astfel de raționament

înseamnă a ignora profunzimea transformărilor din interiorul protestantismului modern.

Pionierul acestei schimbări a fost Billy Graham. Absolvent al Colegiului Wheaton, el și-a început cariera în anii '40, cu predici despre păcat și pedeapsa veșnică. Unul dintre fundamentalistii inițiali, Bob Jones, Sr. (1883-1968) credea că doar protestanții conservatori pot fi mântuiți. Ceilalți – evreii, catolicii, mormonii – erau cu toții supuși pedepsei veșnice. În special catolicii erau considerați un cult diavolesc, al cărui conducător, papa, era practic Antihristul, o idee pe care Universitatea „Bob Jones” a susținut-o deschis până în anul 2000, când senatorul John McCain a adus-o în atenția publicului la alegerile primare republicane din Carolina de Sud. În opinia lui Jones, cultura americană este atee și depravată, iar țara blestemată – și aceasta în anii '20. El a întemeiat o universitate proprie (în 1927), pentru a-i salva pe „adevărații” creștini din iadul care era America modernă. Nu a încercat să schimbe țara și nici să-și răspândească mesajul pentru a câștiga adepți, crezând cu îndârjire în ceea ce numea „mulțumirea sufletească de a fi o minoritate a Scripturii”.

Billy Graham și-a început cariera de predicator cu aceste idei, ținând predici severe, ce condamnau o mare parte a vieții moderne. Dar, pe măsură ce publicul său devenea tot mai numeros și el însuși căpăta acces în casele oamenilor obișnuiți prin radio și televiziune, mesajul său se îmblânzea. În câteva decenii, imaginea sa se transformase din cea a unui predicator înflăcărat al pierzaniei în cea a unei figuri paterne pentru toți americanii, identitate subliniată prin relația de prietenie și prin sfaturile date tuturor președinților americani, începând cu Richard Nixon. E uimitor cât de indulgent a devenit Graham: el nu l-a acuzat nici pe Nixon după Watergate, nici pe Clinton după „Monicagate”. În 1999, teologul Richard John Neuhaus afirma:

Când a început, în anii '40, Billy Graham nu se abținea să anunțe focul iadului și pedeapsa veșnică pentru cei care nu-l acceptau pe Hristos. Nu mai face asta de multă vreme. Nu e nevoie să fim prea subtili: ne dăm seama că domnul Graham știe bine ce se vinde și ce nu.

Popularitatea lui Graham a demonstrat cât de folositoare poate fi tehnologia pentru răspândirea unui mesaj religios. Ea a înlocuit interacțiunile personale între membrii comunității religioase locale. Predicatorii prin mass-media care i-au urmat lui Graham au lucrat în dauna Bisericilor locale, ai căror preoți erau mai stricți și pretindeau mai multe de la congregația lor. Aceasta a reprezentat cea mai clară schimbare, de la stilul tradițional și înalt de autoritate religioasă episcopaliană, în care preotul local este un ghid moral, la modelul nou, evanghelic, în cadrul căruia călăuzirea morală se face prin intermediul unui show de televiziune. Nu prea poți să încalci codurile morale când ești membrul unei parohii locale, între prieteni și sfătuitori. Dar dacă tot ce faci este să te uiți la o predică televizată, nimeni nu te supraveghează.

Dacă Billy Graham a fost pionierul, Jerry Falwell a fost cel mai important agent al democratizării tradiției evanghelice. Poate părea paradoxal, dar adevărul e că reputația de reacționar a lui Falwell a apărut abia după ce a început să susțină, în ultimii 20 de ani, grupul politic conservator întemeiat de el, Moral Majority (Majoritatea Morală). Dacă îi urmărim întreaga carieră, observăm o figură mai degrabă oportunistă, al cărei scop principal a fost să atragă masele către Biserica lui. Falwell era un antreprenor căruia nu-i păsa de autoritatea religioasă, așa că s-a desprins de conducerea Bisericii Baptiste în 1956, când a întemeiat Biserica Baptistă „Drumul lui Toma”, care avea la început 35 de membri. El îi admira pe oamenii de afaceri – cum fusese și tatăl său –, afirmând în 1971 că „Biserica ar face bine să urmărească lumea

afacerilor, pentru a vedea în ea inovațiile viitorului”. El a observat că

cea mai mare inovație din ultimii 20 de ani este apariția marilor centre comerciale [...] o combinație de servicii din partea a două mari companii, cu mai multe magazine mici, reprezintă secretul succesului centrelor comerciale. Biserica Baptistă „Drumul lui Toma” crede că acțiunea pastorală a mai multor entități într-o singură Biserică poate [...] atrage masele către cuvântul Domnului.

Strategia a funcționat și a dus la înălțarea unei „megabiserici”. Într-o predică recentă, Falwell și-a anunțat intenția de a ridica un nou „Centru Mondial de Acțiune Pastorală Jerry Falwell”, pe o suprafață de 560 de hectare. Printre multe alte facilități, Centrul va avea o universitate, câteva institute, un sanctuar cu 12 000 de locuri, un call-center de rugăciuni cu program nonstop, un centru de adopții, o confrerie misionară, un mare complex pentru copii, terenuri de sport și săli de gimnastică, un centru de producții televizate de ultimă generație, un parc de distracții cu mașinuțe și o tabără de tineret „futuristă”⁵.

Extinzându-se, Falwell și alții ca el au descoperit că modul cel mai ușor de a atrage o audiență de masă este să imiți cultura și valorile *mainstream*, să le dai oamenilor ceea ce vor, adică un creștinism mai puțin solicitant, dar mai cald și mai orientat spre servicii. Prin aceasta, spiritul fundamentalist inițial al unor Bob Jones, Sr. și Oral Roberts era complet repudiat. Astăzi, Bisericile evanghelice se încadrează perfect în America consumistă modernă. Un exemplu ar fi „rockul creștin”, muzica pe care unii o consideră un simbol al ascensiunii religiozității, dar care semnalează mai degrabă vacuitatea acestei ascensiuni. Companiile creștine de înregistrări fac muzică de toate genurile – hard rock, heavy metal, jazz,

muzică ușoară, grunge, funk și hip-hop, cel mai recent gen de succes. Jurnalistul Nicholas Dawidoff arată că,

în fiecare caz, *sound*-ul versiunii creștine este aproape identic cu cel al versiunii laice, la fel și multe dintre gadgeturi, de la îmbrâncelile de la concertele creștine la „Z music”, un canal nonstop care transmite doar videoclipuri creștine⁶.

Sau gândiți-vă la evanghelistul ultraconservator Pat Robertson, ale cărui show de televiziune, *The 700 Club*, și Centru Național de Consiliere nonstop au adoptat atitudinea terapeutică a tuturor americanilor față de problemele omenității. Oamenii sunt lăudați, mângâiați, consolați, dar niciodată condamnați. Ai la fel de multe șanse să-l auzi pe Robertson certând oamenii pentru că păcătuiesc câte ai să ajungi ca Oprah Winfrey. În mod foarte adecvat, emisiunea lui Robertson este transmisă de Family Channel, alături de tot felul de emisiuni pentru copii și comedii de situație.

Dacă modelul lui Robertson este credința ca terapie, mesajul subliminal al evangheliștilor penticostali Jim și Tammy Faye Bakker era credința ca hedonism. „Creștinismul trebuie să fie distractiv, trebuie să fie vesel [...] A fi salvat nu e plictisitor!”, exclama odată Bakker. Ca să-și pună în aplicare convingerile, cei doi au construit un parc tematic de peste 900 de hectare, Heritage USA, intitulat cu mândrie „Disneylandul creștin”, cu un hotel cu 504 camere, un parc acvatic, un mall, un centru de consiliere, o „reprezentare hi-tech a Patimilor în amfiteatrul Heritage” și o imitație a casei din copilărie a lui Billy Graham*. În 1986, Heritage USA a atras 6 milioane de vizitatori, devenind astfel cel de-al treilea parc de distracții din Statele Unite după cele două parcuri Disney. „Unii mă întreabă de ce are nevoie un complex creștin de un parc acvatic”,

* Deși el însuși nu este penticostal, Graham este considerat de mulți evangheliști drept întemeietorul mișcării lor.

a declarat odată Bakker într-un interviu acordat ziarului *New York Times*, vorbind despre Leviathanul său în valoare de 8 milioane de dolari. „Dacă Biblia spune că trebuie să fim pescari de oameni, atunci parcul acvatic nu-i decât o momeală [...] Și nu văd de ce ar fi greșit să ne folosim de o momeală atât de arătoasă”⁷.

Sociologul James Davison Hunter de la Universitatea din Virginia, care a studiat cu atenție această mișcare, explică în importanta sa lucrare *American Evangelicalism* că evanghelicii și-au dat seama că, pentru a câștiga mase de adepți, trebuie

nu doar să fie toleranți față de credințele, opiniile și stilul de viață al altora, ci și, chiar mai important, să fie tolerați de către ceilalți. Dogma decisivă este să nu jignești [...] Aceasta a dus la o atenuare a aspectelor mai acute ale evangheliismului, cum sunt acuzațiile de erezie, păcat, nemurire, păgânism și temeile Judecării de Apoi, a mâniei divine, a pedepsei veșnice și a iadului. Tot ce face aluzie la absolutismul și intoleranța morală sau religioasă este redus la tăcere.

Un alt cercetător al creștinismului american, Susan Friend Harding de la Universitatea din California, afirmă, în privința parcului Heritage USA, dar caracterizând astfel cele mai multe Biserici evanghelice moderne, că reprezintă

o critică implicită și continuă a constrângerilor fundamentalismului, a logicii sale sacrificiale, a obsesiei sale pentru autoritate, ierarhie și canoane [...] Familia Bakker le-a promis partenerilor mari câștiguri materiale și bunăstare, dar în acest fel ea a adoptat o religie a infinitei indulgențe, o teologie folclorică ce pare să permită păcatul, deoarece garantează în avans iertarea veșnică a lui Dumnezeu⁸.

De vreme ce autoritatea nu mai putea fi exercitată pe căi tradiționale, singura cale de supraviețuire și reușită rămânea adaptarea.

Implicarea fundamentaliştilor în politică poate fi înțeleasă ca o soluție găsită pentru slăbirea autorității și a bazei de sprijin popular a Bisericii. Falwell, pionier al acestui domeniu, nu avea nici un mesaj politic în anii '50, '60 și nici la începutul anilor '70. În 1965 a publicat o predică dedicată acestui subiect:

În ceea ce privește relația Bisericii cu lumea, ea poate fi rezumată în cuvintele spuse de către Paul lui Timotei: „răspândește Cuvântul” [...] Nicăieri nu ni se cere să-i reformăm pe străini. Nu ni se spune să pornim războaie împotriva contrabandiștilor, alcoolului, caselor de pariuri, criminalilor, prostituatelor, bandiților, persoanelor sau instituțiilor cu prejudecăți sau altor rele de felul acestora⁹.

De asemenea, autorul deplângea implicarea preoților în disputele politice.

În anii '50 și '60, activismul politic însemna realizarea unor campanii pentru drepturi civile, lucruri de care nici Falwell, nici congregația sa nu erau interesați. De fapt, rolul Bisericilor protestante în mișcarea pentru drepturi civile este un exemplu de autoritate religioasă de tip vechi care își educă și își luminează turma. Iar lui Falwell acest lucru nu-i convenea. Însă în anii '70 adepții lui Falwell – mai ales cei din Sud – se politizaseră și se îndreptaseră spre dreapta politică în mai multe privințe. Ei votau pentru Nixon, abandonându-și apartenența tradițională la Partidul Democrat. Chiar și așa, Falwell și-a întemeiat grupul său de lobby și sprijin politic, Moral Majority, abia în 1978, la cinci ani după verdictul Curții Supreme în procesul *Roe vs Wade*, care a acordat protecție constituțională avortului. Prin Moral Majority, Falwell și-a atras asupra sa mânia fundamentaliştilor. Gruparea cerea pe față sprijinul catolicilor, evreilor, mormonilor și al oricui se declara de acord cu obiectivele sale. Pentru păcatele sale,

Bob Jones, Jr. (fiul lui Bob Jones, Sr.) l-a etichetat pe Falwell „cel mai periculos om din America”. Unii susțin că Falwell s-a îndreptat spre politica activă conservatoare, deoarece conservatorismul religios – care pretindea puritate doctrinară, ostilitate față de celelalte secte, condamnarea păcatelor de tipul adulterului și o respingere ascetică a culturii materialiste – devenise nevandabil. Din vechiul fundamentalism protestant nu mai rămân decât subiectele politice: avorturile, homosexualii și evoluționismul. Doar aceste chestiuni mai păstrează unitatea uriașei congregații. Dar și aici lucrurile s-au schimbat odată cu toleranța sporită a americanilor față de aceste tabuuri sociale. Astăzi, multe Biserici fundamentaliste adoptă oficial poziții dure față de, să zicem, homosexualitate, dar nu fac nimic ce ar putea să-l nemulțumească pe credinciosul de rând, pe care un cercetător îl numea „Harry cel nedus la biserică”. În ziua de azi, ca să fii fundamentalist, trebuie doar să te uiți la emisiuni TV, să mergi în parcuri tematice, să cumperi rock creștin și să votezi cu republicanii. Sociologul Mark Shibley numește acest fenomen „*californicația* protestantismului conservator”. După ce și-a pierdut dușmanii și cauzele în jurul cărora se unea și se întărea turma sa, fundamentalismul face experimente – după 11 septembrie 2001 – cu un dușman nou: Islamul. Falwell, Robertson și Franklin Graham (fiul lui Billy) au început cu toții să vorbească despre Islam în termeni duri și jignitori, socotind această religie malefică, iar pe fondatorul ei, Mahomed, un terorist. Discursul folosit odată pentru a-i descrie pe cei proavort, pe homosexuali și Uniunea Americană pentru Libertăți Civile este aplicat acum musulmanilor. Rămâne de văzut dacă noua tentativă de stârnire a urii va funcționa mai bine decât în trecut.

Declinul autorității în creștinismul american este și mai pronunțat dacă privim dincolo de sectele evanghelice. Sociologul Alan Wolfe a arătat că Bisericile cu cea mai mare dezvoltare recentă sunt cele care țin de așa-numita nouă paradigmă, ce

resping ideea unui sediu central al sectei. Aceste mișcări sunt total descentralizate și democratice. Wolfe citează un profesor care afirmă că

Iisus și apostolii săi lucrau după modelul unei operațiuni de tip „turn de control”, cum sunt cele folosite astăzi de către companiile aeriene, deoarece se potrivesc într-o epocă postmodernă a dereglementării și a competiției intense.

Aglomerarea de „căutători spirituali” reprezintă o altă față a acestei religii. Căutătorii cred că religia este o chestiune cu totul personală, fără canoane sau porunci, și că fiecare individ trebuie să-și construiască singur credința. Așa cum ar fi spus Huey Long, fiecare om este un preot. Bisericele căutătorilor seamănă cu cea condusă de reverendul Jess Moody în Van Nuys, California, care și-a „renovat stilul prediciei, îndepărțând orice aluzie la focul iadului și la pedeapsa veșnică”. De asemenea, din discursul său lipsesc și câteva concepte standard ale teologiei creștine: „Dacă vorbim despre mântuire sau convertire”, spune Moody, „se va crede că vorbim despre obligațiuni”¹⁰.

Societatea modernă este plină de căutări „spirituale” și ale identității, probabil pentru că acestea sunt căi moderne de rezolvare a străvechilor nevoi de siguranță și credință. Însă o trăsătură-cheie a sectelor creștine de succes actuale este accentul pus pe alegerea individuală și pe structurile democratice. Desigur, există și o opoziție față de această tendință în comunitățile religioase, dar noile grupuri tradiționaliste reprezintă laolaltă cam 5% din populația SUA. Cu atât este mai izbitoare forța curentului de democratizare și, prin urmare, de pierdere a ceea ce Hunter numește „discurs unificator” – puterea Scripturilor, a autorității, a tradiției. În ultimele patru decenii, cea mai conservatoare mișcare socială din SUA, creștinismul evanghelic, s-a confruntat cu cultura democratică

modernă și a fost puternic transformată. Istoria creștinismului evanghelic subliniază rapiditatea și amploarea declinului oricărei autorități religioase din viața americanilor. Poate fi un lucru bun sau unul rău, în funcție de punctul de vedere al fiecăruia, dar rămâne totuși un fenomen real.

Cele mai bune cunoștințe și idei

Harry Scherman a fost un dramaturg slab, dar s-a dovedit a fi un om de afaceri foarte bun. După ce s-a luptat cu scenariile ani la rând, Scherman a pus bazele Clubului Cartea Lunii în 1926. Ideea sa era simplă: să arate clasei de mijloc americane recent educate bucuriile pe care le poate aduce literatura de calitate. În istoria Clubului pe care a scris-o, Janice Radway afirmă că, în același timp, aceasta era o încercare de a „controla potopul de cărți care îi copleșeau pe clienții săi [...] asigurându-i astfel că pot ține pasul cu ritmul producției culturale moderne fără să renunțe la stima pe care o aveau pentru creațiile distinse”¹¹. Cărțile erau selectate de către un consiliu editorial format din cinci membri, numiți „judecători”. Toți erau scriitori respectați; din primul consiliu au făcut parte un profesor de literatură engleză de la Yale, un romancier de succes, un redactor de ziar din Midwest și doi editorialiști erudiți. Consiliul își făcea selecțiile fără să se preocupe de potențialul lor comercial. În anii '30 și '40, au fost alese cărți scrise, printre alții, de George Orwell, Arthur Miller, Truman Capote și Ernest Hemingway. Cu toate acestea, lumea literară din New York disprețuia Clubul Cartea Lunii. În celebrul său eseu din 1960 intitulat „Cultură de masă și cultură de mijloc”, criticul Dwight McDonald îi reproșa Clubului că „din 1926 le oferă membrilor săi lucruri de citit despre care nu poți spune nimic mai bun decât că puteau fi și mai rele”. De fapt, puteau fi cu mult mai rele. Deși n-a fost niciodată cu adevărat

intelectual sau universitar, Clubul identifica literatura de bună calitate ce putea atrage o audiență vastă. El credea în democratizarea culturii – pe care, de altfel, o și aplica –, dar realiza acest lucru îndrumându-i pe oameni către marea cultură, nu coborând standardele.

Apoi au venit anii '60. Atacul la adresa autorității declanșat în toate zonele societății a ajuns și în lumea mică, dar influentă a afacerilor cu cărți. „Ideea că judecătorii unui Club Cartea Lunii erau un fel de organ literar care guverna țara [...] era pur și simplu vetustă”, afirma retrospectiv *New York Times*. Steaua Clubului a început să se stingă, iar în 1977 a fost cumpărat de către conglomeratul media Time Inc. În curând, autonomia judecătorilor a fost erodată complet, iar în selecția Clubului – puternic influențată de către departamentul de marketing al Time Inc. – intrau doar cărțile care puteau avea succes comercial. Stephen King, Tom Clancy, Michael Crichton și Terry McMillan au devenit prezențe familiare pe lista sa. Numărul cărților selectate a crescut mult, aproape triplându-se între 1980 și 1998. Pe listă au apărut tot felul de cărți pe care se presupunea că oamenii le-ar fi cumpărat: cărți de bucate, ghiduri de căsătorie, romane de dragoste. Ideea inițială fusese complet răsturnată. În loc să modeleze gusturile publicului, Clubul încerca să le oglindească*.

Istoria Clubului Cartea Lunii este și istoria culturii americane. Fostul editorialist la *The New Yorker* John Seabrook descria această transformare culturală ca pe una „de la o elegantă casă de la oraș la supermagazin”. O astfel de casă, care a dominat cultura americană până în urmă cu câteva

* Strategia aceasta a eșuat, iar acum Clubul încearcă să se întoarcă la origini. A numit un nou corp de judecători, printre care și unii scriitori importanți, precum Anna Quindlen, care fac selecțiile pentru membri. Faptul că noul vechi model are succes arată că oamenii își doresc totuși un ghid în domeniul culturii.

decenii, este o metaforă a standardelor culturale fixate de elite, al căror principiu călăuzitor este calitatea. În supermagazinul cultural de astăzi însă, ideea de gust, de standarde și de ierarhie este absurdă. Totul se acceptă, iar singurul lucru care contează este popularitatea. Dacă odată casa era stăpânită de oameni educați pe baza canonului, supermagazinul este condus de oameni care au antene pentru ceea ce poate deveni la modă – tot ce poate să atragă atenția. Dacă oameni precum legendarul editorialist de la *The New Yorker* Harold Ross reprezentau vechea ordine, promotorul de muzică pop David Geffen întruchipează noul. Ross, care nu e în nici un caz un intelectual elitist, avea antene pentru conținutul cultural; Geffen are antene pentru gusturile maselor. Seabrook afirmă:

Vechii arbitri culturali, a căror slujbă era să decidă ce era „bun” în sensul de „valoros”, au fost înlocuiți de un nou tip de arbitru, al cărui talent e să definească ceea ce este „bun” în sensul de „popular”. Această mare schimbare ce a avut loc în civilizația noastră s-a făcut simțită practic în toate muzeele, bibliotecile, universitățile, editurile, revistele, ziarele și posturile TV din țară¹².

Cu câțiva ani în urmă, ziarul *New York Times* le-a solicitat unora dintre cei mai cunoscuți directori de muzee din SUA să enumere ce ar trebui să existe într-un mare muzeu al secolului XXI. Philippe de Montebello, celebrul director al Metropolitan Museum of Art din New York, a menționat mari opere de artă, prezentări inteligente și seducătoare, curatori interesați de public, fonduri suficient de mari ca să permită independența și integritatea deciziilor de piață, conducători devotați, angajați care cred în autoritate și în prezentarea cu discernământ a operelor de artă și, în cele din urmă, „o încredere neabătută în primatul experienței artistice asupra celei a muzeului ca agora”. Thomas Krens, directorul mai în ton cu moda al Muzeului Guggenheim din New York, a propus

o listă foarte diferită. Ea începea cu o vagă referire la o „colecție grozavă”, desigur, apoi continua cu

o arhitectură grozavă, o expoziție specială grozavă, o a doua expoziție specială grozavă, două locuri pentru luat masa, două locuri pentru cumpărături, o interfață high-tech prin Internet și costuri de producție mici prin intermediul unei rețele globale.

Iată o imagine elocventă a diferenței dintre vechea ordine și cea nouă.

Krens este cea mai importantă figură dintr-o nouă generație de directori de muzee care vor să realizeze un spectacol – de orice fel – prin care să facă reclamă, atrăgând cât mai mulți vizitatori. El a deschis recent un Muzeu Guggenheim la Hotelul și Cazinoul Venețian de pe fâșia Las Vegasului. Aceste trucuri sunt de efect și reușesc deseori să poziționeze opera de artă foarte bine. Dar scopul n-ar trebui să fie acela de a-i face pe oameni să se uite la o operă de artă, ci de a-i face să meargă la muzeu. Odată ajunși, vor intra poate și la magazinul de suveniruri. Referitor la faimosul proiect al lui Krens de a construi un nou muzeu uimitor în Spania, proiectat de Frank Gehry, Jed Perl, criticul de artă al ziarului *New Republic*, era de părere că: „Nimeni nu se duce la Guggenheim Bilbao ca să vadă opere de artă. Îți amintești să te uiți la ele abia după ce ai ajuns acolo, așa cum îți amintești că trebuie să mergi la baie ori să-ți iei vitaminele”. Operele de artă expuse în astfel de muzee au un caracter diferit. Krens a realizat expoziții speciale de „artă a motocicletei” sau de haine create de Giorgio Armani. Firește că putem – și chiar trebuie – să includem și arta nouă, comercială, ca parte a unei expoziții de artă modernă. Dar, așa cum arată Perl, aceste muzee nu încearcă să definească un stil sau o perioadă anume, ci fac expoziții din embleme ale culturii de masă deja cunoscute publicului:

Ele nu conturează gustul, ci doar validează orice gusturi se manifestă în prezent. Ele nu prezintă ideile unor designeri sau producători MTV pe care aceștia urmează să le aducă la cunoștința publicului [și care s-ar putea dovedi populare sau nepopulare], ci oglindesc ceea ce publicul știe deja și își felicită publicul pentru că știe aceste lucruri¹³.

Pe scurt, aceste embleme culturale nu se află în avangardă, ci urmează trendul.

Și încă ceva. Expoziția de motociclete a fost finanțată de BMW, care avea cele mai multe exponate. Expoziția Armani a avut loc la numai opt luni după ce însuși Giorgio Armani donase 15 milioane de dolari Muzeului Guggenheim. Artă și comerțul au fost mereu în legătură, dar actuala comercializare a artei este altceva, pentru că a devenit populistă și consumistă. Secole la rând, patronii din artă au colectat ceea ce le-a plăcut ori au fost învățați de experți că trebuie să le placă. Rareori le păsa dacă publicul le va aprecia colecțiile. Acest lucru făcea parte din plăcerea de a fi bogat. Însă corporațiile care fac sponsorizări astăzi sunt altfel. Ele sprijină arta ca parte a unei strategii de afaceri. James Twitchell, sociolog și cercetător inventiv al marketingului american, arată că acestea se folosesc de „criterii nonestetice, care duc la expoziții corecte politice sau cel puțin necontroversate”. Twitchell subliniază că astăzi se expune doar ceea ce poate căpăta susținerea corporațiilor. Muzeul Guggenheim a trebuit să abandoneze planurile pentru o expoziție despre „Picasso și Epoca Fierului”, deoarece nimeni nu voia să fie asociat cu ceva atât de desuet precum fierul. BMW a refuzat să sponsorizeze o expoziție de „Capodopere din München”, întrucât „Münchenul nu e destul de sexy”. O expoziție a lucrărilor unui clasic inovator din secolul al XVII-lea, Guido Reni, a fost anulată pentru că nimeni nu considera că ar avea vreun beneficiu comercial în urma asocierii cu acesta. Dacă vechii mecena ar fi avut aceeași atitudine, istoria artei ar fi arătat cu totul altfel.

Putem crede că „a fi sexy” și „a atrage atenția” au unele calități cum ar fi noutatea sau originalitatea, dar nu sunt decât sinonime ale popularității, care se traduce prin profit. Această tendință culturală pune în lumină ceva important: relația dintre democratizare și marketizare. Având în vedere că oamenii sunt acum în mare măsură consumatori și își exercită puterea prin această identitate, marketizarea a devenit partenerul din umbră al democratizării. Acestea sunt forțele gemene care alimentează valul democratic. Natura duală a democratizării – acordarea de putere cetățenilor și consumatorilor – explică de ce sunt puțini cei care îndrăznesc să critice transformarea societății. Din punctul de vedere al stângii politice, e greu să condamni cultura omului obișnuit. În viziunea drepte, e imposibil să recunoști că tocmai capitalismul poate avea consecințe nefaste – chiar și numai în domeniul culturii. Ambele refuză să recunoască faptul că, în lipsa unei călăuziri și a autorității, poporul poate face alegeri greșite. Desigur, călăuzirea poporului înseamnă nu doar că acesta trebuie să fie dispus să asculte de alții, ci și că trebuie să se găsească cineva cu dorința de a conduce.

Aristocrația americană

În 1967, Bill Leonard, președintele CBS News, i-a spus unui tânăr producător pe nume Don Hewitt că urma să se lanseze o nouă emisiune de știri intitulată *60 de minute*. Hewitt a cerut indicații și a întrebat ce dorea rețeaua de la acea emisiune. Răspunsul lui Leonard a fost unul simplu: „Fă-ne să ne mândrim cu tine”. Evocând acel dialog, Hewitt – care încă produce această emisiune legendară* – spune că atunci a fost

* Don Hewitt s-a retras din funcția de producător executiv al emisiunii în anul 2004 (n.ed.).

„ultima dată când cineva din televiziune i-a spus altcuiva «Fă-ne să ne mândrim cu tine»”.

Există alte câteva zeci de astfel de anecdote despre zeci de profesii – printre altele, jurnalism, edituri, drept, contabilitate și medicină. Ele nu sunt simple evocări nostalgice ale vremurilor de demult, ci relevă o importantă transformare a rolului elitelor în societatea americană. Cu 30 de ani în urmă, editorii, producătorii de televiziune, șefii firmelor de avocatură și directorii de spitale se considerau pe ei înșiși ca fiind preocupați în parte de profit, dar și de un serviciu public. De exemplu, directorii de televiziune înțelegeau că li se cere să ofere programe de calitate în schimbul faptului că foloseau undele din aer. Acești oameni nu se considerau atât afaceriști, cât profesioniști: „un grup de oameni”, cum spunea intelectualul englez R.H. Tawney, „care lucrau în concordanță cu regulile menite să aplice anumite standarde pentru protecția membrilor săi și pentru servirea publicului”¹⁴. În secolul XX, profesioniștii au format pentru mult timp un fel de aristocrație modernă, sigură de importanța ei și preocupată de bunăstarea și interesele țării. Ei, ca și ceilalți cetățeni de frunte, își asumau anumite îndatoriri publice. Cele mai multe muzee mari, filarmonici, companii de operă, parcuri publice și biblioteci din orașele și orașelele americane nu au fost create de stat, ci de grupuri formate din astfel de indivizi cu responsabilitate civică. Siguri de averea și importanța lor, ei și-au dezvoltat un interes pe termen lung – chiar dacă din postura de proprietari – pentru sănătatea orașului sau a țării. Cu tot elitismul și privilegiile inerente unei asemenea lumi, democrația americană a fost sprijinită de aceste elite interesate de binele public.

Una dintre trăsăturile distinctive ale societății anglo-americane a fost aceea că elitele private și asociațiile au avut dintotdeauna sarcini publice. Este un fenomen neobișnuit; majoritatea țărilor urmează modelul francez-continental, prin care agențiile guvernamentale sunt însărcinate cu toate

aspectele vieții economice și sociale. Gândiți-vă la diferitele moduri în care sunt reglementate piețele financiare în America – prin Bursa de la New York și prin băncile regionale ale Rezervei Federale – și veți observa că multe dintre aceste agenții erau inițial companii private cu îndatoriri publice. La o scară mai mică, cele două mari parcuri din Manhattan, Central Park și Riverside Park, sunt dirijate de organisme parțial publice și parțial private. Ar fi de neconceput ca parcurile pariziene să fie conduse de persoane private. Sau gândiți-vă la American Bar Association și la American Medical Association, care reglementează profesiile de avocat și medic, cu o autoritate acordată acestor grupuri private de către stat.

Acest tip de parteneriate are rădăcini adânci în istoria anglo-americană. El s-a dezvoltat odată cu ascensiunea micii nobilimi engleze, care, așa cum am arătat în capitolul 1, a ajuns să îndeplinească funcții administrative în localitățile proprii și apoi mai departe. Sistemul a fost preluat în coloniile americane și apoi în republică, unde bărbații bogați au intrat în politică și în administrație fără să-și propună să facă din asta o carieră. Când George Washington s-a întors la ferma sa după două mandate de președinte, el își urma instinctele de clasă. Făcea parte din elita moșierească din Virginia, ai cărei membri îndeplineau fără să fie plătiți funcții în consiliul parohial, în judecătoriile de pace, în comandamentul miliției locale și ca delegați în adunarea reprezentativă colonială. Tradiția a fost continuată, printre alții, de Thomas Jefferson, James Madison, James Monroe, William Henry Harrison, John Tyler, Benjamin Harrison și Theodore și Franklin Roosevelt. Și mai important este faptul că, în spatele acestor figuri istorice, o lume întreagă compusă din aristocrați americani îndeplinea funcții publice ca parte integrantă a vieții, făcând parte din administrație atât la nivel central, cât și local. Unii erau bogați, dar cei mai mulți erau avocați și bancheri. În Europa, administrația a devenit, dimpotrivă, o profesie îndeplinită la

cele mai înalte niveluri de profesioniști de carieră. De exemplu, în Franța se obișnuiește ca birocrații cu o bună imagine să intre în sectorul privat, dar e de neconceput ca un om de afaceri să intre în administrație.

În America, profesioniștii au avut un statut special. Alexander Hamilton a prevăzut acest lucru în epoca fondatorilor, când a arătat în *Federalist Papers* că preoții, avocații și profesorii trebuie să fie neutri și deci „arbitri imperiali”, mijlocind între diferite ramuri de activitate și diferite facțiuni. Doar ei vor putea să promoveze interesele generale ale țării. Astăzi, profesiile sunt doar umbra a ceea ce au fost odată. Ele au fost strivite între competiția crescândă de pe piață, pe de o parte, și stat, care a preluat tot mai multe din funcțiile profesiilor și firmelor private, pe de altă parte. „Mica nobilime a salvat Anglia de birocratizarea ce a cuprins toate statele de pe continent”, scria Max Weber în 1905 în *Etica protestantă și spiritul capitalismului*. Astăzi, această distincție între lumea anglo-americană și continent este mult mai ștearsă. În ultimele patru decenii, statul a preluat cele mai multe dintre sarcinile de reglementare și judecătorești ale asociațiilor profesionale, precum și o mare parte din uriașa autoritate asupra vieții publice a comunității deținută de companiile private, de asociațiile de caritate și de indivizi. Andrew Carnegie s-a dedicat educației, așa că a contribuit la edificarea sistemului bibliotecilor publice din SUA. O astfel de propunere s-ar pierde astăzi în hârtii, deoarece întregul proces este profund birocratic. Expansiunea statului a fost din multe puncte de vedere una benefică, deoarece a oferit populației mai multe servicii, dar i-a făcut pe americani să creadă că guvernul este vehiculul potrivit pentru acțiunea publică. După ce își fac datoria față de societate plătindu-și impozitele, oamenii se simt eliberați de obligația implicării și a serviciului public. Această atitudine este și mai răspândită în Europa, unde, în ciuda unui nivel de trai comparabil cu cel din Statele Unite, oamenii își dedică

o mult mai mică parte din timp și din bani acțiunilor private de caritate. Chiar și în SUA, serviciul public, sub forma administrației locale sau chiar a comitetelor comunitare, este văzut tot mai mult ca fiind destinat politicienilor profesioniști, nu cetățenilor interesați. Această modificare a relațiilor dintre elite și societate afectează performanța guvernării. Marile școli de drept și de afaceri raportează că în ultimii 30 de ani tot mai puțini dintre absolvenții lor talentați își manifestă dorința de a lucra în administrație.

Domeniul juridic este cel mai bun exemplu de profesie privată care a deținut în istorie o funcție publică. Chiar și astăzi avocații sunt considerați „oficiali ai Curții”, ceea ce reprezintă mai mult decât o formulă simandicoasă. Ea descrie corect faptul că avocații au datorii și responsabilități în menținerea sistemului juridic. Puterea administrativă le cere avocaților să păstreze anumite standarde profesionale și să îndeplinească anumite sarcini în schimbul primirii licenței care le dă voie să-și practice meseria. Însă breasla le-a impus celor care practică această profesie mult mai multe condiții și obligații, cerându-le să ducă o viață corectă nu doar din punct de vedere legal, ci și etic. Codurile de comportament profesional aplicate de organizații cum ar fi American Bar Association sunt menite să-i determine pe avocați să îndeplinească anumite standarde interne care să-i facă respectați și de încredere, și nu niște scandalagii. Avocații au jucat de-a lungul istoriei rolul de consilieri față de clienții lor, îngrijindu-se de interesele acestora pe termen lung. Aceasta însemna că uneori avocații își sfătuiau clienții să nu se arunce în litigii și manevre juridice consumatoare de timp, deși astfel de activități le-ar fi adus lor înșile venituri considerabile. Elihu Root, unul dintre liderii baroului din New York, care a fost secretar de stat, secretar de război și senator de New York la începutul secolului XX, observa cândva că „jumătate din treaba unui

avocat onest este să-i spună clientului că e un prost și că ar fi cazul să se oprească”.

Avocatul deținea un loc unic în societatea americană¹⁵. Într-o țară fără o aristocrație funciară, avocații formau o elită privilegiată, dar preocupată de interesul public. În fiecare oraș și orașel al Americii ei erau cetățenii de frunte, care contribuiau la construirea unor muzee și spitale, formau instituții civice și făceau parte din administrația de orice nivel. Un exemplu ar fi James C. Carter, vestit avocat newyorkez de la sfârșitul secolului al XIX-lea. El a contribuit la întemeierea baroului din New York și a jucat un rol important în mișcările reformatoare ale orașului și statului, printre care Comisia Tilden, Comitetul Anti-Tammany, Liga Națională Municipală, Uniunea Cetățenilor, Clubul Orașului și Clubul Bunei Guvernări. Cu alte cuvinte, viața sa publică îi ocupa în întregime viața personală. Iar acesta nu era un lucru neobișnuit. Numeroși oameni ca el puteau fi întâlniți în New York și în fiecare oraș din Statele Unite. Henry Stimson, unul dintre protejații lui Root, care a fost secretar de război atât în timpul lui Theodore Roosevelt, cât și al lui Franklin Roosevelt și secretar de stat în timpul lui Herbert Hoover, scria în memoriile sale:

Avocatul american trebuie să se considere un potențial oficial al statului [...] Dacă va veni o vreme în care această tradiție va dispărea, iar membrii baroului vor deveni simpli angajați ai oamenilor de afaceri, viitorul libertăților va fi unul întunecat.

Legătura pe care o vedea Stimson între avocați și libertate nu era nefondată. Când Tocqueville a spus că aristocrația Americii putea fi găsită „la barou sau la bară”, el voia să spună mai mult decât că avocații se aflau în vârful piramidei sociale din Statele Unite. Marea teamă a lui Tocqueville cu privire la SUA era „tirania majorității”. El se temea că lipsa unei structuri

sociale de tip european poate duce la absența unei clase aristocrate care să funcționeze ca stabilizator social. Fără această clasă, credea el, țara ar cădea pradă demagogilor, populiștilor și altor astfel de forțe iliberale. Din punctul de vedere al lui Tocqueville, avocații erau aristocrați naturali, deoarece, ca și Hamilton, el credea că nu aparțineau nimănui și că se puteau îngriji astfel de binele public. Avocații, scria el, creaseră „o formă de responsabilitate publică ce putea contribui la păstrarea avantajelor democrației, reprimând viciile acesteia”.

Această viziune despre sistemul juridic era una idealizată, dar a influențat mult comportamentul celor mai mulți avocați americani până în urmă cu aproximativ 30 de ani. Scriitorul Michael Lewis își amintește de partenerii tatălui său de la firma de avocatură pe care acesta o deținea în New Orleans:

Viețile lor se bazau pe o idee pur elitistă: avocatul era deasupra mulțimii. El poseda cunoștințe speciale. Respecta un cod de comportare strict [...] Pentru el, cel mai important lucru din lume era statutul său în cadrul comunității, și cu toate acestea nimeni nu l-a văzut vreodată îngrijorat că l-ar putea pierde. Statutul nu era o cauză, ci un efect al modului în care își ducea viața.

Lumea izolată a avocaților a început să se destrame după ce numeroși nou-veniți au căpătat acces la această profesie, după decizia Curții Supreme din 1977 care le permitea avocaților să-și facă reclamă și după începerea competiției pentru bani între marile firme de avocatură. Domeniul juridic „a sucombat în fața celor două instincte gemene ale americanilor, cel al democratizării și cel al comercializării (deseori însemnând același lucru)”, scria Lewis¹⁶. În urmă cu o generație, domeniul juridic funcționa ca o afacere de tip cartel. În fiecare oraș exista un număr limitat de firme. Era dificil să intri pe piață. Cei care făceau parte din ea o duceau bine, dar nu încercau să-și extindă afacerea. Legea era o cale de a

duce o viață decentă și respectabilă, nu de a te îmbogăți. Piața era stabilă și avea profituri constante și previzibile. Această structură asemănătoare cartelului făcea ca avocații să aibă destul timp liber pentru a-și urmări scopurile publice. Un partener în vârstă al unei firme de avocatură din New York mi-a spus odată:

Îi văd pe toți acești tineri întrebându-se cum ar putea îmbina avocatura cu munca civică, așa ca Dean Acheson și Cyrus Vance. Ei bine, nu pot. Mai întâi pentru că nici un avocat care se ține de astfel de treburi publice n-o să ajungă vreodată partener în firmă. Iar în al doilea rând, chiar dacă ar ajunge, nici o firmă nu va considera că lucrează destule ore ca să-l considere bun de păstrat. Vance a cheltuit luni întregi cu munca la tot felul de treburi politice pe când era tânăr avocat. Acum avocatura este o afacere, și încă una al naibii de competitivă.

Din câini de pază, câini de companie

Situația din avocatură este valabilă într-o mai mică sau mai mare măsură și în celelalte profesii. American Medical Association era cândva poate cea mai puternică breaslă modernă, oferindu-le medicilor importanță socială, siguranță și putere. În schimb, doctorii trebuiau să pună sănătatea pacienților înaintea oricăror preocupări. Profesia medicală și-a asigurat mereu pacienții că doctorii le prescriu tratamente sau medicamente doar din motive strict medicale. (Jurământul lui Hipocrate nu spune nimic despre ciclurile de plată.) În ultimele decenii, guvernul a devenit însă cel mai mare jucător de pe piața sănătății, companiile de asigurări și organizațiile de menținere a sănătății au devenit mai puternice, iar doctorii și-au pierdut importanța. La ora actuală, doctorul este un om de afaceri care își pierde timpul cu reduceri de cheltuieli, mandate în administrație, se teme să nu fie dat în judecată

și este presat de concurență. Prin urmare, relația unică dintre doctor și pacient nu mai există, decât la cei foarte bogați, pentru care banii nu sunt o problemă. Ca și în cazul avocaturii, vechea imagine a profesiei de medic este poate puțin înfrumusețată, dar asta nu schimbă faptul că în domeniul medical a avut loc o mutație profundă în ultimii 30 de ani.

Același lucru se poate spune și despre contabilitate. Într-o audiere din cadrul Congresului din 1931, membrul camerei Alben Barkley din Tennessee l-a întrebat pe colonelul Arthur Carter, șeful uneia dintre cele mai mari firme de contabilitate de pe atunci, dacă se poate avea încredere în contabili că fac socotelile corect pentru clienții lor. „Cine vă auditează?”, a întrebat Barkley. „Conștiința”, a răspuns Carter. Nu era doar atât, desigur. Domeniul deținea standarde înalte și își prețuia reputația de păzitor de încredere al datelor financiare. Contabilii erau considerați plicticoși, dar onești – o imagine destul de diferită de cea revelată de haosul de la Enron. Încercând să-și explice prăbușirea marii firme de contabilitate Arthur Andersen în 2002, *Wall Street Journal* a intervievat contabili, care au arătat că profesia lor se schimbase radical în ultimii 30 de ani. Dacă decizia de a le permite avocaților să-și facă reclamă a fost mai mult un gest simbolic, schimbările din domeniul contabilității au avut loc în urma unei înțelegeri din 1989 încheiată între Comisia Federală de Comerț și Institutul American al Contabililor Publici Acreditați, care le îngăduia acestora din urmă să pretindă plăți procentuale, și nu plăți pe baza orelor de muncă. Acest lucru a însemnat că lucrătorii din contabilitate puteau acum să acumuleze mari sume de bani pentru servicii generale de consultanță. Mișcarea avea drept scop reformarea domeniului, făcându-l mai deschis și mai competitiv (din nou, marketizarea și democratizarea mergeau împreună). Dar principalul rezultat al reformei a fost tendința contabililor de a realiza pentru companii scheme de evitare a taxelor, în schimbul unei părți din sumele păstrate.

Anthony Rider, contabil la Ernst & Young, își amintea pentru *Wall Street Journal* cum a fost învățat să le vândă clienților servicii noi: consultanță juridică, asigurări, consultanță economică, planificare, orice ar fi adus un ban în plus. „Era ca și cum reporterilor li s-ar fi cerut să vândă abonamente la ziar”, a spus el. „N-am putut s-o fac. Știam că de fapt clienții mei nu aveau cu adevărat nevoie de ele.” Rider a fost concediat, dar cei mai mulți dintre colegii lui s-au dat pe brazdă. În timp, contabilii au început să facă orice doreau clienții, schimbându-și radical rolul și devenind, așa cum afirma *Wall Street Journal*, „din câini de pază, câini de companie”¹⁷.

Aceste încălcări ale regulilor au devenit o stare de fapt pe Wall Street. Bancherii și brokerii aveau față de publicul investor obligația să păstreze o separație între expertii care evaluau companiile și bancherii cu care acele companii făceau afaceri. Henry Kaufman, fost expert-șef la Solomon Brothers, își amintea că până în anii '80 firmele respectaseră această separație și păstrasera independența expertizei. Pe la sfârșitul anilor '90, aceste reguli se erodaseră, iar frenezia Internetului le-a anulat total. Expertii făceau rapoarte absurde, în care laudau calitatea acțiunilor unor companii de nouă tehnologie, iar băncile băgau în buzunare mari sume de bani pentru acțiunile respective. Aproape totul era perfect legal. De fapt, procesul acesta avea beneficiile obișnuite ale dereglementării, producând o piață mai competitivă, aducând în ea noi jucători și încurajând inovația tehnologică și managerială. Însă procesul a creat și probleme noi, deoarece a produs conflicte de interese, subvenții incorect acordate și pericole pentru publicul larg, ce ar fi trebuit să fie beneficiarul tuturor schimbărilor. Noile piețe financiare au devenit mai puternice, mai energice și mai deschise, dar în același timp mai predispuse volatilității, informațiilor false, fraudelor și obsesiilor. Imediat după explozia pe care a cunoscut-o Internetul, mulți politicieni și birocrați au început să solicite o mai bună supraveghere și

reglementări care să transforme în acțiuni explicite și ilegale acțiunile care până atunci fuseseră doar implicite și imorale. Dacă aceste legi vor fi vreodată votate, ele vor marca o nouă trecere, probabil inevitabilă, de la modelul anglo-american de reglementare informală la cel continental de reglementare formală. O soluție mai bună, mai flexibilă și mai inteligentă ar fi fost poate aceea de a-i face pe acești profesioniști să se controleze singuri, reactivând astfel unele dintre limitările la care s-a renunțat în ultimele decenii. Dar acest fapt rămâne o utopie.

Sinuciderea elitelor

Cea mai importantă schimbare culturală, care include toate aceste tendințe, este cea privind rolul elitelor. Americanilor nu le place să se gândească sau să vorbească despre elite. Termenul însuși trimite la snobism și pare neamerican. Însă SUA au avut dintotdeauna elite – acel mic procent din populație care conduce în realitate majoritatea instituțiilor mari. Vechile elite făceau parte dintr-un cerc închis, bazat pe relații de familie și pe etnie. Noul sistem este mai democratic, fiindcă cei care ajung în top datorează acest lucru banilor, inteligenței sau celebrității, într-un proces de selecție mai bun și mai deschis. O altă diferență importantă este că vechile elite erau mai responsabile social, poate și pentru că aveau siguranța propriului statut. Noile elite operează într-o lume mult mai deschisă și mai competitivă. Directorii marilor companii de astăzi au puteri enorme, dar se simt nesiguri; ei suportă presiuni din toate părțile și sunt forțați mereu să supraviețuiască și să rămână în frunte. Astfel, interesele lor sunt limitate, iar orizontul de așteptare nu e pe termen lung, ci se oprește la ziua de mâine. Pe scurt, ei nici nu se consideră și nici nu se comportă ca niște elite, ceea ce e regretabil, pentru că ei continuă să fie elite.

Unul dintre semnele cele mai clare ale acestei schimbări de atitudine a elitelor îl constituie tipurile de cauze pe care acestea le susțin. La începutul secolului XX, indivizi precum Robert Brookings au întemeiat instituții de cercetare a politicii publice – cea mai importantă a fost Brookings Institution, întemeiată în 1916 –, care erau menite să servească țara dincolo de partizanate și de politica de partid. Brookings își dorea o instituție „lipsită de interese politice sau pecuniare [...], care să colecteze, să interpreteze și să prezinte țării date economice fundamentale, într-o formă coerentă”¹⁸. O altă instituție, National Bureau of Economic Research (fondat în 1920), își propunea scopuri de asemenea nepartizane. Începutul secolului XX n-a fost o epocă lipsită de fervoare ideologică, așa cum se crede de obicei. De fapt, poate și din cauza disputelor ce apăreau pentru fiecare chestiune de pe ordinea de zi – dreptul de vot al femeilor, tarifele, reglementarea afacerilor, Primul Război Mondial, Liga Națiunilor –, oamenii își doreau instituții care să examineze politicile publice din afara arenei însângerate a partidelor politice. De exemplu, Consiliul pentru Relații Externe (CRE) a fost întemeiat în 1921 de către democrați și republicani pentru a păstra sprijinul popular față de implicarea Statelor Unite în politica mondială. Aceste acțiuni par incredibile în vremurile ironice de astăzi, dar oamenii aceia chiar credeau că într-o democrație e important să existe locuri pentru producerea unui discurs temperat despre chestiunile naționale importante. Primul președinte de onoare al CRE a fost Elihu Root, un eminent lider republican, iar primul președinte a fost John W. Davis, care în 1924 a fost candidatul democrat la președinție. CRE dorea să creeze un discurs de politică externă a țării care să fie civic și să nu permită partizanate. Redactorul fondator al revistei CRE, *Foreign Affairs*, i-a spus odată adjunctului său că, dacă unul dintre ei va fi vreodată democrat, celălalt trebuie să înceapă imediat campania pentru republicani.

Astăzi, când elitele se implică în anumite dezbateri, poziția lor este una partizană, ba poate chiar direct interesată. Toate institutele și *think-tank*-urile create în ultimii 30 de ani sunt profund ideologizate. Acest fapt se datorează parțial unui efort concertat al conservatorilor americani de a crea un „*contra-establishment*”, opus celui întruchipat de Brookings Institution și de Consiliul pentru Relații Externe, despre care credeau pe drept cuvânt că alunecaseră spre stânga în anii '60-'70. Însă în loc să remedieze acest fapt prin crearea unor noi instituții independente, conservatorii s-au decis să întemeieze altele, care să urmeze linia partidului lor. Această acțiune conservatoare va produce inevitabil o reacție liberală, ceea ce va polariza și mai mult lumea politică de la Washington. Cercetătorii de la cele mai multe institute de politici publice de astăzi (cu unele excepții importante) sunt aleși pentru viziunile lor, nu pentru valoarea lor ca experți. Și, în orice caz, știu la ce concluzii trebuie să ajungă. Ei nu sunt împinși pe față într-o anumită direcție, dar înțeleg că n-au fost angajați ca să fie niște intelectuali liber-cugetători. Burton Pines, director de cercetare la Heritage Foundation, a recunoscut deschis: „Noi nu suntem vreun comitet de posesori de doctorate care fac dezbateri imparțiale. Rolul nostru este de a le oferi creatorilor conservatori de politici publice argumente fezabile”¹⁹. Într-o epocă în care vechile ideologii nu mai pot soluționa noile probleme, aceste institute produc nenumărate polemici predictibile și prea puține analize serioase.

Institutele partizane creează totuși mai puține probleme decât cele care au fost întemeiate pentru a promova nu o ideologie, ci interese clare. Multe dintre noile „institute” și „fundații” din Washington nu sunt decât o fațadă pentru grupurile de interese: corporații, sindicate și chiar guverne străine. Ele produc un mare număr de „cercetări” ca să arate că binefăcătorii lor merită fonduri și alte tipuri de stimulente

de la guvern. Între linia partidului și patronajul grupurilor de interese, spațiul necesar pentru evaluarea independentă a politicilor publice aproape a dispărut. Washingtonul este acum divizat în două tabere ideologice, iar fiecare trăiește într-una sau alta dintre ele. Să nu fim prea nostalgici: politicile publice nu s-au desfășurat niciodată în vid, iar partidele politice și grupurile de interese au influențat dintotdeauna – și trebuie să influențeze – acest proces. Dar oricine a urmărit situația de la Washington în ultimii 30 de ani recunoaște că aici a avut loc o schimbare dramatică, cu ascensiunea agresivă a intereselor înguste, sprijinite fie de intelectuali, fie de lobbyiști. În loc să încerce – cel puțin la modul ideal – să depășească partizanatul pur, noile elite de la Washington se folosesc de situație în folosul propriu.

O singură instituție își mai poate păstra rolul de mediator în societatea americană: presa. Ea explică și interpretează pentru publicul său situația din lume și situația publicului său pentru restul lumii. Într-o măsură mult mai mare decât orice altă instituție din America de astăzi, presa definește realitatea și hotărăște obiectivele politice. Dar, spre deosebire de alte grupuri mediatore, ce au temperat în trecut patimile publicului, de obicei presa le inflamează. Ea dramatizează și trivializează știrile, făcându-le senzaționale. Vorbim aici mai ales de televiziuni și tabloide, dar tendința a afectat jurnalismul aproape în întregime. Motivele nu sunt deloc neobișnuite. La fel ca toate profesiile, și jurnalismul a fost lovit de valul democratizării și marketizării. De exemplu, cele trei rețele de televiziune tradiționale au funcționat asemenea unui cartel până în anii '80, conștiente că au un public potențial captiv. Această siguranță, completată de reguli privind conținutul emisiunilor, făcea ca rețelele să vadă în propriile departamente de știri niște dispozitive de pierdut bani, bune să le lustruiască brandul. Prin urmare, își cheltuiau banii pentru știri din străinătate, filme documentare și emisiuni culturale.

Apoi a venit revoluția informatică, aducând cu ea costuri scăzute, deschizând noi canale și instaurând o nouă competiție. Dezvoltarea televiziunii prin cablu a însemnat sfârșitul monopolului celor trei rețele. Astăzi, rețelele tradiționale se află în competiție minut cu minut cu zeci de alte posturi de știri, de divertisment și de talk-show-uri. Competiția a adus în față personalități deosebite și emisiuni interesante. Uneori, a reușit să resusciteze unele show-uri plictisitoare. Dar, în cele din urmă, efectul a fost unul negativ. Dacă nu poți să-ți amuzi sau să-ți înspăimânți publicul prin canalul tău, acesta va schimba programul. Un jurnalist de televiziune cu experiență mi-a spus:

Apariția unor noi alternative trebuia să fie benefică, deoarece le dădea telespectatorilor șansa să aleagă. Dar adevărul este că e ușor să le dai oamenilor sex și groază la care să se uite. Emisiunile bune, ca și cărțile bune, cer ceva mai mult de la telespectatori. Dar nici un director nu va risca să-și plictisească telespectatorii nici măcar un minut. Cu toții se tem de telecomandă.

Există, desigur, și programe serioase de știri, care se opun acestei tendințe. Dar cele mai multe dintre ele și-au început emisiile acum câteva decenii și și-au câștigat publicul treptat, de-a lungul anilor.

Lumea presei scrise a fost și ea lovită de soluțiile alternative de obținere a știrilor. Multe ziare prestigioase au fost închise; altele au devenit o umbră a ceea ce fuseseră odată. Dar presa scrisă prosperă în sensul că o mână de ziare și reviste de înaltă calitate o duc bine. Și *New York Times*, și *Wall Street Journal*, și *Washington Post* stau astăzi mai bine ca niciodată, dar aceasta se datorează faptului că publicul lor țintă este mult mai mic decât cel al televiziunii, formând un grup relativ select. Însă rolul civic al miilor de ziare mărunte din întreaga

Americă nu poate fi îndeplinit doar de aceste trei publicații. Un alt motiv foarte important al menținerii calității acestor ziare este că toate trei sunt deținute de câte o familie, iar proprietarii lor au o gândire civică, considerând că nu conduc simple corporații, ci veritabile instituții naționale. Toate ziarele mari vândute de proprietari unor mari corporații au scăzut dramatic în calitate, de la *Los Angeles Times* până la *Philadelphia Inquirer*. În multe cazuri, ziarul a fost pur și simplu închis. Alte câteva reviste serioase prosperă, cum ar fi *The New Yorker* și *The Atlantic Monthly* – care se adresează unui public și mai mic decât cel al ziarelor de calitate –, datorită faptului că proprietarii lor sunt dispuși să finanțeze excelența*. Însă astfel de proprietari sunt tot mai puțini, și din păcate acest lucru se vede. O democrație liberală poate funcționa fără o presă de înaltă calitate care să aibă o largă audiență, dar nu acesta este idealul. La urma urmei, presa este singura industrie protejată explicit în constituția SUA, dar dilemele sale nu sunt unice; și alte profesii contribuie mult la succesul democrației, iar declinul lor este îngrijorător. Scriitorul James Fallows afirmă:

Există bunuri și servicii – de exemplu, sănătatea, educația, jurnalismul, dreptul – a căror valoare pentru societate nu poate fi surprinsă pe deplin de un model pur comercial. Societatea ar duce-o mult mai rău dacă oferta și caracterul acestora ar fi determinate în întregime de către piața liberă. N-am vrea să ne trimitem copiii la o facultate care-și fixează programa doar pe baza pieței. De asemenea, jurnalismul de calitate aduce societății și alte beneficii decât profitul pe care-l produce.

* Revista la care lucrez, *Newsweek*, este una dintre puținele publicații cu circulație de masă care mai transmit știri serioase și profunde. Ea poate face acest lucru pentru că este deținută de familia Graham, care mai deține și *Washington Post*.

Aceasta nu înseamnă că este nevoie de reglementări guvernamentale pentru protejarea respectivelor ramuri. În trecut, pentru drept și jurnalism salvarea au constituit-o elitele civice. Dar ce-i de făcut când aceste elite dispar?

E ușor să gândești civic atunci când importanța și poziția socială îți sunt asigurate. Așa au stat lucrurile cu prima elită a Statelor Unite: *establishment*-ul protestant. De la epoca părinților fondatori și până în anii '60, protestanții albi anglosaxoni (WASP) au ocupat posturi de conducere în societatea americană. Președinții, secretarii de stat, guvernatorii, marii industriași, decanii baroului și rectorii universităților erau cu toții WASP. Erau legați între ei printr-o rețea de familii, școli, facultăți și cluburi, datorită căreia nu alcătuiau o simplă adunare de indivizi privilegiați, ci o clasă socială – versiunea americană a aristocrației europene. În club erau acceptați și câțiva outsiders, dar aceștia trebuiau să arate, să se îmbrace și să vorbească precum WASP. („Gândește ca un evreu, îmbracă-te ca un englez” era sloganul evreilor pentru obținerea succesului.) Clasa socială presupunea un set de valori. Valorile WASP nu erau intelectuale sau academice. Cunoscutul ziarist Joseph Alsop își amintea un episod din momentul când a fost admis la Groton, școala pregătitoare din New England care pe vremuri era pepiniera elitelor WASP. Mama sa i-a spus celebrului director al școlii, Endicott Peabody, că tânărul Joe era interesat de cărți și de idei. „Las’ că-i scoatem noi asta din cap”, a răspuns reverendul Peabody. Școala Groton nu-și dorea să producă mari inteligențe, ci „creștini puternici”, bărbați care jucau dur, dar cinstit, ce urmau regulile unui cod moral și considerau serviciul public o responsabilitate pe care le-o dădea puterea. Mottoul de la Groton era *Cui servire est regnare* („A sluji înseamnă a conduce”)²⁰. Desigur, mulți pierde-vară

* Aceasta este traducerea obișnuită. Traducerea literală și religioasă este „a-L sluji înseamnă a conduce”, însă Peabody voia ca această

și mulți neghiobi au obținut slujbe, promovări și alte privilegii pentru că aparțineau grupului etnic potrivit. Dar, în ansamblu, conducerea WASP respecta serviciul public – de la președinte până la administrația locală. Pe măsură ce Statele Unite deveneau tot mai diverse, mai deschise și mai permissive de-a lungul secolului XX, structurile WASP s-au confruntat cu o dilemă: fie să se mențină la putere și să refuze intrarea nou-veniților în cadrul lor exclusivist, fie să se deschidă în fața noilor membri ai societății. Povestea e complicată. Mai întâi, în primii ani ai secolului, aristocrația s-a transformat într-o castă, limitând calitatea de membru în cluburile sale și respingând evreii talentați din colegiile Ivy League²¹. Dar, de-a lungul timpului, această excludere nu a mai putut fi menținută. Pe de o parte, spiritul veacului n-o îngăduia, iar pe de alta, competiția capitalistă îi dorea pe cei mai buni nou-veniți, indiferent de etnie. În cele din urmă, WASP și-au deschis cluburile. La sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, practic toate instituțiile controlate de protestanți se deschiseseră pentru outsideri. Aceasta a fost sursa distrugerii sistemului. Fie prin intermediul mișcărilor pentru drepturi civile, fie prin deschiderea colegiilor Ivy League sau a firmelor de pe Wall Street, WASP au primit noile elite – evrei, irlandezi catolici, italieni, iar apoi femei, negri, hispanici și asiatici – în nucleul puterii. (Unele unghere ale acestei lumi – câteva mici cluburi masculine – și-au păstrat exclusivismul etnic și, prin urmare, au devenit neînsemnate în societate. Cluburile exclusiviste prosperă și astăzi în Statele Unite, dar ele fac discriminări doar pe bază de avere,

sintagmă să pară că se referă la serviciul public. Pentru variație, el folosea din cartea de rugăciuni formula „a cărui slujire înseamnă perfecta libertate”. Cândva a spus: „Dacă unii dintre absolvenții de la Groton nu vor intra în serviciul public și nu vor face ceva pentru țara noastră, nu va fi din cauză că n-au fost îndemnați s-o facă”.

nu de etnie.) Protestanții au făcut această mișcare pentru că au fost obligați s-o facă, dar și pentru că știau că era ceva corect. Trebuind să aleagă între propriile privilegii și propriile valori, le-au ales pe cele din urmă.

Noua elită a Statelor Unite e reprezentată de un grup de licențiați inteligenți. Este o elită mult mai eterogenă, mai meritocratică și mai dinamică decât cea veche. Membrii săi nu sunt preocupați de statutul lor ca elită; mai mult, îl neagă. Mulți ani după ce devenise unul dintre cei mai bogați oameni din lume, Bill Gates încă se considera ca aparținând vag clasei de mijloc superioare. Până recent, când bogăția și puterea lui și a noii generații de magnați au ajuns prea mari ca să mai poată fi ignorate, țara îi vedea pe membrii elitei în același fel: niște oameni obișnuiți, care din întâmplare aveau foarte mulți bani. Dar această imagine este falsă și periculoasă. Un grup relativ mic de oameni – poate un milion sau 0,5% din populația țării – conduc sau influențează cele mai multe instituții din Statele Unite. Această situație are consecințe dramatice pentru întreaga țară*. În comparație cu americanul de rând, acești oameni au o putere enormă. Dacă nici ei și nici restul țării nu cred că aceștia reprezintă o elită, nici una dintre părți nu

* Puterea nu este doar financiară sau politică. Teoria medievală a stărilor și a gildelor se baza pe ideea că cei care aveau cunoștințe speciale aveau și responsabilități pe măsură. Cunoașterea înseamnă putere. Iar dacă vă sună vetust, iată ce mi-a spus unul dintre cei mai mari biologi din America de Nord: „Suntem câteva zeci de oameni care știm cum să facem lucruri extrem de periculoase, lucruri care pot omorî zeci de mii de oameni, dacă nu și mai mulți. Am o senzație ciudată în privința asta. Nu știu ce să fac cu atâta putere”. Nici el și nici societatea nu s-au gândit vreodată cum ar trebui să-și utilizeze cunoștințele. Pentru oricine, el nu e decât un cercetător dintr-un laborator, nu un aristocrat. Dar cu toate acestea el are mai multă putere (potențială) decât au avut vreodată principii europeni.

se va putea adapta la această situație. Nici vorbă ca elitele să ducă lipsă de putere dacă trec neobservate. Așa cum spunea Rudyard Kipling, ele vor avea putere, dar „o putere fără responsabilitate, prerogativ pe care de-a lungul timpului l-au avut prostituatele”²².

În timpul primei Epoci Poleite de la sfârșitul secolului al XIX-lea, consumismul ostentativ era mai mare decât al bogătașilor de astăzi. Însă bogătașii de atunci, poate din cauza religiei sau a puritanismului moștenit, erau îngrijorați de efectele pe care le putea avea bogăția. Gândiți-vă cât s-au schimbat școlile de tip Groton în ultimele trei sau patru decenii. Până în anii '70, dormitoarelor lor erau niște chilii austere, fără uși sau tavan, cu foarte puțin confort și fără sisteme stereo sau televizoare. Dimineța, băieții se aliniau ca să se spele în lighene de metal și să facă fiecare câte un duș rece. Băieții care mergeau la Groton în anii '20 veneau de obicei din familii extrem de bogate și crescuseră în case imense, cu zeci de servitori. Cu toate acestea, la școală erau puși să trăiască în condiții spartane. Așa cum afirmă istoricul și jurnalistul Nicholas Lemann, scopul „era să nu-i lase pe băieți să devină nici ușuratici, nici smiorcăiți. Erau pregătiți nu să fie prosperi (era sigur că vor fi prosperi), ci să fie buni și să devină utili”²³. Astăzi, școli precum Groton și Andover, precum și universități ca Harvard și Yale își învață absolvenții să fie prosperi sau cel puțin să aibă succes în carieră. Dacă și-ar propune să-i educe ca să-i facă buni și folositori, școala ar fi considerată agresivă, plină de prejudecăți și excesiv de solicitantă. Un vechi absolvent de la Groton își amintea de o vizită recentă la școală:

Dormitoarelor arată la fel, dar acum au aparate stereo și televizoare și sunt pline ochi cu toate elementele de confort posibile. Impresia generală, în comparație cu șederea mea acolo, este că

seamănă cu o fermă de fazani. Nouă luxul ne era refuzat în mod conștient. Celor de azi le este oferit cu găleata.

Nu vreau să spun că școlile de tipul Groton au scăzut în calitate, dar, ca și cea mai mare parte a societății, ele sunt acum concentrate asupra realizărilor, nu a caracterului*.

E ușor să ironizezi elita anglo-americană, cu aerul său frapant de paternalism luminat, venit dintr-un sentiment al superiorității culturale. Însă aceasta întruchipa anumite valori – fairplay, decență, libertate și sentimentul protestant al unei misiuni –, datorită cărora societatea și-a format standardele. Desigur, aceste coduri erau artificiale, etnocentrice și deseori ipocrite. Deseori se abuza de ele. Erau respectate mai mult teoretic decât în practică. Dar ce contează? Așa cum scria istoricul John Lukacs, „ipocrizia este cimentul civilizației”. Standardele sunt cele mai înalte aspirații ale unei societăți, nu realitățile ei complexe. Atunci când cei puternici descoperă că există anumite standarde de comportament, ei își limitează propria putere chiar și indirect și dau un semnal societății: „Pentru asta ne luptăm”.

Un ultim exemplu poate explica schimbarea modului în care americanii percep elitele²⁴. Dintre multele libertăți pe care filmul *Titanic* și le ia față de istorie, în special una este importantă. În film, în timp ce vaporul se scufundă, pasagerii de la clasa I se luptă să ajungă în puținele bărci de salvare. Doar determinarea marinarilor severi, care se folosesc de arme pentru a-i îndepărta pe bogătașii ticăloși, face ca femeile și copiii să urce în bărci. În realitate, după relatările supraviețuitorilor, convenția „mai întâi femeile și copiii” a fost

* Această tendință poate fi și mai clară în alte licee de top, dar în cazul marilor școli pregătitoare din New England schimbarea este mai evidentă, deoarece în trecut ele făceau tocmai contrariul – puneau accentul prea mult pe caracter și prea puțin pe realizări.

respectată aproape fără nici o excepție la clasele superioare. Statistica demonstrează acest lucru. La clasa I, toți copiii au fost salvați; la fel și femeile, mai puțin cinci (din 144), dintre care trei au ales să moară alături de soții lor. În schimb, 70% dintre bărbații de la clasa I au pierit. La clasa a II-a, unde se găseau profesioniștii bogați, au fost salvate 80% dintre femei, iar 90% dintre bărbați s-au înecat. Bărbații de la clasa I de pe Titanic reprezentau practic un fel de top Forbes al celor mai bogați 400 de oameni din lume la vremea respectivă. Se spune că John Jacob Astor, cel mai bogat om din America din acea vreme, și-a croit drum până la o barcă, și-a așezat soția, iar apoi, refuzând să urce și el, s-a îndepărtat și i-a făcut din mână semnul de adio. De asemenea, Benjamin Guggenheim a refuzat să primească un loc, cedându-l unei femei pe care a rugat-o doar să transmită un mesaj: „Spuneți-i soției mele [...] că am jucat cinstit până la capăt. Nu va rămâne nici o femeie la bordul acestei nave din cauză că Ben Guggenheim e un laș”. Cu alte cuvinte, unii dintre cei mai puternici oameni din lume respectau un cod nescris al onoarei, chiar și atunci când asta însemna o moarte sigură.

Scenariștii au schimbat povestea și au avut motivele lor: nimeni n-ar crede-o astăzi. Am eliberat clasele superioare de orice simț al responsabilității, iar ele au răspuns la fel. În lumea modernă, ele seamănă cu oricare dintre noi, oamenii obișnuiți. Ne purtăm ca și cum societatea ar fi atât de democratică și dinamică, încât nu are o elită conducătoare. Dar nu e așa. Cei bogați și puternici se vor afla mereu printre noi. Putem doar să le cerem să admită că, alături de privilegii, au și unele responsabilități. Convențiile sociale, asociațiile profesionale, rigorile morale, școlile pregătitoare și codurile de onoare reprezentau modalități prin care cei puternici puteau fi civilizați. În trecut, societatea americană le cerea acestor bărbați și femei să se comporte decent și să participe într-un fel la viața publică a țării.

Lângă parcul East Potomac din Washington se află un monument reprezentând statuia unui bărbat cu brațele desfăcute asemenea lui Hristos și cu o inscripție pe pedestal: „Bărbatilor curajoși de pe Titanic, care și-au dat viețile pentru a salva femeile și copiii”. A fost înălțat din donațiile a 25 000 de femei din Statele Unite. Când liderii societății se ridicau la înălțimea idealurilor lor, li se aduceau onoruri. Când nu o făceau, dezamăgirea era profundă. În schimb, astăzi nu mai așteptăm mare lucru de la cei aflați în poziții de putere, iar ei arareori ne mai dezamăgesc.

Concluzie

Calea de ieșire

Secolul XX a fost marcat de două tendințe majore: reglementarea capitalismului și dereglementarea democrației. Ambele experimente au fost exagerate. Ele au reprezentat niște soluții raționale la problemele epocii lor, și anume capitalismul dezlănțuit și oligarhia. Dar, așa cum spunea Evelyn Waugh în romanul său comic intitulat *Scoop*, orice idee bună este valabilă numai „până la un punct”.

La începutul secolului XX, piața liberă și liberul schimb păreau să reprezinte calea inevitabilă a viitorului. În toate lumea, țările făceau comerț între ele, își deschideau piețele și totodată societățile. Piețele erau în plină ascensiune. Însă ulterior s-a văzut că acei ultimi ani dinaintea Primului Război Mondial, a hiperinflației și a Marii Crize fuseseră un punct de răscruce pentru politica de tip *laissez-faire*. Începând de atunci, ori de câte ori apărea vreo problemă – economică, politică sau socială –, soluția imediată era intervenția guvernului. Fiecare nouă criză aducea noi reglementări, iar fiecare reglementare producea o nouă birocrație. Prin urmare, cea mai mare parte a secolului XX, capitalismul a fost impozitat, aprobat, controlat și chiar naționalizat, astfel încât, în 1945, eminentul istoric britanic A.J.P. Taylor afirma: „Nimeni nu crede în modul de viață american, adică în inițiativa privată”. În 1961, când Regina Elisabeta a II-a a Marii Britanii a vizitat Ghana, ea a fost salutăată drept „cel mai mare monarh socialist din lume”, lucru pe care chiar și guvernul conservator l-a

acceptat ca pe un compliment. Când republicanul conservator Richard Nixon a impus un control al salariilor și prețurilor în economia SUA în 1971 și a declarat că „acum toți suntem keynesieni”, el reflecta părerea tot mai des întâlnită – chiar și în SUA –, conform căreia capitalismul trebuie să fie dirijat în mod autoritar de către stat.

Democrația a evoluat exact invers. „Medicamentul care poate îndrepta suferințele democrației”, scria cunoscutul filosof american John Dewey în 1927, „este mai multă democrație”. Afirmatia era una profetică. În secolul XX, cele mai multe probleme ale democrației au fost tratate prin extinderea dreptului de vot, eliminarea alegerilor indirecte, reducerea puterii elitelor și acordarea de puteri sporite unor grupuri tot mai mari. Rezultatele au fost entuziasmante. În SUA, rezultatul a fost că negrii și femeile au primit dreptul de a vota, senatorii au fost aleși în mod direct, partidele și-au ales candidații pe baza voturilor populare, iar cluburile și-au schimbat regulile și caracterul. Istoria politică a secolului XX este povestea unei tot mai mari și mai directe participări politice. Iar succesul a extins țintele democrației. Indiferent de suferința apărută, democrația era singurul medicament.

Reglementarea capitalismului evoluase foarte mult în anii '70, generând un nivel de impozitare ridicat și un nivel bizantin al controlului guvernamental. În ultimele două decenii, guvernele din toată lumea, din Statele Unite până în Franța sau Brazilia, au încetat să-și mai planifice industria, au privatizat companiile și au scăzut impozitele. Pe măsură ce creșterea economică de la sfârșitul anilor '90 va da înapoi, vom avea iar nevoie de reglementări și de o nouă apreciere a rolului guvernului în cadrul capitalismului. Dar puține țări mai doresc să se întoarcă la practicile exagerate ale generației trecute. Statul s-a retras de la postul de comandă al economiei.

Dereglementarea democrației a mers și ea prea departe. S-a ajuns la un sistem greoi, incapabil să trezească respectul

sau să beneficieze de asentimentul populației. Chiar dacă nimeni nu îndrăznește să vorbească de rău democrația de astăzi, cei mai mulți simt că există o problemă. Respectul publicului din toate democrațiile stabile față de politică și sistemele politice este mai scăzut ca niciodată. În toate sondajele, americanii declară că respectă cel mai mult trei instituții publice: Curtea Supremă de Justiție, forțele armate și Sistemul Rezervei Federale. Toate trei au ceva în comun: sunt izolate de presiunea publicului și operează în mod nedemocratic. S-ar zice că americanii le admiră tocmai pentru că ele conduc, în loc să se lase conduse. În schimb, Congresul, instituția politică cea mai reprezentativă și care reflectă cel mai fidel opiniile societății, ocupă ultimul loc în aceste sondaje. Publicul privește cu dezamăgire și chiar cu dezgust ploconeala politicianilor și stagnarea ce rezultă de aici. Bineînțeles, asta nu îl oprește să celebreze tocmai procesele care au făcut ploconeala inevitabilă.

Democrația delegată

Când miza e mare, nu lăsăm în seama noastră înșine politica cotidiană. Nici o democrație nu a condus vreodată un război prin referendum săptămânal. Lupta împotriva terorismului este purtată de guverne care au primit inevitabil o mare libertate din partea țărilor respective. Ne confruntăm cu noi amenințări, dar și cu unele presiuni noi și accentuate la adresa guvernului. Democrațiile trebuie să demonstreze că pot face față în mod eficient terorismului, pentru că, dacă nu reușesc, în țările în curs de dezvoltare se va impune un nou autoritarism. În special țările în curs de dezvoltare din lumea islamică vor trebui să se mențină într-un echilibru complicat. Ele trebuie să fie destul de puternice ca să neutralizeze amenințarea terorismului și în același timp să rămână suficient de

deschise și democratice ca să nu genereze o opoziție politică predispusă la extremism. Cu alte cuvinte, ele trebuie să fie în stare să-i ucidă pe teroriști fără a stimula apariția altora. În bune condiții, puterea, legitimitatea și eficiența statului pot funcționa împreună, consolidându-se una pe cealaltă într-un adevărat cerc virtuos. Însă, atunci când lucrurile merg prost, cercul virtuos devine unul vicios și violent. Represiunea generează extremismul, care naște la rândul său și mai multă represiune. Reacția Rusiei față de situația din Cecenia este o tristă ilustrare a acestei spirale descendente.

Globalizarea a adus o serie nouă de provocări. Economia mondială tot mai deschisă a obligat guvernele să adopte politici disciplinate care să mențină stabilitatea fiscală pe termen lung. Când nu fac acest lucru, piețele pedepsesc țările mai repede și mai sever ca înainte, provocând declinul monedei naționale și al bursei. Însă politica pe termen lung provoacă votanților suferințe pe termen scurt. Schimbările demografice obligă guvernele occidentale să reformeze statul social, în special reducând facilitățile acordate bătrânilor. Dar acest lucru va fi practic imposibil de realizat, întrucât cetățenii vârstnici sunt puternici din punct de vedere politic; sunt bine organizați, dau bani, fac lobby și votează cu regularitate. Însă o reformă reală presupune și micșorarea beneficiilor acestora. Guvernele vor avea de făcut alegeri dificile; ele trebuie să reziste tentației de a curta electoratul și să adopte politici pe termen lung. Într-o democrație modernă, acest lucru nu poate fi obținut decât prin izolarea unora dintre decidenți față de presiunile intense ale grupurilor de interese, de lobby și ale campaniilor politice – mai precis, față de presiunile puternice ale democrației.

Acest lucru se întâmplă deja. Cea mai clară dovadă a fenomenului este ascensiunea în ultimele decenii a băncilor centrale independente, cum ar fi Rezerva Federală a SUA. În democrațiile avansate, cea mai puternică pârgă economică

a guvernului este acționată astăzi de un organism care nu este ales. Și lucrurile merg foarte bine așa. Chiar dacă băncile centrale nu sunt perfecte, în general independența acestora a dus la politici monetare mai responsabile. În parte datorită disciplinei lor, ciclul de afaceri, care cândva era abrupt și violent, a devenit tot mai lin. Căderea din anii 2000-2002, care a urmat celei mai mari ascensiuni economice din ultima jumătate de secol, este încă (la data scrierii acestei cărți) mult mai mică decât au crezut specialiștii.

Băncile centrale nu sunt singurul exemplu pentru acest fenomen. În Europa, mulți sunt îngrijorați cu privire la natura nedemocratică a Uniunii Europene (UE), care este mereu criticată ca exemplu suprem de politică nedemocratică. Ciudățenia este însă că UE este eficientă tocmai pentru că este izolată de presiuni politice. În anii '70, economiile etatiste ale Europei deveniseră disfuncționale, guvernele statelor respective paralizând din cauza grupurilor de interese puternice, cele mai multe protecționiste, toate ostile schimbării. În ultimul deceniu, Europa a reușit să întreprindă reforme importante – fiscale, monetare și în domeniul politicilor de reglementare – numai datorită puterii UE. Atunci când UE nu și-a schimbat politicile, acest fapt s-a datorat guvernelor democratice membre. Nici unul dintre marile partide europene nu a avut curajul să sprijine un set de reforme structurale necesare pentru a asigura prosperitatea pe termen lung a continentului. „Uniunea Europeană este agentul principal, ba chiar singurul, al reformei în direcția pieței libere de pe continent”, afirmă Joseph Joffe, editor al ziarului german *Die Zeit*. „Fără Bruxelles, nici una dintre ramurile noastre economice majore nu ar fi fost dereglementată.” Fără teama de a rata țintele bugetare ale UE, țări precum Italia n-ar fi ieșit niciodată din zona deficitelor bugetare mari. Fără Bruxelles, n-ar exista nici o presiune în favoarea reformării subvențiilor păguboase ale Europei.

În lumea anglo-americană, UE este văzută ca o caricatură. În măsura în care americanii – și britanicii, care acum se frământă dacă să adopte sau nu moneda unică europeană, euro – au vreo părere, aceasta este fermă și concisă. UE este mare, umflată și nedemocratică, distrugând fermecătoarea diversitate a vieții europene. („Birocrații nealeși de la Bruxelles îi învață pe berarii englezi să facă bere!” Nu mai contează că multe dintre aceste obiceiuri locale ciudate reprezintă niște bariere protecționiste în calea competiției.) Comentatorii britanici și americani critici la adresa Europei sunt de obicei susținători fervenți ai capitalismului și pieței libere. În schimb, oponentii UE de pe continentul european au convingeri total diferite. Toată lumea știe că Danemarca este sceptică cu privire la UE și la moneda euro. Însă Poul Nyrup Rasmussen, economist de formație și fost prim-ministru al acestei țări, susține că cei mai mulți danezi care se opun UE sunt „oameni care se tem de globalizare: muncitori necalificați, femei, funcționari publici. Pentru ei, Uniunea Europeană este doar o parte din noua lume a capitalismului global și a piețelor libere”. Iată de ce UE și organisme de acest tip au toate șansele să dureze. Oricât de criticate ar fi, realitatea este că în lumea de astăzi ratele dobânzilor și politicile antitrust nu pot fi stabilite prin plebiscit. Multe din domeniile ce intră în sfera de competențe a Bruxellesului – politici de reglementare, politici comerciale, monetare sau antitrust – sunt izolate de presiunile politice în numeroase țări, inclusiv în Marea Britanie și Statele Unite.

Instituțiile de genul Uniunii Europene, deseori acuzate că sunt atotputernice și îndepărtate de cetățean, nu suferă de fapt de nici unul dintre aceste păcate. Pentru început, puterile deținute de UE nu sunt deloc atât de exagerate pe cât se crede. Bugetul Bruxellesului este de numai 1% din totalul produsului intern brut al UE. Unul dintre cei mai pricepuți cercetători americani ai Europei, Andrew Moravcsik, arată că, dacă

excludem traducătorii și personalul cu atribuții secretariale, la Comisia Europeană sunt angajați doar 2 500 de oficiali, „mai puțini decât în orice oraș european de mărime medie, reprezentând doar 1% din numărul oficialilor angajați ai statului francez”. În ceea ce privește natura sa nedemocratică, orice nouă lege trebuie să întrunească peste 71% în cadrul votului ponderat la nivelul guvernelor naționale – „un procent mai mare decât cel necesar pentru amendarea constituției americane”. Uniunea Europeană, susține într-un mod convingător Moravcsik, nu trebuie considerată un superstat, ci mai degrabă o organizație internațională. La fel ca majoritatea organizațiilor de acest tip, ea reflectă dorințele statelor membre. Iar puterile UE nu cresc. Dimpotrivă, Uniunea își reduce mereu și își raționalizează autoritatea, clarificând relația cu membrii săi. Tendința tuturor liderilor europeni este să prefere o Uniune Europeană mai mare, dar mai bine definită, care să digere sarcinile pe care și le-a asumat deja.

Problema legitimității

Necazurile Uniunii Europene pun în lumină problemele esențiale ale democrațiilor avansate. Presiunile în favoarea unei bune guvernări cresc, dar într-o epocă democratică birocrațiile create ca urmare a acestui imperativ sunt lipsite de legitimitate. Populiști precum Jean-Marie Le Pen în Franța, Pat Buchanan în Statele Unite și Jörg Haider în Austria protestează împotriva puterii exercitate de la distanță de aceste instituții. Ei apelează la un sentiment de alienare genuin și de înțeles. Când cresc ratele dobânzilor, când se încheie acorduri comerciale, când economia este dereglementată, populiștii protestează, acuzând organizații malefice ce lucrează pe întuneric. Însă aceste instituții funcționează bine tocmai datorită distanțării lor de politica de zi cu zi. Ele aduc beneficii enorme cetățenilor

obișnuiți, sub forma unei creșteri mai puternice, a unei productivități mai mari, a unui mediu fiscal stabil și a unor oportunități economice sporite. Cum poate fi rezolvată această problemă și cum poate fi obținută o guvernare care să fie în același timp eficientă și legitimă?

Teoreticienii democrației nu ne pot fi de ajutor. În ciuda existenței a sute de organisme nealese care ajută guvernele democratice în procesul de luare a deciziilor, filosofii politici care scriu despre democrație astăzi sunt în general radicali ce se declară în favoarea democrației totale și neîngrădite. Părând să ignore problemele care au făcut necesare aceste instituții și faptul că ele răspund în fața conducătorilor lor, care sunt aleși, teoreticienii se alătură bucuroși protestelor de stradă împotriva guvernului mondial. Ei înalță elogii poporului și cer o participare populară și mai directă (bineînțeles, nu și în conducerea universităților, care încă mai funcționează asemenea unor regate medievale). Prin urmare, la ora actuală, filosofia nu prea mai are legătură cu realitatea.

Și politicienii au exacerbato problemele legitimității democratice. Ei sunt mulțumiți să poată lăsa responsabilitatea unor probleme complexe pe mâna unor organisme nealese, după care atacă demonstrativ tocmai aceste instituții. Astfel, politicienii francezi au acceptat bucuroși avantajele unor deficite bugetare mai mici. Dar atunci când s-a pus problema reducerii cheltuielilor pentru a se atinge acest scop, le-au amintit votanților că neplăcerile se datorează maleficei Uniuni Europene. „Nu eu sunt de vină, Bruxellesul m-a pus” a devenit o scuză la modă printre guvernanții europeni. Nu e de mirare că rezultatul este o tot mai mare criză de legitimitate a UE.

Această problemă se va accentua. Organizația Mondială a Comerțului (OMC) este ultimul dintr-o serie de organisme puternice, cu o largă autoritate, îndepărtate de public și care au atras un mare val de critici. Deși grupurile antiglobalizare au obiective diverse și deseori chiar contradictorii, toate cad

de acord că organizațiile de tipul OMC sunt odioase. Unele dintre îngrijorările lor sunt legitime – funcționarea instituțiilor de acest gen ar trebui să fie mai transparentă –, dar trebuie spus că OMC funcționează bine tocmai pentru că este izolată de presiunile publicului. Așa cum am văzut, a fi deschis față de „popor” înseamnă de fapt a fi deschis față de grupurile organizate de interese politice, care de obicei reprezintă minorități. Dacă negocierile comerciale ar fi supuse supravegherii democratice constante, ele ar fi pline de excepții, rezerve și scuturi de protecție pentru grupurile politice puternice. În Occident, agricultura, o zonă esențială în care acordurile de comerț liber nu au reușit să se impună, rămâne extrem de costisitoare și neproductivă tocmai pentru că grupuri mici de fermieri bogați se folosesc de sistemul democratic pentru folosul propriu. Mai multă democrație în politicile comerciale ar însemna și mai multe măsuri de tipul subvențiilor pentru agricultură.

Sistemul actual – OMC și precursorul său, Acordul General asupra Tarifelor și Comerțului – a dus la rezultate extraordinare. Expansiunea comerțului este cea mai mare realizare economică a ultimilor 50 de ani, antrenând scăderea sărăciei și a bolilor pe glob. Lumea a progresat mai mult în ultimii 50 de ani decât în cei 500 care i-au precedat. Chiar dorim să distrugem sistemul datorită căruia s-au întâmplat toate acestea, obligându-l să funcționeze asemenea adunării legislative californiene?

În loc să fugă de ele sau să le blameze, politicienii europeni ar trebui să adopte spiritul din spatele unor organizații cum ar fi OMC, UE, Sistemul Rezervei Federale ș.a.m.d. Ei ar trebui să apere aceste organisme de detractorii lor, subliniind cât de democratice sunt ele, în sensul pe care Madison îl atribuie acestui cuvânt. Indiferent de ceea ce credem despre soluția sa, James Madison și colegii săi federaliști știau deja – în 1789! – că guvernarea populară va fi apăsată de o problemă

majoră: cea a grupurilor de interese. Madison a recunoscut că „interesele speciale” reprezentau în ultimă instanță o formă a libertății de expresie, deci știa că nu există o cale simplă de interzicere a lor. Madison miza mult pe structura guvernului american. Pentru el, marele avantaj al SUA era acela că sunt o republică, nu o democrație pură. Aceasta însemna că politica publică nu putea fi făcută în mod direct, emoțional sau în favoarea unor interese restrânse. Prin „delegarea guvernării” către un grup de cetățeni aleși de ceilalți, devenea posibil

să rafinăm și să lărgim opiniile publice, trecându-le prin mediul unui corp de cetățeni a căror înțelepciune să poată discerne cât mai bine cu putință adevăratele interese ale țării, iar patriotismul și dorința lor de dreptate nu vor dori să sacrifice aceste interese unor considerente temporare sau parțiale.

Aceste afirmații ar putea să pară desuete, dar ele conțin o idee remarcabil de modernă: delegarea. Cu cât viața devine mai specializată, cu atât delegăm mai mult. La urma urmei, așa se conduc afacerile în epoca modernă. Acționarii sunt proprietari ai unei companii, dar lasă conducerea ei pe seama unor oameni experimentați, care își pot dedica timpul și energia. Ultimul cuvânt îl au acționarii, dar ei recunosc că nu pot conduce compania singuri. Aceasta nu înseamnă că unii directori executivi nu pot abuza de autoritatea cu care au fost investiți, dar în acest caz acționarii îi pot pedepsi și deseori chiar o fac.

În viziunea multora dintre părinții fondatori ai Statelor Unite, democrația delegată avea să ducă la o mai bună guvernare, deoarece avea să fie exercitată de către oameni interesați și experimentați în domeniul afacerilor publice și care totuși urmau să răspundă în fața publicului. Democrația era pentru Madison în primul rând un mecanism ce putea să tempereze interesele înguste și perspectivele pe termen scurt – exact

problemele cu care ne confruntăm astăzi. Dar dacă în alte domenii delegarea și specializarea se dezvoltă, în politică tendința dominantă este cea opusă. Dacă în lumea afacerilor susții că orice amator poate conduce o mare companie, deoarece experiența în afaceri nu are nici o însemnătate pentru abilitatea de a conduce, ești imediat ridiculizat. Dar dacă spui asta în legătură cu guvernarea, devii un înțelept. Noi am decis că, deși nu suntem în stare să ne completăm singuri formulele de impozite, să ne scriem singuri testamentul sau să ne configurăm computerele, putem cu toții să votăm legi.

Mai puțin înseamnă mai mult

În politica de astăzi nu avem nevoie de mai multă, ci de mai puțină democrație. Prin asta nu vreau să spun că ar trebui să avem lideri autoritari și dictatori, ci că ar trebui să ne întrebăm de ce anumite instituții – cum ar fi Rezerva Federală și Curtea Supremă de Justiție – funcționează atât de bine și de ce altele – cum sunt adunările legislative – funcționează atât de prost. De exemplu, profesorul de la Princeton Alan Blinder se întreba tocmai acest lucru într-un fascinant eseu publicat în revista *Foreign Affairs* în 1997¹. Blinder a avut două mandate în administrația americană, mai întâi la Casa Albă, la Consiliul Consilierilor Economici, și apoi la Rezerva Federală, unde a fost vicepreședinte. În eseuul său, el observa că procesul de decizie politică de la Casa Albă este dominat de considerații politice și electorale pe termen scurt, pe când deciziile de la Rezerva Federală erau luate în funcție de valoarea socială, economică și juridică pe care puteau s-o aibă. Această deosebire explica de ce la Rezerva Federală procesul decizional era unul constant bun din punct de vedere calitativ.

În opinia lui Blinder, procesul de decizie de la Rezerva Federală era izolat de politică din trei motive. În primul rând,

ratele dobânzilor sunt un subiect de specialitate, pe care experții sunt mult mai în măsură să-l descurce decât amatorii. În al doilea rând, politica monetară presupune perioade îndelungate de timp ca să i se vadă rezultatele, fapt pentru care necesită răbdare și constanță. În fine, neplăcerile luptei contra inflației (șomajul ridicat) precedă cu mult beneficiile (scăderea permanentă a costurilor produselor, scăderea ratelor dobânzilor etc.). Prin urmare, măsurile oportune în privința ratei dobânzilor nu pot fi luate într-o atmosferă dominată de considerații pe termen scurt. În continuare, Blinder recunoștea:

Un gând rătăcitor nu îmi dădea pace: argumentele în favoarea independenței Rezervei se aplică la fel de bine în multe alte zone ale guvernării. Multe decizii politice necesită judecăți de specialitate complexe și au consecințe în viitorul îndepărtat.

Printre acestea, Blinder menționa sănătatea, mediul și politica fiscală.

Gândiți-vă la impozitul federal pe venit în Statele Unite. În prima sa variantă, din 1917, Codul Fiscal avea doar 14 pagini, iar restituirile de impozit către persoane încăpeau pe o singură pagină. Astăzi, Codul Fiscal are peste 2 000 de pagini, 6 000 de pagini de reguli și zeci de mii de pagini de decizii și interpretări. Fiscul american (Internal Revenue Service) publică 480 de formulare de impozit și 280 de formulare prin care le explică. Nu este clar cât anume îi costă pe americani aceste ritualuri bizantine; estimările ajung până la 600 de miliarde de dolari pe an, dar cei mai mulți cercetători consideră că e vorba de aproximativ 100 de miliarde, adică aproximativ 15% din veniturile din impozite (aproximativ 375-450 de dolari pe an pe cap de locuitor). Dale Jorgenson, președintele Departamentului de Economie de la Harvard, a calculat că trecerea la un impozit cu cotă unică pe consum ar produce tot atât

de mult venit ca și actualul sistem al impozitelor pe venit, sporind totodată creșterea economică cu peste 200 de miliarde de dolari pe an.

Codul Fiscal a devenit fastidios, complex și costisitor dintr-un singur motiv: politica democratică. El le oferă politicienilor o șansă unică de a-și finanța programele, grupurile și companiile preferate fără a atrage atenția. O subvenție directă ar fi observată; o mică schimbare în legea fiscală nu este vizibilă. Corporații care au balanțe fiscale foarte asemănătoare pot plăti taxe foarte diferite, totul depinzând de existența unor lobbyiști eficienți, care să îi poată intimida pe kongresmeni să rescrie Codul Fiscal în beneficiul lor. De multe ori, o lege nouă este atât de îngustă, încât reprezintă în realitate o finanțare îndreptată către o anumită companie. Deși o singură scutire de taxe poate părea mică, costul total este uimitor, ajungând la peste 550 de miliarde de dolari pierdute pentru guvernul federal în 2001. Unele dintre aceste „cheltuieli sub formă de taxe” sunt menite să sprijine programe aprobate de publicul larg, dar altele – cum sunt scutirile de taxe îndreptate către o singură companie – reprezintă pur și simplu un ajutor social pentru corporații.

Americanii, indiferent de apartenența politică, acceptă următorul lucru: Codul Fiscal este greoi, ineficient și nedrept, însă nimeni nu crede că ar putea fi vreodată reformat, întrucât face parte din politica democratică. Blinder sugerează că cele trei motive pentru care Rezerva Federală este independentă se aplică foarte bine și în cazul politicii fiscale. El propune crearea unei autorități independente a impozitelor federale, asemănătoare Rezervei Federale. Congresul i-ar putea trasa direcțiile largi și reperele; pornind de aici, aceasta ar putea pregăti legislația în materie de impozite. Apoi Congresul ar vota respectiva lege fără a-i putea aduce amendamente. Deși n-ar fi lipsit de neajunsuri, un astfel de sistem ar produce

fără îndoială un Cod Fiscal mai bun decât cel pe care îl au astăzi americanii.

În unele domenii, guvernul Statelor Unite experimentează deja modalități de delegare a autorității. De obicei, președintele are dreptul să negocieze acordurile comerciale, care sunt apoi prezentate Congresului sub forma unui pachet de propuneri. Acesta le votează ca pe un întreg, fără să poată aduce amendamente. O astfel de procedură a fost folosită la începutul anilor '90, când Congresul a trebuit să închidă zeci de baze militare demobilizate după Războiul Rece. În fața unei astfel de crize, legislatorii și-au dat seama că singurul mod de a ajunge la un rezultat corect era excluderea politicii din acest proces. Altfel, membrii Congresului ar fi fost cu toții de acord cu închiderea bazelor, cu excepția celor din propriile circumscriptii. Ei au delegat unei comisii nonpartizane sarcina de a hotărî care baze trebuie închise. Lista finală a fost prezentată Congresului pentru un vot unic, pro sau contra, fără a îngădui vreo schimbare. Aceste procese au funcționat întotdeauna bine, combinând guvernarea eficientă și controlul democratic.

Delegarea este echivalentul modern al strategiei pe care rătăcitorul erou homeric Ulise a folosit-o când a trecut pe lângă sirene, al căror cântec îi făcea pe bărbați să se arunce în mare. Ulise i-a pus pe mateloții săi să-și astupe urechile cu ceară, ca să nu poată auzi chemarea sirenelor. Însă el voia să audă acea muzică, așa că s-a legat strâns de catargul navei și le-a spus marinarilor să nu-l dezlege, indiferent ce le-ar spune. Navigând prin apele înșelătoare, Ulise a fost sedus de muzică și s-a rugat să fie eliberat. Dar sistemul a funcționat. Marinarii i-au respectat ordinele inițiale și nu l-au dezlegat. Prin urmare, și corabia, și marinarii au trecut cu bine prin această încercare. Politicienii de astăzi ar trebui să se lase mai des legați de corabia statului atunci când trec prin apele turburi ale politicii.

Cea mai mare miză

În țările în curs de dezvoltare, nevoia de a delega autoritatea este și mai mare, deoarece miza este mai mare. Guvernele trebuie să-și demonstreze hotărârea și disciplina politică, pentru că altfel piața își pierde încrederea în ele. Trebuie să se concentreze asupra dezvoltării pe termen lung a orașelor, a educației și a sistemului de sănătate, altfel țara va începe să stagneze sau chiar va cădea în anarhie. Măsurile politice pe termen lung aduc dividende uriașe; politica de tip clientelar pe termen scurt are costuri imense.

În general, dictatorii nu se descurcă deloc mai bine decât democrații în aceste privințe. Cei mai mulți dictatori și-au jefuit țările pentru câștigul personal. Cercetătorii s-au întrebat dacă democrația ajută sau dăunează creșterii economice a țărilor sărace și, în ciuda numeroaselor studii, nu au ajuns la un răspuns concludent². Dar în ultimii 50 de ani aproape toate poveștile de succes din țările în curs de dezvoltare au avut loc sub regimuri liberale autoritare. În Taiwan, Coreea de Sud, Singapore, Chile, Indonezia și chiar China, guvernele capabile să ia decizii înțelepte pe termen lung au fost răsplătite cu o mare creștere economică și cu niveluri ridicate de alfabetizare, speranță de viață și educație. Cu greu am putea găsi o democrație din Lumea a Treia care să fi atins rate de creștere similare acestor țări. Cele care au mers pe calea reformelor au fost imediat blocate de nevoia menținerii subvențiilor pentru grupurile puternice din punct de vedere politic. India nu a reușit să întreprindă o reformă susținută, deoarece politicienii săi nu au dorit să le impună alegătorilor nici un fel de sacrificiu – nici măcar temporar. Prin urmare, cu toată gloria sa democratică, țara a decăzut tot mai mult din toate punctele de vedere ale dezvoltării umane: speranță de viață, mortalitate infantilă, sănătate, alfabetizare, educație. Ea se

plasează astăzi pe șocantul loc 124 (din 173) în indicele de dezvoltare umană al Națiunilor Unite pe 2002, în urma Chinei, firește, dar și în urma Guatemalei, Boliviei, Siriei și chiar cu mult în urma Cubei. E timpul să ne întrebăm dacă democrațiile de tipul Indiei, atât de aplaudate de către intelectualii occidentali, lucrează cu adevărat în folosul poporului lor.

Soluția nu este distrugerea democrațiilor din Lumea a Treia. Democrația are nenumărate avantaje, indiferent de efectele sale asupra dezvoltării și creșterii economice. Ea are chiar și virtuți economice reale. Deși nu atinge cele mai bune rezultate, ea ne ferește de ce e mai rău. Poate că alegerile nu vor conduce la apariția unui Lee Kuan Yew, dar nici nu vor propulsa la putere un Mobutu Sese Seko. Însă lozincile despre democrație nu îi vor rezolva problemele. Trebuie găsită o cale prin care sistemele democratice să poată funcționa fără a produce periodic măsuri politice pe termen scurt cu rezultate jalnice. Miza e pur și simplu prea mare în țările sărace.

Până la un punct, delegarea poate fi o soluție. Băncile centrale trebuie să devină mai puternice, iar acesta e un proces aflat în curs de desfășurare. Judecătorii trebuie să aibă o independență asemănătoare. Pentru a întări sectorul juridic și a lupta împotriva corupției, ministerele de justiție și autoritățile însărcinate cu aplicarea legii trebuie și ele să primească mai multă independență. Multe instituții americane, cum ar fi Sistemul Rezervei Federale, Comisia pentru Titluri de Valoare și Instrumente de Schimb și Biroul Federal de Investigații, au conducători numiți pe termen lung (7-10 ani), care nu coincid cu ciclul electoral. Cifrele sunt calculate deliberat, tocmai pentru a-i distanța de politică.

Domeniul economic este o altă zonă fundamentală în care este posibil un nou aranjament creativ. Procesul luării deciziilor ar trebui și aici distanțat de politica de zi cu zi. Ministrul de Finanțe dintr-o țară din Lumea a Treia trebuie să-și poată prezenta bugetul anual ca un întreg care să nu poată

fi amendat, ci doar aprobat sau respins ca întreg. (Datorită sistemului său parlamentar și disciplinei stricte de partid, Marea Britanie face acest lucru în mod neoficial și, prin urmare, are reputația unei politici fiscale foarte eficiente.) Am putea merge mai departe, sugerând ca ministrul Economiei să fie numit pe un termen mai lung decât în mod normal – cum se întâmplă în cazul șefului Rezervei Federale –, astfel încât, dacă o criză politică ar duce la căderea guvernului, aceasta să nu ducă și la prăbușirea reformei economice. Nici una dintre aceste măsuri nu va elimina cu totul politica din acest proces. Și nici nu trebuie s-o facă. Politica este un lucru sănătos; prin ea, oamenii își manifestă puterea într-un cadru democratic. Pentru orice tip de politică publică, reformistă sau nu, este nevoie de un sprijin politic. Scopul este de a slăbi presiunile intense ale politicii asupra măsurilor de politică publică în circumstanțele dificile din Lumea a Treia, de a modifica oarecum echilibrul pentru a face întregul sistem să funcționeze mai bine. E posibil ca lucrurile să nu meargă întotdeauna bine. Unii miniștri și birocrați vor abuza de autoritatea superioară cu care sunt investiți. Alții vor lua măsuri bine intenționate, dar absurde. Însă lucrurile vor sta probabil mai bine decât în sistemul care predomină astăzi în cele mai multe democrații în curs de dezvoltare, care a adus prea puține foloase țărilor respective.

E important să subliniem că aceste schimbări sunt perfect compatibile cu democrația. Ele delegă autoritatea instituțiilor, dar puterea rămâne în mâinile electoratului prin intermediul reprezentanților săi aleși. Sistemul de contragreutăți trebuie întărit. O majoritate de două treimi din adunarea legislativă ar trebui să poată învinge cele mai multe dintre garanțiile speciale arătate mai sus. Comisiile parlamentare ar trebui să supravegheze în mod regulat activitatea tuturor organismelor nealese. Într-un fel, aceste noi aranjamente sunt doar o extindere a modului de lucru al unui departament administrativ

din Statele Unite – să zicem Departamentul de Sănătate și Servicii Umane. El formulează și implementează măsuri bazate pe direcțiile fixate de Congres. În ultimă instanță, adunarea legislativă exercită controlul, dar lasă o mare parte dintre decizii la latitudinea birocrațiilor nealeși. Dacă lucrurile funcționează bine în cazul politicii sociale, de ce nu ar fi la fel și în cazul taxelor? Politicienii ar trebui să susțină aceste sisteme în fața publicului, explicând că delegarea poate produce un echilibru rezonabil între buna guvernare și controlul democratic. Având în vedere aprecierea largă de care se bucură (cel puțin în Occident) curțile de justiție și băncile centrale, oamenii vor accepta o astfel de argumentație.

Delegarea nu este un fenomen specific domeniului politic. În multe alte sfere ne confruntăm cu aceeași alegere. Vrem să continuăm pe calea relaxării controlului, a eliminării mediatorilor și a renunțării la vechile standarde – în economie și cultură, de exemplu – sau vrem să reținem și să reformăm unele dintre jaloanele și organisme-tampon care fac parte în mod tradițional din societate? Tehnologia s-a combinat cu ideologia, pentru a ajunge la viziunea îmbietoare a unei lumi lipsite de mediere. Putem deveni propriul nostru agent de bursă, redactor de ziar, avocat și doctor. Însă chiar vrem acest lucru? În această chestiune, atitudinea este mai puțin schimbătoare decât era în agitații ani '90. Oamenii au început să-și dea seama că există probabil un motiv pentru care atât de multe și diverse domenii au avut nevoie de mediatori în atât de multe epoci istorice. Majoritatea investitorilor plătesc bucuroși ceva mai mult pentru o consiliere de calitate în domeniul activității de bursă, al acțiunilor financiare și al investițiilor și chiar pentru a fi pur și simplu ținuti de mână de către cineva. Oamenii cu probleme juridice și medicale au constatat că autodiagnosticarea – prin accesarea site-urilor de pe internet și participarea la forumurile de discuții – nu

ajută la nimic. În lumea jurnalismului, s-a crezut că site-ul personal (blogul) va da lovitura de grație mediilor tradiționale. Până la urmă, blogul a devenit ceva cu totul diferit. Departe de a înlocui ziarele și revistele, cele mai bune bloguri – iar cele mai bune sunt și cele mai inteligente – au ajuns să ne orienteze în privința presei, indicând surse inedite și comentându-le pe cele cunoscute. Ele au devenit noii mediatori pentru publicul informat. Deși creatorii de bloguri se consideră democrați radicali, ei reprezintă de fapt noua elită tocquevilleană. O mare parte a Internetului s-a mișcat în această direcție, deoarece cu cât Internetul va deveni mai mare, mai sălbatic și mai haotic, cu atât mai mult oamenii vor avea nevoie de ajutor pentru a naviga.

Înainte și în jos

Cu toate aceste semne încurajatoare, tendința principală este în continuare aceea de neîncetată democratizare a societății. Politica devine tot mai permeabilă, țările europene se „americanizează”, vechile instituții se deschid, profesiile și gildele dispar, iar tehnologia continuă să-i amenințe pe cei mai mulți mediatori. Această tendință va produce mult bine, așa cum s-a întâmplat și în trecut. Dar, în același timp, ea va distruge segmente întregi din țesutul culturii noastre. Instituțiile și atitudinile care au conservat capitalismul liberal democratic în Occident au fost construite de-a lungul secolelor. Astăzi, ele sunt distruse în câteva decenii. Odată distruse, ele nu vor mai fi ușor de remediat. Asistăm la această distrugere fără s-o putem opri, pentru că ar fi nedemocratic din partea noastră. Ea va lăsa urme adânci în politică, economie și cultură, care vor fi de-acum înainte dominate de interese și entuziasme pe termen scurt. Edmund Burke a descris cândva societatea ca

pe un parteneriat între cei morți, cei vii și cei încă nenăscuți. În acest sistem aflat în evoluție, este dificil să vedem cine ține partea celor nenăscuți încă, partea viitorului.

În acest timp, nemulțumirea publicului față de aceste schimbări va continua să crească. Dacă problemele se acumulează, oamenii vor ajunge să definească democrația prin ceea ce a devenit ea: un sistem deschis și accesibil în teorie, dar în realitate condus de minorități organizate, bogate sau fanatice, care se protejează în fața prezentului și sacrifică viitorul. Este o viziune foarte diferită de cea a entuziaștilor democrației directe, care cred că noua lume liberă în care vom trăi va aminti de cea a orașelor-state din vechea Grece. Las cititorul să hotărască dacă politica din California de astăzi seamănă cu democrația ateniană la apogeul ei. În orice caz, merită să ne reamintim că democrația directă nu a fost încercată decât în câteva mici orașe din Grecia antică, unde abia câteva mii de bărbați aveau drept de vot. De asemenea, merită să ne amintim că, după numai un secol, toate acele democrații s-au prăbușit în tiranie și haos – de obicei, în ambele.

Un astfel de pesimism poate părea hazardat, dar, dacă tendința actuală continuă, democrația se va confrunta inevitabil cu o criză a legitimității ce ar putea să o afecteze profund. Legitimitatea este elixirul puterii politice. „Cel mai puternic nu va ajunge niciodată stăpân”, observa Jean-Jacques Rousseau, „dacă nu traduce puterea în drept și supunerea în datorie”. În lumea de astăzi, o astfel de autoritate o are numai democrația. Însă ea își poate foarte ușor înstrăina loialitatea noastră. Cel mai mare pericol al unei democrații nestăpânite și disfuncționale este că discreditează democrația însăși, aruncând o umbră asupra tuturor guvernărilor populare. Nu este o mișcare fără precedent. Toate valurile democratice au fost urmate de momente de recul, când sistemul a fost considerat inadecvat și au apărut lideri ambițioși care au propus noi alternative, salutate de un public frustrat. Ultima perioadă

de dezvrăjire, cea din Europa interbelică, a fost monopolizată de către demagogi, care au fructificat dezamăgirea publicului față de democrație. Să ne amintim că opțiunea pentru comunism sau fascism în anii '30 nu părea pe atunci atât de nebu-nească pe cât pare acum. În timp ce democrațiile se adânceau în criză și pesimism, dictaturile își mobilizau țara și mărșă-luiau pline de elan.

Democrațiile moderne vor avea de înfruntat noi provo-cări – combaterea terorismului, adaptarea la globalizare și la o societate tot mai îmbătrânită – și vor trebui să-și îmbună-tățească sistemul. Va trebui ca ele să facă procesul democratic de luare a deciziilor mai eficient, să reintegreze liberalismul constituțional în practica democrației, să reconstruiască insti-tuțiile politice și asociațiile civice distruse. Cei care posedă o putere imensă în societate vor trebui să-și asume respon-sabilități, să conducă și să impună standarde care să fie nu doar legale, ci și morale – și acesta va fi lucrul cel mai greu. Lipsită de această substanță, democrația va deveni o formă goală, nu doar inadecvată, ci chiar periculoasă, care va putea antrena erodarea drepturilor, manipularea libertății și decă-derea vieții comunității.

Aceasta ar fi o tragedie, deoarece democrația, cu toate neajunsurile ei, reprezintă ultima speranță de mai bine pen-tru țările lumii. Însă ea trebuie să fie întărită și protejată în epoca noastră. În urmă cu 80 de ani, Woodrow Wilson a adus Statele Unite în secolul XX, propunându-și să transforme lumea într-un loc propice pentru democrație. Intrând în secolul XXI, misiunea noastră este să facem din democrație un cadru sigur pentru lumea de azi.

Postfață

Discursul inaugural al celui de-al doilea mandat de președinte al lui George W. Bush a marcat, ca stil și substanță, apogeul unei atitudini către care el înclina încă de la evenimentele din 11 septembrie 2001, și anume că scopul politicii externe a Statelor Unite trebuie să fie extinderea democrației. Tema nu este nouă pentru președinția americană. Woodrow Wilson, Franklin Roosevelt, John Kennedy și Ronald Reagan au vorbit în termeni și cu un ton asemănător. Ce a adus Bush nou e doar înflăcărea convertitului. Prin propoziții scurte, afirmative, cu un limbaj aproape biblic, Bush a exprimat în întregul său discurs această viziune: „cea mai bună șansă a păcii în lumea de astăzi este extinderea libertății pe tot globul”.

Ca să citez o veche butadă cu privire la misiunea jurnalismului, cuvintele lui Bush „i-au mulțumit pe cei răniți și i-au rănit pe cei mulțumiți”. El spera cu siguranță că reformiștii democrați din toată lumea se vor simți încurajați. Dictatorii vor fremăta, întrebându-se ce a vrut să spună. Iar acest lucru făcea parte dintr-o mare tradiție americană. Când Wilson și Roosevelt s-au pronunțat împotriva imperiilor, marile puteri europene au fost scuturate. Când Kennedy și Reagan au vorbit despre libertate, juntele din America Latină și despoții din Asia de Est s-au îngrijorat. Când administrația Carter a început să emită rapoarte anuale referitoare la drepturile omului, a iritat regimurile din toată lumea. Vorbind deschis despre importanța și universalitatea libertății, Statele Unite – și, ca să fim cinstiți, Europa – au produs schimbări majore.

Prin declarația sa, Bush a readus în discuție chestiunea ipocriziei SUA. Am deseori discuții cu un prieten de-al meu indian, un om de afaceri, cu privire la nedreapta singularizare a Statelor Unite în criticile internaționale. „De ce nu i-a criticat nimeni pe francezi

sau pe chinezi pentru slaba lor reacție la tsunami?”, am întrebat eu. Răspunsul lui a fost simplu: „Statele Unite se manifestă ca un arbitru moral al întregii lumi, se pronunță asupra virtuților tuturor regimurilor și spune întregii lumi dacă acestea sunt bune sau rele. Nimeni nu mai face asta. America se singularizează ea însăși. De aceea, diferența între ce spune și ce face devine foarte evidentă și, pentru cei mai mulți dintre noi, extrem de supărătoare”. În 2005, când Bush și-a ținut discursul, diferența respectivă era uriașă.

În 1947, Harry Truman a anunțat lansarea Doctrinei Truman, care s-a concretizat prin îngrădirea Uniunii Sovietice, afirmând: „Cred că politica Statelor Unite trebuie să fie aceea de a sprijini popoarele libere, care se opun încercărilor de subjugare din partea minorităților armate sau a presiunilor externe”. Amintind de acea formulare, Bush a declarat: „Așadar politica Statelor Unite va fi aceea de a căuta și sprijini creșterea mișcărilor și instituțiilor democratice din toate țările și culturile, cu scopul final de a pune capăt tiraniei în lume”. În continuare, președintele a subliniat anumite poziții pe care Statele Unite le vor adopta în viitor, sugerând o amplă transformare a politicii americane.

Distanța între retorică și realitate este izbitoare. Administrația Bush a declarat sus și tare că îi va trage la răspundere pe dictatori, dar a făcut afaceri cu Vladimir Putin, unul dintre cei mai mari opresori ai libertății din lume. Bush a ținut chiar partea lui Putin, afirmând că războiul din Cecenia reprezintă o acțiune de apărare împotriva teroriștilor. Istoria e complicată, dar până la urmă armata rusă a ucis aproximativ 100 000 de civili ceceni într-o campanie brutală, prin care le-a interzis cecenilor dreptul la secesiune.

Președintele le-a promis democraților din toată lumea: „Dacă vă ridicați la luptă pentru libertate, ne vom ridica alături de voi”. Dar atunci când Taiwanul democratic s-a împotrivit Chinei comuniste în 2004, Bush a fost de partea Beijingului și a criticat public Taiwanul. Când disidenții curajoși din Arabia Saudită au fost întemnițați pentru că au propus posibilitatea instaurării unei monarhii constituționale, administrația americană aproape că nici nu i-a menționat. Regele Abdullah al Arabiei Saudite, care conduce una dintre primele opt țări represive din întreaga lume (conform raportului Freedom House), este unul dintre foarte puținii lideri care au fost

invitați la ferma președintelui din Crawford, Texas. (Liderii aleși ai Indiei, Franței, Turciei sau Indoneziei, spre exemplu, n-au avut parte niciodată de această onoare.) Președintele american s-a întâlnit și i-a oferit asistență lui Islam Karimov, dictatorul Uzbekistanului, președinte al unuia dintre cele mai urâte regimuri din lumea de astăzi, mult mai opresiv decât Iranul, ca să dăm doar un exemplu. Pervez Musharraf, generalul din fruntea Pakistanului, a fost primit la Casa Albă ca un prieten bun.

Nu vreau să spun că în toate aceste cazuri președintele ar trebui să invadeze țările nedemocratice ori să nu se mai viziteze sau chiar să-i condamne pe acești lideri. De multe ori, este în interesul păcii și stabilității să ai relații amicale cu aceste state. Însă în discursul său președintele Bush sugerase că nu există un conflict între idealurile și interesele Statelor Unite. Rezultatele administrației sale – ca și ale tuturor celor dinainte – arată exact opusul.

Președintele și administrația sa vorbesc mereu despre „agenda libertății” și interpretează evenimentele globale în termenii săi. În vara lui 2006, în timp ce rachetele, mașinile-capcană și bombele artizanale explodau în Liban, Gaza și Irak, Condoleezza Rice descria aceste violențe ca pe „durerile nașterii” unui Orient Mijlociu nou și democratic. Optimismul ei era infirmat de raportul din 2006 cu privire la „libertatea în lume” emis de Freedom House, organizația nonprofit care promovează democrația la nivel mondial. Raportul sublinia că fusese un an rău pentru libertate, care fusese atacată în Venezuela și Rusia de ascensiunea autoritarismului, în Thailanda de o lovitură de stat, în Africa de marea corupție și de multe alte pericole mai subtile.

„Procentul țărilor considerate libere nu a mai crescut de aproape un deceniu, ceea ce demonstrează că tendințele actuale contribuie la o stagnare a dezvoltării libertății”, scria directorul de cercetare al Freedom House, Arch Puddington, într-un eseu publicat cu această ocazie. De asemenea, Puddington atrăgea atenția publicului asupra „reclurilor” democrației. Regimurile din toată lumea desființează organizațiile nonguvernamentale, ziarele și alte grupuri care susțin drepturile omului. Mai dureros este că aceste acțiuni nu sunt întâmpinate cu o critică masivă. În multe locuri, susținătorii democrației sunt în defensivă.

Cum se explică acest paradox, că libertatea pierde teren, deși administrația SUA promovează cu glas tare democrația? O parte a explicației este antipatia globală față de președintele SUA. „Avem cu toții prejudecii de pe urma asocierii cu administrația Bush”, mi-a spus Saad Eddin Ibrahim, activist egiptean pentru drepturile omului. „Aroganța lui Bush a îndepărtat oamenii de ideea democrației”, afirmă Larry Diamond, coeditor la *Journal of Democracy*. Bush a amestecat chestiunea democrației și libertății, aroganța americană și naționalismul într-o formă toxică.

Administrația americană se consideră apărătoarea sutelor de milioane de oprimați din toată lumea. Dar imaginea dominantă a Statelor Unite în acele țări nu este cea a unui bastion al libertății. Publicul percepe Statele Unite ca fiind interesate și arogante.

De ce? Gândiți-vă la discursul din Lituania al vicepreședintelui Cheney de pe 4 mai 2006, când a acuzat Rusia că dă înapoi în ceea ce privește democrația. Criticile lui Cheney erau corecte, însă un astfel de discurs interpretează greșit realitatea din Rusia și împiedică Statele Unite să aibă o influență asupra ei.

În relatarea lui Cheney, Rusia era o democrație înfloritoare în anii '90, însă în ultimii ani s-a transformat într-o dictatură sinistă, în care oamenii trăiesc cu spaimă. Condamnându-l pe Vladimir Putin, Cheney crede că vorbește în numele maselor de ruși. Are impresia că seamănă cu Reagan la Zidul Berlinului. Dar nu seamănă deloc. În cazul în care Cheney și-ar fi făcut temele și ar fi consultat câteva sondaje de opinie, care în Rusia sunt ample și de încredere, ar fi descoperit că Putin a avut în timpul mandatului său un nivel de susținere ce a atins deseori 75%.

Cei mai mulți ruși văd istoria recentă altfel. Ei își amintesc de anii '90 ca de o perioadă de instabilitate, fărâdelege și banditism. Ei cred că Boris Elțin a falimentat țara, i-a înstrăinat averile către propriii acoliți și și-a petrecut cea mai mare parte a timpului beat și bolnav. În 1994, marja de susținere a lui Elțin era sub 20%, iar în 1996 a scăzut chiar sub 10%. Pe de altă parte, rușii consideră că Putin a restabilit ordinea, a readus dezvoltarea și a reafirmat mândria națională.

Produsul intern brut pentru cetățeanul rus de rând a urcat de la 600 de dolari pe cap de locuitor până la 5 000 în timpul lui Putin,

o creștere datorată în mare parte, chiar dacă nu în întregime, prețurilor petrolului. Numărul săracilor a scăzut de la 42 la 26 de milioane. Numărul absolvenților de facultate a crescut cu 50%, iar în orașele rusești a apărut clasa de mijloc. Regresul descris de Cheney este cât se poate de real, dar adevărul este că, și așa, Rusia de astăzi este un amestec ciudat de libertate și lipsă a libertății. În această țară apar 90 000 de cărți pe an, ce expun toate vederile politice.

Sondajele din Rusia arată că oamenii mai prețuiesc încă democrația. Însă, după anii '90, ei prețuiesc mai mult condițiile care le permit să ducă o viață civică și economică decentă. Pentru majoritatea oamenilor din Rusia – ori din Irak sau din orice altă țară –, temelia vieții lor este ordinea. În lipsa ei, libertatea este o farsă.

Să luăm, de exemplu, cazul Nigeriei. Oficialii americani au insistat ca președintele ales, Olusegun Obasanjo, să nu candideze pentru un al treilea mandat (ceea ce ar fi presupus amendarea legii electorale). Această problemă nu are însă nici o legătură cu ceea ce se întâmplă de fapt în Nigeria. În ultimii 25 de ani, țara este în cădere liberă. PIB-ul pe cap de locuitor s-a prăbușit de la 1 000 la 390 de dolari. În Indicele de Dezvoltare Umană, Nigeria se plasează sub Haiti și Bangladesh. În 2004, Banca Mondială a estimat că 80% din veniturile din petrol ale Nigeriei ajung în mâinile a 1% din populația ei. Tensiunile sectare se adâncesc, mai ales cele dintre musulmani și creștini, iar 12 dintre cele 36 de provincii ale țării au impus legea *sharia*. Conflictele violente răvășesc țara, iar în ultimii opt ani au murit 10 000 de oameni. Însă Washingtonul era preocupat doar de procedura electorală.

„Trebuie să luăm în calcul faptul că în multe țări aflate în curs de dezvoltare democrația nu funcționează foarte bine”, scrie Larry Diamond, unul dintre experții de frunte în materie de democratizare, indicând câteva țări unde alegerile libere și corecte au fost urmate de incapacitate administrativă, corupție și războaie etnice. Ultimul raport Freedom House plasează Haiti mai sus pe listă, deoarece a avut alegeri în 2006. Dar crede cineva că aceste alegeri vor schimba realitatea țării, faptul că este un stat eșuat?

Problema esențială cu care se confruntă astăzi țările în curs de dezvoltare nu este absența democrației, ci aceea a guvernării. Din

Irak până în teritoriile palestinienne, din Nigeria până în Haiti, cancerul acesta macină viețile oamenilor, aruncând țări întregi în haos, punând în pericol viețile cetățenilor și avutul lor. Asupra acestor lucruri ar trebui să se concentreze politica externă a Statelor Unite. Dar agenda prezidențială a libertății privește întregul proces complex al dezvoltării politice și economice printr-o lentilă unică și simplistă, ceea ce duce la analize și rezultate greșite.

Administrația răsplătește democrațiile cu ajutoare. Dar de ce nu avem o măsură mai plină de sens? De ce să nu răsplătim țările atunci când protejează drepturile omului, când reduc corupția și îmbunătățesc calitatea guvernării? „Ajutoarele noastre ar trebui condiționate de standarde absolute”, spune Diamond. „Uniunea Europeană a impus schimbarea în țările care doresc să adere, cerând progrese reale în domenii-cheie.” Europa nu a avut o retorică atât de grandioasă ca a Statelor Unite, dar a ajuns la rezultate practice mult mai bune.

E mai ușor să ne imaginăm democrația liberală decât să o realizăm. În timpul mandatului său, Ronald Reagan a imaginat o Uniune Sovietică liberă din punct de vedere politic și economic. 20 de ani mai târziu, cu excepția statelor baltice și a Georgiei, nici una dintre fostele republici sovietice nu a atins acest stadiu. În Africa au avut loc peste 50 de runde de alegeri în ultimii 15 ani – unele la fel de impresionante precum cele din Irak, dacă ne-am fi străduit să le remarcăm –, dar numai câteva dintre aceste țări pot fi considerate libere. În Haiti au avut loc alegeri și o intervenție americană, iar trupele străine încă mai staționează pe teritoriul său. Dar numai câteva dintre aceste alegeri au condus țările la libertate și succes.

Fiecare țară, cultură și popor își dorește libertatea. Dar construirea unei democrații reale, sustenabile, cu drepturi și garanții este complexă.

Președintele american a avut dreptate să afirme convergența intereselor și idealurilor SUA în Orientul Mijlociu. Bush n-a acceptat niciodată că terorismul islamic își avea rădăcinile în religie, cultură sau în conflictul arabo-israelian. În schimb, el înclina spre teoria că regiunea aceasta produce terorism deoarece este marcată de disfuncții profunde, din cauza deceniilor de opresiune și a unei

lipse aproape totale de modernizare politică, economică și socială. În această lumină, lumea arabă se distinge prin faptul că, în ultimele trei decenii, ea a devenit tot mai puțin liberă, în timp ce restul lumii era tot mai deschis. De aceea, soluția lui era aceea de a face presiuni în favoarea reformelor.

Această teorie nu s-a născut odată cu administrația Bush. Ea mai avusese și alți susținători: cercetători precum Bernard Lewis și Fouad Ajami, Thomas Friedman de la *New York Times*, intelectualii arabi care au redactat celebrul „Raport despre dezvoltarea umană în lumea arabă” la Națiunile Unite. Aceste idei câștigaseră deja teren în lumea arabă, mai ales după 11 septembrie, dar adoptarea lor de către Bush era importantă pentru că el avea puterea de a exercita presiuni asupra regimurilor din regiune. Eforturile de modificare a dinamicii din Orientul Mijlociu fuseseră mereu înfrânte în trecut, deoarece conducătorii de aici practicaseră amânarea, obstrucționarea și sfidarea.

Absența Siriei din Liban nu a însemnat și prezența unei democrații stabile. Intervenția siriană din 1976 a fost declanșată tocmai de prăbușirea ordinii politice interne a Libanului. Această problemă are încă nevoie să fie rezolvată, chiar dacă armatele siriene s-au retras. În Iordania, monarhul neales este mai liberal, mai deschis și mai progresist decât majoritatea democrațiilor aleși, dintre care mulți sunt profund reacționari. Emiratele Arabe Unite sunt considerate una dintre cele mai puțin libere țări din lume, însă marele oraș Dubai, condus prin decrete de către un monarh neales, a devenit rapid o oază a pieței libere, cu o deschidere tot mai mare și în alte domenii.

Orientul Mijlociu are nevoie de o reformă tot mai extinsă și durabilă, asemănătoare celei care are loc în Iordania, Qatar, Dubai și poate chiar în Egipt. În trecut însă, reformele mici și treptate au reprezentat o perdea de fum în spatele căreia nimeni nu făcea nimic. Reformele economice veritabile sunt cruciale, întrucât modernizează întreaga societate. Aceste reforme sunt și cele mai dificile, deoarece ele amenință puterea și bogăția oligarhiilor bine instalate. Până acum, pe acest front mai mult s-a discutat decât s-a acționat, mai mult s-a visat la democrație decât au fost înfăptuite reforme care să-i stea la bază.

Faptul că administrația nu a acordat suficientă atenție activității dificile de promovare propriu-zisă a democrației ar putea explica de ce au mers lucrurile atât de prost în cea mai importantă aplicare practică a doctrinei Bush de până acum: Irakul. Convinsă că pentru a aduce libertatea într-o țară trebuie doar să-l înlături pe tiran, administrația Bush pare să nu fi făcut practic nici un fel de plan pentru menținerea legii și ordinii după război, ca să nu mai vorbim despre construirea instituțiilor unui stat democratic. Dacă aceasta pare o exagerare, gândiți-vă la cuvintele extraordinare din „raportul postacțiune” al celei mai importante divizii a armatei americane din Irak, Divizia a Treia Infanterie: „Cartierul General nu a trimis celei de-a Treia Divizii Infanterie (Mecanizată) un plan pentru Faza IV [faza de după război]. Prin urmare, Divizia a Treia Infanterie a trecut la Faza IV în lipsa unor indicații”.

Haosul din Irak nu era inevitabil. În lunile de după invazia americană, Autoritatea Provizorie de Coaliție s-a bucurat de un sprijin de 70%. Susținători erau chiar și arabii sunniți din Irak. În primele luni de după lupte, doar 14% dintre aceștia aprobau atacarea trupelor americane. Cifra a crescut la 70% după un an de dezordine, jafuri și șomaj de masă. Aria răzvrătirilor în acele prime luni nu era Fallujahul sunnit, ci Najaful šiit.

În primele luni, cele mai importante, Washingtonul a distrămat armata irakiană, a concediat 50 000 de funcționari și a închis întreprinderile de stat, unde erau angajați cei mai mulți irakieni. Se poate spune că Statele Unite au distrus statul irakian, creând un vid de securitate, haos administrativ și șomaj accentuat. Elitele sunnite ale Irakului nu au văzut în toate acestea o schimbare a regimului, ci o revoluție în care ei deveniseră noua clasă inferioară. Pentru ei, noul Irak arăta ca o nouă dictatură.

Administrația americană nu a înțeles niciodată cu adevărat impactul politicii sale asupra sectelor, nereușind să construiască o națiune, ci mai degrabă hărțuind-o. Ea insista că vrea să construiască o armată și o poliție naționale, deși era evident că noile forțe erau în proporție copleșitoare šiite și kurde, cele mai multe provenind din milițiile loiale partidelor politice, și nu statului. Răspunsul la aceste probleme politice fundamentale a fost unul tehnocratic: mai mult antrenament. În realitate, o armată šiită mai puternică a

făcut populația sunnită să se simtă mai nesigură și să-i sprijine pe insurgenți.

Sunniții irakieni nu sunt personajele pozitive din această poveste. Ei s-au comportat ca niște brute autodistructive, iar minoritatea sunnită care sprijină al-Qaeda s-a manifestat barbar. Însă nu defectele lor ne interesează, ci prostia noastră. America l-a înlăturat nu doar pe Saddam Hussein de la putere, ci a înlăturat în același timp o elită conducătoare veche de secole, mirându-se apoi de reacția lipsită de entuziasm. Dimpotrivă, atunci când a venit la putere în Africa de Sud, Nelson Mandela nu a concediat nici un funcționar sau un soldat alb – și nu pentru că și-ar fi închipuit că aceștia se purtaseră bine cu poporul său. El a înțeles corect ce strategie putea preveni o rebeliune a albilor sud-africani. Din păcate, în Irak nu a existat un Mandela.

Printre neoconservatorii din Washington a apărut acum moda de a-i învinui pe irakieni pentru toate problemele țării. „Le-am dăruit irakienilor o republică, iar ei nu sunt în stare să o mențină”, se lamentează Charles Krauthammer. Alții îi citează pe antropologi pentru a explica marile disfuncții din cultura irakiană. Poate că există un sâmbure de adevăr aici – Irakul este o țară dificilă –, dar administrația Bush nu e lipsită de vină. Ea a provocat fără să se gândească o revoluție politică și socială la fel de intensă precum cea franceză sau iraniană, iar apoi și-a manifestat surprinderea că Irakul nu o poate digera repede, în pace și fericire. Statele Unite nu le-au dăruit irakienilor o republică. Le-au dăruit un război civil.

Pentru a avea un viitor, Irakul trebuie să îndeplinească trei condiții ca să devină o democrație liberală funcțională.

În primul rând, trebuie să evite conflictele etnice sau religioase majore. În aproape orice societate „divizată”, alegerile pot crea tensiuni între grupuri, dacă ele nu sunt ajutate să negocieze și să accepte noua ordine. „Pentru ca democrația să funcționeze, prima condiție este realizarea unui consens între marile grupuri etnice, regionale și religioase”, susține Larry Diamond. Desigur, acest lucru nu s-a întâmplat. În schimb, șiiții, sunniții și kurzii se tem tot mai mult unii de alții și gândesc cât se poate de sectar. Această mentalitate de grup întărește prea mult vocile religioase, ceea ce creează un mod de a face politică mai puțin laic și mai puțin liberal.

În al doilea rând, trebuie create o economie și o administrație care să nu se bazeze pe veniturile din petrol. Când guvernul găsește prea repede bani, el nu simte nevoia să creeze o economie reală. De fapt, nici nu are nevoie de propriii cetățeni, deoarece nu-i impozitează. Rezultatul este o atitudine de curte regală, îndepărtată de propriul popor.

Veniturile petroliere ale Irakului urmau să fie bine utilizate, intrând într-un fond de dezvoltare special, fără a fi folosite pentru finanțarea activităților guvernului. Autoritatea Provizorie a Coaliției (APC) a condus acest proces destul de bine, deși criticii săi susțineau contrariul. După transferul de putere către guvernul provizoriu al Irakului, veniturile petroliere ale țării au fost utilizate într-o manieră opacă. „Nu ne îndoim că Irakul își folosește astăzi banii din petrol pentru finanțările generale”, spune Isam al Khafaji, care a lucrat pentru APC, iar acum conduce Consiliul de Supraveghere a Veniturilor din Irak, din partea Institutului pentru o Societate Deschisă. „În plus, guvernul irakian are acum două surse de obținere ușoară a banilor. Dacă veniturile din petrol nu sunt suficiente, mai există și Unchiul Sam. Statele Unite își cheltuiesc banii foarte nechibzuit în Irak.”

Această observație este una larg răspândită. SUA cheltuiesc miliarde de dolari în Irak și obțin foarte puțin în schimb în materie de îmbunătățire a calității vieții, ca să nu mai vorbim despre bunăvoința poporului. „Cea mai mare parte a banilor este cheltuită pentru patronajul politic, nu pentru crearea bazelor unei economii reale”, spune al Khafaji. Cei mai mulți bani sunt cheltuiți pentru americani, indiferent de costuri. În opinia lui al Khafaji, restul merge către irakienii favorizați. „Am studiat chestiunea și pot afirma cu certitudine că [până în 2005] nici un antreprenor irakian [...] nu a câștigat vreun contract într-o licitație deschisă și transparentă.”

Condiția finală și crucială este statul de drept. Fără el, puține lucruri funcționează. „Viceregele” american Paul Bremer a făcut o treabă bună prin crearea unor garanții instituționale pentru noul Irak, prin întemeierea unei comisii pentru integritatea publică, a unei comisii electorale, a unei comisii pentru drepturile omului și a unor inspecți generali în fiecare departament din guvern. Unele dintre aceste garanții au supraviețuit, dar cele mai multe au fost

birocratizate, corupte sau marginalizate. Curțile de justiție stau ceva mai bine, însă și ele ar putea să aibă aceeași soartă ca și celelalte instituții ale democrației liberale. Poliția irakiană este mereu acuzată de torturi și abuz de autoritate.

Există pluralism și deschidere în Irak, poate mai mult decât în cea mai mare parte a Orientului Mijlociu. Unele tendințe negative ar putea fi schimbate, însă democrația irakiană stă acum la mila majorității šiite, care va asculta, să sperăm, de îngerii săi buni. Însă acesta nu e un semn de succes. „Dacă oamenii ar fi îngeri”, scria odată James Maddison, „nu ar mai fi nevoie de guvernare”.

De la Versailles până în Vietnam, acesta a fost întotdeauna punctul slab al idealismului american. Primejdia nu consta în faptul că idealurile ar fi fost greșite sau dăunătoare, ci dimpotrivă, în acela că politicienii americani, mulțumiți de virtuțile scopurilor înalte pe care și le-au asumat, pierd din vedere realitățile practice din teren.

În Irak, administrația încearcă să rezolve adevăratele probleme – represiunea, rebeliunile și disfuncția politică –, deși până acum nu a prea fost în stare să găsească o soluție. Însă este problema tiraniei marea „misiune a vremii noastre” și în afara Orientului Mijlociu? Oare este ea problema dominantă a lumii de astăzi?

Bush a imitat intenționat un alt discurs inaugural: cel al lui John Kennedy din 1961, în care acesta se adresa în primul rând lumii întregi, promițând că „va plăti orice preț, va purta orice povară [...] pentru a asigura supraviețuirea și succesul libertății”. Pe atunci, cea mai mare parte a lumii nu era liberă. Unele dintre cele mai mari și mai productive regiuni ale lumii erau conduse de regimuri puternice, totalitare, ce controlau toate aspectele existenței supușilor și amenințau lumea liberă cu forța armată. Astăzi trăim într-o lume în general liberă. În 1972, când Freedom House a început să clasifice țările ca fiind libere sau nelibere, 54 dintre cele 149 de țări ale lumii au fost incluse în categoria celor nelibere, cu o notă de 6 sau mai mare (nota 7 era acordată țărilor celor mai puțin libere). Astăzi, doar 25 dintre cele 192 de țări ale lumii mai au nota 6 sau mai mult. Condoleezza Rice a enumerat câteva dintre aceste țări în declarația din fața Senatului din 18 ianuarie 2005: Cuba, Birmania, Coreea de Nord, Iran, Belarus și Zimbabwe. Oare încetarea tiraniei din

Birmania este cumva o nevoie urgentă pentru securitatea Statelor Unite? Oare înfrângerea regimului decrepit al Cubei este misiunea vremii noastre?

Trăim într-o epocă democratică. Multe țări care nu sunt democrații liberale constituie amestecuri bizare de libertate și lipsă de libertate. Rusia lui Putin, cu toate defectele ei, reprezintă o societate și o economie mult mai deschise decât au existat vreodată într-o țară comunistă. China, deseori considerată un stat totalitar, are același tip de amestec: o țară în care oamenii au tot mai mult posibilitatea să trăiască, să muncească, să călătorească, să cumpere și să vândă și chiar să-și practice religia unde vor, însă nu au libertate politică. Vorbiți cu oricare oficial chinez din generația tânără și vă va spune că țara lui va relaxa și aceste restricții în timp. Aceasta nu înseamnă că Rusia sau China sunt libere, dar ele nu mai sunt nici tiraniile totalitare de odinioară.

În această carte am vorbit despre întrecerea intelectuală dintre Rusia și China, arătând că Rusia – o democrație – devine tot mai iliberală pe zi ce trece, iar China – un regim autocratic – devine tot mai deschisă și mai liberală. Această tendință a continuat, iar astăzi cea mai interesantă competiție intelectuală este cea dintre India și China, ce are în vedere vechea provocare a democrației și dezvoltării.

India a reușit să depășească destul de bine tentația xenofobiei și a hipernaționalismului. Democrația sa a echilibrat și reechilibrat aceste forțe, astfel încât, chiar dacă fundamentalismul și fanatismul hindus rămân o tendință supărătoare, ele nu mai reprezintă forța dominantă din momentul când scriam prima ediție* a acestei cărți. Dintr-un alt punct de vedere, democrația indiană s-a dovedit descurajant de predictibilă. Ea a fost prinsă într-un ciclu al competiției populiste care a făcut ca până și guvernul reformist al lui Manmohan Singh să nu reușească să întreprindă prea multe reforme. Guvernul indian nu poate cheltui bani pentru educație și îngrijiri medicale pentru toată lumea, mai ales pentru cei săraci, deoarece își cheltuiește banii pe grupurile bine organizate și relativ

* Apărută în 2003. Postfața însoțește ediția a doua, publicată în 2007 (n.ed.).

bogate. Sistemul de guvernare din India seamănă deseori cu unul de transferare a banilor către fermierii bogați.

Până acum, guvernul Chinei – scutit de nevoia de a le face pe plac alegătorilor – a reușit să facă unele investiții mai eficiente pe termen lung. China este astăzi cea de-a patra economie a lumii, dezvoltându-se de peste patru ori mai repede decât cele clasate pe locurile doi și trei (Japonia, respectiv Germania) și de peste două ori mai repede decât prima (Statele Unite). Această creștere uriașă a permis regimului de la Beijing să cheltuiască în ultimul timp mai mulți bani pentru combaterea sărăciei. Rămâne de văzut dacă un sistem politic închis și autoritar poate continua să guverneze o țară tot mai deschisă, mai eterogenă și mai diversă. În timp, dictaturile tind să devină arogante și corupte. Oare China poate să evite soarta altor autocrații și să-și păstreze ritmul extraordinar? Dacă va reuși, ea va deveni pentru multe dintre țările lumii un model viabil de modernizare, ce va rivaliza cu modelul americanocentric, în cadrul căruia democrația și libertatea economică sunt considerate indisolubile.

China atrage atenția lumii deoarece pentru multe țări problematic nu este angajamentul în favoarea democrației, ci capacitatea de a construi și păstra o guvernare stabilă, eficientă și corectă. De exemplu, Pakistanului nu-i lipsește voința democratică; aici a fost întemeiată o democrație în 1947. Apoi, din cauza structurii sociale subrede, a stagnării economice și a crizelor politice, țara s-a îndreptat deseori către dictatură și, mai rău, spre faliment. Recent, deși era democratic, Pakistanul aluneca spre stadiul de stat cvasi-eșuat. În Haiti, Statele Unite au încercat să aducă democrația de vreo zece ori, în moduri diferite. Nici unul dintre ele nu a funcționat.

Pentru o mare parte a lumii, provocarea majoră a epocii actuale e reprezentată de conflictul civil, de sărăcia extremă și de maladii, care distrug nu doar democrația, ci însăși ordinea. Firește că aceste țări sunt preocupate de propria libertate. Oricine își dorește să-și poată controla propria soartă. Dar acest lucru nu mai înseamnă prea mult atunci când este amenințată ordinea fără de care viața civilizată nu este posibilă și când bolile și moartea sunt preocupările zilnice ale tuturor. Multe țări africane sunt destul de libere, organizează alegeri și sunt mai deschise decât au fost vreodată. Marea

provocare pentru Senegal și Namibia, de exemplu, nu este libertatea, ci un stat eficient. În *Federalist Papers*, James Madison afirma:

Marea dificultate în construirea unei guvernări în cadrul căreia oamenii să fie administrați de alți oameni este următoarea: mai întâi, guvernul trebuie să-i poată controla pe cei guvernați; apoi, acesta trebuie obligat să se controleze pe sine.

Mai întâi ordine, apoi libertate – iată o idee ce ne-ar fi fost de folos în Irak.

Astăzi, tendințele negative dominante într-o mare parte a lumii aflate în curs de dezvoltare sunt cele către dezordine, infracționalitate, boală și sărăcie. Acestea sunt forțele care amenință succesul societăților respective. Din cauza unor astfel de rele, oamenilor li se răpește dreptul la viață, libertate și căutarea fericirii. Și poate că un președinte american va ține cândva un discurs inaugural elocvent, în care va denunța aceste pericole și va chema întreaga lume să lupte împotriva lor.

*New York City,
iunie 2007*

Note

Notă asupra notelor

Aceasta nu este o lucrare istorică. Contribuția adusă de această carte constă în idei și argumentație. De aceea, notele sunt menite să identifice o anumită informație importantă ori să ofere sursa unui citat inedit. Regula pe care am aplicat-o a fost să-mi pun problema dacă cititorul obișnuit s-ar putea întreba „De unde e această afirmație?” și să-i ofer răspunsul. De obicei, atunci când m-am bazat pe o sursă secundară pentru ideile mele generale, am menționat acest lucru în text, dar e posibil să-l fi citat și aici.

Multe dintre interpretările istorice pe care le-am adoptat reprezintă așa-numita „interpretare tradițională” a evenimentelor sau țin de primul set de explicații ale unui fenomen istoric complex. De exemplu, în legătură cu evoluția liberalismului englez în general și a puterii parlamentare în special, am urmat așa-numita „interpretare Whig”. Dar aceasta nu pentru că resping unele afirmații revizioniste importante – ba chiar am considerat că opera lui E.J. Hobsbawm este inestimabilă din acest punct de vedere –, însă acele enunțuri mi se par în primul rând revizuiuri, nu rescrieri ale istoriei tradiționale. Marele istoric al Rusiei de la Harvard, Richard Pipes, observa că „problema revizionismului este că tratează devierile și excepțiile nu ca umbre ale fenomenelor, ci ca adevărata lor esență”. Astfel, J.P. Keynon, un istoric revizionist, este de acord că, deși interpretarea Whig a istoriei britanice poate avea unele greșeli, ea n-a fost înlocuită cu nici o altă relatare plauzibilă. Pipes arată că afirmațiile revizioniste sunt deseori exagerate din motive de carierism: „Fiecare nouă generație de istorici își afirmă originalitatea prin care își susține reputația criticând opera predecesorilor prin accentuarea

excepțiilor și a nuanțelor... Din acest motiv, ultimul cuvânt cu privire la orice subiect istoric este deseori primul” (Richard Pipes, *Property and Freedom*, Alfred Knopf, New York, 1999, n. 122, p. 149).

Capitolul 1

Scurtă istorie a libertății umane

1. Jacob Burckhardt, *The Age of Constantine the Great*, traducere de Moses Hasad, University of California Press, Berkeley, 1983, p. 351.
2. Benjamin Constant, „The Liberty of the Ancients Compared with That of the Moderns” (1819), în Biancamaria Fontana (ed.), *Benjamin Constant: Political Writings*, Cambridge University Press, New York, 1988.
3. Herbert Asquith, „Introduction”, în Ernest Barker, *The Legacy of Rome*, Clarendon Press, Oxford, 1923, p. VII.
4. Citat în David Gress, *From Plato to NATO: The Idea of the West and Its Opponents*, Free Press, New York, 1998, p. 125. M-am folosit de această carte importantă și fascinantă mai ales în discuția referitoare la epoca romană și Biserica Catolică.
5. Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 3, cap. 27, partea a patra. Îi mulțumesc din nou lui David Gress pentru sursa acestei relatări.
6. E.L. Jones, *The European Miracle: Environments, Economies, and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, Cambridge University Press, New York, 1981. În această carte plină de sugestii, de o mare amploare, Jones pune un accent mai mare pe cultură decât o fac eu.
7. Guido de Ruggiero, *The History of European Liberalism*, Oxford University Press, Oxford, 1927. O carte minunată, care își merită statutul de operă clasică.
8. Daniel A. Baugh (ed.), *Aristocratic Government and Society in Eighteenth Century England*, New Viewpoints, New York, 1975.
9. Paul Johnson, „Laying Down the Law”, *Wall Street Journal*, 10 martie 1999.
10. Conform istoricului J.H. Plumb (*The Growth of Political Stability in England, 1675-1725*, Macmillan, Londra, 1967, pp. 29-30),

„Revoluția din 1688 a fost un monument ridicat de către mica nobilime propriei dorințe de independență”.

11. Jacques Barzun, *From Dawn to Decadence: 1500 to the Present*, Harper Collins, New York, 2000, pp. 287-289.
12. Judith Shklar, *Montesquieu*, Oxford University Press, New York, 1987, p. 121.
13. Douglass North, Robert Thomas, *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1973, p. X.
14. Richard Pipes, *Property and Freedom*, Knopf, New York, 1999, p. 111.
15. Mildred Campbell, *The English Yeomen under Elizabeth and the Early Stuarts*, A.M. Kelley, New York, 1968, citat în Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon Press, Boston, 1966.
16. Barrington Moore, *Social Origins*, p. 418. În original, termenul folosit este *burghez*, și nu *burghezie*, dar de obicei este citat așa cum am făcut-o și eu.
17. J.M. Roberts, *The Penguin History of the World*, Penguin, New York, 1997, p. 553.
18. E.J. Hobsbawm, *Industry and Empire*, Penguin, New York, 1969, p. 26.
19. E.J. Hobsbawm, *Industry*, p. 48.
20. Richard Hofstadter, *America at 1750: A Social Portrait*, Knopf, New York, 1971, p. 131.
21. Gordon Wood, *The Radicalism of the American Revolution*, Random House, New York, 1993, p. 348.
22. Procentele votanților au fost calculate conform B.R. Mitchell, *Abstract of British Historical Statistics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1962; The Great Britain Historical G.I.S., University of Essex, disponibil pe www.geog.port.ac.uk/gbhgis/db; E.J. Evans, *The Forging of the Modern Industrial State: Early Industrial Britain, 1783-1870*, Longman, New York, 1983. Vezi și Gertrude Himmelfarb, „The Politics of Democracy: The English Reform Act of 1867”, *Journal of British Studies*, 6, 1966.
23. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Scribner's, New York, 1958.

24. Minxin Pei, „Constructing the Political Foundations for Rapid Economic Growth”, în Henry Rowen (ed.), *Behind East Asia's Growth: The Political and Social Foundations of an Economic Miracle*, Routledge, Londra, 1997, pp. 39-59.
25. Myron Weiner, „Empirical Democratic Theory”, în Myron Weiner, Ergun Ozbudun (ed.), *Competitive Elections in Developing Countries*, Duke University Press, Durham, N.C., 1987, p. 20.

Capitolul 2

Calea sinuoasă

1. Această relatare, ca și discuția despre Lueger care urmează, este inspirată în special din remarcabila carte a lui Carl Schorske, *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*, Vintage, New York, 1981.
2. Alegerile din 1933 au avut loc într-o atmosferă de isterie națională, pe care partidul nazist a creat-o și a exploatat-o din plin. Însă faptul că a primit sprijin din partea publicului nu poate fi negat. Cifrele rezultate din alegeri au fost următoarele:

Partidul	1930	1932 (iulie)	1932 (noiembrie)	1933
Național-Socialist	107	230	196	288
Social-Democrat	143	133	121	120
Comunist	77	89	100	81
De Centru (Catolic)	68	97	70	73

3. Jack Snyder, *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*, Norton, New York, 2000. Pentru Republica de la Weimar, vezi și excelentul eseu al lui Sheri Berman, „Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic”, *World Politics*, 49, nr. 3, aprilie 1997.
4. Pentru situația din Franța, vezi Phillip Nord, *The Republican Moment: Struggles for Democracy in Nineteenth-Century France*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1995. Pentru cea din Regatul Unit, puține studii îl depășesc pe cel clasic al lui George Dangerfield: *The Strange Death of Liberal England*, Capricorn

- Books, New York, 1961. Vezi și Eric Hobsbawm, *The Age of Empire*, Vintage, New York, 1989.
5. Sheri Berman, „Modernization in Historical Perspective: The Case of Imperial Germany”, *World Politics*, 53, nr. 3, aprilie 2001, un eseu foarte convingător.
 6. Ralf Dahrendorf, *Society and Democracy in Germany*, Doubleday, New York, 1969. Evoluția politică a Germaniei este un subiect amplu și complex, însă răspunsul lui Dahrendorf la această întrebare – care este și răspunsul meu – este cel mai bun și mai simplu. Pentru o analiză completă a evoluției Germaniei, vezi David Blackbourne, Geoff Eley, *The Peculiarities of German History*, Oxford University Press, New York, 1984.
 7. Karl Marx, „The Bourgeoisie and the Counter-Revolution”, *Neue Rheinische Zeitung*, decembrie 1848, reed. în Marx și Engels, *Complete Works*, volumul 8, pp. 154-179, disponibil pe www.marx.org/archive/marx/works/cw/volume08
 8. Blackbourne, Eley, *Peculiarities*, p. 244.
 9. E.E. Rich, C.H. Wilson (ed.), *Cambridge Economic History of Europe*, vol. 5, *The Economic Organization of Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977, p. 583.
 10. Jacob L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, Secker and Warburg, Londra, 1955.
 11. Woodrow Wilson, „The Study of Administrations”, în Arthur S. Link (ed.), *The Papers of Woodrow Wilson*, vol. 5, Princeton University Press, Princeton, 1968, pp. 365-367.
 12. Mark Lilla, „The Other Velvet Revolution: Continental Liberalism and Its Discontents”, *Daedalus*, 123, nr. 2, primăvara 1994.
 13. Seymour Martin Lipset, „Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”, *American Political Science Review*, 53, martie 1959.
 14. Adam Przeworski, Fernando Limongi, „Modernization: Theories and Facts”, *World Politics*, 49, nr. 2, ianuarie 1997. Am rotunjit cifrele pentru a ține cont de inflație și a ajunge la paritatea puterii de cumpărare a dolarului american din 2000. Paritatea puterii de cumpărare este astăzi un sistem des folosit, ce măsoară monedele în funcție de puterea lor de cumpărare în țara de origine, și nu de valoarea lor de schimb, reflectând astfel în mod mai adecvat diferențele dintre nivelurile de trai. Cifrele

folosite de Przeworski și Limongi erau în funcție de valoarea dolarului american din 1985.

15. Angus Maddison, „The World Economy: A Millenial Perspective”, Organization for Economic Co-operation and Development, 2001. Am adaptat cifrele folosite de Maddison pentru a ține cont de inflație și a aduce dolarul american la valoarea din 2000.
16. Robert Kagan, „What Korea Teaches”, *New Republic*, 9 martie 1998.
17. Minxin Pei, „Constructing the Economic Foundations for Rapid Economic Growth”, în Henry Rowen (ed.), *Behind East Asia's Growth: The Political and Social Foundations of an Economic Miracle*, Routledge, Londra, 1997, pp. 39-59.
18. Philip Nord, *The Republican Moment: Struggles for Democracy in Nineteenth-Century France*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1995, p. 8.
19. Jeffrey D. Sachs, Andrew D. Warner, „Natural Resource Abundance and Economic Growth”, working paper no. W5398, National Bureau of Economic Research.
20. Citat în Bernard Lewis, *A Middle Eastern Mosaic*, Random House, New York, 2000, p. 225.
21. Reforma agrară este un subiect foarte amplu. O introducere energetică și originală în materie se poate găsi în Tony Smith, *America's Mission: The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century*, Princeton University Press, Princeton, 1995. Smith susține convingător că Statele Unite au reușit să promoveze cu succes democrația în unele state în primul rând datorită faptului că acolo avusese loc reforma agrară. Cartea lui Hernando de Soto se numește *The Mistry of Capital*, Basic Books, New York, 2000.

Capitolul 3

Democrația liberală

1. Vezi articolele lui Christian Caryl din *Newsweek International*: „Sticking to the Party Line”, 16 aprilie 2001; „All Putin All the Time”, 16 aprilie 2001; „Comrade Putin's New Russia”, 7 mai 2001.

2. Conversație cu autorul, 1999.
3. Citat în Joseph Contreras, „Playing Hardball”, *Newsweek International*, 27 decembrie 1999, p. 18.
4. Rachel L. Swarns, Norimitsu Onishi, „Africa Creeps along Path to Democracy”, *New York Times*, 2 iunie 2002.
5. Michael Chege, „Between Africa's Extremes”, *Journal of Democracy* 6, nr. 1, 1995. Vezi și Larry Diamond, „Developing Democracy in Africa”, Stanford University, disponibil pe www.democracy.stanford.edu/Seminar/DiamondAfrica.htm
6. Carlotta Gall, „Challenge to Azeri's Iron Ruler”, *Financial Times*, 3 februarie 1998.
7. „A Survey of the New Geopolitics”, *Economist*, 31 iulie 1999.
8. Retipărit în *Asian Age*, 3 ianuarie 1998, p. 12.
9. Arthur Schlesinger, *New Viewpoints in American History*, Macmillan, New York, 1922, pp. 220-240.
10. *Outlook*, 17 noiembrie 1997, pp. 22-23.
11. Alvin Rabushka, Kenneth Shepsle, *Politics in Plural Societies: A Theory of Democratic Instability*, Charles E. Merrill, Columbus, Ohio, 1972, pp. 62-92.
12. Donald Horowitz, „Democracy in Divided Societies”, în Larry Diamond, Mark F. Plattner (ed.), *Nationalism, Ethnic Conflict, and Democracy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994, pp. 35-55.
13. Jack Snyder, Edward Mansfield, „Democratization and the Danger of War”, *International Security* 20, nr. 1, vara 1995.

Capitolul 4

Excepția islamică

1. Elie Kedourie, *Democracy and Arab Political Culture*, Washington Institute for Near East Studies, Washington, D.C., 1992.
2. Bernard Lewis, *What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford University Press, Oxford, 2002, p. 97.
3. *Sahih Muslim*, cartea 20, *hadith-ul* 4533.
4. Citat în Bernard Lewis, *A Middle East Mosaic*, Random House, New York, 2000, p. 246.
5. T.E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*.

6. Citat în Edward Said, *Orientalism*, Random House, New York, 1978, p. 38.
7. Bahgat Korany, „Arab Democratization: A Poor Cousin?”, *PS: Political Science and Politics* 27, nr. 3, septembrie 1994, p. 511.
8. Halim Barakat, *The Arab World: Society, Culture, and State*, University of California Press, Berkeley, 1993, p. 23.
9. Mohammed Heikal, *The Cairo Documents*, Doubleday, Garden City, N.Y., 1973.
10. Fouad Ajami, „The Sorrows of Egypt”, *Foreign Affairs*, 74, nr. 5, septembrie-octombrie 1995.
11. World Development Indicators, 2002, World Bank.
12. John Waterbury a demonstrat că, departe de a fi lipsit de taxe, Orientul Mijlociu este una dintre „cele mai pline de taxe regiuni în curs de dezvoltare”. Folosind date ale Băncii Mondiale dintre 1975 și 1985, Waterbury arăta că „veniturile din impozite erau în medie de 25% din PIB în statele din Orientul Mijlociu, în timp ce în America Latină erau în jur de 12%. Acest fapt reflectă nu doar efectul contribuției preponderente a corporațiilor petroliere captive din câteva dintre țările Orientului Mijlociu, corporații care pot fi taxate ușor și intens. În medie, 19% dintre veniturile totale din impozite provin din impozitul pe profit al corporațiilor, în timp ce în Africa media e de 20%, în Asia de 19%, iar în America Latină de 10%”. Dar Waterbury greșește atunci când neglijează să facă diferența între statele arabe în funcție de tipul și cantitatea de venituri necâștigate. Dacă ar fi făcut acest lucru, ar fi observat că statele producătoare de petrol – cum ar fi Arabia Saudită sau Kuwaitul – impun taxe mici sau deloc, în timp ce statele mai mari care nu sunt producătoare de petrol, cum ar fi Egiptul și Siria, pretind taxe substanțiale, directe și indirecte. Deși venitul necâștigat al țărilor care nu sunt producătoare de petrol este destul de mare, el nu este suficient pentru a supraviețui. În aceste state, cea mai mare parte a venitului necâștigat merge direct la armată. Astfel, absența cererilor de democrație în Orientul Mijlociu poate fi explicată de doi factori diferiți: mituirea în masă în statele cu adevărat bogate și represiunea maselor în țările mai sărace. Dar ambele se datorează veniturilor care curg către vistieria guvernului și care nu pretind aproape deloc o activitate economică reală.

13. Cărturarul islamic pakistanez Abul Ala Maududi susținea că puterile coloniale ar putea fi văzute așa cum erau triburile păgâne la începuturile Islamului. Așa cum profetul a luptat contra păgânilor fără să fie învins, musulmanii ar trebui să pornească jihadul împotriva opresorilor colonialiști. Qutb a adoptat punctul de vedere al lui Maududi și l-a extins, propunând începerea jihadului împotriva guvernelor musulmane nereligioase. Sayyid Qutb, *Milestones*, American Trust Publications, Indianapolis, Ind., 1990. Cea mai bună introducere pentru Qutb este cartea lui Gilles Kepel, *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh*, University of California Press, Berkeley, 1985.
14. Pentru puterea *ulama*-ei medievale, vezi Richard W. Bulliet, *Islam: The View from the Edge*, Columbia University Press, New York, 1994.
15. Bernard Lewis, „Islam and Liberal Democracy: A Historical Overview”, *Journal of Democracy* 7, nr. 2, 1996, p. 62.

Capitolul 5

Ce-i prea mult strică

1. Date ale Bureau of Economic Analysis.
2. Datele sondajului Gallup sunt disponibile pe www.gallup.com; sondajul Harris nr. 4, 17 ianuarie 2001, este disponibil pe www.pollingreport.com
3. Între 1964 și 2000, numărul alegătorilor înregistrați a crescut de la 65% la 76% din populația cu drept de vot. În aceeași perioadă, procentul celor care merg la vot din populația cu drept de vot a scăzut de la 63% la 51%. Procentul alegătorilor înregistrați care merg la vot a scăzut de la 95,8% la 67,5%.
4. Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York, 2000, p. 46.
5. Joseph S. Nye Jr., Philip D. Zelikow, David C. King, *Why People Don't Trust Government*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1997.

6. Edmund Burke, „Speech to the Electors of Bristol”, 11 martie 1774, în E.J. Payne (ed.), *Selected Works of Edmund Burke*, vol. 4, Liberty Fund, Indianapolis, Ind., 1999.
7. Dale Bumpers, „How the Sunshine Harmed Congress”, *New York Times*, 3 ianuarie 1999.
8. Glenn Kessler, „2003 Budget Completes Big Jump in Spending”, *Washington Post*, 15 aprilie 2002.
9. Citat în Jonathan Rauch, *Demosclerosis*, Random House, New York, 1994, p. 135. O nouă ediție a acestei cărți este intitulată *Government's End: Why Washington Stopped Working*, Public Affairs, New York, 1999.
10. O relatare timpurie și vizionară a declinului partidelor este cea a lui David Broder, *The Party's Over: The Failure of Politics in America*, Harper and Row, New York, 1972.
11. Adam Nagourney, Janet Elder, „Poll of Delegates Shows Convention Solidly on Right”, *New York Times*, 31 iulie 2000; Adam Clymer, Marjorie Connelly, „Poll Finds Delegates to the Left of Both Party and Public”, *New York Times*, 14 august 2000.
12. David Frum, „The Elite Primary”, *Atlantic Monthly*, noiembrie 1995.
13. Anthony King, „Running Scared”, *Atlantic Monthly*, ianuarie 1997; vezi și Anthony King, *Running Scared: Why America's Politicians Campaign Too Much and Govern Too Little*, Free Press, New York, 1999. Lucrarea lui King asupra politicii americane este scilicet, posedând un cadru comparativ ce lipsește din majoritatea cercetărilor americane despre politica Statelor Unite.
14. „The People's Revolution”, *San Francisco Chronicle*, 20 mai 1998.
15. Un studiu exhaustiv al referendumurilor moderne este cartea lui David Broder, *Democracy Derailed: Initiative Campaigns and the Power of Money*, Harcourt, New York, 2000.
16. Fred Barnes, „California Doesn't Matter”, *Weekly Standard*, 31 iulie 2000.
17. Susan Fraker, „The Politics of Taxes”, *Newsweek*, 25 noiembrie 1978.
18. Barnes, „California Doesn't Matter”.
19. Peter Schrag, „California's Elected Anarchy: A Government Destroyed by Popular Referendum”, *Harper's*, 289, nr. 1734 (noiembrie 1994). Vezi și excelenta sa carte *Paradise Lost*:

California's Experience, America's Future, University of California Press, Berkeley, 1999, care ar trebui să fie predată la toate cursurile de politologie din țară.

20. „Voters' Keep Rejecting Their Towns' Budgets”, *New York Times*, 30 septembrie 1990.

Capitolul 6

Moartea autorității

1. Jean Strouse, *Morgan: American Financier*, Random House, New York, p. 8.
2. Saul Hansell, „Banking's Big Deal”, *New York Times*, 13 septembrie 2000.
3. În redactarea secțiunii consacrate schimbărilor de pe piețele financiare, am profitat considerabil de o discuție avută cu Donald Marron, până recent director general executiv la Paine Webber.
4. Thomas Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2000, p. 50.
5. Jerry Falwell, „Our Next Century Vision”, 12 iulie 1998, disponibil pe www.trbc.org/sermons
6. Nicholas Dawidoff, „No Sexs, No Drugs, but Rock 'N Roll (Kind Of)”, *New York Times Magazine*, 5 februarie 1995.
7. William E. Schmidt, „TV Minister Calls His Resort «Bait» for Christianity”, *New York Times*, 24 decembrie 1985.
8. Susan Friend Harding, *The Book of Jerry Falwell: Fundamentalist Language and Politics*, Princeton University Press, Princeton, 2000, p. 260.
9. Jerry Falwell, „Ministers and Marches”, 21 martie 1965, citat în Harding, *The Book of Jerry Falwell*, p. 22.
10. Kimon Howland Sargeant, *Seeker Churches: Promoting Traditional Religion in a Non-Traditional Way*, Rutgers University Press, New Brunswick, N.J., 2000, pp. 1, 4-5.
11. Janice Radway, *A Feeling for Books: The Book-of-the-Month Club, Literary Taste, and Middle-Class Desire*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1997, p. 161.
12. John Seabrook, *Nobrow*, Knopf, New York, 2000, p. 30. Pentru vechea ordine, Seabrook îl dă drept exemplu pe redactorul

William Shawn de la *The New Yorker*, iar ca exemplu al noii ordini, pe Tina Brown, succesoarea mai scânteietoare a lui Shawn. Am folosit alte exemple, de care sunt mai sigur. Nu am o părere la fel de bună despre Shawn, nici una la fel de proastă despre Brown cum are Seabrook.

13. Jed Perl, „Welcome to the Funhouse”, *New Republic*, 19 iunie 2000.
14. R.H. Tawney, *The Acquisitive Society*, Harcourt Brace, 1920, p. 92.
15. Vezi Robert Gordan, „The Ideal and the Actual in Law: Fantasies of New York Lawyers, 1870-1920”, în Gerald W. Gawalt (ed.), *The New High Priests: Lawyers in Post-Civil War America*, Greenwood Press, Westport, Conn., 1984; Robert Gordan, „Legal Thought and Legal Practice in the Age of American Enterprise (1870-1920)”, în Gerald L. Geison (ed.), *Professions and Professional Ideologies in America*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1983. Vezi și Anthony T. Kronman, *The Lost Lawyer: Failing Ideals of the Legal Profession*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1993.
16. Michael Lewis, *Next: The Future Just Happened*, Norton, New York, 2002, p. 5. Lewis explică în mod fascinant efectele democratice ale Internetului, mai ales în domeniul juridic și în cel al finanțelor.
17. Ianthe Jeanne Dugan, „Did You Hear the One about the Accountant?”, *Wall Street Journal*, 14 martie 2002.
18. John Judis, *The Paradox of American Democracy: Elites, Special Interests, and the Betrayal of the Public Trust*, Random House, New York, 2000, p. 21.
19. Greg Easterbrook, „Ideas Move Nations”, *Atlantic Monthly*, ianuarie 1986.
20. Vezi Joseph Alsop, Adam Platt, *I've Seen the Best of It*, Norton, New York, 1992. Referitor la Groton, vezi James Chace, *Acheson: The Secretary of State Who Created the American World*, Simon and Schuster, New York, 1998; Walter Isaacson, Evan Thomas, *The Wise Men: Six Friends and the World They Made*, Simon and Schuster, New York, 1986.
21. Cartea clasică este cea a lui E. Digby Baltzell, *The Protestant Establishment: Aristocracy and Caste in America*, Random House,

New York, 1964. Și celelalte scrieri ale sale merită citate, în special *Philadelphia Gentlemen: The Making of a National Upper Class*, Transaction Publishers, New Brunswick, N.J., 1989, precum și amuzanta sa scriere *Sporting Gentlemen: Men's Tennis from the Age of Honor to the Cult of the Superstar*, Free Press, New York, 1995.

22. Deseori, citatul îi este atribuit lui Stanley Baldwin, însă pare să-i aparțină de fapt lui Kipling.
23. Nicholas Lehman, *The Big Test: The Secret History of the American Meritocracy*, Farrar, Straus, and Giroux, New York, 1999, p. 14.
24. Exemplul este extras mai ales din cartea lui Wyn Craig Wade, *The Titanic*, Rawson, Wade, New York, 1979. Vezi și Walter Lord, *A Night to Remember*, Henry Holt, New York, 1955.

Concluzie

1. Alan Blinder, „Is Government Too Political?”, *Foreign Affairs*, noiembrie-decembrie 1997.
2. Există un mare număr de scrieri interesante pe acest subiect. Un bun punct de plecare poate fi cercetarea din cadrul Programului Națiunilor Unite pentru Dezvoltare; *Human Development Report 2002: Deepening Democracy in a Fragmented World*, Oxford University Press, New York, 2002, p. 56. Merită citite toate lucrările citate aici, dar în special cea a lui Adam Przeworski, Michael E. Alvarez, Jose Antonio Cheibub, Fernando Limongi, *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*, Cambridge University Press, New York, 2000.

Mulțumiri

A scrie o carte în timp ce ai o slujbă full-time presupune înțelegere și ajutor. Am început să lucrez la această carte pe când eram la revista *Foreign Affairs*. Editorul James Hoge și președintele Consiliului pentru Relații Externe, Leslie Gelb, au fost mereu generoși, permițându-mi perioade libere în care am putut să fac cercetare și să scriu. La *Newsweek*, Mark Whitaker și Rick Smith, editorul și redactorul-șef, au fost la fel de înțelegători, în ciuda solicitărilor numeroase la o revistă săptămânală. Într-un fel, le datorez și mai mult colegilor mei de la *Foreign Affairs* și de la *Newsweek*, care s-au ocupat de tot pe când lucream la carte. Le mulțumesc în special lui Gideon Rose, Steven Strasser și Nisid Hajari. Asistentele mele din toți acești ani, mai întâi Deborah Millan și Ann Coleman, iar acum Sharon Sullivan și Patricia Huie, mi-au susținut munca în perioade când încercam să jonglez cu diferite sarcini.

Am beneficiat de un ajutor inestimabil din partea a doi talentați asistenți de cercetare. Samuel Walsh a realizat cea mai mare parte a cercetării, ajutându-mă în special să colaționez și să calculez toate datele economice care apar în această carte. Sam a devenit șef de birou al unui consilier al primăriei New Yorkului și lucrează acum la un proiect academic sub tutela comună a Harvard Law School și Kennedy School of Government. Joshua Brook a început cercetarea pentru carte pe când aceasta era încă neclară și avea nevoie de un nucleu. După ce a lucrat cu mine, a urmat Dreptul la University of Michigan, iar acum este angajat la o judecătorie din Districtul de Est al New Yorkului. De asemenea, prietenul meu Tarek Masoud m-a ajutat mult la capitolul despre Islam. Tarek, care a fost stagiar la *Foreign Affairs* și apoi a devenit reporter la *The News Hour with Jim Lehrer*, scrie acum un doctorat la Departamentul de Științe Politice al Yale University.

Mi-am obligat prietenii să-mi citească manuscrisul. Mulțumiri lui Andrew Moravcsik de la Harvard, lui Sheri Berman de la New York University, lui Warren Bass de la Consiliul pentru Relații Externe, lui Zachary Karabell de la Fred Alger and Associates și, ca întotdeauna, lui Gideon Rose, director la Foreign Affairs, care îmi citește ciornele de decenii întregi. Jon Meacham, director la Newsweek, a citit capitolul 6 și mi-a oferit sugestii utile asupra cheștiunii religiei în Statele Unite.

A fost o încântare să lucrez cu agentul meu literar, Tina Bennett, mereu entuziasă, insistentă și fermecătoare. Editorul meu, Drake McFeely, ține de acel rar tip de editor care se implică în destinul fiecărei cărți pe care o publică. El a citit manuscrisul cu mare grijă și a făcut sugestii atente cu privire la structură, ton și substanță, toate perfect adecvate. Cartea a crescut mult în calitate datorită lui. Toți cei de la W.W. Norton au fost agreabili și buni profesioniști. Le mulțumesc în special asistentei editoriale a lui Drake, Eve Lazovitz, și lui Traci Nagle, veterană a revistei Foreign Affairs, care a făcut corectura acestei cărți.

Părinții mei, Rafiq și Fatma Zakaria, au așteptat cu neliniște această carte, așa cum fac cu toate realizările mai mari sau mai mici ale fiului lor. Am discutat deseori temele din această carte cu tatăl meu, iar el mi-a trimis mereu tăieturi din ziare, informații și idei de care am putut profita. Capitolul despre India datorează mult conversațiilor cu el, deși vreau să fie clar că ele reprezintă exclusiv părerile mele. Fratele meu, Arshad, m-a sprijit mult, ca întotdeauna. Celălalt frate, Mansoor, mi-a oferit o sugestie superbă, titlul acestei cărți, ca și multe altele. Dan și Joanna Rose ne-au dăruit mie și familiei mele darul prieteniei lor, pentru care le suntem recunoscători.

În fine, îi mulțumesc soției mele, căreia îi este dedicată această carte. Paula preferă oricând să citească un roman. Însă a citit de mai multe ori această carte cuvânt cu cuvânt, făcând numeroase sugestii și realizând chiar la un moment dat o schemă a unei părți din argumentație pentru a mă convinge că trebuie să o schimb (avea dreptate). E încântată că am terminat cartea și că stau mai mult acasă. Acum se poate întoarce la romanele ei preferate.

Index

A

A Piece of the Action: How the Middle Class Joined the Money Class (Nocera) 232

Abdullah, regele Arabiei Saudite 136

Abdullah al II-lea, regele Iordaniei 136, 300

„absolutism luminat” 45

Accenture 25

Acheson, Dean 261

Acordul de la Helsinki 19, 94

Acordul General asupra Tarifelor și Comerțului (GATT) 285

Acordul Nord-American de Liber Schimb (NAFTA) 88

Acton, John Emerich Edward Dalberg, lord 46

acționari 286

acțiune colectivă

logica ~ 204

Adams, John 47

afaceri bancare 166, 175, 232-234, 258, 263, 281, 292

Afganistan 139, 143-144, 177, 188

Africa

ajutorul extern pentru ~ 84

autocrațiile din ~ 79

conflictele etnice din ~ 112

democrația în ~ 55, 109-111, 304, 311

sărăcia din ~ 69

vezi și intrările separate pentru țările din Africa

Africa de Sud 104, 110, 307

Agencia pentru Dezvoltare Internațională a Statelor Unite 178

agricultură 50, 81, 86, 199, 285

Ajami, Fouad 153, 161, 305

ajutor social pentru corporații 289

Akayev, Askar 115, 178

al Doilea Război Mondial 61, 69, 72, 97, 150, 187, 190

Al Jazeera, canalul 17, 137, 173

Albania 56, 78

alegeri

~ indirecte 278

legalitatea ~ 61, 95

~ libere 17, 20, 88, 97, 102, 177

participarea la ~ 25, 54, 66-68, 87-77, 185

~ pluripartinice 23, 104, 109, 116, 162, 170, 177, 191, 206-211

~ primare 208-211

strângere de fonduri pentru ~ 193-194, 206, 211-214, 226-228

alegerile din SUA

din 1824 54

din 1940 209

din 1960 209

din 1968 208-209

din 1978 216

din 1980 209

din 1992 207

- din 1994 24, 200
 din 2000 201, 210
 din 2004 206
 Alexandria 30, 150
 Alford, William 95
 Algeria 141, 175
 Aliyev, Gaidar 110
 Allen, Paul 227
 Allen, Woody 220
 Allende, Salvador 116
 al-Qaeda 14, 137, 155, 307
 Alrawi, Karim 153
 Alsop, Joseph 270
 Ambrozie, Sfântul 35
 America Centrală 87
 America Latină
 capitalismul în ~ 82
 democrația în ~ 69-70, 107-108
 dictatura în ~ 102, 109
 indicele Gini pentru ~ 156
 reforma agrară în ~ 86-87
 vezi și intrările separate pentru țările din America Latină
 American Bar Association 256-258
American Evangelicalism (Hunter) 245
 American Medical Association 256, 261
 antisemitism 137
 antreprenori politici 227
 antreprenoriat 50, 53, 56, 213, 227, 242, 308
Arab Predicament, The (Ajami) 161
 Arabia Saudită 154-158
 bogăția adusă de petrol a ~ 81-85, 155-158
 dezvoltarea economică a ~ 81-84, 175
 fundamentalismul islamic în ~ 136-137, 165-166
 produsul intern brut (PIB) al ~ 157
 rata alfabetizării în ~ 81
 reforma democratică în ~ 84-85, 103, 136-137
 relația SUA cu ~ 137, 155, 171
 Arabiat, Abdul Latif 137
 Arafat, Yasser 20, 135-136
 Argentina 111, 115, 148, 178
 aristocrație
 bogăția ~ 254-260
 ~ ca elită democratică 229-230, 173-174, 254-260
 clasa de mijloc *vs* ~ 67-68
 ~ europeană 38-39, 44-50, 67-69, 270
 ~ locală 23
 monarhie *vs* ~ 38-39, 44-46, 51
 Aristotel 26, 149
 Armani, Giorgio 252-253
 Armata Roșie 76
 arme biologice 13, 153
 arme nucleare 131
 Armenia 132
 Arthur Andersen 262
 Asia
 capitalismul în ~ 59
 conflictele etnice în ~ 130
 democrația în ~ 60-63, 80-84, 86, 88, 94, 97-98
 dezvoltarea economică din ~ 49, 94, 214
 dictaturile din ~ 17, 97-98, 299
 „asociații intermediare” 22, 181
 Asquith, Herbert 33
 Astor, John Jacob 275
 atacurile din 11 septembrie 14, 113, 137, 154, 184-188, 201, 299, 305
 Atena 29, 31-32
Atlantic Monthly 150, 269
 Atta, Mohammed 155
 Austro-Ungaria 69, 96
 autodeterminare 33
 Autoritatea Provizorie a Coaliției (APC) 308

avocați 23, 25, 33, 79, 120, 155, 172,
255-259
avort 246-247
avuție *vezi* bogăție
Ayodhya
 scandalul de la moscheea ~ 122-
 123
Azerbaidjan 110, 129, 132

B

Baath, Partidul 151-152, 157
Bagdad 149
Bahrain 136, 175
Bain al-Qasrain (Mahfuz) 147
Bakker, Jim 244-245
Bakker, Tammy Faye 244-245
Banca Mondială 143, 179, 303
Bandar bin Sultan, prințul 136-137
Bangladesh 143, 169, 303
Bank of America 232-233
baptiști 238-240, 242
Barakat, Halim 147
Barker, Ernest 30
Barkley, Alben 262
Barnes, Fred 221
Baroul Orașului New York 258
BBC 17
beduini
 triburi de ~ 154
Belarus 78, 89, 102, 114, 309
Belgia 69, 156
Ben Ali, Zine el-Abidine 90
Benin 130
Bergland, Bog 204
Berlin
 Zidul ~ 302
Berman, Sheri 328
Bharatiya Janata, Partidul (PBJ) 122
Bhutto, Benazir 112
Biblia 35, 41-42, 47, 128, 139, 170-
 171, 245

Biden, Joseph 193
bin Laden, Osama 13, 136, 138, 141-
 143, 155, 168
Birmania 309
Biroul Federal de Investigații (FBI)
 292
Biserica Anglicană 43
Biserica Baptistă „Drumul lui Toma”
 242-243
Biserica Catolică 34-35, 40-44, 65,
 85, 140, 171, 209, 241
Biserica Ortodoxă Greacă 36
Biserica Ortodoxă Rusă 36
Bismarck, Otto von 68
Bizanț 29-30
Blackstone, William 47
Blinder, Alan 287-288
„bloguri” 295
BMW 253
bogăție
 ~ câștigată ușor 81-85
 națională 79-84, 102, 156
 statut social și ~ 257
Bok, Derek 186
Bolivia 292
Bombay 125-128
„bombă artizanală” 301
bonuri de tezaur 234
Bosnia 129, 171, 177
Botswana 110
Bouteflika, Abdelaziz 175
Bradley, Bill 192, 217
Brazilia 107, 156
Bremer, Paul 308
Broder, David 226
brokeraj
 servicii de ~ 235
brokeri 233-235, 263
Brookings Institution 265-266
Brookings, Robert 265
Brown, Jerry 217
Buchanan, Pat 283

- Bulgaria 76, 89
 Bumpers, Dale 196
 Burckhardt, Jacob 30
 burghezie
 aparitia ~ 48-55, 68-70, 91-98, 102, 169
 aristocrație vs ~ 69-70, 83
 ~ ca o clasă a oamenilor de afaceri 80, 83, 93, 173
 educația ~ 80-83
 idealurile democratice ale ~ 49-50
 puterea economică a ~ 12, 48-51, 68, 74
 puterea politică a ~ 65-69, 80-83
 statutul social al ~ 272
 trăsăturile distinctive ale ~ 59-60, 71, 83
 Burke, Edmund 191, 295
 Bursa din New York 234, 256
 bursă 231, 233-235, 256
 Bush, George H.W. 76, 199, 240
 Bush, George W. 113, 135, 187-188, 199-201, 207-204, 240, 299-302, 305, 309
- C
- California 215-226, 232, 245, 247-248, 296
 Caligula, împărat roman 33
 calvinism 42
Cambridge Economic History of Europe 71
 Camera Comunelor 47, 50, 73
 Camera Lorzilor 22, 47, 53
 Camera Reprezentanților 176, 188, 191, 200, 226
 Canada 171
 Candar, Jengiz 90
 capitalism
 adaptarea comunistă a ~ 91-98, 101, 214-217
 colonialism și ~ 60
 democratizare și ~ 12, 53, 91-98, 171-177, 230-233, 295
 dezvoltarea ~ 48-51, 81
 ~ global 159, 178, 279-287
 industrializarea și ~ 70
 influența culturală a ~ 254
 legitimitatea în ~ 181
 libera inițiativă în ~ 70-72, 85, 178, 198, 270, 277-278, 281
 liberalismul și ~ 48-51, 60, 72
 răspândirea ~ 48-51
 reglementarea ~ 277-278
 ~ sprijinit de stat 82-83
 Carnegie, Andrew 257
 Carol I, regele Angliei 49
 Carol al V-lea (Quintul), împăratul Sfântului Imperiu Roman 36
 Carol cel Mare 35-36
 Carolina de Sud 241
 carteluri profesionale 260, 267
 Carter, Arthur 262
 Carter, James C. 259
 Carter, Jimmy 207, 240
 Castro, Fidel 109, 205
 Caterina de Aragon 43
 căderea bursei (1929) 233
 cărți de credit 233
 „căutători spirituali” 248
 Cecenia 100, 280, 300
 Central Park 256
 Centrul Mondial de Acțiune Pastorală „Jerry Falwell” 243
Chaebols 61
 Chagla, M.C. 126
 Chase Manhattan Bank 229-230
 Chavez, Hugo 107-109, 115
 Chege, Michael 109
 Chen Shui-bian 79
 Cheney, Dick 302-303
 Chernow, Ron 229

- Chile 60, 83, 87, 106, 116, 173, 176, 291
- China 91-98
civilizația antică a ~ 38, 151
dezvoltarea economică a ~ 58, 91-98, 102, 178, 291-292
politica externă a ~ 95, 173
reacția ~ la tsunami 300
reforme democratice din ~ 25, 91-98, 102, 178, 291-272, 310
regimul comunist din ~ 91-98, 102, 157, 205, 300, 310-311
- Chirac, Jacques 216
- Churchill, Winston S. 74, 174, 190
- Ciad 179
- ciclu economic 281
- cifre arabe 48
- Citicorp 230
- Civil Rights Act (1964) 20
- civilizația greacă 18, 31-34, 191, 296
- clasa de mijloc *vezi* burghezie
- clasa muncitoare 68, 75
- clasa superioară *vezi* aristocrație
- Clement al VII-lea, papă 43
- Clinton, Bill 24, 197, 199-201, 205-207, 224, 241
- Clubul Cartea Lunii (CCL) 249-250
- cluburi private 270-272
- CNBC 231, 235
- CNN 17, 137, 236
- colonia Massachusetts Bay 214
- colonialism 62, 103, 145-148
- Columbia 156
- comerț exterior 92-94
- comerț liber *vezi* liber schimb
- Comisia Federală de Comerț 262
- Comisia pentru Titluri de Valoare și Instrumente de Schimb (CSS) 292
- comisii de brokeraj 235
- comitete de acțiune politică 211
- companii 26
- companii private 14, 22
- comunism
căderea ~ 11, 76, 109, 129, 183
chinez 91-98, 101-102, 205, 310
democrație *vs* ~ 75, 397
sovietic 150, 152, 218
- comunitatea internațională 110
- Conferința Municipalităților din Connecticut (CMC) 223
- confucianism 58-59
- congregaționiști 238
- Congresul SUA 20-23, 188, 193-201, 213, 224, 227, 230, 234, 262, 279, 289-290, 294
- Connerly, Ward 225
- conservatori 23, 68, 87, 136, 199, 208, 216, 221, 241-242, 244, 247, 266, 277
- „conservatori plini de compasiune” 208
- Consiliul Baroului din Bombay 126
- Consiliul de Supraveghere a Veniturilor din Irak 308
- Consiliul pentru Relații Externe (CRE) 265
- Constant, Benjamin 32
- Constantin I, împărat roman 29-30
- Constituția SUA 19-20, 191, 214, 269, 283
- construcția de autostrăzi 220
- contabilitate în partidă dublă 48
- controlul salariilor și al prețurilor 278
- conturi de economii 233-234
- conturi individuale de pensie (CIP) 231, 234
- convenția democraților (1968) 208
- Coran 139-140, 170
- Coreea de Nord 309
- Coreea de Sud 60, 78, 86, 97, 103, 149, 173, 176, 291
- corporații 229-230, 253, 266, 269, 289
- Costa Rica 87

Coyer, abate 52
 credit financiar 229-233, 235
 creștinism 30-31, 44, 56, 66, 162,
 167, 230-240, 270, 303
 criza financiară din Asia (1998) 97
 Croația 56, 89, 112
 Cromer, Evelyn Baring, conte de 146
 Cuba 107, 195, 204-205, 292, 309
cuius regio eius religio 43
 „Cultură de masă și cultură de mij-
 loc” (McDonald) 249
 Curtea Supremă a SUA 21, 100, 246,
 260, 279

D

Dacron 198
 Dahrendorf, Ralf 70
 Dakota de Sud 214
 Damasc 149, 153, 159
 Danemarca 69, 282
 datoria națională 236
 datorii 88, 230, 232, 235
 David, rege al Israelului 35
 Davis, John W. 245, 265
 Dawidoff, Nicholas 244
 Dayton, Acordurile de Pace de la
 (1995) 177
 de Gaulle, Charles 73
 de Montebello, Philippe 251
 de Ruggiero, Guido 39, 51
 de Soto, Hernando 87
 Declarația Drepturilor 21
 demobilizarea unor baze militare 290
*Democracy Derailed: Initiative Cam-
 paigns and the Power of Money*
 (Broder) 226
 democratizare
 capitalism și ~ 13, 52, 91-98, 171-
 177, 231-233
 comercializare și ~ 56-61, 261,
 267-270

 conducerea autocratică în ~ 19,
 61-62, 91-114, 285-286
 culturală 13-14, 267-268, 273
 dezvoltarea istorică a ~ 87-88
 dispersarea puterii în ~ 11-12, 25,
 87-88, 107, 115-116, 118-119,
 206-211
 expansiunea ~ 188, 206-228
 factorii economici ai ~ 13, 61,
 76-85, 91-98
 ~ Irakului 306-309
 ~ religioasă 236-249
 succesiunea ~ 61-63
 democrație
 apariția ~ 87-91, 109-110, 177-181
 ~ ca „guvernare de către popor”
 11, 17, 191
 ~ ca ideal al clasei de mijloc 66,
 104
 competiția în ~ 257, 260, 262-263,
 268, 271
 comunism vs ~ 75, 397
 conducerea în ~ 74, 77-78, 192-
 193, 199, 208-209, 213, 237, 278
 constrângeri asupra ~ 22-23, 26-27
 definiția ~ 12, 17
 delegarea ~ 277-297
 dereglementarea ~ 277-278
 dictatură vs ~ 11, 16, 60-61, 63,
 73-74, 112-114, 133, 138, 144,
 147-148, 152-154, 287, 297
 ~ directă 11, 26, 32-33, 180, 214-
 228, 296
 elitele în ~ 210, 218, 254-261, 270-
 276, 278
 extinderea ~ 11-12, 77-78, 193-197,
 206-228, 265, 277
 fațiuni în ~ 203-205, 256, 286-
 287
 ~ iliberală 16, 21, 72, 99-134, 178,
 310
 ~ indirectă 190-193, 274

liberalismul constituțional *vs* ~
 114-116, 120, 129, 173-181
 liberalismul politic ca bază a ~
 22-23, 84-85, 114-116, 184
 ~ limitată 26, 177-181
 opinia populară în ~ 25, 240-241,
 247-248
 ~ participativă 62-65, 215
 ~ prezidențială 99-107, 115-118,
 178
 războiul și ~ 129-132, 279
 reforma economică și ~ 76-98, 101-
 103, 106, 112-113, 120, 133, 173-
 181, 291-295
 republicanism *vs* ~ 131, 286
 ~ și banditism 123
 „tipul ideal” de ~ 55
Demoscleroza (Rauch) 186, 198
 Deng Xiaoping 94
 Departamentul de Sănătate și Ser-
 vicii Umane 294
 desegregarea rasială 21
 desegregarea școlilor 21
Despre libertate (Mill) 114
 DeVos, Richard 227
 Dewey, John 278
 Diamond, Larry 107, 302-304, 307
 Diderot, Denis 45
 Disraeli, Benjamin 51, 68, 236
 doctori 261, 266, 327
 doctrina Bush 306
 doctrina Truman 300
 Doyle, Michael 132
 Draper, Timothy 227
 drept
 ~ american 21, 190-191, 258-259
 ~ britanic 40, 47, 120
 ~ comun 40
 ~ economic 87, 177-178
 ~ fiscal 204-205, 288-290
 procedura corectă în ~ 33
 reforma ~ 87-91, 84

~ roman 32-34, 40
 statul de drept 18-19, 33, 39, 50,
 54, 60, 63, 71, 85, 91, 101, 106,
 120, 122, 131, 158, 174, 177, 308
 tradiția ~ 20, 63, 258-259
 dreptul la vot al negrilor 20, 54, 185,
 271
 drepturile omului 32, 79, 86, 120,
 135, 180, 205
 Dubai 175, 305

E

Ecaterina a II-a, împărăteasa Rusiei
 45
Economist 111, 221
 educație
 influența socială a ~ 21, 80-83,
 152, 163, 291
 ~ privată 270-271
 ~ publică 21, 210, 222, 226, 256,
 291
 Egipt 150-153, 320
 conflicte etnice și religioase *vs* ~
 302
 dezvoltarea economică a ~ 84, 155-
 156, 159, 169, 175
 dictatura în ~ 11, 135, 150-152
 dictaturi rezultate din ~ 17-18,
 60-61, 67-68, 175, 181, 301
 epoca colonială a ~ 150-152
 fundamentalismul islamic în ~ 141,
 155, 169
 impozitele în ~ 84
 reforma politică în ~ 169, 175
 relațiile SUA cu ~ 135, 149-150, 171
 Elisabeta a II-a, regina Angliei 277
 elite 23, 26, 38, 47, 49, 52, 68, 70-71,
 76, 80, 90-91, 96-97, 102, 108,
 150-151, 158-159, 164, 207, 210,
 218, 227-228, 231-232, 234-235,
 240, 264-276, 278, 296, 306-307

Elțin, Boris 99, 178
 Elveția 220
 Emiratele Arabe Unite 81, 175, 305
 Enron 262
 episcopalieni 237, 240, 242
 Epoca Poleită 61, 214, 273
 era progresistă 214
 Erasmus, Desiderius 41
 Ernst & Young 263
 etica muncii 59
 etica protestantă a muncii 59
Etica protestantă și spiritul capitalis-
mului (Weber) 257
 euro 282
 Europa
 agricultura în ~ 86
 „americanizarea” ~ 295
 aristocrația în ~ 38-40, 45-51,
 72-73, 270
 autocrațiile liberale în ~ 19
 colectarea taxelor în ~ 117
 ~ continentală 69-73, 255-257,
 263-264
 ~ de Est 56, 76-77, 109
 democrațiile din ~ 54, 65-76, 85,
 88
 dictaturile din ~ 149
 geografia ~ 36-38
 monarhiile în ~ 36-47, 72-73, 277
 naționalismul în ~ 58
 produsul intern brut (PIB) în ~
 76-77
 Reforma Protestantă în ~ 40-44,
 58, 85, 167
 sprijinirea libertății de către ~ 299,
 304
 venitul pe cap de locuitor în ~ 77,
 86
 vezi și intrările separate pentru
 țările din Europa
 evoluționism
 teoria ~ 239

evrei 57, 65, 140-142, 241, 246, 270-
 271
 Evul Mediu 34, 38, 48, 164
 ExxonMobil 179

F

Fahd, regele Arabiei Saudite 142
 Fallows, James 269
 Fallujah, oraș din Irak 306
 Falwell, Jerry 139, 141, 242-243,
 246-247
 Family Channel 244
 fascism 11, 69, 74-75, 162, 297
 fatwa 141
Federalist Papers 60, 119, 203, 257,
 285
 femei
 dreptul de vot al ~ 54, 271
 ~ în Islam 136, 143, 149
 feudalism 38, 45, 48, 53, 91, 140
 Fidelity Investments 234
 Filipine 82, 115, 136, 166
 Fillmore, Millard 188
 filme 12, 143, 145, 267, 274
 filosofie politică 284
 Finley, James J. 223
 firme de contabilitate 262
 Fondul Monetar Internațional (FMI)
 133-134
 Fondul Național pentru Democrație
 178
 fonduri de pensii 12, 231
 fonduri mutuale 234, 236
 fonduri pe piața de capital 234
Foreign Affairs 265, 287
 formarea capitalului 269
 forumul Afaceri – Învățământ supe-
 rior 221
 Fox, Vicente 88, 200
 Franco, Francisco 75, 79, 148

Franța

A Treia Republică Franceză 72-73
 Adunarea Națională a ~ 72
 aristocrația în ~ 45-46, 49, 72
 birocrația în ~ 255-256, 283
 coloniile ~ 62, 150
 creșterea economică a ~ 72-73
 „explozia tineretului” în ~ 160
 ~ în Uniunea Europeană (UE) 283
 monarhia în ~ 38, 45-46, 68, 71-73
 monopolurile de stat în ~ 18
 produsul intern brut (PIB) al ~ 156
 puterea centralizată în ~ 118
 reacția ~ la tsunami 299
 Stările Generale în ~ 44
 tradiția democratică a ~ 69-73, 80-81

Franz Joseph I, împăratul Austriei 65, 67

Frățiile Musulmane 161-162

Frederic al II-lea, regele Prusiei 45, 71

Free China 79

Freedom House 138, 144, 300-303, 309

Freud, Sigmund 65

Friedman, Thomas 13, 236, 305

Frontul Acțiunii Islamice 137

Frum, David 212

funcționari publici 282

Fundamentele 239

G

Gadhafi, Mu'ammar 109, 147

Gallup

sondaje ~ 184, 240

Gandhi, Indira 122, 125

Gates, Bill 272

Gaza 301

Geffen, David 251

Gehry, Frank 252

„gentleman” 51, 121, 151

George al III-lea, regele Angliei 52

Germania 55-58, 311

Germania de la Weimar 66, 73-74, 180

Germania de Vest 69

Germania imperială 68-70, 73, 82, 96, 151

Germania nazistă 66

Ghana 16, 60, 178, 277

Giannini, A.P. 233, 235

Gibbon, Edward 35

Gingrich, Newt 24, 199-200

Gini, indicele 156

Giuliani, Rudolph 18

Gladstone, William 51

glasnost 101

Glubb, John Bagot 145

Gorbaciov, Mihail 99, 101-103, 111

Gore, Al 206

Graham, Billy 237, 241-242, 244

Graham, Franklin 247

Grecia 75, 78

Grigore al VII-lea, papă 36

Groton, Școala 237, 270, 273-274

grupuri de interese 184, 196-203, 266

grupuri nonguvernamentale 14, 22, 72, 115, 172, 190, 202, 301

Guangzhou 94

Guatemala 292

Guggenheim, Benjamin 275

Gușinski, Vladimir 105

guvernare

~ autoritară 11, 15-16, 19, 32, 45-47, 65, 68-73, 81-85, 91-119, 132, 135-137, 147-154, 160, 279-280, 291, 296-297

birocrația ~ 70, 126, 152, 257, 277, 283

bugetul ~ 195-197, 199-200, 210, 220, 281

~ centralizată 46, 282
 cheltuielile ~ 83, 104, 179, 183,
 196-200, 219, 283, 287
 concepția iluministă asupra ~
 45-47
 ~ constituțională 73, 99-100, 104,
 107, 111, 179, 214
 corupție în ~ 102, 105-111, 117,
 123, 125-126, 133, 214, 292
 ~ democratică *vezi* democrație,
 democratizare
 ~ disfuncțională 197-203
 ~ eficientă 82-83, 101-102, 128,
 153, 202-203, 279, 289-293
 ~ extinsă 186, 197-203, 217-220
 ~ legislativului 99-100, 115, 192-
 197, 218, 221-226, 292-293
 legitimitatea ~ 84, 114-119, 185,
 193, 280, 283-287
 limitările ~ 116-119
 ~ locală 44, 112, 115, 118, 211-
 212
 ~ militară 60, 76, 97, 103
 ~ monopartinică 60, 121
 ~ națională 44, 120, 122, 190-206
 neîncrederea în ~ 24, 183-228, 278,
 295-297
 ~ oligarhică 105
 politica economică a ~ 56-57, 83-
 84, 183, 201, 221, 229, 278, 280
 ~ prin dictatură 11, 16, 60-61, 73-
 74, 112-114, 128, 138, 144-148,
 176, 287, 291
 programele sociale ale ~ 187, 211,
 215, 261
 reglementarea prin ~ 257, 277-278
 religie *vs* ~ 18, 30, 34-36, 166-171
 separarea puterilor în cadrul ~ 16,
 19, 47, 72, 119
 subvențiile oferite de ~ 18, 197-
 203, 282, 285
 ~ teocratică 11, 15, 136, 140

ținerea în echilibru a ~ 18, 115,
 179, 231, 292-293

H

Haider, Jörg 283
 Haiti 303-304, 311
 Hamas 135-136, 162
 Hamilton, Alexander 257, 260
 Harding, Susan Friend 245
 Harriman, E.H. 62
 Harris
 sondaje ~ 185
 Harrison, Benjamin 256
 Harrison, William Henry 256
 Hārūn al-Raṣīd 154
 Harvard, Facultatea de Drept 26
 Hassan al II-lea, regele Marocului 90
 Hassett, Kevin 201
 Havel, Václav 78
 Hayes, Rutherford B. 188
 Heikal, Mohammed 149
 Henric al II-lea, regele Angliei 39
 Henric al IV-lea, împăratul Sfântului
 Imperiu Roman 36
 Henric al VIII-lea, regele Angliei 43
 Heritage Foundation 266
 Heritage USA 244-245
 Herodot 17, 32
 Herzl, Theodor 65
 Hewitt, Don 254
 Hezbollah 162
 hinduism 58, 122-123, 127
 hiperinflație 67, 74, 180, 277
 Hitler, Adolf 16, 36, 66-67, 69, 74,
 149
 Hobbes, Thomas 34
 Hobsbawm, E.J. 313
 Hofstadter, Richard 53, 215
 Holbrooke, Richard 15
 Hollywood 221
 Homer 290

Homestead Act (1862) 87
 homosexualitate 247
 Hong Kong 20, 127, 158
 Hoover, Herbert 259
 Horowitz, Donald 130
 Hourani, Albert 151
 Hu Yaobang 93
 Hunter, James Davison 245, 248
 Huntington, Samuel P. 17, 56
 Hussein, Ishaq 150
 Hussein, Saddam 109, 147, 307
 Hutchinson, Anne 238

I

Iacob I, regele Angliei 51
 iacobin 72
 Ibrahim, Anwar 89
 Ibrahim, Saad Eddin 302
 Iluminism 44-47
 imigrație 224-225
 Imperiul Mogul 38
 Imperiul Otoman 38, 140, 151
 Imperiul Roman 34-35, 38
 impozite
 ~ arbitrare 39, 49
 coduri de ~ 195, 288-289
 colectarea ~ 118
 creșterea ~ 278
 ~ pe proprietate 216
 ~ pe venit 233-234, 288-289
 reduceri de ~ 215-223
 referendumuri asupra ~ 215-217
 reforma ~ 196-197, 289
 reprezentarea legislativă și ~ 84-85, 258-259
 scutiri de ~ 233-234
 veniturile din ~ 102, 105
 Inchiziția spaniolă 34
 independența națională 33
 „Indexul Alienării” 185

India
 alegerile în ~ 119-124, 127
 Bihar, stat 87, 125
 Comisia Electorală a ~ 123
 corupția politică în ~ 123-127
 creștinii din ~ 128
 democrația în ~ 77, 87, 115, 119, 291-292, 310-311
 Gujarat, stat 123, 128
 Haryana, stat 125
 Imperiul Mogul în ~ 38, 127
 Maharashtra, stat 125-127
 modernizarea ~ 151
 naționalismul hindus în ~ 123-124, 127-128, 310
 parlamentul ~ 115, 120-125
 populația musulmană a ~ 123-124, 127-128, 143
 reforma economică în ~ 57, 120, 125
 sistemul de legi al ~ 120-121, 165
 tradițiile coloniale britanice din ~ 79, 104, 120-121
 Uttar Pradesh (UP), stat 87, 123-125
 indicele de dezvoltare umană 292, 303
 Indonezia 16, 87, 133-134, 143, 148, 165, 291
 indulgențe
 vânzarea de ~ 40
 industria bumbacului 199
 industria căilor ferate 214
 industria lânii 198
 industria sănătății 197, 261
 industria serviciilor financiare 11-12, 229-236, 256, 261-264, 294
 inflație 93, 234, 288
 institute de cercetare a politicilor publice 266-267
 Institutul American al Contabililor Publici Acreditați 262

Institutul pentru o Societate Deschisă 308
 Internal Revenue Service (IRS) 288
 Internet 13, 25, 95-97, 173, 219, 252, 263, 294
 intervenția din Afganistan 166
 inventarea tiparului 41
 investiții financiare 229-236, 256, 263-264, 295
 investiții străine 93, 101, 175
 Ioan, regele Angliei 40
 Iordania 136, 144-145, 152-153, 157, 171, 173-175, 178, 305
 Iosif al II-lea, împărat al Austriei 45
 Irak 17, 144, 147, 151-153, 157, 175-177, 301, 303-308, 312
 alegerile în ~ 304
 democrația ca scop în ~ 304-308
 diviziuni etnice și religioase în ~ 304-308
 resursele petroliere ale ~ 308
 Iran 17, 89, 142, 144, 157, 166-169
 Islam 135-181
 arhitectura ~ 165
 bazarul ca tradiție în ~ 174
 califatul ~ 139
 clericii (*ulama*) din ~ 137, 141, 164, 168-170
 colonialismul și ~ 149-152
 comunitatea mondială (*umma*) a ~ 142
 Coranul ca text sacru în ~ 139-140, 170
 creșterea populației și ~ 156
 creștinismul în comparație cu ~ 138-142, 166-171
 dezvoltarea economică și ~ 150-158, 168-181
fatwa în ~ 141
 femeile în ~ 136, 143, 149
 fundamentalismul în ~ 133-138, 141-143, 155-156, 160-171
 globalizarea și ~ 160, 178

guvernarea autocratică și ~ 135-137, 146-154, 161
hadith-urile în ~ 140, 167
 influența ~ asupra tinerilor 160
 ~ în India 123-124, 127-128, 143
 ~ în Nigeria 144
 ~ în țările arabe 135-154, 169-170
 Jihadul în ~ 142, 166
 mentalitatea „orientală” a ~ 145-149
 modernizarea și ~ 151-154, 157, 164
 moscheile drept centre ale ~ 167
 moștenirea culturală a ~ 149, 161, 164, 168, 171
 natura neautoritară a ~ 138-145, 163, 168
 occidentalizare și ~ 150-154
 percepțiile occidentale ale ~ 138-141, 145-146
 reforma ~ 166-171
 secularizare și ~ 158-159, 164, 169-172
 sistemul juridic (*sharia*) al ~ 139
 structura socială a ~ 147
 șiiți și sunniți în ~ 163-164, 166-170
 tradițiile democratice și ~ 135-138, 145, 168-177
 variante locale ale ~ 165
 viața intelectuală a ~ 153
 wahhabismul în ~ 165
 Israel 57, 135, 140, 142, 152, 171, 173, 175
 Italia 59, 151, 281
 iudaism 140, 162
 Iugoslavia 15-16, 129, 132, 148

împrumuturi pentru consum 233
 închisori 221

înregistrarea alegătorilor 194
 însumarea veniturilor înainte de
 impozitare 234
 investitura monarhilor 36

J

Jackson, Andrew 54
 Japonia 56, 86, 95, 132, 140, 173,
 175, 311
 Jarvis, Howard 215-216
 Jefferson, Thomas 47, 256
 Jha, Prem Shanker 125
 Jihadul Islamic 136
 Jim Crow
 legislația lui ~ 20
 Joffe, Joseph 281
 Johnson, Lyndon B. 216
 Johnson, Paul 40, 139
 Jones, Bob, Jr. 247
 Jones, Bob, Sr. 241, 243, 247
 Jones, Eric 38
 Jorgenson, Dale 288
 Josephus, Flavius 140
Journal of Democracy 302
 junte militare 60, 97, 299
 jurământul lui Hipocrate 261
 jurnalism 255, 267, 295, 299

K

Kabul, Afganistan 14, 137, 143
 Kant, Immanuel 131-132
 Karimov, Islam 301
 Kazahstan 21, 111
 Kedourie, Elie 139
 Kefauver, Estes 209
 Kennedy, John F. 192, 202, 299, 309
 Kenya 60
 Kerry, Bob 207
 Keynon, J.P. 313
 KGB 110

Khafaji, Islam al 308
 Khatami, Mohammed 168-169
 Khomeini, ayatollahul Ruhollah 163,
 168
 Kim Dae-Jung 78-79
 King, Anthony 213
 Kipling, Rudyard 273
 Kirgîzstan 110, 178
 Klimt, Gustav 65
Kommerziellrat 70
 Korany, Bahgat 147
 Kotkin, Joel 57
 Krauthammer, Charles 307
 Krens, Thomas 251-252
 kurzi 153, 306-307
 Kuwait 81, 136, 152, 154, 157-158,
 320

L

Lang, Jack 129
 Lauren, Ralph 43
 Lawrence, T.E. 145
Lawrence of Arabia 145
 Le Pen, Jean-Marie 283
 Lean, David 145
 lege
 ~ electorală 61, 99-100
 imparțialitatea ~ 18, 292
 ~ islamică (*sharia*) 139
 plebiscitarea ~ 20, 219, 224, 282
 protecția egală în fața ~ 33, 45, 72,
 106
 votarea ~ 283
 legi cu dedicație 196-197
 „legile votanților mobili” 185
 Lee Kuan Yew 56-58, 96, 292
 Lei Chen 79
 Leon al III-lea, papă 35-36
 Leonard, Bill 254
 Lewinsky, Monica 241
 Lewis, Bernard 153, 168, 305

- Lewis, Michael 260
 Liban 152-153, 301, 305
 liber schimb 174, 277
 liberalism
 ~ antimonarhic 67
 capitalism și ~ 48-51, 60, 69
 conservatorism vs ~ 200, 218, 222, 256
 ~ constituțional 17-20, 54, 63, 66, 70, 96, 107, 111, 114, 130-132, 172, 178, 297
 întemeierea democrației pe ~ 22-23, 26-27, 55, 69-70, 137
 monarhie vs ~ 67-69, 72-73
 populism vs ~ 69-70, 75
libertas 33
 libertate
 autoritate și ~ 32, 45
 ~ ca drept inalienabil 19
 constrângere și ~ 24-27
 democrație și ~ 15-21, 26-27, 108, 114
 diversitate și ~ 37
 egalitate vs ~ 45, 72, 106
 factorii economici în ~ 55-60, 73-85, 101-103
 garanți ai ~ 18-19, 40
 ~ individuală 31, 51-55, 119-120
 influențe culturale asupra ~ 55-60
 influențe geografice asupra ~ 36-37
 istoria ~ 29-63, 69
 oprimarea ~ 16, 302
 ordinea ca bază a ~ 25, 60-61
 originile clasice ale ~ 31-34
 originile religioase ale ~ 31-36
 ~ revoluționară 46, 74, 134, 160
 tipuri de ~ 15-16
 tradiția occidentală a ~ 30-31, 56, 295
 tradiții nonoccidentale ale ~ 56-63
 libertatea cuvântului 15-20
 libertatea de întrunire 16-20, 76, 203
 libertatea presei 86, 101, 105, 135
 Libia 147, 178
 Liga Arabă 146, 155
 Liga Navală 68
 Lilla, Mark 75
 limba latină 33
 Limongi, Fernando 77
 Lind, William 139
 Lindh, John Walker 155
 Linz, Juan 116
 Lipset, Seymour Martin 76-77
 „listă a nefericirii” 183
 Lituania 302
 Long, Huey 74, 231, 248
Los Angeles Times 269
 Ludovic al XIV-lea, regele Franței 45-46
 Lueger, Karl 65-67, 69
 Lukacs, John 274
 Lukașenko, Aleksandr 89, 114-115
 Lumea a Treia 22, 62-63, 86, 93, 103, 117, 134, 143, 151-152, 291-293
 Luther, Martin 41-43

M

 Machiavelli, Niccolò 132
 Madison, James 47, 60, 119, 179-180, 191, 203-204, 256, 285-286, 316
 Madonna 12
madrasas (școli religioase) 165-166
 Magna Carta 19, 40
 Mahfuz, Naghib 147, 164
 Mahler, Gustav 65
majlis 148
 Malaezia 58, 60, 83, 89, 149, 165, 171, 178
 Mali 144
 Manchu, dinastia 38
 Mandela, Nelson 78, 104, 307

- Mansfield, Edward 132
 Maratha
 șovinismul de tip ~ 127
 Marea Britanie
 aristocrația ~ 39, 51-54, 73
 capitalismul în ~ 48-50
 clasa de mijloc a ~ 49-50, 70
 datoria națională a ~ 236
 industrializarea ~ 70
 ~ în Orientul Mijlociu 313
 ~ în Uniunea Europeană (UE) 282
 mica nobilime a ~ 49-50, 257
 monarhia ~ 39, 43, 45-48, 277
 Parlamentul ~ 19, 22, 44-47, 51-54, 73, 293
 partidele politice în ~ 52, 68-69
 puterea imperială a ~ 61, 79, 104, 120, 145-147, 150-153
 religia de stat a ~ 18
 sistemul juridic al ~ 33, 39, 49, 121
 tradiția democratică a ~ 49-50, 54, 69-73, 120
 Marea Criză 56, 74, 79-80, 160, 180, 184, 188, 229, 277
 Marea Societate 216
 Marea Trezire 239
 mari companii 214
 Maroc 89-91, 136, 146, 170, 178
 Marx, Karl 50, 70, 82, 98
 marxism 87, 98
 mass-media 91, 137, 242
 Maududi, Abul Ala 164
 McCain, John 241
 McDonald, Dwight 249
 McDonald's 158, 176-177
 McGovern, George 207
 MCI 236
 Medicare 187, 210
 „megabiserică” 243
Mein Kampf (Hitler) 66
 Menem, Carlos 115, 178
 metodiști 237-238
 Metropolitan Museum of Art 251
 Mexic 87-88, 173, 176
 Milken, Mike 235-236
 Mill, John Stuart 114
 Milosević, Slobodan 129
 Ming, dinastia 38
 „miracolul european” 38
 Missouri 227
 mișcarea antiglobalizare 284
 mișcarea pentru drepturi civile 20, 193, 246
 Mișcarea „Zidul Democrației” 93
 Mobutu Sese Seko 292
 Mody, Piloo 57
 Mohammed al VI-lea, regele Marocului 90
 monarhie
 aristocrație *vs* ~ 38-40, 44-47, 53
 ascensiunea ~ 34-47, 72-73
 autoritatea papei *vs* ~ 35-36
 disoluția ~ 11, 74
 ~ electivă 73
 liberalism *vs* ~ 67-69, 72-73
 sprijin de masă în favoarea ~ 68-69
 Monroe, James 256
 Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de 46-47, 72, 179
 Moody, Jess 248
 Moore, Barrington, Jr. 50
 Moral Majority 242, 246
 Moravcsik, Andrew 282-283, 328
 Morgan, J.P. 61, 229-230
 mormoni 241, 246
 Mosley, Oswald 74
 Mossad 137
 motoare de căutare 14
 Mozambic 110
 Mubarak, Hosni 11, 135, 172
 Mugabe, Robert 11
 Musharraf, Pervez 112-113, 166, 301

Musil, Robert 65
 Mussolini, Benito 148
 muzee 251-252
 muzică la modă 12

N

Najaf, Irak 306
 Namibia 312
 Napoleon I, împărat al Franței 35, 70, 72, 151
 Napoleon al III-lea, împărat al Franței 132
 Nasser, Gamal Abdel 147-148, 150-153, 160-161
 National Bureau of Economic Research 265
 naționalism 58, 67-68, 121-122, 127, 129, 137, 151-152, 159, 302
 Națiunile Unite 292
 „Raportul privind Dezvoltarea Umană în Lumea Arabă” 305
 Nauman, Friedrich 71
 Nayar, Kuldip 125
 nazism 66-67, 162
 Neajunsurile guvernării (Bok) 186
 Nehru, Jawaharlal 104, 120-122, 126
 neoconservatori 307
 Neuhaus, Richard John 241
New Statesman 151
New York Times 109, 230, 236, 245, 250-251, 268, 305
New Yorker 250-251, 269
Newsweek 216, 220
 Nigeria 81, 83, 144, 156, 303
 nivel de trai 108, 169
 Nixon, Richard M. 218, 241
 Nocera, Joseph 232
 noii democrați 208
 Nord, Philip 80-81
 Norman, Jessye 12
 North, Douglass 49

Noua Zeelandă 63
 NTV 105
 Nyerere, Julius 148

O

O mie și una de nopți 154
 Obasanjo, Olusegun 303
 obligațiuni-*junk* 235-236
 „oficial al Curții” 258
 Olanda 69
 Olavarria, Jorge 108
 Olson, Mancur 198, 204
 Oman 136, 156
 O'Neill, Thomas P. „Tip” 176, 188
 onoare
 coduri ale ~ 275
 orașe-state 31, 37, 96, 191, 296
 Ordinele Fundamentale din Connecticut 19
 Oregon 227
 Organizația de Eliberare a Palestinei (OEP) 136
 Organizația Mondială a Comerțului (OMC) 92, 174-175, 284
 Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) 144
 Orientul Mijlociu
 bogăția adusă de petrol a ~ 81-85, 108, 155-158, 175-176
 conflictul arabo-israelian din ~ 152, 172, 305
 dezvoltarea economică a ~ 82-85, 155-158, 168-169, 174-175, 305-306
 dictaturile din ~ 11, 135, 146, 150-154
 naționalism vs occidentalizare în ~ 305
 reforma democratică în ~ 62, 85, 103, 171-177
 statele din ~ 154-158, 174-175

țările islamice în ~ *vezi* Islam
vezi și intrările separate pentru țările din Orientul Mijlociu
 Outlook 124

P

Pacea din Westphalia (1648) 43
 Packwood, Robert 195
 Paine, Thomas 238
 Pakistan 87, 112-115, 143, 165, 169, 301, 311
 palestinieni 16, 135-136, 171-173, 304
 panarabism 151
 papalitate 35, 40-43, 140, 167-168, 241
Paradisul pierdut (Schrag) 221
 parcuri publice 42, 220-221, 244-245, 255-256, 276
 Partidul Comunist Chinez 91-98, 102
 Partidul Congresului (India) 120-123, 126
 Partidul Conservator 67-68
 Partidul Democrat 121, 206, 209, 215, 246
 Partidul Democratic Chinez 79
 Partidul Laburist 67
 Partidul Liberal 67
 Partidul Republican 208-209, 217
 Partidul Revoluționar Instituțional (PRI) 88
 patriotism 186-187, 286
 Peabody, Endicott 237, 270
 pedeapsa cu moartea 210
 Peel, Robert 51
 Pei, Minxin 61, 80
 pene de curent 220
perestroika 101
 Pericle 31
 Perl, Jed 252
 Perón, Juan 148
 Perot, Ross 188
 Peru 16

Petru, Sfântul 30
Philadelphia Inquirer 269
 piața obligațiunilor 234-235
 „Picasso și Epoca Fierului”, expoziție 253
 Pines, Burton 266
 Pinochet, Augusto 106
 Pipes, Richard 100
 planul 401 (k) 234
 Planul Marshall 155
 politici identitare arabe 303-304
 politicieni
 consultarea sondajelor de către ~ 23-24
 reputația ~ 186-189
 Polonia 56, 74, 76, 78, 106
 populism 25, 65-69, 73-76, 165
 Portugalia 75-78, 173
 postcolonialism 62
 postnaționalism 58
 prezbiterieni 237
 Primul Război Mondial 67, 69, 74, 77, 97, 152, 265, 277
 producător
 sectorul ~ 101
 produse cu valoare diminuată 103
 Produsul Intern Brut (PIB) 76-78, 96, 102, 104, 156-157, 175, 183, 281, 303
 Produsul Național Brut (PNB) 101
Profiles in Courage (Kennedy) 192
 propagandă 71, 103, 152
 proprietate privată 19, 49, 55, 72, 87
 Propunerea 4 222
 Propunerea 13 215-219, 222
 Propunerea 62 222
 Propunerea 98 222
 Propunerea 187 225
 Propunerea 209 225
 Propunerea 218 222
 protecționism 281
 „protejarea de presiunile salariale” 226

protestantism 41-43, 59, 141, 167,
237-241, 246-247, 257, 270-272,
274

protestanți anglo-saxoni albi (WASP)
270-271

Prusia 45, 71, 73, 118

Przeworski, Adam 77

Public Opinion Fund 105

publicitate 206, 216

Puddington, Arch 301

puritanism 273

putere

abuz de ~ 124-127, 297

acumularea ~ 114-115, 151

~ centralizată 104-107, 114-119,
279-283

controlul de stat al ~ 70-73, 80,
85-87, 112-114

delegarea ~ 277-297

dispersarea ~ 11, 87, 115-116,
206-211

împărțirea ~ 11, 80

~ locală vs națională 45

responsabilite și ~ 268, 270-276

trasferul de ~ 112-113

uzurparea ~ 114-119

Putin, Vladimir 100, 104-107, 113,
115, 118, 300, 302, 310

Putnam, Robert 186

Q

Qasr al-Shawq (Mahfuz) 147

Qatar 81, 136, 305

Quindlen, Anna 205 n.

Qutb, Sayyid 161, 164

R

radio 13-14

Radway, Janice 249

Rama 122

Rasmussen, Poul Nyrup 282

rata alfabetizării 80-82, 291

rata criminalității 160

ratele dobânzilor 233-234, 282-283,
288

Rauch, Jonathan 197-198, 200

război 129-132, 186, 228, 258, 279

Războiul Civil din SUA 131

Războiul de Treizeci de Ani 43

războiul din Afganistan 166

războiul din Golf 154, 157

războiul din Irak 306

Războiul din Vietnam 183, 186-187,
193, 209, 219

războiul dintre Iran și Irak 157

Războiul Rece 87, 109, 152, 183, 205,
290

Reagan, Ronald 199-200, 207, 216-
218, 299, 302, 304

referendumuri 26, 214-219

Reform Act din 1832 54

reforma finanțării campaniilor electo-
rale 193, 207, 210-213, 226-227

reformă agrară 86-87, 92

„regimuri mixte” 26, 71-72

religie

cultura de masă și ~ 243-249

democratizarea ~ 236-249

~ egalitaristă 236-238

~ evanghelică 236-249

~ fundamentalistă 133, 135-136,
155, 160-171

guvernul vs ~ 34-36, 166-171

intoleranța ~ 123-124, 138

îndrumarea morală și ~ 237, 245

libertatea credinței 18-19, 40-44,
150

limbajul ~ 163

toleranța și ~ 31-34

vezi și religiile separate

Reni, Guido 253

„renunțarea la certitudini” 167

Republica Cehă 56, 78
 Republica Centrafricană 115
 Republica Georgia 110, 129, 304
 resurse naturale 83, 85, 89, 103, 133,
 156-157, 175
 revoluția americană 54, 85, 238
 „revoluția antiburgheză” 74
 Revoluția Franceză 46, 72, 160
 mica nobilime 48, 238
 Revoluția Glorioasă (1688) 44-46,
 54
 revoluția informatică 15, 268
 revoluția iraniană (1979) 142, 163,
 168, 307
 Rice, Condoleezza 301, 309
 Richelieu, Armand-Jean du Plessis,
 cardinal 45
 Rider, Anthony 263
 Riverside, Parcul 256
 Rîjkov, Vladimir 106
 Roberts, Oral 243
 Robertson, Pat 138, 141, 244, 247
 „rock creștin” 243, 247
 Rockefeller, John D. 62
 Roe vs Wade 246
 România 76, 78, 89
 Roosevelt, Franklin D. 74, 187, 202,
 256, 259, 299
 Roosevelt, Theodore 256, 259
 Root, Elihu 258-259, 265
 Ross, Harold 251
 Rossiter, Clinton 104, 205
 Rostenkowski, Dan 196
 Rothschild, Lionel 236
 Rousseau, Jean-Jacques 296
 Runnymede
 întâlnirea de la ~ (1215) 19
 Rusia 99-107
 alegerile în ~ 111-114, 178
 colectarea impozitelor în ~ 118
 conflictul din Cecenia și ~ 100,
 280, 300

democrația prezidențială a ~ 99-
 107, 178, 300-301
 dezvoltarea economică a ~ 89,
 100-107
 epoca imperială a ~ 140
 parlamentul ~ 118
 vezi și Uniunea Sovietică

S

Sachs, Jeffrey D. 83
 Sadat, Anwar 142, 148
 Salazar, António 75, 148
 Saleh, Mohammad 137
San Francisco Chronicle 216
 Sartori, Giovanni 63
 Saud, Abdul Aziz ibn, regele Arabiei
 Saudite 148
 Scherman, Harry 249
 Schiele, Egon 65
 Schlesinger, Arthur, Sr. 119
 Schnitzler, Arthur 65
 Schrag, Peter 221-222
 sclavie 20, 32, 39, 139
 Scopes, procesul (1925) 239
 Seabrook, John 250-251
Second Reform Act (1882) 68
 securitate socială 186, 210
 segregare rasială 20
Semne pe drum (Qutb) 161
 Sena, Shiv 127
 Senatul SUA 22, 192-195, 217, 226,
 309
 Senegal 312
 sentimente „antidemocratice” 15
 Serbia 56
 servicii sociale 162, 224
 Shanghai 94
sharia (legea islamică) 139, 303
 Sharif, Nawaz 112
 Shastri, Lai Bahadur 126
 Shenzen 92, 94

- Shibley, Mark 247
 Shklar, Judith 47
 Silicon Valley 221
 syndicate 76, 178, 211, 226, 266
 syndicatele profesorilor 226
 Singapore 56-58, 96-97, 127, 158, 175, 178, 291
 Singh, Raghuraj Pratap 124
 Siria 29, 144, 151-153, 292, 305
 sisteme politice
 ~ anglo-american 257, 282
 apelul la mase în ~ 24-25, 111, 116-117, 206-228, 283
 bipartidismul în ~ 224, 265
 caracteristicile ~ 17-18
 ~ democratice *vezi* democrație; democratizare
 domnia majorității în ~ 119-128, 180, 203-206
 drepturile minorităților în ~ 91-101, 186-190, 203-205, 296
 ~ francez-continental 257-258, 263-264
 fundamentele economice ale ~ 59-60, 76-98, 133-134
 instituțiile legitime ale ~ 26-27, 103-106, 189, 227, 264-276
 interesele locale în ~ 176
 medierea în ~ 294
 nonpartizanatul în ~ 264-267, 289
 opinii conservatoare *vs* liberale asupra ~ 203-206, 222, 264-265
 partidele politice în ~ 102-105, 115-116, 163-166, 177-178, 190-191, 206-211
 reforma ~ 50, 65-73, 87-96, 104-106, 109-114, 133-134, 291-295
 ~ reprezentative 39, 54, 85, 130-131
 revoluțiile în ~ 46, 69, 160
 serviciul public în ~ 208-209, 227-228, 254-261, 264-276
 vezi și guvernare
 sistemul împrejuririlor 49
 Sistemul Rezervei Federale 229, 256, 279-280, 285, 292
 Slovacia 112
 Slovenia 56
 Snyder, Jack 67, 132
 social-democrați 66
 socialism 66, 150-151, 159, 184
 socialism creștin 66
 societate
 ~ civilă 153, 176
 clasele ~ 22-23, 50; *vezi* și *clasele separate*
 conflictele etnice în ~ 126-132, 177
 ~ disfuncțională 16, 25, 116-117, 133, 295-297
 educație și ~ 80-83, 151-154
 ~ funcțională 59
 ~ globală 154
 ~ ierarhică 13, 38-40
 ~ individualistă 31-32
 ~ laică 150, 159
 ~ patriarhală 148-150
 ~ pluralistă 109
 ~ represivă 138
 schimbări în ~ 14, 91-98, 158-160, 208-209, 231
 ~ stabilă 129-132, 174
 Socrate 32
 Soliman Magnificul 154
 Solomon 139
 Solomon, frații 263
 sondaje de opinie 23, 95, 105, 137, 183-186, 193, 206, 211, 213, 227-228, 279, 302-303
 Soros, George 227
 Spania 75, 78-79, 118, 173, 252
 specializarea muncii 49
 speranța de viață 291
Spiritul legilor (Montesquieu) 47
 Spiro, David 131

- standarde etice 240
state bogate în petrol 81-83, 96, 157-159, 174-175, 303
statele din Golf 82, 96, 148, 151-154, 156-157, 159
Statele Unite
 agricultura în ~ 199
 ajutorul extern al ~ 74, 179, 299
 alegerile în ~ *vezi* alegeri în SUA
 ~ ca putere globală 150, 183-184
 ~ ca societate laică 158-159, 163
 clasa de mijloc în ~ 51-54
 consumismul în ~ 273
 democrația din Irak și ~ 306
 economia ~ 81-84, 201-202, 278
 epoca colonială a ~ 47, 52, 237
 grupurile de interese din ~ 184, 189-197, 266-267
 instituțiile politice în ~ 183-187, 190-193, 264-276
 izolaționismul în ~ 58
 îndepărtarea de politică în ~ 183-228, 295-297
 legislativul ~ 21, 254-257
 opinia publică în ~ 24, 183-184, 190-191
 partidele politice în ~ 190-191, 206-211, 227-228
 percepția în Islam a ~ 149-150, 153-154, 175-176
 percepția în străinătate a ~ 299, 301
 piețele financiare în ~ 229-236, 263-264
 politica externă a ~ 195, 222, 299
 politica internă a ~ 183, 292-295, 297
 produsul intern brut (PIB) al ~ 183
 reacția la tsunami a ~ 300
 religia în ~ 236-249
 resursele naturale ale ~ 83-84
 schimbări sociale în ~ 160, 208-209
 sistemul de legi al ~ 21-22, 258-259
 sprijinirea libertății de către ~ 299
 standardele culturale ale ~ 13, 244-254, 274
 statele sudice din ~ 121, 208-209
 tradiția democratică a ~ 13, 21-24, 51-55, 177-178
 venitul pe cap de locuitor al ~ 183
statul social 25
Stephanopoulos, George 206
Stimson, Henry 259
Stockman, David 200
Strauss, Richard 65
subvenții maritime 199
subvenții pentru mohair 198, 199, 202
Suedia 18, 118
Suez, Canalul de 157, 236
sufragiu universal 19, 68
Suharto 16, 97, 133-134
Sukarno 148
Sukkariyya (Mahfuz) 147
sunniți 306-307
Sunshine, legi 195
supermagazine 250-251
- Ș
- Șahul Iranului, Mohammad Reza Pahlavi 163
60 de minute 254
școli pregătitoare 270, 275
Șevardnadze, Eduard 110-111
șiiți 169, 307
- T
- Taiwan 60-61, 79-80, 86, 95, 103, 173, 291, 300
talibani 136, 139, 143, 155, 166
Tanzania 60, 148

Tawney, R.H. 255
 taxe *vezi* impozite
 Taylor, A.J.P. 277
 televiziune 12-14, 18, 81, 105, 159,
 178, 186, 241-244, 255, 267-268
 Teodosie I, împărat roman 35
 terorism
 distrugeri în masă ~ 14-15
 războiul împotriva ~ 183-185, 188
 sursele ~ 154-156
 tesaloniceni 35
 Thailanda 60, 82, 97, 301
 Thatcher, Margaret 216
The 700 Club 244
The Third Wave (Huntington) 17
 Thomas, Robert 49
 Thurber, James 197
 TIAA-CREF 231
 Tiananmen
 masacrul din Piața ~ 91
 „tigrii” asiatici 59
Time 216, 220
 Time Inc. 250
 Timorul de Est 177
Titanic 274-276
 Tito (Iosip Broz) 16, 148
 Tiwari, Hari Shankar 124
 Tocqueville, Alexis de 22, 53, 119,
 181, 238, 259-260
 Toledo, Alberto 115
 Tora 140
 Tory *vezi* conservatori
Tribes (Kotkin) 57
 Troțki, Lev 65
 Truman, Harry S. 187, 300
 Tsongas, Paul 207
 tsunamiul din Asia (2004) 300
 Tucidide 132
 Tunisia 89-91
 Turcia 89-90, 144, 169, 171, 301
 Twitchell, James 253
 Tyler, John 256

T

țărănime 68
 țări în curs de dezvoltare 17, 76, 83,
 86, 119, 156, 178, 279, 291, 303
 țările arabe 303
 antiamericanismul în ~ 137, 142,
 153-154, 176-177
 țările balcanice 56, 129, 174
 țările scandinave 69

U

Ucraina 102, 111, 115
ulama (clericii islamici) 164
 Ulise 9, 290
 ultranaționalști 65-68
umma (comunitatea islamică) 44, 142
 Ungaria 56, 76, 78-79
 Uniunea Europeană (UE) 90, 144,
 281-284, 304
 Uniunea Sovietică 99-101
 doctrina Truman și ~ 300
 drepturile omului în ~ 94
 fostele republici ale ~ 76, 79, 110-
 111
 prăbușirea ~ 99-101, 117-118
 regimul comunist în ~ 150, 152
 vezi și Rusia
 Universitatea „Bob Jones” 241
 Universitatea din California 220-221,
 245
 Uzbekistan 301

V

„valorile asiatice” 59
 Vance, Cyrus 261
 Vatican 36, 41, 43
 Vechiul Testament 139
 Venezuela 16-17, 81, 83, 107-108,
 111-112, 178, 301

venitul pe cap de locuitor 76-81,
88-89, 92, 96, 110, 112, 133, 156,
170, 183, 288
Versailles, Tratatul de la 74
Victoria College 152
Viena 65-67, 70, 151
Vietnam 205, 309
Virginia 209, 256
visul american 220
„voință morală” 79
Voltaire 45, 52
vouchere pentru școli 210, 226

W

wahhabism 165
Wałęsa, Lech 78
Wall Street 229-230, 233, 235, 263,
271
Wall Street Journal 262-263, 268
Warner, Andrew M. 83
Washington, George 256
Washington Post 113, 268
Watergate, scandalul 186-187, 193-
194, 241
Waugh, Evelyn 277
Ways of War and Peace (Doyle) 132
Weber, Max 56, 58-59, 257
Weekly Standard 221
Weill, Sanford 230
Weimar, Republica de la 67, 74
Weiner, Myron 62

Wilhelm I, împărat al Germaniei 69
Wilhelm al II-lea, împărat al Ger-
maniei 36, 132
Wilkie, Wendell 209
Wilson, Woodrow 73, 297
Winfrey, Oprah 244
Winthrop, John 238
Wirthlin, Richard 219
Wolfe, Alan 247-248
Wood, Gordon 53

X

Xu Wenli 95

Y

Yadav, Yogendra 122
Yale University 237, 249, 273
Yemen 166
yeomen 50
Yusuf (poet turc) 84

Z

Zambia 56, 130
Zawahiri, Ayman 142, 155
Zedillo, Ernesto 88
Zhao Zhiyang 93-94
Zia ul-Haq, Mohammad 165
Zimbabwe 11, 87, 309
zuluși 180

Dacă în urmă cu un secol nici o țară din lume nu avea ceea ce numim în prezent democrație, astăzi peste o sută de țări au un regim democratic. Ascensiunea fără precedent a democrației la nivel mondial a făcut din aceasta forma standard de guvernământ și legitimitate politică în majoritatea statelor lumii. După ce, într-un articol din 1997, a introdus ideea de „democrație iliberală”, în această lucrare vizionară apărută prima dată în 2003 și tradusă în peste 20 de limbi Fareed Zakaria arată că democrația trebuie însoțită de liberalismul constituțional pentru a fi funcțională și că democratizarea înțeleasă ca dispersie maximă a puterii în societate poate ascunde pericole nebănuite pentru libertatea individului.

„În această carte curajoasă și ambițioasă, Fareed Zakaria îl actualizează pe Tocqueville... Cunoștințele lui Zakaria acoperă o gamă impresionantă de domenii...”

New York Times Book Review

„Viitorul libertății este una dintre cele mai importante lucrări privind tendințele politice globale care au apărut în ultimul deceniu.”

Samuel Huntington

„O lucrare extrem de originală și de pătrunzătoare... Te face să vezi lumea altfel.”

The Washington Post

ISBN 978-973-46-8380-2

www.polirom.ro